

АДЫЛ ЯКУБОВ

À ê é ó ó ë à ð ä û í
ê ç æ à ø û

Ош – 2016

УДК 821,51
ББК 84 Ки 7–4
Я 52

Я 52   Адыл Якубов
            Ак куулардын көз жашы: 2016-440 б.

ISBN 978–9967–604–22–3

Өзбек элинин атактуу жазуучусу Адыл Якубовдун бул чыгармасы окурмандарды кайдыгер калтырбайт. Чыгармада айкел тарачтардын изденүүдөгү ийгиликтери, терс көрүнүштөрү кеңири баяндалат.

Улуу Ата мекендик согуш жылдарындагы элдин кыйынчылыктары, үч достун бекем достугун даңазалап, окурманга жагымдуу маанайды тартуулайт.

Бул китепти которгон: Ж.Акимов.

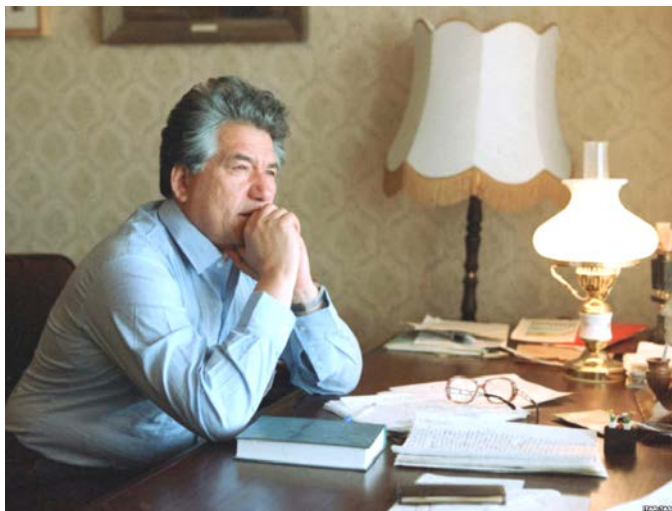
Экинчи басылышы

Я 4702300100–13

УДК 821,51
ББК 84 Ки 7–4

ISBN 978–9967–604–22–3

© Адыл Якубов

ЭКИ ЭЛДИ БАЙЛАНЫШТЫРГАН АЛТЫН КӨПҮРӨ

Мындан төрт жыл илгери Ташкентте бүткүл бор-бордук Азия регионунун интеллигенттери чогулуп, Борбор-дук Азия элдеринин маданият Ассамблеясы түзүлгөн эле. Ошондон бери мен президенти болуп келе жатам. Адыл Якубов болсо вице-президент. Штаб-квартирабыз болсо Өзбекстандын борборунда жайгашкан. Эми кеп чордонун котормого бурайын. Бүгүнкү дүйнөдөгү улуттук маданият-тардын өнүгүү жолдорун издеген Бишкектеги конференциянын башкы темасы адабият жана котормо маселесине бурулду. Конференцияда биз Борбордук Азия китепкана-сын түзүүнү чечкенбиз. Жылдын мыкты китептерин, бардык тилдерде которуп чыгарабыз. Котормо иштерге чынын айтсак, жакшы маани бербей келдик. Эми ошол маселени алдыбызга койгонубуздун өзү, жаш чыгаан таланттарды ачуу, өз ара котормолорго көмөк көрсөтүү дегенди билдирет ал. Мына ошон үчүн жакында Бишкекте котормо маселеси боюнча

атайын чоң жамаат катышкан конференция болуп өттү. Бул чогулушта мөн чыгып сүйлөдүм. Адыл чыгып сүйлөдү. Кудай буйурса -бул маселеге дагы бир өзүнчө кайрылабыз. Котормо –бул бир элдин дүйнө карашын, калыптанып - өскөндүгүн, өсүп өнүгүүсүн, философиясын, маданиятын өз элине жакшы жактарын алып келе турган чоң, улуу өнөр. Муну сыйлашыбыз керек.

Дүйнөлүк профессионал адабияттын жаралышында жана калыптанышында эки элдин бири-бири менен карым-катнаш жасатып, алардын салт-санаасын, үрп-адатын, уламдан-улам терең үйрөтүп келе жаткан улуу жол, мөн аны айтып жаткан адабият жолу экендиги турмуштан алынган накта чындык. Бул талашсыз көрүнүш. Бүгүн менин азиз окурмандарымдын колунда мага илгертеден бери мага үзөңгүлөш, тагдыры окшош ары жакын өзбек элинин чыныгы уулу, өзбек элинин эл жазуучусу, мөн урматтаган калемдешим, ардактуум Адыл Якубовдун «Ак куулардын көз жашы» деген романынын накта өзбек тилинен, кыргыз тилине которулушунун өзү эле бул чоң жаңылык, жакшы жышаан. Өзбек тилинен эркин которулган, автордун ойлору, берейин деген көркөм толгоосундагы дүйнөсү, көркөм кабылдоосундагы айтайын деген ойлорун толугу менен сактаган. Мени кубаттап ынандырганы: Адыл Якубовдун китебиндеги эң негизи айтыла турган өзбек элине гана тийиштүү каада-салт котормочу тарабынан оригиналдагыдай так сакталган-дыгында. Маселен: «Көктө, так эле бөшенесинде, кудум эле ак коондун бир тилигиндей аппак ай ааламды кыдырып, жумшак күмүш түстүү шооласында карк кылып жаркырап турат. Көктөмдө күркүрөп ташкындап агып турган сай, мелмилдөп азыр көч күз болсо дагы жап-жашыл болуп толкуйт, айлана сүттөй жарык. Жым-жырт. Бир гана ал жер, бул жерлерде оттоп жүргөн жылкы-лардын кошкурганы, саан уйлардын оор көпшөгөндери гана кулакка угулат, болгону ушул», Романдагы жазуу-чунун стилдерин котормочу тарабынан оригиналдын толук бойдон сакталгандыгы чоң утуш алып келген. Мөн мындан көп жыл

мурун «Оригиналдан алыс чыгармалар» деген макалада өзгөчө мына ошого басым жасаганым бар.

Адыл Якубов өзүнүн көп жылдык жазуучулук тажрыйбасында ар кандай темаларды камтыган аңгеме, повесть, романдардын автору, мен билгенден көп чыгармаларына киносценарийлерди, драмаларды жазышты. «Биринчи Махабат» драмасы узак жылдар бою сахнадан түшкөн жок. А бүгүн болсо, «Ак куулардын көз жашы» романынын кыргыз тилине которулушу, жогоруда айтканымдай адабиятыбыздагы чоң жаңылык, жазуучулук өнөрдө деги эле ар кандай жаштагы жазуучу менен котормочу иштей алат. Котормочунун тажрыйбасы көп же тескерисинче жок болушу мүмкүн. Котормочунун ишинин көрүнүшү анын деңгээли которгон аңгемеси болобу, повести болобу, поэзиясы болобу, же романы болобу ошол чыгарманын которулушунда, адабий чөйрөгө реакция беришинде турат... кудай буйурса бул жазуучунун көтөргөн проблемалары, айтайын дегендери Адыл Якубовдон үйрөнө турган айрым жакшы сапаттар көп экендиги сүйүндүрөт. Адыл Якубовдун романын которгон, Жолондун шакирти, Ош мамлекеттик университетинин окутуучусу (Жолон Мамытовду эске алып жатам) Жакыпбек Акимов тарабынан оодарылып, бизге жетип отурат. Кыргыз окурмандарынын колуна жетиши –бул чоң байланыш, чоң биримдик дегеним, элдин эзелтен көлө жаткан салт-санаасынын, ички туйгуларынын, дүйнө караштарынын окшоштугун, бир арыктан суу ичип, бири-бирине кыз берип, кыз алышып жүрүшкөн тили-дили жакын элдерден экендиги дагы бир тажрыйбада көрүнүп турат. Албетте, өзбек элинин классикалык адабиятыбы же бүгүнкү профессионал адабиятыбы ал биринчи кезекте өз элине кызмат кыла алгандыгында турат. Маселен: Гафур Гулям, Зулфия, Абдулла Арипов Сайид Ахматов, Пиримкул Кадыров, Эркин Вахидов, Өткүр Хашимов ж.б. ондогон акын жазуучулардын эмгектери кыргыз окурман-дарына гана эмес, башка боордош элдерибизге да кеңири белгилүү. Бул аспектиде караганда мен сөз кылып жаткан Адыл Якубовдун орду өзбек

адабиятында, өзбек маданиятында баа жеткис болуп гана койбостон, боордош элдердин, дүйнөлүк адабиятта өз орду бар кайталангыс инсан.

Жазуучунун «Бал муздак», «Атаман» аңгемелери, «Мукадас» повести, «Биринчи сүйүүм» драмасы, «Ак куулардын көз жашы», «Улукбек казынасы» дагы башка ондогон чыгармалары жогоруда айтканымдай киного, драмага жакын, тили ширин жөнөкөй. Өзгөчө жеңил, окурмандардын жан-дүйнөсүнөн эркин дагы, жеңил дагы орун алары бышык. Мына ушундан улам мөн котормочу Жакыпбек Акимовго өзүмдүн дагы бир сунушумду айттым, ушул романдын өзөгүнөн эки көшөгөлүү, 15 сүрөттүү драма жазууга багыт бердим. Жакыпбек анын дагы пландарын көрсөттү. Кудай буюрса көрүүчүлөр тарабынан «Ак куулар учкан айдың көл» деген драманы өздөрүнүн сезим электеринен өткөрүшүп, өз бааларын берет деген үмүттөмүн. Бул жерде жакшы нерсени айтып коюшум керек. Китепке оор экономикалык жүктөрдүн таасирлери тийбей койгон жок. Ошентсе да бул жерден мөн өзгөчө бир нерсени баса белгилеп айтып койгум келет. Ош облусунун администрациясынын уюштуруу бөлүмүнүн башчысы Эсен Жусуев, Ош шаарынын мэри Жусуп Шариповдор тарабынан котормонун китеп болуп чыгышына жакындан жардам бер ишти. Эсен Жусуевдин, Жусуп Шариповдордун бул каралашкандары адабияты-быздын, маданиятыбыздын өскөндүгүнө чоң салым болуу менен бирге, эки элдин байланыштырып турган Алтын көпүрөсүнө баа жеткис кошкон салымдары катары баалоого арзый турган иш.

Жазуучу карапайым дыйкан-жөнөкөй Шорахимди, жетекчи интеллигент Музаффарды, илимпоз-профессор Расулжандарды романдын башкы (негизги) каармандары катары алып, ушул үч образ аркылуу окуяны тереңдетип барып, акырын-акырын чечип берет. Биринчи кезекте алмустактан келе жаткан адам уулунун психологиялык аң-сезиминин өнүгүшүн, табият менен өз ара байланышын, адам баласынын ким экендигин, материалдык байлык менен мансапкордун, таланттуу инсан менен талантсыз-дын

карама-каршылыктарын, образдарын ишеничтүү чагылдырып бере алган. Өзбек Республикасындагы СССРдин тушундагы перепискаланган мезгилин, пахта сатууларын, маданияттын өнүгүшүн өзгөчө айкел-тарачтардын чыгармалары менен субъекти деген ойду тышкы объектиге апчыга алат. Роман накта турмуштан алынган. Мына ошону автор көрө билген. Көрө билип туруп өзүнүн көркөм өнөрканасында иштеп чыгып элге бере алгандыгы –чоң утуш. Негизинен кайталап айтарым искусствонун айкелчи (скульптор) тармагын биринчи орунга алат. Билинбеген таланты жок. Мардан Закиров, Халим Салимов сыяктуу сүрөтчүлөрдүн коомго жат көрүнүштөрүн автор өтө ишенимдүү сүрөттөгөн. Талантуу айкелчи Бекзаддын татаал турмушу окурманды бирде өкүндүрсө, бирде кубанычка бөлөйт. Бул тармак боюнча бизде деле арасат чийки айкелдер (айкел тарачтар) толуп жатат. Романдын сүрөткөр тарабынан өздөштүрүлгөн эң башкы өзгөчөлүк Музаффар Фарманов менен уулу Фатихтин баш аламан жашоолору акырында жарым миллион сом акчаны оморуп, өзүнүн жеке керт башын ойлогон Музаффар байлык деп жүрүп, ошол топтогон байлыгы башына жетип (арам байлыкты) өзүн-өзү атып салышы, уулу Фатихтин кесепетинен Шорахим Алгырдын уулу Шокасымдын автокырсыкка учурап убактылуу болсо дагы ооруканада жатышы, түрмөгө отурушу ж.б. көрүнүштөр сүрөткөр Адыл Якубовдун калемин такшалып бышып, профессионал романчы болуп калгандыгын котормочу, кыргыз окурмандарына жеткиргени мени сүйүндүрдү. Эски жетекчинин, эски союздун биринчи жүзү, биринчи катчынын коомдогу ролу, орду коомго жакпаган иштерин, ошол эле 1983-жылдары сынга алып, алысты көргөн жазуучу катары баалорго арзыйт. Азыр да бул маселе көч эмес. Бул чыгармадан жаш жазуучулар көп жакшы жактарын алып үйрөнсө болот.

Кыргыз-өзбек адабиятында болобу, же дүйнөлүк» адабияттын тажрыйбасында болобу-бул котормо иши өтө түйшүктүү, өтө жоопкерчиликтүү кесип экендиги талашсыз.

Жогоруда сөз кылганымдай бир кездерде котормо боюнча «Оригиналдан алыс котормолор» деген макала менен бул жагдайда иштөп жаткандар боюнча кеңири сөз кылган элем. Бирок менин бүгүнкү айтайын деген оюм такыр башкача: анткени өзбек элинин ички улуттук дүйнөсүн, философиялык көз карашын, өзбек элинин жашоодогу аракетин, өзбек элине гана тийиштүү кайталанбас ойду Адыл Якубовдун «Ак куулардын көз жашы» романынан көрсөк, котормо жаатында эмгектенген Жакыпбек Акимовдун изденүүсүндөгү, сөз менен иштөөсү автордун берейин деген ойлорун кылдат сактап, оригиналдан алыс кетпей туруп, китепти эркин которгондугу болуп саналат. Эркин котормого ким кандай түшүнөт? Мен котормочуларга айтарым: «Булбул гүлгө конбой койду» деген сөздү котормочу "гүлгө конбогон булбул» «булбул гүлгө конбоду» деп котормочу тарабынан ар кандай которулушу мүмкүн. Айтайын дегеним, котормочу автордун «булбул гүлгө конбой койду» деген сөзүн берүүгө аракет кылыш керек. Мына ошондо гана автордук ой, автор көздөгөн максат жүрөктөрдөн түнөк алары бышык. Кээде мен минтип ойлоном: Алыкул Осмоновдун «Жолборс терисин жамынган баатырыбы» же грузин элинин акыны Шота Руставелинин «Жолборс терисин жамынган баатырыбы» деген ой жан дүйнөмдү бийлөп алат. Мына котормо. Котормо деп ушуну айтууга толук негиз бар. Ал эми Жакыпбек Акимовдун «Ак куулардын көз жашыбы» же Адыл Якубовдун «Ак куулардын көз жашыбы» деген ой окурмандардын жан дүйнөсүн бийлөп туруш керек. Муну окурмандар сезим электеринен өткөндөн соң айтышар. Аны мезгил көрсөтөт. Котормо Адыл Якубовго чоң ийгилик алып келген. Биринчиден, котормочу өзбек тилин жакшы эркин билгендигинде, экинчиден өзбек грамматика-сындагы тыбыштык өзгөрүштөрдүн: окулушун, жазылышын, оозеки айтылышын, ал гана эмес сөз жасоочу ээни баяндоочту, мүчөлөрүн, уңгуларын жакшы өздүштүрүп аландыгы байкалып турат. Котормочу өзбек адабияты, маданияты менен жакшы тааныш. Жакыпбек, Адыл Якубовдун «Ак куулардын көз жашы», «Улукбек казынасы» деген романдарынан башка дагы Өткүр Хашимовдун «Нур

болсо келөкө болот» деген романын Пиримкул Кадыровдун «Эне лачындын керези» романын акын Абдулла Ариповтун айрым ырларын кыргыз тилине которгондугу мени сүйүндүрөт.

Баягыда менин бир айтканым бар, котормого да профессионалдар келет деп, мына сөзүмдүн далили, далили эмей эмне?!...

Мен эмне демекчимин сөзүмдү бүткөрүп жатып, биринчи кезекте калемдеш досум Абдыл Якубовго кыргыз адабиятынын асманьнда да жылдыз болуп жанып туруусуна чын ыкласымдан каалоомду билдирем. Экинчиден, эзелтен келе жаткан кыргыз-өзбек, өзбек-кыргыз элдеринин достугунун алтын көпүрөсүнүн бекем болушуна тилектеш болгонумду дагы бир жолу кубануу менен билдирем. Үчүнчүдөн «Ак куулардын көз жашы» романына байсалдуу ак жол тилеймин! Сапарың байсалдуу боло берсин досум, кыргыздын да сүйүктүү жазуучусу Адыл!

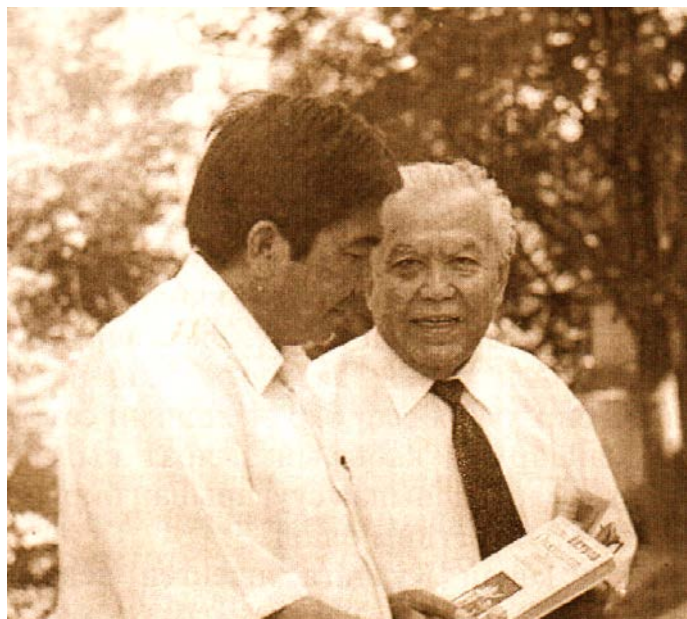
Сени урматтап, калемдеш досуң,

Чынгыз Айтматов

9 -август, 2000 –жыл. БРЮССЕЛЬ.

*Сүрөттө: Кыргыздын залкар жазуучусу Чынгыз Айтматов
Өзбек элинин атактуу даңктуу жазуучулары менен.
Ташкент 2000-жыл.*

*Сүрөттө: Өзбек Республикасынын эл жазуучусу
Адыл Якубов жана акын-котормочу Жакыпбек Акимов.
Ташкент 2000-жыл. Август айы*

БИРИНЧИ БАП

***Тирүүмдө кадырымды билбедиң го кан досум,
Өлгөндөн соң билгин, же билбегин кан досум.***

(Элдик ырдан)

Мына, бир нече айдан бери Шорахим Алгырдын аялы Айсулуу катуу бейтап. Соңку учурларда Айсулуунун дарты күчөп, эки нерсеге жетүүнү арзуу кылчу болду. Бири -Ташкент шаарына барып чоң доктурларга көрүнүү тилеги. Экинчиси –айылдан отуз-отуз беш чакырым аралыкта жайгашкан зыярат кылуучу азирети Уккоша кабырстанынын жанында табылган ысык сууга түшүү. Эңсөгени ошол.

Шорахим Алгыр аялынын экинчи эңсөөсүнүн алдында башка бир купуя сыр бар экендигин сезет: ысык суу шылтоо, улукмандардын кабырын зыярат кылып, бир түн көңүл ачып, анын дартка шыпаа сууларынан бир пияла канып ичсе! –аттаганат... Самаганы ошол...

Алгыр эч качан Кудайга ишенген пенде эмес. Ал пайгамбар жашын өтөп жатса да намаз эмне экененин билбеди, намазга жыгылбады. Ошон үчүн аялынын экинчи тилегине ичинен күлүп, тим болгону да ошол. Биринчи тилеги, же болбосо Ташкентке барып, чоң доктурларга көрүнүү арзуусуна тоскоолдун себеби эле тиричилик, колу тийбеди. Эгерде колу бошоп, учуру келип бара турган болсо, жардам бере турган тууган-уруктары, жорोजолдоштору кудайга шүгүр. Анын фронттош досу, балалык кезинде ушул чоңойгон досу Расул Нурдинов окумуштуу, атактуу илимпоз, борбордо абройлуу орду бар инсан. Алгырдын ишеними күчтүү, эгер ал издеп баргыдай болсо, Расулжан жардамын аямак эмес.

Бирок дыйкандын, айрыкча бакчынын иши мүшкүл. Жаз башталары менен иш кызуу башталат. Жүзүмдөрдү

көтөр. Анар, анжир, жүзүм сыяктуу мөмөлүү дарактардын бетин ачып, алардын алдын жумшартып, алдына тирөөчтөрдү кой, дарактардын алдын жумшарт, суу кой, бирин ула, кургап калган шактарын кес, камтек кыла турган миң түркөн иштери бар. Мөмөсүн жыйыштырып алууну айтпайсызбы? Жакшы дагы мектеп окуучулары бар экен, шордуулар, кадимки кумурскадай тырмышып, көзүңдү ача коюшат. Ошентип, ал болуп, бул болуп эң акыркы алмаларын, бий алмаларын терип алмайынча дартын угууга убакыт эмес, жолугууга шарт жок.

Жашоонун кызыктуу оюндарын караңызчы, бүгүн кечиндеси аны совхоздун директору чакырып калды. Ошондо күтүлбөгөн жерден от чыкты. Апгыр отуз жылдан ашуун башкарып келе жаткан ишинен көз ирмемде бошоп калды. Ушул от күйүп, жаздан бери себебин таба албай сүдүрөлүп келе жаткан эң орчундуу маселе да өз-өзү менен чечилип бүттү.

Ооба, директор менен болгон тирешүү капысынан болгон жок, ал көптөн бери бышып жетилип, ичинен газак алып келди.

Фатих Музаффаров деген бул жаш жигиттин директорлук орунга жеткенине көп деле убакыт болгон жок, нары барса бир жыл болду. Ап чынында фронттош досу, азыркы күндө «Чөлкурулуш» деген өнүккөн мекемени «тур» деп тургузуп, «жат» деп жаткырып жүргөн дөө-шаалардын бири Музаффар Фармановдун арзандасы. Ал мындан бир-эки жыл мурда институтту бүтүрүп, совхозго агроном болуп келген болчу. Алты ай өтпөй жатып бөлүм башчылыгына көтөрүлгөн, бирок бөлүм башчылык кызматтарда көп олтурган жок. Эски директор пенсияга көтөри менен анын ордуна олтуруп калды. Совхоздун ички кызматы тез өзгөрдү. Алгачкылардан кадр маселесине карады. Башкы инженер, башкы механик, жаңыдан бөлүм башчылар келди, бир нече бригадирлер да алмаштырылды. Фатих Музаффаров

эң мурун атасы менен Алгыр эскиден бири-бирине кадыры сиңген достор экенин билсе дагы, эмне үчүндүр ага анчалык маани бербеди. Жаңы жетекчинин «Бул адам ушунча жыл атка мингени жетээр, эми кезекти жаштарга берсин» деген сөздөрү кулагына чалынып жүргөн. Бүгүн болсо ошол айтылган сөздөр күтүлбөгөн жерден эле чындыкка айланып калганын билбей да калды.

Алгыр келгенде идаранын алдында адам көп болчу. Директор бардык бөлүм башчыларын, агрономдорду, бүтүндөй бригадирлерди чакырткан экен. Көпчүлүгү туура эле талаадан келгени көрүнүп турат. Буттарындагы керзовой өтүк, үстүлөрүндө пахталуу фуфайке, же эски тон, сакал -муруттары өсүп кеткен, көздөрү киртейип, жүздөрү ак саргыл, анткени мурдагы берилген кошумча пландарга дагы кошумча пландар киргизилип жаткан болчу.

Кезек Алгырга келди. Фатих Музаффаров өзүнө жарашкан күрөң түстүү костюмду кийип, жаңыдан мебелдер менен толгон, кенен кабинетинин ортосунда, колун артына коюп, чыкыйып олтуруптур.

Ал атасы Музаффар Фармановго окшобогон түк тескериси: атасы топ-томолук, толмоч болсо, бул сымбаттуу, келишкен, анын жүзүнөн жакшылыктын, күч-кайраттын белгиси көрүнүп турат. Кабинетинин төрүндө болсо ар түрдүү телефондор тазалыгынан жалтырайт, тим эле. Күзгүдөй жалтырап турган столдун жанында Полоткожо деген, дайыма чоң папка көтөрүп жүргөнү үчүн аты Полот папка деп даңкы чыккан баш бухгалтер, бир жагында... Алгырдын келини Мехринса экөө бир нерселерди көчүрүп жазып олтурушат.

Алгырдын уулу Шокасым менен келини Мехринса, бири инженер, бири жогорку билимдүү агроном, бир нече жылдардан бери, айылдагы жылуу жайларын таштап, совхоздун чөл участкасына чыгып кетишкен.

Чөлдө да иштери жаман эмес болчу, бирок директор ушул жылдын көктөмүндө жаш кадрларды көтөрүү шылтоосунда, Мехринсаны чөлдөн чакырып алып, айылдык комитетке төрайым кылып шайлап койгон, ошол күндөн бери уулу Шокасым өзүнчө азап чегет, себеби, кыштакта директор менен келини жөнүндө ар кандай ушак кеңири ызгып таркап кеткен болчу. Бул ушак Алгырга да жеткен, көңүлүн бузган, бузбашка аргасы да жок, анткени Мехринса али жаш, сулуу, шамал болбосо дарактын башы бекер кыймылдабайт, да...

Кайын атасынын кириши менен Мехринса ордунан туруп, башын сол тарапка буруп, тез басып сыртка чыгып кетти, келини жанынан өткөндө Алгырдын мурдуна «гуп» этип назик атырдын жыты урулганда, анын эсине баякы имиш-имиштер түшүп, жүрөгү капыстан сайгылашып ооруду.

Фатих Музаффаров кабагы бүркөлүп, Алгыр менен баш ийип саламдашты, эшиктин кире беришиндеги жаңы саргымтыл диванга «Олтуруңуз» деп ишара кылды.

Алгыр директор көрсөткөн жайга олтуруп, айланасына кайраттуу тигилип карады. Көп жылдардан бери тааныш бул шыбы бийик, ордодой көң канада мурдагы эмеректерден бир мык да калбаптыр. Стол-стул, шкаф жана дивандар мындай турсун, ар кыл түстүү телефондордон тартып, акыркы кызгылтым терезеге тартылган пардаларга чейин жаңы экөн, асыл, кымбат баа кабинет көрдү. Алгыр былтыр жазда Фатихтин атасы, өз жан курбусу Музаффар Фармановдун «Чөлкурулуштагы» кабинетине киргенде ушундай аңырайып калган болчу. Чынын айтыш керек, бирөөнү жамандоонун эмне кереги бар? Ошондо жан курдашы Музаффар Алгырды чын ниети менен тосуп алган, Алгыр андан бак иштерине эң керектүү кичинекей чек тракторун сурап барган болчу, Музаффар жок дебей суроосун ошол күнү орундатып берген эле. Бул болсо...

Фатих Музффаров акырын кабинетинде басып, анан ортого келгенде токтоп:

–Алмадан канча тонна бар? –деп сурады акырын бирок өктөм, ачуу добушта. Алгыр, директор өзүн четке алып, биллип туруп, билмексенге салып тургандыгына ирээнжиди:

–Алма? –деди, титирей баштаган колдору менен тизелерин катуу мыжыгып.

–Кандай алма?

–Кандай болот эле? Семирэнко, розмарин! Алгыр мыйыгынан күлдү.

–Бул айткандарыңыз кызык болду го, үка!

–Эмнеси кызык болду?

–Эмне үчүн десөңиз, алманы тапшырганыбызды өзүңүз жакшы билесиз. Планды болсо аткарганбыз.

–Планды аткаргансызбы, жокпу, –деди Фатих Музаффаров, Алгырдын сөзүн шарт кесип, –дагы эки тонна алма, эки тонна жүзүм бересиз! Совхоздун планы толбой жатат. Бүттүм. Жерден чукуп болсо да табасыз.

Алгыр өзүнүн кулактарына ишенбей чаң болгон кирпичтерин жумуп-ачып, алдында какайып турган жаш директорго карады.

–Бул сөздөрүңүз кызык болду го? Кечиресиз, –мени жаз бою алма, жүзүмдү мамлекетке тапшырбай, үйүмө ташыды дейсизби?

Фатих Музаффаров колун көңүлсүз силкип:

–Мен ал жагын билбеймин. Сөздү резинкадай созо бербөңиз. Табасыз дедимби, табасыз!

Ортого Полот папка түштү. Ал жаш директордун ачуусун аз болсо дагы жумшарткандай:

–Үзүл-көсил бир нерсе айткандан мурда, ишене турган сөз айтсаңыз, Алгыр,–деди муңайым үнү менен. Бирок анын муңайым үнү Алгырга күнгө какталып, калжырап араңдан зорго турган кург ак отунга ширеңкенин талы тийгендей чырт тийди.

–Эмнени ойлонуп көрүшүм керек? Дарактарда алма эмес, жалбырактары да калбаган учурда... жокту кайдан пайда кылам мөн?

–Мага калса ... базардан алыңыз! Мамлекеттик дүкөндөн сатып алыңыз!

–Эмне дедиң? –Алгыр шарт ордуна турду. Директордун өңү өчүп, кичине артка чегинди.

–Эмнеге бийиктейсиз? Сиз директорбу, же менби?

–Жок, шашпа! –деди Алгыр, дагы деле калтырап, – Дүкөндөн алма сатып ала турган... ууру миллионерминби мөн?

–Сенсиребеңиз! Иштеймин десеңиз –табасыз!

–Уурулук кыл дейсизби? Мен сен ойлогон көз буюмчулук кылган шылуундардан эмесмин! Керек болсо... ана бригадирлигиңди ал!

Директор негедир тез басып столдун артына өттү, өтүшү менен кудум жөк көрүнгөн Музаффардай кардын томпойтуруп:

–Болуптур! –деди пискедей кесип. –Ишти эптей албайт экенсиз, тапшырыңыз бригадирликти!

Алгыр жалбырак жабышкан чапанынын этегин кагып, эшикке карап басты.

–Менин тапшыра турган эчтөкөм жок! Бир шыйпаң болсо, тигинде бакта! Эч ким көтөрүп кетпейт. Адамыңды жибер –кабыл кылып ала берсин! –Алгыр эшикти тарс ачып бөлмөдөн чыкты. Бирок чыгышы го –чыкты, мына, бир нече сааттан бери, өз багынын алдында дагы деле жаш директор менен кармашып, өзү менен өзү күңгүрөнүп көпкө турду.

Көктө, так эле пешенесинде кудум ак коондун бир тилигиндей аппак ай ааламды кыдырып, жумшак күмүш түстүү шооласында карк кылып жаркырап турат. Көктөмдө күркүрөп ташкындап ага турган сай, мелмилдеп азыр кеч күз болсо дагы, жап-жашыл болуп толкуйт, айлана сүттөй жарык. Жымжырт. Бир гана ал жер, бул жерлерде оттоп

жүргөн жылкылардын кошкурганы, саан уйлардын оор көпшөгөндери гана кулакка угулат, болгону ушул.

Ооба, ачуусу келбей эмне кылсын Алгыр. Мына саалкем отуз жылдан бери, арам эмне экенин билбей, өзү быякта турсун, бала-чакасынын күндөлүк тирилигин ойлобой, тигил ташталган боз адырды алма бак кыламын деп өмүрү кетсе, кечээ гана тукумдан чыккан бул жөжө короз себепсиз, бей күнөө иштен айдаса! Эмне үчүн айдады десөңиз? Кыңыр ишке барбагандыгы үчүн айдады. Өткөн отуз жылдык эмгегин эске алса кана, же атасы менен эскиден кадырлуу экендигин, бешене тери менен тапкан орден-медалдарын көңүлгө алса кана. Бар күнөөсү алма менен жүзүмдү жазга чейин сактоону билбегендиги үчүн көп жазышкан болчу. Түшүмдүүлүктү алгандагы рекорддоручу? Кышты кыш, жазды жаз дебей кетмен чапкандарычы? Чынында анын жазгандарынын бирөө дагы көңүлгө алынбаса! Жок алынат! Кечээ келип, бүгүн чоң совхозго кожоюн болуп келген өпкө, чүчбараны кам санаптыр! Эгер Алгыр арызданып баргыдай болсо, анын арызын уга тургандар бар! Райондо да бар, облуста да бар! Көчөдө калган адам эмес, Шорахим Алгыр!

Ошөнтсө да... Жок, ал эч жакка барбайт! Эч кимге арызданбайт! Керек болсо өздөрү сураштырсын! Ким ак, ким ак эместигин өздөрү чындыкка чыгарышсын. Алгыр өзүнүн кадырын өзү жакшы билет. Эгер чоңдорго бешене терин төгүп иштеген дыйкан керек болсо өздөрү чындыкка чыгарышсын. Алгыр өзүнүн кадырын өзү жакшы билет. Эгер чоңдорго бешене терин төгүп иштеген дыйкан керек болсо өздөрү жоктошсун. Жоктошпосо Алгыр аларсыз эле бир күнүн кечирет. Ушул биргадирликти анын бешенесине жазып койбогондур. Биргадир болсо беш-алты жыл болду. Ал жылга чейин жыйырма беш жыл жөнөкөй багбанчы эле го! Керек болсо дагы ошол ишин кайрадан жасай берет. Быягынан пенсияга да жакындап калды. Нары барса эки жыл. Беш сом ашыкча албаса, беш сом көм алар. Ушуга

да ошончо бушайман болобу? Бирок... жок, азыр иштен айдалганы эмес, башка бир нерсе анын көңүлүн гаш кылып турду. Бир нерсе аны кыйнап турду! А анын эсине түштү! Уулу менен келини!.. Директор чамасы Шокасымды чакырбаптыр, мажписке! Чакырганда. Келгендердин арасында болот эле го. Алгыр аны көрөт эле да! Шокасымды чакырышпаптыр, келини Мехринса болсо... кудум эле тойго барчуудай жасанып, назик атырдан себинип алганын кара...

Алгырдын көз алдына көңүлү тынч албаган уулу Шокасым келди. Көңүлүндө ал дагы ушул учурда, өзүнүн шыйпаңында асманга тигилип, куйкаланып жаткандай туюлуп, бармактары өзүнөн өзү чокмор болуп түйүлдү.

Келини Мехиринса –ташкенттик. Уулу экөө окуп жүрүп табышкан. Мехиринса ата -энесинин ыраазылыгысыз Шокасым деп Ташкенттей чоң шаарды таштап келген. Алар бири-бири менен аябай ынак болушту. Кудум эле эки көгүчкөнгө окшоп, Алгыр менен Айсулуу алардын ынактыгын көрүшүп, кубанычтары ичтерине сыйбас эле. Уулуң акмак болсо да келиниң эстүү чыксын демекчи, келини жаман эмес, акыл-эси жайында болчу. Тигил чоң муштум атанын эркетайы келгенден бери эки чоң көгүчкөндүн ортосун муздак шамал аралады. Эмне максатта кылды бул ишти? Балким айылда таркалган жанагы имиш-имиштер чын болсо! Жок, эмнеси болсо да бул ишти ушундай калтырып болбойт! Бул өпкөнүн атасына, Музаффар Фарманга эртеди-кечтир барат Алгыр! Албетте, ар качан азыр айтылгандар болсо дагы бир убактарда ушул кыштактан, ушул айылда жаңгак ойноп эрезеге жетишкен, кийин согушка бирге аттанышкан. Ошол азыр Ташкентте чоң илимпоз деп даңкы чыккан Расул Нурдинов үчөө Япон согушунда бирге болушуп, Хоби чөлүндө, Хинган тоолорунда бирге кан кечишкен! Барса сөзүнө кулак салат Музаффар! Кулак салбай көрсүнчү кана!

Алгыр жүрөгүн тиле кескен бул жаман ойлордон мээси шишип, айласыздан оордуан турду. Ошондо байкады: ар жайдан, алыстардан короздордун кыйкырып жаткандарын. Таң атып келе жаткандыгын сезді.

Ал өз чарбагына киргенде аялы Айсулуу айбанда эки жанында уктап жаткан неберелеринин ортосунда төшөккө жаагын таянып, үлгүрүп отурганын көрдү. Чамасы, чалын күтө берип көздөрү илинип кетсе керек. Алгырдын баскан кадамдарынан ойгонбоду. Алгыр бир буту айбанда, бир бутун паска койгон боюнча бир тыным аялын тигилип карап турду.

Желкесинде чапан, башында ак тыбыт оромол, ээгин тизесине койгон бойдон магдырап калган Айсулуу айдын аппак шооласында ак мамыктан жасалган муңдуу бир кушту элестетет. Анын узун ээк, азгын жүзүндө, чапан кийген желкелеринен тартып, каны аз ыраңында ушундай бир үнсүз дарт бар эле. Алгыр, капыстан бул дүйнөгө жаралганы иш-иш деп жүрүп аялынын бир дагы тилегин орундатпагандыгын эстеди. Эстегенде бул муңдуу кушчанын алдында, аялынын көңүлдү эңшерген турпатында өзүнүн азыркы ойлору, иштен айдалдым деп, чеккөн азаптары –бардыгы сарык тыйынга арзыбаган бир нерсе экендигин аңдыганда, өзүнөн ирээнжип кетти.

«Алып барамын! Ыссык сууга да алып барамын. Керек болсо Ташкентке, чоң догдурларга да алып барамын!»

–Ташкентти ойлонушу менен негедир эсине фронттош досу Расул Нурдиновдун кызы Нигора келди.

Нигора да атасынын изинен барып, илимдин артынан түшкөн, жаз бою тоодо, ошол ысык суу чыккан улук Уккоша мазарынын жанындагы эски кабырлардан бир нерселерди изилдөө менен убара эле.

Кичиникейинде Нигора маркум чоң энесинин колунда өскөн, чоң энесинин, анын жакын тууганы Расулдардын багы болсо Алгырлардын багына туташып кеткен. Мына

ошол себептен Нигора Шорахимдин кыздары менен бирге жатып, бирге туруп чоңойгон. Өзү дагы кипкичинекей кыз эле. Бул жылдын жазында болсо ... назик, келишимдүү болуп бойго жетиптир. Өткөн жазда бир нече күн келип алардын үйүндө конок болуп түнөп кеткен болчу. Ушул себептен болсо керек, Алгыр азыр Айсулууну Ташкентке алып барыш үчүн ойлонуп жатып: «Бир жолу Нигораны дагы көрүп, ага айтып койгонум макул: атасына биздин барышыбызды кат аркылуу эскертип койсо шаар жерине капыстан бастырып баруудан жаманы жок» деген пикирди көңүлүнөн өткөрдү.

Ал айвандын чекесинде отуруп өтүгүн акырын чечип неберелерин ойготуп албаш үчүн жылаң-аяк шарпасыз адымдап, аялынын жанына өттү.

Айсулуу чочуп башын көтөрдү.

–Дагы таң атканча мажилис болдубу?

Алгыр аялынын өңү суз, чарчаңкы жүзүнө, көптөн бери азап чеккен дарттуу жүзүнө тигилип, жүрөгү козголуп желкесинен кучактагысы келди, бирок ийменди. Бул азгын желкесине түшүп, оромол астынан чыгып турган бул пуштуу раң чачтарды сылабагандыгына да көп болду.

–Даярдыгыңды көрө бер, Сулуужан, эртеге ысык сууга алып чыгамын.

–Кайсы суу?

–Кайсы болот эле? күлдү Алгыр. –Ошо, өзүң айтып жүргөн ыйык Үккоша мазарынын жанында табылган ысык суу да!

Айсулуунун мундуу көздөрү заматта жаркылдап, күлмүңдөп турду.

–Эмне үчүн, кудай алдында! Бактарыңызды таштап а! Алгыр аялынын этегине келип жамбаштады.

–Падарина наалат баардыгынын! Айтып жатпаймынбы даярдыгыңды көрө бер деп. Бирок ошондой болсо дагы Айсулуунун жүзүндөгү ташпиш көтпөй турду.

–Тынчылыкпы иши кылып?

Алгыр көң далысын аялынын кипкичинөкөй далысына койду. Көптөн бери эстеринен чыгып кеткен жылуулулук мээрим бийлеп, тамагы буулуп:

–Мен келесоону кечир, Сулуужан!–деди дудаланып, -мөн сени... сен шоордууну кадырына... сөз бүттү даярдана бер эртеге жолго чыгабыз!

Ал жаш кезинде бир араздашып, бир жарашып жүргөн учурларын да айтылган, адатта Айсулууну ээритип жибере турган сөздөрдү айтмакчы эле, бирок... Я тооба! Көптөн бери айтылбаган сөздөр жадынан чыгып кеткенин кара! Ал көңүлгө куйулуп келген ысык мээримди кабыл алууга алсыз экендигин сезді аялын азгын, арык денесин оозуна, басып соң төскери карап жатып алды.

Эртелеп күйөөсүн Айсулуу ойготту. Таң атты, бак этегиндеги Терек учтары көкмөк назик кызыл боек сүртүлгөндөй жалтылдап көзүңдү камаштырат.

Алгыр аялын караган бойдон бир тынымга дал болуп карап калды. Айсулуу узун ак шайы көйнөк, анын үстүнөн кымча бөл кара көмзөл кийген, башында ак шайы оромол, бутунда бир убактарда айтылып жүргөн «амиркан» деп айтылчуу жумшак, жалтырак маасы менен жап-жаңы жалтырак калош... өзү болсо көздөрүнө сурма койгон, купкуу, кубарган жүзүнө кызыл жүгүрүп, жаш кезинде не-не деген жигиттер жүгүргөн, жашырганда эмне, оолукма Музаффар Фарманов да тымызын көңүл коюп жүргөн Айсулуунун өзү болбосо да, өтүп кеткен алтын курак жаштыкты көз алдына тартат. «Япрай, жакшы эркек аялы менен өз атын кыйнабайт деген сөз бар го, бул шоордууну абдан эле кыйнап койгон экенмин, мен наадан!»

–Туруңуз чоң үйгө эки челек ысык суу коюп койдум, жуунуп кийимдериңизди алмаштырып алыңыз деди, - Айсулуунун жүзүнө дагы кызыл жүгүрүп.

–Тазарып чыгалык сапарга!

Алгырдын көңүлү сергип, жашарып турган Айсулууну кучагына алгысы келди бирок аялынын: « Жаш бала

болбоңуз! Неберелерди ойготосуз» деген маанидеги кыймылына моюн сунуп, өзүн тыйды.

Айсулуу ичкерки бөлмөнүн ичине буйра таштап, чоң мис жам менен эки челек ысык сууну даярдап койгон экен. Алгыр иш-иш деп жүрүп үйүнө бир дагы көңүл бөлбөгөндүгүн көрүп туруп дагы бир жолу өзүнөн өзү ирээнжип араңдан зорго жуунду. Сакал-муруту кирпичтериндей болуп өсүп кеткен экен. Жакшылап жуунуп, өзүн жеңил сезип күзгүдөн өзүн-өзү көрүп тааный албай турду. Он-он беш жыл мурдагысына келбесе дагы, адам өңүнө чыгып турду, анын үстүнө аялы жаңы тон, жаңы өтүк, кала берсе жаңыдан тигилген чуст топусуна чейин даярдап койгон экен. Алгыр жасанып кийинип эшикке чыкканда беш жашар небереси аны көрүп:

–Бай, бай ата! Мынча сулуу болуп кетпесеңиз? –деп мойнуна асылды.

Алгыр адыр этегиндеги беде паяга аркандалып коюлган кара кашкасын жетелеп келди. Ал бир оюнда Айсулуууну учкаштырып эле жөнөмөкчү болду, бирок ойлонуп көрүп бул пикиринен кайтты. Жолдо кыйналып калбаш үчүн Полот папканын кер тору жоргосун сурап чыккысы келбесе да сурап чыкты.

Полот пысмык, адаттагысындай жастыктай келген кара папкасын колтуктап, эми эле үйүнөн чыгып жаткан экен, Алгырды көрүп аңырайып калды, бир аз туруп, аны өтүнүчүн укканда, мыйыгынан күлдү.

–Кечээги көрсөткөн оюнуң ашып жетет эле го, ыйык Үккошада балээ барбы? Алгырдын жүзү кан тээп, кабагы бүркөлдү.

–Билесиң го, аялым көптөн бери оорулуу ошого... аны ысык сууга алып барып келсем дедим эле ...

–Ысык суу шылтоо, антип жалган айтпа андан көрө ыйык жердин кабырларына зыярат кылып келебиз деп айтсаң боло! –Полот папка ушундай деп айтып кытмыр

күлдү да Алгырдын өңү өзгөрүп, муруттары кыймылдагынын көрүп, дароо сасыган сөзүн токтотту.

–Болду, болду агайны! Сага сөз тийбесин деп айттым, жан досум. Сенден аяган атым жок. Жорго бедезарда алып кете бер, Алгыр!

–Алгырдан жаны алкымына такалса да пысмыктын багына өтүп, Жоргосун жетелеп чыкты.

–Жакшы гана болбодубу, үйлөрүн карап туруш үчүн чакырылган кыздары да жетип келбеспи.

–Алгыр Полот папканын баягы создөрүнөн кийин бир аз көңүлү чөккөн болчу. Бирок Айсулуу жоргого, өзү кара кашкага минип жолго түшүшү менен көңүлү да баягыдай сергип, көтөрүңкү маанайда атына камчы бастырды.

–Терек бою көтөрүлгөн күн, эртең мененки салкын абаны жылытып, ааламды аппак туманга чулгап алган. Бак үстүнөн адыр аралап кеткен жол каршысындагы кароол дөбө жакка карап өөрдөп кетет. Он колдо кароол дөбөнүн астында алда канча куруп калган кара жыгач, эскилиги жеткен тыт дарактардын алдындагы кабырыстан, сол колдо ээн жаткан сай менен адырлардын ортосундагы ээндиктө жалбырактарынын жарымы түшүп калган болсо дагы, эртең мененки таңда жалбырттап күйүп ачылган гүлдөргө окшоп өзүнчө бир сырдуу бак чалкып жатат. Ал –Алгырдын багы! Ар бир даракты өз перзенттериндей сүйүп, парвариш кылган, бирок булак суусу менен эмес, бешөне тери менен сугарып мөмөгө жеткирген Шорахим Алгырдын багы жатат!

–Алгыр саал кем отуз, балким отуз беш жыл баш көтөрбөй иштеген, ар-намыс бүтүн руху, өз перзентиндей кымбат болуп калган багы көзүнө түшкөндө жүрөгү «тыз» этип, бүткүл дөнөси нымдашып кетти, ишинен чындап кеткен болсо дагы ушул тапта шактарында бирин-серин алма, же бий алмалардын айрымдары калган (Алгыр аларды жаш балдар үчүн калтыргандыр, жаш балдарды кышындасы казандар, жалбырактар арасынан таап жөшип

жүргөндөрүн көргөндө кубанычы койнуна сыйбай, балдарга өзү дагы кошулуп кетип чуркар эле) бул сүйүктүү багын таштап кетип туура кылып жатабы, жокпу –мунусун өзү да билбей калды. Тигинде, көп алыс эмес жерде, сай боюнда, тегереги ак бөз менен оролгон, алды өстүрмөлүү талаа станы элес -булас көзгө чалынат, чал казан асып жатса керек талаа стандан бийиктикке көк түтүн көтөрүлүп турат.

Караңыз ай! Анын отуз беш жыл өмүрү көз панорамасында эркеленип жаткан мына ушул баа жеткис бакта өттү, өтүп ко кетиптир, чеккен ушунча машакаттары, оор эмгеги, уйкусуз күндөргө карабай, бул бак эмнеси менендир ага өз жакындарынан да азиз болуп калыптыр. Ким билсин, а балким адамдар анын ишке чыкпагандыгына жакаларын кармап айраң болушуп жаткандыр. Анткени отуз беш жылда нары барса бир –эки мерте, бар болуңузчу, үч-төрт мерте ишине барбагандыр!

Алгыр астейдил ушундай экиленип калды, тобокөлгө салып кара кашкасынын башын артка бургусу да келип кетти, бирок Айсулууга билдирмөксөн көз жүгүрттү, жүрөгү дагы көчээгиндей безилдеп, бул пикиринен кайтты... Жок, эми берген убадасынан кайтышка аргасы жок. Өмүрүнүн бир күнүн, бар-жогу бир күнүн таза өмүрлүк жолдошуна, Алгырга бир өмүр кызмат кылып өткөн ушул ай мончоктой пакиза инсанга багыштаса эмнеге күнөөгө батат? .. Бир күндү арнаса ээ?!

Айсулуунун купкуу, кубарган жүзү азыр гана уйкудан ойгонгон наристедей туптунук жүзү, кырдуу мурду, ээриндери, чукур баткан кездөрүнүн четиндеги бырыштары мурдагыдан азайган, муңайымдуу. Ал бат-бат аркасына бурулуп карайт ошондо жука эриндерине билинер –билинбес күлкү пайда болуп, сымаптай мөлтүрөгөн муңдуу кездөрүндө армандуу сырдын бар экендигин билдиргендей. Адеп кароол дөбөнүн жанындагы кабырстанга жакындашып баратышканда кандайдыр

бир белгисиз күч пайда болгондой, жүзүн ак шайы оромолу менен тосуп алды.

Мына, «Кайып ата» кабырстаны дагы аркада калып, жалгыз аяк жол кароол дөбө тарапка тик өрдөп кетти. Ушул учурда Алгырдын ойлорун Айсулуунун:

–Эй, атасы, арт жагыңызды бир карасаңыз!–деген сөзү болду. –Мынча кооз болбосо бул кыштак!

Алгыр атын тизгининен акырын тартып силкип токтотту.

–Как ортосунан жарып өткөн сайды бойлоп чоң кыштак жатат, бири-бирине туташып кеткен мөмөлүү бак дарактар, баардыгы күйүп жаткан кып-кызыл өрттүн кучагында алоолойт. Кырмызы ыраң өрүктарлар, бой көргөн көкмөк болгон чынарлар, алтын түстүү беде зарлар, күмүш түс жалбырактары али төгүлүп бүтпөгөн ак теректер көзгө сүйкүмдүү көрүнөт. Мунун баардыгы берекелүү, касиеттүү күздүн жылуу мээриминде, энесинин ысык мээрим кучагында ойногон наристеге окшоп кетет. Үй короолорго туташкан бак-дарактар арасынан эч нерсе көрүнбөйт. Бирок айыл ортосунан бир убактарда «Кет» деп аталган кадимки чеп ордундагы мектеп имараты менен ага жакыныраак жердеги оорукана, магазин имараттары гана элес-булас көзгө көрүнөт.

Айсулуу күлүмсүрөп күйөөсүнө карады:

–Эсиңиздеби, согуш жылдары күзүндө мына ушул жайларга чыгып шыбак чабат элек. Ошондо көрөр элем күзүндөгү бактардын арасын! Андан кийин эч бир жолу көрбөдүм.

–Таппасаң коё кал: Айсулуу айрым учурларда Алгырдын көңүлүндөгү сөздөрдү таап айткандыгын карачы!

–Жок, көргөнсүң, –Алгырдын жүрөгүнө дагы баягы ысык аптаптай назик мээрим өзү бир күүнүн толгоосунда житип көлди.

-Бирок азыркыдай башыңды көтөрүп тоюп-тоюп карабагансың. Сөнчи, башыңды миң бир ташпиш, а мөн наадан кайда элем? Отуз жылдан бери багыбызга тийип турган ушул дөңгө чыгып, жанбаштап жатып мырыгып бир тамаша кылбапмын!

Ээринин дилинде козголгон өкүнүчтүү туюмдарын сезген Айсулуу ага мээримин төгүп карады, бир үн катпады, капыстан «култ» этип жутунуп атынын тизгининин чу-деп кырга бурду.

Айсулуунун көңүлүнө уялган ысык суу ушул тоолордун этегинде, божомолдоп алганда отуз-отуз беш чакырым аралыкта жайгашкан.

Бул даары суунун табылгандыгына али бир жыл да боло элек ал али мамлекеттик көзөмөлгө да өткөн эмес. Алгыр да сууну көрбөгөн ошентсе да ысык суу ыйык Уккоша кабырстан менен ошол жакын досу Расул Нурдиновдун кызы Нигора илимге жаңылык ачам деп, сарсан болуп жүргөн эски кабырлар жанында экенин билет, ал жерлерди жаштыгында көп көргөн. Жогорку класстын окуучуусу болуп окуп жүргөн учурларында, ал жерлерде көп болуп, канча жолу саякат жасабады. Батынып ал жерге машина менен барса деле болмок. Бирок, биринчиден Алгырдын «Жигули» жеңил машинасы Уулу Шокасымда, экинчиден, машина жолу, абдан узак, анын үстүнө айланыш. Андан көрө ата-бабалардын сыноосунан өткөн мына ушул ат жакшы эмеспи.

–Кароол дөбөдөн кийин жол тоо тарапка акырын өрдөп кетет. Бул жерлерде евшан жана кара тикенектүү келген жапыс бойлуу созулган адырлар жатат, чөлүндө болсо пахта эгилген, ал сай менен кошулуп жатат сай болсо дагы өзүн адырларга таштап ээндикти ээлейт. Чөлдө быйыл пахта жакшы болбоду, бир карыштай бою бар гозолор тарашадай катып калган. Косектери калбаган пахтазардын ал жер, бул жерлеринде койлор жүрөт.

Шорахим Алгырдын балалык кездеринде коон эгилип, жаз келери менен бүтүн кыштак көчүп келчүү. Тигинде турган адырлардын үстүндө кепелер, чатырчалар, самоорлордо чай кайнап, торломо коондордун жыты мурундун күчүн алса, дандырлардан көтөрүлгөн түтүн, ысык нан, курдак, ачуу пияз жыты табитинди ачып көңүлүңдү көтөрүп турса да, бул жытка семирип кетпес эле адам баласы. Чайла, камыш кепе айланасындагы кош-кош супачаларда коондор, дарбыздар жана ашкабактар үйүлүп жатат. Аксаргыл кызыл гүлдүү көйнөк кийип дүрраларды башына ороп алган кыз-келиндер бул коондорду тилип союп, күн алыс жешет, жаштары бир топко барып калган аялдар болсо күн бою чоң дашказандарда коондун кагын кайнатышып, эзилип бышып кеткен коондорду тилишип, коондун кагын салышат.

Жаздын мээ кайнаткан ысык аптабында бул жерлерде кечелери шапата эч тынбайт. Көкмөк көгөргөн тунук асманда алмадай –алмадай аппак жылдыздар жайнап турчу. Айрыкча буруул танда бул мезгилде шербетке толгон торломолор тарс-тарс жарылып, палактардын ичинде чачылып кетчүү. Жарылган коондун майда сыныктарын таап жеш, анын таттуулугундай лаззат жок болсо керек. Күздүн ысык тандарында коонзарлардын артындагы анабу адырлардын жан боорлорунда улак чабылып, тойлордо көк бөрү көп ойнолчу. Ошондо жигиттердин бакырыгы, аттардын дүбүрттөрү бул кең сайды, созулуп жаткан адырларды өзүнчө бир керемет көрүнүшкө бөлөөр эле. Өткөндөгү баягы оор согуш жылдарында буудай, арпа себилчүү. Айрым учурларда буудайлардын ичинен чайнектөй чайнектөй кара коондор, ала-чар дарбыздар чыгып калчуу ошондо жазырама аптапта орок оруп жаткан жаш-жалаң, катын-калачтар кыйкырык менен талашып тартышып жарып жешчүү. Таң каласың, азыр миң-миң гектар кайрак жерлер ачылып жатканда бул суусуз адырга пахта эгүү кимдин оюна келди

экен? Ошондон көрө илгеркидөй жашылча кылып шаардыктарды коон –дарбыздар менен камсыз кылса болбойт бекен? Алгырдын оюн аялынын:

–Эсиңиздеби? –деген үнү бузду. –Эсиңиздеби согуш жылдары жазда ушул жерлерде машак терчүүбүз.

Эсимде. Сен анда... Эмне десем, өлгүдөй коркок болчуусуң. Өзүңө берилген тапшырманы аткарып коюп, кайрылып да келчүү эмес элең!

–Ажеп кылган экенмин!...

–Ажеп кылгансыңбы, жокпу, бары бир колуна түштүң го!

Эч нерсени билбепмин, билбегендигимден тузагыңызга илинип калыпмын! Алгыр мурутун сылап, күлүп: –Кана илинбей көрчү! Мен дагы жигиттердин өртү элем да!

–Мактанчаак! Билесизби, эмне себептен биринчи жолу сизди жактырып калганмын?

–Айтчы, айтчы? –деди Алгырдын көңүлү көтөрүлүп.

–Мына ошо... Азыркы эсепчи Полот папка фронттон кайтып, кырманга кароол болгон. Эсиңиздеби? Бир күнү ыраматылык энем экөөбүз машак тергени чыкканбыз. Ошондо атамдан кара кат келип апам байкуштун жүрөгү кармап ойноок болуп калган. Энем шордуу жетимиштен ашкан болсо дагы, үйүбүздүн тиричилиги ошол кишинин желкесинде болчу...

Алгырдын жүрөгү капыстан «тыз» деди.

–Ооба. Ооба эсимде. Сага окшогон азгын, бойлуу, муңайым гана кемпир эле. –Чындап муңайымдуумунбу?

–Азыр деп жатканым жок. Ошондо өтө муңайым: өтө уялчаак деп жүрдүм эле, кийин билсем, көп ичинен бышкан шайтан экенсиң бир көз караш менен бир өмүргө байладың да, койдун!

–Мен шайтан болсом, сиз... от элеңиз! –Айсулуу жаш келиндөй кызарып күлдү. Кудум ушул жерде энем экөөбүзгө бир жакшылык кылганыңыз эсиңиздеби?

–Кандай жакшылык экен? Эсимде жок!

–Эстеринде жок имиш! Айттым го! Мына ошол Полот папка согуштан кайтып кырманга кароолчу болуп келген болчу. Ошол күнү эми гана үч-төрт килограмм машак тергенибизде ал шайтан, кайдан-жайдан ат бастырып келип калып, машак тергендердин каптарын тартып ала баштады ач –жылаңач, катын-калач, жылаң-аяк, жылаң-баш жаш балдар, кемпир –чалдар майып мажиреелердүн ызы-чуусу көтөрүлдү. Ошондо сиз болсоңуз аш-паш дегенче аттын жүгөнүнө секирип туруп жармашып калдыңыз!

Айсулуу, өткөн ошол күндөрүн азыр башынан кечирип жаткандай, көздөрү жанып, көздөрүнүн нурлары алоолонуп жана баштады.

–Полот папка камчы менен сабап жатат, сабап жатат, Жүзүңүз тилим-тилим болуп, кара канга жуулдуңуз, кана эми аттын жүгөнүн коюп жиберсеңиз!

–Ошондо эле жүрөгүңүздөн урган экенбиз да, акеңден айлан. –Алгыр сөздү азилге бурмакчы болду, бура албады. Ошол саам, өткөн күндөр көз алдына тартыла түштү. Айсулуунун эскерүүлөрү ага да өттү.

–Эсиңизге түштүбү эми?

–Түштү ... Башыңдагы жолугуңду алып, жүзүмдү-көзүмдү жумшак аарчыганың жадымда ... Ооруганы эсимде жок. Колдоруң тийгенде азайи баданим жымындап, жайрап тургандыгым эсимде...

–Сон ... сиз согушка кеткенден кийин, ошол оромолумду ... жүзүңүздү-көздөрүңүздү арчыганымда кан изи калган ошол жолугумду кайтып келгениңизче сандыкка салып катып жүргөнмүн...

Айсулуу негедир көзүнө жаш алып, уялып жүзүн четке бурду. Алгыр дагы баягыдай жүрөгүнө куюлуп келген жылуу мээримге багынып, катыны тарапка ийилгиси келди, анын нымжан, азгын боюнан кучактап, бооруна баскысы келди, бирок бу сапарда анысын эмне

үчүндүр токтотуп калды, өз эңсегенинен күчтүрөөк эркектик ар-намысы жол бербеди. Айрым учурларда аттиң дедиргенге окшош бир нерсе жүрөгүн дайыма каттуу тилип турду. Ал эмне үчүндүр эми гана жылуу күздүн аптабына карк болуп жаткан бул тоо жолдорунда жанаша бастырып бараткан чагында эң кымбат, эч кайталангыс жаштык кездерин ага арнаган бул жөнөкөй аялдын кадырына жетпегенине машакат өмүрлөрү, турмуш кыйынчылыктары, тиричилик жетишпестиктер агымында кез ачып жумгуча өтүп кеткөндигин төрөңирээк аңдап билип жатты, аңдап билип сезген сайын жүрөгүн эзип бушайман ойлор артып кыйнап жатты.

Мына ошол жай! Эсиңиздеби кудум ушул жайда кырман болгон.

–Алгыр Айсулуу көрсөткөн тарапка карады. Ооба, дайым гыр-гыр шапада жүрүп турган бул дөбөдө чынында эле чоң кырман болчу, орулган буудайлар ушул жерде жанчылып, соңку даны калганча фронтко жөнөтүлүп турчу. Алгыр өз төңдүү беш, он алты жашар өспүрүмдөр менен жылаң аяк тикен баскан ушул жерден эшекте шаарга буудай ташуучу.

Алгыр Айсулуунун өткөндөгү жүрөк эзген эскермелер тузагында экенин сезип, сөздү башка тарапка бурду.

–Биз урушка жөнөгөн күнүбүз жадындабы? Базар майданына бүтүн кыштак топтолгон болчу.

–Мен дагы бар элем. Сиз, жигиттер парвайи палак элеңер. Биз шоордуулар болсок узатып жатып өксүп-өксүп ыйлаган бойдон кала бергенбиз!

–Ыйласаң ыйлагандырсың, а бирок сүрөтүңдү сураганымда бербегенсиң ошондо!

–Вай, мына бул кишини! Ал мезгилде сүрөт бериш билесизби чоң уят иш болчу!

–Мага берген эмес элең, бирок Музаффарда бар эле сүрөтүң!

–Мен эч качан... эч кимге сүрөт берген эмесмин!

Айсулуунун балдарча кууланбай ак жооп бериши, Алгырдын дилинде козголгон кызганычка окшош бир нерсе да, азыр алтымышка жакындаса да чечкиндүү болгонуна Алгыр бактылуу карс-карс күлүп жиберди.

Кызык турбайбы турмушун кургур десе! Азыр узак жаштыкта болуп өткөн бул айтылган сөздөр күлкүлүү бир нерсе болуп туюлуп жаткан өңдүү. Бирок ошондо... ажыралбас үч дос армиядан кайтып келгендеринен кийин Алгыр Айсулууга үйлөнмөкчү болоор алдында мына ушул Музаффар Фарман, Гоби чөлдөрүндө бир өмүргө ажырабаска касам –ант ичишкен, азыр болсо «чөл курулуш» трестинин дөө -шааларынын бири мына ушул Музаффар Фарман, той күнү күйүтүнөн кайдадыр жок болуп кетип, баардыгын коркуткан, аны бир нече күндөн кийин тоо арасында эс-учун билбеген мас абалында араңдан зорго таап келишкен...

Чын, кийинчерээк Музаффардын өзү бул окуяларды күлүп эстеген учурлары көп эле болгон. Институтту бүтөөр-бүтпөс жылы Сахибахан деген, кыштакта жашаган аялдардын сөзү менен айтканда келишкен бир кызга үйлөнүп келди. Сахибахан врачтык кесипке окуган экен. Музаффар Фарман чоң чарбага башкарма болуп келди, аялы болсо ооруканага баш врач болду. Музаффар Фарман Сахибахан менен бир нече жолу Алгырдыкына мейман болуп катышып да жүрдү. Ар келгенде Айсулуунун көзүнө бир көрүнгүсү келдиби Сахибаханды кымбат баалуу кийим-көчөлөргө чулгап, аялдарга таандык тагынчактардын түрү-түрү менен ороп койчу. Ким билсин, балким, чындап эле Айсулуунун дилинде өкүнүч, арман жаратыш үчүн атайын жасангандыр. Ким билсин?.. Аны бир гана Музаффар гана билет...

–Бул пикир эч качан Алгырдын акылына келген эмес, азыр ушул ойду ойлонуп, кызыктай болуп кетти...

Жок, ал билет: Айсулуу ага тийгендигине эч качан арман кылбайт. Тилекке каршы Алгыр жаштыгында

жанынан артык сүйүп, ичинен куурулуп-куурулуп жүрүп максатына жеткен, бул жөнөкөй, ак көңүл, сулуу десе сулуу инсан үчүн эмне жакшылык кылды? Алгырга тийип, эмненин жыргалын көрдү бул шордуу?

—Азыр ушул турушунда өткөндөрүн ойлоп көрсө, баш кошуп бири-биринен бөлүнө албай, сүйүүнүн кумар отунда жанган бир-эки жылын эсепке албаса, күндөлүк үй-тиричилигинен керээли кечке тынбаган кара жумуштан башка эч нерсени көрбөптүр шордуу. Кышын-жазын талаада кетмен чапты. Үйүндө болсо бала-чакасынын ташпишинен бошободу. Бул жарык дүйнөгө келип көргөн бакты ушул болду бечаранын! Айсулуу үй бүлөөсү менен балдарына мээримин, өмүрүн арнады, дүйнөдө мындан башка бакыт, башка дүйнө, башка жашоо барлыгын ойлобосо ойлобогондур, туурарагы, Алгырга берилип, өмүрү кандай өтүп кеткенин дагы билбей калгандыр. Бирок алчы? Алгырчы? Бул жөнөкөй чындык, эмне үчүн отуз жылдан бери жок дегенде бир жолу акылына кирип чыкпады? Өзүн ойлобосун, ага ушундай бир баа жеткис сүйүүнү белекке берген, жаш кезинде күйүп-жанган ысык оттой бул таза аял жөнүндө ойлонуш керек болчу. Белинде кубаты бар эркөккө өзүнүн өмүрүн сайган, оорун жеңил кылыш ага парз дагы, карыз дагы болчу!

Алдыда, кезектеги кыр башында бир топ долоно көрүндү. Алгыр билчү, долононун алдында булактын көзү боло турган, андан бир жеңче кобуш тунук суу агып чыгып турчу.

—Кел, Айсулуу, долононун көлөкөсүндө нанүштө кылып бир аз болсо да эс алалы. Майда-чүйдөң бардыр?

—Баратасы...

—Алгыр долоного келип жетишери менен атынан секирип түшүп, Айсулууну ээрден бийик көтөрүп алды. Ал аялын көкүрөгүнө кысмакчы эле, Айсулуу уялып кучагынан чыгып кетти.

–Алгыр куржундарды алып, аттарын алыс кетпеси үчүн тушап койду, өзү болсо булактын төгерегиндеги бөл барабар шыбактарга созула жата кетти!

–Күн тик дөбөгө келген бирок бармактары баланын колдорундай, жагымдуу, кишинин ичин, ичин гана эмес, рухундагы бардык эңсөөсү, көңүлдү ирээңжитчү илдет сыяктууну жок кылуучу бир кереметүү майин, жылуу көрүнүш эле. Абдан табына келип, бышып, долонодой кызарган шыбактар, ар дайым өзүнүн жапжашыл түсүн жоготпоого аракеттенсе, жантөктөр, жазгы жазырамада куруп-калжырап калган өвшан, жана чычырканактар, төмөндө орулган буудай аңыз арасында жайылып жүргөн кой эчкилер, тоонун ак карлуу чокулары –коюңузчу, күз аптабынын бул тунук берешенине курсант болгон бүтүн аалам –баардык-баардык нерсе алакандай балкып, жумшак, кандайдыр күчкө багындырылып турат... Бир гана бийик-бийикте, күн сейрек болгон ак булуттар ортосуна киргенде ал жерге, бул жерге көлөккө түшүп турат, ошондо көлөкө түшпөгөн кырлар, адырлар, алыстан көрүнгөн тоолор андан да кооз, андан да тунук көрүнөт эле.

Таң калыштуу: мындан бир жума мурда, майрам күндөрү, аба-ырайы бирден бузулуп, биринчи жамгыр, кийин карга айланып, бардыгын, айрыкча пахтакер дыйкандарды катуу ташпишке салган, түшүм кар алдында калып кетпесе деген ой бардыгын убайымга салды да койду. Жок, бир-эки күн өтпөстөн аба ачылып, дагы мына баягысындай эч нерсе болбогондой жаз келди...

«Мейли, иши кылып, дыйкандардын бактысын он күн ушундай ысык болуп турса экен, бирок косөк дагы жерде калбасын!» –деди Алгыр. Дагы баягыда алдына өз багы келип, жүрөгүн жаман ойлор мыкчып турду. Кандай болгондо да, бирөөгө жамандык кылып, көрпөгө от коюш туура эмес. Эмнеси болгондо дагы эмгеги сиңген иштин аягына жеткирүү, жүзүмдөрдү, анар, анжирлерди өз колу

менен көмүп, кимге тапшырса дагы, бардык жакты сарамжам кылып тапшыруу керек эле да.

Айсулуу Алгырдын алдында дасторкон жайып, куржундан эки даана патир нан, ичеге оролгон сары май, бир кумдан айран алып куюп, өзү дагы анан жанына олтурду.

Айсулуунун чөккөн көңүлү, бөшенеси кырдач мурдунун четтериндеги мелтүрөгөн, бодураган терлери сурма тартылган көздөрүндөгү көчеге үнсүз түпсүз санаа-ойлор алда кандай сүйүнүч, кубаныч менен алмашылган, арзу кылган тилеги ысык сууга түшпөй эле айыгып кеткендигин билгизип турат.

Алгыр аялынын нымжан болгон желкесинен кучактап:

«Айым, күнүм, мени көчир, алдында күнөөлүмүн» – деп айткысы келди, бирок мындай айтууга тил барбады.

–Бул тиричилик дегендери да куруп кетсин, Сулуужан, –дөди күрсүнүп, –Бир күндүк жеңил тартышыңды билсем былтыр алып келбес бөлөм?

Айсулуу узун ак оромолун учун, желкесинен ашырып аркасына таштап:

–Мейли атасы, ийгиликтин көчи жок, дешет ко! Сизге да кыйын. Көрүп турбаймынбы, бардыгын! Бир күн тынчтык жок сизге дагы...

–Падарына наалат! Иш деп, тиричилик-тиричилик деп алыша-алыша, мына өмүр да өтүп кетиптир!

Мейли, шүгүр кылайлык, –Айсулуу жүзүндөгү терлерин арчып, жумшак күлдү. –Бир сөз айтсам күлбөйсүзбү?

–Эмне экен бир сөзүң кош?

–Эсиңиздеби тоюбуздан үч-төрт жыл кийин... Тигил кызматкер агайыңыз барго! Музаффар аке. Ошол үйлөнүп, сулуу аял алып келген го үйүбүзгө. Эсиңиздеби?

–Сахибаханды айтып жатасыңбы? Кош, кош?

–Алиги. Ташкенттеги агайныңыз Расулжан акелер дагы бар болчу. Сиз ошондо... Мурутуңузду бурап, чычайтып жүрчүсүз!..

–Мурутумду гана эмес, өзүм дагы чычайып жүрчүмүн ошол мезгилде!

–Бая айтым ээ көп мактана бербөң деп!

–Кош, кош? Сен дагы сөздү созо бербе Сулуу!

–Сиз, ошол эки агайныларыңыз келгенде колуңуз ачылып коерго эч нерсе таппай калчуусуз. Мына ошондой адатыңыз бар болчу. Ошондо дагы башыңыз асманга жетип шыр эле кой сойдуңуз. Аларды абдан мейман кылдыңыз. Кийин фронттогу жүргөн оор кан кечкен күндөрдү эстеп, анан баардыгын аябай күлдүрдүңүз.

–Кош? кийин...

–Кийин... кетип жатышканда Музаффар акенин катыны Сахибахан мени четке тартып, билесизби эмне деп айтканын? –Айсулуунун көздөрүндө күтүлбөгөндөй шок, бактылуу учкундар күйүп турду. –Сиз дүйнөдөгү эң бактылуу аял экенсиз, –деди.

–Алгыр оболуу катынынын сөзүнө түшүнө албай бир топко аңырайып калды, соң иргеп алып, аны бар күчү менен бооруна тартып, оң жүзүнөн сол жүзүнөн чолп-чолп өптү. Кийин кудум ошол эң кымбат жаштык кезиндегидей башын анын көкүрөгүнө койду, коюп алып бир учурларда түркүн, жумурткадай аппак бул жердин эми көкмөк дүнүйөгө айланганын көрүп, тамагы тып буулду, кыялында кимгедир сүйлөгөндөй болду:

«Ылайым шыпаа бере көр Сулуу жаныма! Кокус... эгер алчуу болсоң, андан оболуу мени ал, мени ал!».-деди ичинде.

ЭКИНЧИ БАП

(I)

Нигора улукман Уккоша кабырстанын ороп калган калың кайрыгачзардын арасынан чыкты да батып жаткан

күндүн акыркы нурларына тоюп турган айланадан көздөрү уялып кетти.

Өйдөлүктө жайгашкан кабырстандын так эле астында, алар археологиялык казылма изилдөөлөрдү алып бара жаткан эски коргондун ортосунда он беш он алтынчы кылымда курулган улукман имараттын баардык көкмөк пеш такталары көчки күүгүмдү сезип күчтөнүп турчуу. Өтмүштөгү имараттын бир гана ушул пеш такталары калган, бирок күндүн акыркы нурлары менен өбүшкөн бул пеш такталардын алыстан сактап келген туруктуу махабатты чыдамкайлыгынан кабар берип турат. Дубалдып артында күмүш тасмадай жалтылдаган жылга боюнда чекелери көчүп, сырлары эскирип калган улукман бийик күмбөзү көрүнүп турат. Күмбөз жанында болсо экспедициянын эки чатыры, чатырлар тегерегинде кыймылдап жүргөн бир-эки көлөкөлөр көзгө урунат. Алар –Нигоранын «кичинекей армиясынын башчылары!» Гыргы жүргөн тоо шапатасынан кургап калжырап калган кабырстан кайрагачтары көк сөөк денелери ооругандыгынан наалыгандай, катар жаткан чиелер, бирок ылдыйдагы, өзөн боюндагы жаш тал, терек жана чынарлар дарыядай шуулдап турат, шамал тозуткан жалбырактар бир нөрсөдөн качкан талаа чымчыктарындай өздөрүнчө кайкып кайдадыр учушат.

Нигора башчылыгындагы кичинекей экспедициянын бул жерге келип иш баштагандыгына мына төрт-беш айдын жүзү болуп калды. Ушул күндөрдө Нигора күйөөсү Бекзад менен ажырашып-ажыраша албай, же жарашып-жараша албай, өзүн коерго жай таба албай жүргөн кези. Ошондо атасы, чамасы, аны бир аз алаксытыш ниетинде мына ушул ишкө көңөш берген эле.

Атасы маданият таануу боюнча илимдин доктору, профессор Расул-Нурдинов аны бул жерлерге кичинекей кездеринде дагы бир нече ирет алып келген. Ошондо бул көкмөк көрүктү алтындай тапталган тиги пеш такталар

менен ылдыйраактагы сырдуу көрүнгөн көлчүктөр жөнүндө көп эле легендаларды айтып бөрчү. Атасынын айтышы боюнча өткөн замандарда бул жерден Кытай, Индия жана Хорасанга чоң көрбөн жол өткөн, бул коргон болсо же соода шаары а балким чоң көрбөн сарай болгон, тескерисинче тигил чоң имарат, а балким эл кымгуут болгон ордодо да болушу мүмкүн.

–Билип кой кызым, –деген эле атасы. –Бул жерлерден ыйык бабаларыбыз Мырза Улукбек, Азирети Навойи жана Бабур мырзадай ыйык бабаларыбыз өткөн. Апардын ыйык кадамдары бул жерлерде! Сен мына ушундай улукзаттар жаралган жерде туулгансың, аппагым!..

–Мындан беш-алты ай мурда жазда аны атасы көчкурун өз ишканасына чакырды.

–Көрүп турам, кызым, –деди атасы Нигоранын үй-бүлөөлүк иштерине назар салгандай, баарын билгендей, – Аябай катуу эзилип жүрөсүң. Сенин эзилип жүргөнүңдү көрүп, апаң экөөбүз дагы аябай кыйналып кеттик, балам.

–Атасынын сөздөрү Нигоранын жүрөгүндөгү жарага туз сепкендей эле болду.

–Ата, ата! –деди ал жалбарып. –Мени көп ойлой бербөңиздер! Коркпоңуздар! Мен өз күнүмдү өзүм көрүп кетемин. Эгер эки бала менен көчүп келип, сиздерге малал болуп жатсам... балдарымды алып көчүп кетип калайын... -Нигора бул сөздү айтышы го айтып алып, ичинен бушайман болду. Атасынын көздөрүнүн чөкөсине замата жаш толду.

–Бул сөздөрүңдү ойлоп сүйлөдүңбү же ызаңды кары атаңдан чыгарып алыш үчүн айтып жатасынбы, балам? –деди атасынын үнү калтырап. Бала, ата –энеге качан малал келиптир, сен менен эки балаң бизге оор келсе. Түшүн... Сенин бактыңдан башка арзуубуз жок эле го биздин. Айла канча? Акыбети болсо бул. Бирок мен бул иште бир нерсе дешке акым жок. Себеби сен кызым

болосуң, өмүрүм болосуң, эриң Бекзад өз шакиртим, сүйүктүү шакиртим! Эмне кылайын балам?..

Атасы көкөчтөнүп сүйлөй албай калды. Нигора да айласыздан көзүнө жаш алды, атасынын дыйкан кебетесиндөй жалпак, чоң денесине жүзүн басты. Ал ошондо гана атасын эми көрдү. Карып калганын байкады. Нигора атасын эң күчтүү, белдүү, али чынардай бакыбат деп ойлоп жүрчү. Жок, бешенеси, көзүнүн алдындагы бырыш тактар көбөйүп, чачтары суюкталып, карасынан агы көбөйүп кетиптир.

Мурда бир эмес, бир жылда туңгуч перзенттеринен айрылып, көп азап чеккен үчүнбү, башкабы, атасы Нигораны кичинесинен эле жанынан артык сүйүп, аны коерго жай таппай калчу. Нигора эсине көлгөндөн баштап, алар ата бала эмес, бири-биринен сыр жашырбаган эски кадырдан болуп кеткен достордой сырдашты. Ошондуктанбы демейде Нигора атасын апасынан да жакшы көрчү.

–Ошол түн, ата бала кудум баштарына оор күн түшкөн эки ажыралгыс, бири-биринин кадырына жеткен достордой узак сүйлөшүштү.

–Азап берген ойдун бирден-бир шыпаасы –эмгек, - деди атасы ошо көчтө. –Сен институтта, төрт дубал ичинде олтура бербей, бир шамалдап кел! Ошондо балким азыр көзүнө оор кыймылдабас болуп көрүнүп жаткан үй-бүлөөлүк келишпөөчүлүктөр өткүндөй болгон бир нерсе экенин аңдаарсың, кызым. Дүйнөдө чечилбей турган эч нерсе жок, балам, башындагы бул чечилбеген суроо дагы чечилип кетет. Мөн айткан көкмөк ыйык жайларда бир сыр чоң чыгарма болушу мүмкүн. Ыйык ата-бабаларыбыздын буту тийген бул жайлар балалык күндөрүң өткөн айылга жакын. Туурасын айтсам, мөн дагы бир мезгилдерде ушул ишке кызыгаар элем. Эх атиң, археолог эмесмин да. Балким мөн кылбаган ишти сен кылаарсың...

–Маселе туура чечилди, Нигора макулдугун берди. Анын бактысына, ошол күндөрү Москва университетинин археология факультетинен Лариса менен Алексей Скородумов деген жаш жубайлар диплом практикасын өтөгөнү алардын институтуна келип калышты. Чын, алар Афродүйнөсүн арзуу кылып келишкен экен. Нигора көкмөк кымбат сүрөттөрдү көрсөтүп, идеологияны курч мүнөздө өткөрүп, аларды ишэндирди, алар Нигоранын тузагына «илинип» калгандарын өздөрү да билбей калышты. Мына ошонун натыйжасында төрт кишилик «башчыдан» турган-төртүнчүсү институттун жаш илимий адамы болуп кичинекей экспедицияны түздү. Бактысына жараша, казылма иштери алар күткөн натыйжаларды бербеди. Он бешинчи, нары барса он төртүнчү кылымга таандык сапал буюмдар колдонулган аспаптар, заңдап кеткен бир канча кылыч-калкан, көзөчөлөрдөн башка эч нерсе табылбады.

Атасынын салабаттуу ишине карабай (ал киши бир жолу келип кетсе жакшы болмок) руху түшүп кеткен экспедиция арзыбас тапкандарын жыйыштырып, кайтууга даярданып жатышкан мындан бир жума мурун. Кудум мына ушундай күн батаар маалында чатырда кечки тамакка даярданып жаткан Нигора Алешанын узактан:

–Нигора Расуловна! Лариса-а! –деп кыйкырган добушун угуп калды. Көп өтпөй, анын өзү оолугуп жүгүрүп келип калды. Сейрек, малараң чачтары кечки шапатада үрпөйгөн, көк-мөк көздөрү кайратынан жанып турат:

Нигора Расуловна! Лариса! Жашырын жер астындагы жолду таптым. Өзбекчеси эмне эле? Аа үңкүр! үңкүр таптым мен! Улукман Уккоша кабырына кеткен үңкүр!

Экспедиция иш баштагандан, Апеша Скородумов ар күнү болбосо дагы, ар эки күндө бир үңкүр «табат», бирок айрым бир үңкүр же, дагы үңкүргө окшогон бир нерсе болуп чыкчу. Мына ошол себептен Нигора менен Лариса

бул сапар да шылдың иретинде күтүп алышкан болчу. Скородумов капыстан жаны чыгып «кайнап» кетти.

–Археолог болушту ким койду силерге? Бала тууп, аны чоңойтуп өстүрүп үйдө олтура бербейт белеңер мындан көрө? Кол чырактар кана, Лариса? Же бирге жүргүлө, болбосом өзүм барып көрүп келем!

Кыскасы, Нигора менен Лариса кол чырактарды алып ире-ширөдө Алеша айткан жерге барууга мажбур болушту.

–Чындыгында, бул жолу Алеша тапкан жол, жөн эле бир үңкүр эмес, бийиктиги адам бою жете турган чыныгы жер алдындагы кеткен жол болуп чыкты. Ошо кече алар, колдорундагы кол чыракта үңкүр бойлоп 15-20 кадамча басып барышты, анын жалган эмес, чыныгы жол экендигине ишенич арттырышып, толкундангандан антигегендиге чатырларына кайтып келишти.

–Ошол түнү болсо Алеша түн жарымына чейин эч кимге уйку бербеди.

–Эми менин бир нерсеге шегим жок! -деди ал бешенесине түшкөн сейрек мала чачтарын аркага силкип, көк мек көздөрү күтүлбөгөндөй сыйкырланган бир илхам менен жанып. -Жергиликтүү калк улукман Үккоша деп жүргөн бул кабыр эч кандай бир дагы авлия-павлияндын көрү эмес! Жок! Бул -чындыгын алганда кудум, Афганстандагы Алтын дөбөдөн табылган күчтүү Кушон мамлекетинин аскер башчыларынын кабыры, балким көчмөнчү баатырдын кабыры! Ажеп эмес, Алтын дөбөдөн табылган көптөгөн алтын-безектер сыңары ажайып табылмалар чыкса бул дөбөдөн! Мына мени айтты дейсиңер, өтмүштө аны эл ыйык Үккоша деп атаган бул кабыр чынында чоң бир аскер башчысынын мазары болуп чыгат!..

Башында Нигорага Скородумовдун сөздөрү анын максатсыз айтылган ойлорго окшош жөн эле бир сөзү болуп туюлган эле. Бирок акыркы күндөрдө алып

барылган казылма иштери Алешанын айткандарында терең маани бар экендигин көрсөтүп жатты. Баштан аяк кабырстанга карап кеткен жол улам ага жакындашып барууда! Кантсе да кабырстанга жакындашкан сайын иш дагы кыйындашып келүүдө, себеби жолдун көп жайлары омкорулуп түшүп, көмүлүп кеткен, жол улам ага жакындашып барууда! Кантсе да кабырстанга жакындашкан сайын иш дагы кыйындашып келүүдө, себеби жолдун көп жайлары омкорулуп түшүп, көмүлүп кеткен, бул жерлерин топурак, таштардан тазалап, ишти алга жылдыруу оңой эмес. Мына ошолорду эсепке алып, Нигора кечээ кичинекей акылдашып кеңешүү үчүн мажлис өткөрдү. Анда ишти жылдырууга, сууктун түшүп калуу мөөнөтүн эсепке алып, калган иштерди келерки жылга калтырабызбы, деген маселени ортого таштады. Алеша бүтүндөй руху, жан дүйнөсү мене бул пикирге каршы чыгып, чын ниети менен сүйлөдү. Ага калса, суук түшмөк түгүл, ызгаар кыш болсо дагы ишти аягына жеткирүү керек экендигин билдирди. Узак талаш-тартыштан кийин, көпчүлүк добуш менен азырынча толук суук түшкөнчө ишти токтотпоого бир пикирге келишти. Алардын бактысына акыркы жумада асман ачык, күндөр жылуу болуп жатат.

Нигора ушуларды ойлоп ичинде бир күлүп койду да, эки жүз кадамча ылдыйда «кодоюп» турган чоң жар тарапка кетти. Жол кудум ушул чоң жардын алдынан башталат. Ал жарга да жеткен эмес эле, каяктандыр ылдыйдан Алешанын:

–Лариса, –деп чакырган добушу угулду. Ларисадан жооп болбоду. Качан гана Алеша үчүнчү ирет чакырганда, анда дагы үнү ачуулуу айкырыгы жаңырганда гана өзөн тараптан «ау» деген үн келди.

–Кай жерлерде каңгып жүрөсүң, Лариса? –дагы бакырды Алеша. Ага Ларисанын: Эмне ишиң бар! Керек болсо өзүң кел! –деген шылдыңга окшогон жообун угуп,

Нигора ичинде бир күлүп койду.

Бул эки эң таттуу асел айларын «ысык аптап» Орто Азияда өткөрүүгө ниет кылышып быякка жөнөр мезгилинде той өткөрүшкөн экен.

Алеша баскетболчуга окшоп кетет. Бою узун, буттары шадылуу, басканда төө куш сыңары лапаңдап басат, бирок ушул бийик бою менен өзү жаш балага окшош. Кудум Нигорадай кичинекей, жугумдуу гана Ларисанын баарынан, кабырстандын артында ачылган ысык сууга түшкөнү келишкөндөрдөн да кызганбадыбы, бир көз ирмем жоготуп койсо, бүтүн тоо-ташты башына кийип: «Лариса –а!» деп чакырганы чакырган. Лариса буга бирде күлсө, бирде жаны чыгып:

–Бу төө кушка каяктан да жолуктум а Нигора? деп кыжыры келип, –Эркек адам бул жакта турсун, жанымдан коен өтсө дагы кызганат го, бул төө куш!

–Нигора өзүнүн өткөн күндөрүн Бекзад менен бирде ысык, бирде муздак күндөрүн эстеп жумшак жылмайды:

–Кызганса, демек, катуу сүйөт! Буга капа болбой, кубаныш керек Ларис!

–Сүйүнбөй өлөйүн! –дейт Лариса, калың алтын ыраң чачтарын өйдө силкип, –Мындай кызганса өлүп бүтөт го адам!..

Ушундай учурларда Нигоранын көңүлүнөн: «Оо, Лариса, Лариса! Жаш баладай сүйлөйсүң, а? Кана эми менин Бекзатым да сенин Алешаңдай болсо!» –деген сезимдер келип, жүрөгүн ачуу тырмаган ызалуу ойлорго туруштук бере албай, кырларга чыгып, кырларга чыгып кетчү.

Кызык нерсе экен бул жашоонун өзү! Бир убактар, мындан көп болсо жети, сегиз жыл мурун Бекзад кудум эле Алеша менен тойдон кийинки асел айларын ушул жерде өткөрүшпөдү беле.

Анын эсинде: Жаз эле. Бул кырлар, тетиги тоолор, кала берсе дөбөдөгү кабырстанга чейинки айлана көкмөк,

баардык жак кып-кызыл кызгалдакка оронгон эле. Ошол учурларда кабырстандын артындагы ысык суу жок болчу, бул жерлер ээн жатчу. Бекзад экөөнөн башка адам баласы быякта турсун, тирик жан жок эле бул жерде.

Ал учурларда айылда шашаган сүйүктүү чоң атасынын көзү тирүү эле, ага чоң кубат эле. Атасынын өтүнүчү менен чоң атасынын ак батасын алыш үчүн келген жаш келин-күйөө Нигоранын каалоосу менен ушул жерге келишкен, анабул ылдыйдагы суу көлмөнүн жанына чатыр тигишип, үч-төрт күн турушкан болчу.

–Бекзад ар күнү таң атпай туруп, бийигирээк жайга чыгып (сүрөт тартчу) орношуп алып, күн батканча эмгектенет, бирде кып-кызыл болгон кызгалдактарга орногон кыр -адырлардын көрүнүшүн чарка, бирде мына ошол көрүнүштөрдүн өзүн чийчү. Нигора болсо таштардан очок жасап, тамак бышырчу, бош убактарында койчу-мандардын короолорун кыдырып, эски калтага эски табылгаларды жыйноочу. Эсинде: ыйык Уккоша туурасындагы маалыматты ошондо жазып алган болчу.

Эл оозунда айтылып жүргөндөй, кабыр жанындагы тордо табышмактуу сыр бар, тор ичинде болсо, түбү жок кудук бар. Ал балким лашкөрлөр башчысы Уккоша, азыр жалгыз дубалдары калган тигил коргон жанындагы аесуз урушта башынан ажыраган, ошондо анын кесилген башы душмандар колунан чыгып, томолонгончо ушул гөргө, туурарагы, гөр ичиндеги түбү жок кудукка барып түшкөн. Айтыштарына караганда, бул сырдуу кудук менен Мекке Мединадан чыккан, анан ошол жерге коюлган имиш!

Ким билсин, оозуна келгенин айтып жүргөн койчулардын мазар алдында түпсүз кудук бар деп жүргөндөрү, а балким, Скородумов тапкан мына ошол үңкүрдүр?

Ооба, Нигора ошондо мындай легенда жана өтмүштөрдүн канчасын жазып алган эле!

–Кечиндеси болсо жалгыз өздөрү гана калчу, өзөн айланасындагы дарактар арасында кудум азыр Алеша менен Лариса кандай болсо, ошондой «ау» лашып, бири - биринен бекинишип, издешип жүрүшчү.

Эсинен такыр чыкпайт. Бекзаддын чыгармачылык эргүүсү чыңалып турган учурлар болчу, ошондо. Алар ар күнү дөбөдөгү кабырстанга чыгып, кургап калжырап калган эски тыт, кайрагачтарды аралап басып жүрүшчү, ошондо Бекзад капыстан: «Токто Нигора, аркар!» –деп Нигоранын колунан кармап токтотуп, «Кана?» дечү Нигора төгөрөгине алаңдап карап калчу. Бекзад ага жооп бербей, кургап калган кайрагач жыгачын шарт эттирип сындырып алып, өткүр бычагы менен эки үч бутагын шартта-шурт кесип Нигорага карматып: «Аркар эмей эмне бул?»

–Айрым учурда жолдо, бут алдында жаткан эле жөнөкөй бир ташты алып, балтасы менен бир эки уруп, бир көрүнүшүнөн адам корко турган кандайдыр макулук, бир көргөндө күлө берип ичиң түшө турган кичинекей коенду жасап берчү! Алар бул жерден кеткенче коркунучтуу макулук, коен жана аркарлар «Жигулисине» батпай кеткен эле ошондо.

Ошол учурларда Бекзад дагы Нигораны кызганчу. Алешадан бешбөтөр кызганчуу. Бирок... кана эми көп бир гана кызганычта болсо. Эгер Бекзад жаман дартка учурап.

Кээ-кээде үй-бүлөөсүндө дагы, гүлдөй чыгармачылыгына дагы, баардык нерсеге кол шилтеп, бекерпоздордун катарына кошулуп, бейтартиптердин көчөсүнө сүңгүп, адам пендесине жакпаган кылыктарын чыгарбаганда эле, Нигора аны ар кандай эркеликтерин кетерет болчу! Бирок айрым-айрымда Бекзад өзүнө тартып кете турган бул коркунучтуу дарт, кай жерлердөндир пайда болгон, убадасында турбаган максатсыз күнүмдүк санаалар алдында өтө турган бул тос-тополоң турмуш! Уулу менен кызын ысык боорунан ажыратып бул сөзгө сараң, мас болуп «Улуу ачылыштарга» түн бою кызмат

кылса! Жок, бул азапка бир гана Нигора эмес, өзү урмат кылган эч бир аял чындоого мүмкүн эмес!

–Нигора түбү жок ойлордон жапырылып келген бул ойлордон көңүлү ууланган, бир-бир басып коргон жанындагы жарга жакындады. Анын бир оюнда тоо алдындагы үңкүргө түшүп көргүсү дагы келди, бирок ошол учурда ылдыйдагы чатырлар алдына келип токтогон эки атчанга көзү түштү. Жолоочулардын бир эркек, бири аял эле!

Кызык, мындай кечте чатыр төгерегинде адашып жүргөн бул эки жолоочу кимдер болушу мүмкүн? Кокусунан ысык сууга түшкөнү келгендер десе, баягы жамгыр жааган күндөн кийин келүүчүлөр така –так токтогон, бул салкында ысык сууга түшүштүн эч бир ылаажысы жок, же пайдасы болсочу! Же койлорунун бирөө –жарымын жоготуп койгон койчуларданбы? А балким тоодон түшкөн жылкычыларданбы? Бирок, жылкычы болсо аял киши эмне кылып жүрөт?

–Нигора ушуларды ойлоп тез басты, капыстан оюна: «Фатих Музаффаров болуп жүрбөсүн?» деген пикир келип, кадамын секинетти.

–Чындыгында, кийинки мезгилдерде совхоздун директору Фатих Музаффаров сер каттоо болуп кеткен болчу. Ал бирде өзү келсе, бирде экспедицияга жардам беребиз деген шылтоо менен белек саламдарын жиберүү адатын чыгарды.

Бир учурларда Фатих Нигорага көп сөз айттырып, анын артынан бир канча жолу жүгүргөн. Ошол максаттабы, башкабы, Нигора Фатихтин кылыктарынан катуу ирээнжип, назарында Фатих муну менен: «Капа, мени чанып, башканы тапканында акыры эмне болдуң? Тапкан сөрөйүң кадырыңды билбей, мына кор кылып койду го!»-деп жаткандай туюлуп ансыз да өксүп жүргөн көңүлү ого бетер өксүүчү. Кантсе да... Фатих Музаффаров келсе... Мындай атчан эмес, кош-кош волгаларда келип,

ал гана эмес белек-бөчкөктөрүн да жеңил машиналарда жиберип турчу.

Нигора жогорудан өтө бийик келишимдүү көрүнгөн аркайган үй дубалдардын жанынан өтүп, күмбөздү суу толмо тарапка шашылыш басты. Ал суу көлмөнү ушундай айланып өттү да нес болуп калды. Суу көлмөнүн алдындагы чоң чатыр жанында, атасынын эң кымбат досу Алгыр аке менен анын аялы Айсулуу эне турушуптур!

Нигора балалык кездеринде, жазында чоң атасыныкына келип жүргөн мезгилдеринде алардын үйлөрүндө көп болгон. Алгыр аке менен Айсулуу эне аны өз кыздарындай алкап эркелетишчү. Туура, балалык кездеринде гана эмес, кийин дагы быйылкы жазда дагы алардыкында бир нече жолу мейманчылыкта болгон. Бирок, Айсулуу энеге эмне болгон? Эзелтен нооча, азгын аял андан бетер азып, чөп болуп калыптыр го! Ушундай мээримдүү, ушундай жумшак аял, ага эмне болду экен? Нигора аны мындан бир-эки ай мурун көргөндө мынчалык эмес эле го!

–Шарахим Алгыр, кейпинен Нигоранын алдыртан суроо узатып калуусун сезип, муну аялына билдирбөөгө шашылды:

–Ассолом алейкум, кызым! Мына энең экөөбүз адашып келип калдык, бир кече мейман кыласың бизди!

Нигора дароо эсине келип Айсулууга атылды:

–Ой баш үстүнө! Кадамыңыздарга жол болсун! Кайсыл шамал учурду?

–Айсулуу Нигораны кучактап, эки жүзүнөн чолп-чолп өптү, өбүп суктанып-суктанып карап, негедир көзүнө жаш алды...

–Боюңдан энең айлансын, Нигорахан, бизди жоктоп барбай да койдуң?

–Иш, эне иш! –күлдү Нигора. Ал Алеша менен экспедицияга келген экинчи жигитти чакырып, Шарахим

абасына жардамдашып коюуга чакырды. Өзү болсо Айсулуу энесин чоң чатырга баштады.

Чатырдын ичи ордодой кең, астында саман менен пакал төшөлүп, үстүнө брезент ташталган. Анын бир жагын ар түркүн буюмдар куту, кутучалар, бири бүтүн, бири сынык көзөчөлөр, кумдар аркыл сапал идиштер, адам элесин элестүүчү, мурду жана кулактары сынып түшкөн таш «чайнектер жана бир демелер терилип коюлган. Экинчи тарабында алтын түстүү чачтары желкесине түшкөн жаш гана бир кыз ал Лариса эле, газ плитасында тамак бышырып жаткан болчу.

Нигора менен Лариса ортодогу жайылма столду четке алып, анын ордуна жумшак төшөктөрдү салышып, жерге жай кылышты. Тез эле ортого дасторкон жайышты.

Айсулуу Нигоранын куурчактай гана келишкен бойлоруна, жагымдуу мамилесине, чакан, элпек аракеттерине көз ирмемде арбалып, лап этип өз келини Мехринса эсине түштү, түшкөндө, көңүлүндө: «Кана эми, келиним Нигорадай болсо!»—деген пикир өтүп, көзүнө дагы жаш келди.

—Айсулуу Нигораны келин кылып алууну уулу Шокасым институтта окуп жүргөн учурларда көп арзуу кылган. Муну эрине да көп айткан. Бирок биринчиден Шокасым окууга кириши менен мына ушул өмүрлүк жары Мехринсаны таап алды, кала берсе эри Алгыр: «Ке, кой катын, Расулжан миң досум болбосун, чоң адам, уулуңа дагы өзүнө тең табылып калар» —деп Айсулуунун максатынан кайтарган болчу.

Мына эми, ал жакта келини оюн чыгарып, уулун не азап күндөргө салып жатат. Бул жакта болсо бул бечара дагы ошол күндүн азабын тартып жатат, адамдын ичи койнуна кирип кеткен жумшак кулк-мүнөзү менен эрдөн жалчыбай мына ушул тоолордун, таштардын арасында ал да бирдемелер менен өзүн-өзү алаксытып жүрөт. Бул

дүйнөдө боору бүтүн адам жок, дегендери чын окшойт өзү!..

Лариса бир табак оокат алып өздөрүнүп чатырына чыгып кетти. Шорахим бир аздан соң чоң куржунду көтөрүп кирди, ортодогу дасторконго бышкан эт, каймактуу патир, жүзүм, алмаларды толтуруп үйүп салды. Алар көпкө чейин аяк-быяктан сүйлөшүп олтурушту. Анан Нигора жол жүрүп чарчап келген Айсулууга жай салып берип, эрди–катынды кыжаалат кылбас үчүн сыртка чыкты.

Кумга ыкшалып күмүш паркештөй жаркырап турган толгон ай как гана бөшенеге келген, төбөдөгү коргон дубалдары дагы, ылдый жактагы өзөн-баардык айлана анын сүттөй тунук шооласына магдырап жаткандай туюлат.

–Баягы гыр-гыр жүргөн шапата күчөгөн, өзөн боюнда дарактар дайрадай шуулдайт, тозуган казандар асманда топ-топ тынчсызданган куштардай чарк айланын учат.

Нигора бул сыйкырдуу кереметке, айдында дагы сырдуурак туюлган көкмөк коргонго, жарымы кемтик бирдей клипа имараттын пештакталарынын өзүнчө жанып турганына тигилип, узак турду. Негедир эсине атасынын айткандары келди: «Бул жерлер өтмүштө чоң көрбөн жолу болгон кызым, ажеп эмес, бул ыйык жерде ыйык Навойи, мырза Улукбек, Бабур мырзалар түнөп өтүшкөн болсо...»

Нигора ар сапар муну ойлосо бүткүл денеси жымырап, негедир алдында кызыктай көрүнүштөр пайда болчу. Бул сапар дагы ошондой болду. Анын көз алдына капыстан өзөн боюнда ыр жазып отурган ыйык Навойи, дагы бир аз туруп тигил көркөм имараттын үстүнө чыгып, жылдыздарга тигилгенче ой ааламына карт болгон Мырза Улукбек келип адаттагыдай жүрөгү «тыз» этип, бир кызыктай болуп кетти. Ичкериден Шорахим Алгыр чыкты:

–Ай кызым, бирөөнү күтүп турасыңбы,

–Жок, өзүм, –деди Нигора.

–Алгыр тамагын оңдоп: –бу деймин... Ысык сууга түшсө болобу, балам? –деп сурады.

–Билбедим,–деди Нигора чайналып. –Жазда бир амалдашып чатыр тигип, түшүшчү. Азыр бул суукта эч кандай шарт жок. Кичине мурунураак алып келбептирсиз да энемди.

–Аа. Шу өзүңдөн өтөөр сөз жок, балам, иш-иш деп жүрүп: –Алгыр кыжаалат болуп жетелдү. –Бирок сага чындыгын эле айтып коёюн кызым. Балаа шылтоо, көрүшкөн чындык демекчи, энең үчүн суу бир шылтоо. Чындыгына алсаң энең ыйык Уккошаны зыярат кылууну көңүлүнө алган экен. Оорулуунун көңүлү назик, жок дешке тилим барбады...

–Нигора анын кыжаалат чегип жатканын сезип, сөздү башка жакка бурду.

–Энемдин өтүнүчүн эки кылбай туура кылыпсыз, аба. Өзүңүз айткандай оорулуунун көңүлү назик. Бирок.. Энемди Ташкентке алып барбасаңыз болбос. Эч кечиктирбей бир ооруканага жаткырыш керек, аба.

–Рахмат, кызым, –деди Алгырдын үнү калтырап, -а балким угушумча, Ташкенттеги ооруканага адам жаткырыш оңой эмес деп уктум.

–Анчалык деле эместир. Канткен менен атам бар го! Кааласаңыз, мен атамдарга эртеге эле кат жазып жиберем.

–Ошондой кыл, балам! –деди Алгыр, –ар кандай болгондо да шаар шаар да туурадан эле бастырып барышыбыз да жакшы болбос.

–Ошо түнү Нигора бир маалга чейин уктай албады. Айсулуу эне бир нече мерте тынчсызданып, эмнегедир кыйналып, төшөктөн туруп олтурду «ичим күйүп жатат» деп жалдырады. Шорахим аба караңгыда этияттап суу берди, бирдемелерди айтып жоошутту. Эрди катындын мамилесиндеги балдарга арналган жылуу мээрим менен бирге алда кандай тизгинсиз бир дарттын шапатасы бар

болчу. Нигора бул көрүнүшкө капыстан ыктыярсыз күбө болгондугуна кыжаалат болду, ушул жылы жазда институтта болгон бир көрүнүш себеп, эри менен араны ачык кылганы көкүрөгүндө от пайда кылды.

А жүрөгүндө болсо бушайманга окшоп бир нерсе ойгонду.

Аңгемелешүүгө себеп көрүнүктүү бир орус адабиятчысынын макаласы болду. Андан келин-кыздарыбыздын соңку жылдарда чыгармачылык иш менен алек болуп үй-бүлөө жана балдар тарбиясына бир жактуу карагандыктары сыңдалып, аял заты биринчи кезекте үй-бүлөө жана балдар үчүн жаралышкан деген ой ортого ташталган болчу.

Нигора аңгемелешүү учурунда кызып кетип жазуучунун, а чынында көрүнүктүү болсо дагы ыраса постегин каккан, анын ою бир гана аялдар эмес, ал жерге катышкан жаш аспирант жигиттерге жагып, трибунадан түшкөндө ага бир десте гүл беришип тосуп алышкан болчу.

Нигора колунда ошол гүл десте, кубангандан жүзү гүл-гүл жанып үйүнө келсе, эри Бекзад тамеки түтүнүнөн адам адамды тааныбаган кабинетинин төрүндө адаттагыдай эле тартылган сүрөттөрүнө тигилип күлүп олтурат!

Нигора, муну эмне кылышын билбей, астанада каккан казыктай туруп калды, соң колундагы гүл дестени төрдө магдырап отурган эринин жүзүнө урду. Ичкери бөлмөдө бир уктап, бир ыйлап олтурган уулу менен кызы жетелегенче үйүнөн чыгып кетти... Мына, ошол кара окуя жүз бергендигине төрт-беш айдан ашты. Нигора муну эстеген учурларында, бирдей эки перзентинин «тирүү жетим» болгонун ойлоп, ичинен сыздаса баардык айыпты Бекзадка төңкөп, өзүн актоого урунчу. Бирок азыр... Айсулуу энесинин абалы аны ойготуп жиберүүдөн коркуп акырын кыңылдаганына алгыр абанын жаш баладай: «Сулуужан дагы баштадыбы бул дартисар ооруң,

Сулуужан? Бул айыкпас! Сага жабышканча, мага жабышпайбы бу дарди бей даба!» -деген көңүл улаганы Айсулуу энесинин: «Коюңуз, каяктагы сөздөрдү сүйлөбөңүзчү» –деген өтүнүчү!..

Баштарына оор жүк түшкөн бул эрди-катындын дарт-ааламдары, алда кандай чексиз мээримге толо бул ызалу шыбыр-шыбырларына кулак салып жаткан Нигоранын эсине эринин «ишеним» деген бир айкелчеси түштү. Ак мырамырдан жасалган бул кичинекей айкелчеде бири ок жеп кулап келаткан, экинчиси болсо жан алекетте аны асманда кармап калышы аракеттенген эки ак куу жасалган болчу.

Булар дагы кудум ошол кууларга окшош эле.

Нигоранын таңга маал көзү илинип кеткен экен—Таң атыптыр, чатыр жап-жарык, бирок анда эч ким жок эле.

—Тыштан дагы аял кишинин катуу-катуу сүйлөгөн өктөм үнү, анап Айсулуу эненин алда бирдемелер деп азарланган добуш кулакка чалынды.

Нигора апыл-тапыл кийинип, тышкарыга чыкты. Чатыр алдына «Газик» машинасы туруптур. Анын жанында жаш кана бир жубан колундагы чырпык менен кызгыч көрзовой өтүгүн тарс-тарс уруп аяк-быякка басат, Шорахим аба башын жерге салып туруптур, жүзүн оромол менен ороп алган Айсулуу эне болсо чөкө түшүп, пык-пык ыйлап жатыптыр.

Нигора жаш жубанды дароо эле тааныды. Шорахим абанын келини Мехринса.

Мехринса капыстан дабдырап келип баш ийип салам берди. Соң дагы колундагы чырпык менен өтүгүн чарс-чурс уруп, басканын токтоткон жок.

—Менин абалымды да ойлоп көрүңүздөр акыры! - деди Мехринсанын эриндери титиреп. —Өзүңүз партиянын мүчөсү болгонсуз! Кече директорубуз Фатих акелерге көрсөткөн оюнуңуз жетпегендей, эми авлияма-авлия жерлерге сыйынып жүрөсүз!

–Кызым, деди Шорахим, дагы деле башын жерден көтөрбөй.

–Көрүп турасың го, кайныэнеңдин абалын.

-Абалын көрүп турсам: Врачтарга көрсөтпөйсүзбү? Авлияда балээ барбы? Жок! -Мехринсанын доошу бир аз өзгөрүп, жини көкиртегине өттү. -Билемин ниетиңиздерди! О жок, бу жок, келечегиме бөгөт болмокчусуңар! Элдин алдында бетимди чиркөө кылып... жолума бут тосуп жатасыңар менин! Жетекчи болушумду каалабайсыңар силер!

Мехринса сүйлөгөн сөзүн бүтпөгөн болчу, жерди чукулап олтурган Айсулуу капыстан:

–Балажаным-ордунан оор козголуп -сенин келечегиңе бөгөт болгонумча өлгөнүм жакшы, апаң сенден айлансын, кызым! Сенин жолуңа бугкойгон болсом мен бакты кара өлгөнүм артык, айланайын балам!

Айсулуу алда бирдемелерди шыбырап, ыйык Уккоша кабырстанына карап эки мөртөбө таазим кылды, начар абалына күч менен кайраттанып « Газикке» карап басты.

–Алгыр ага карап талпынды: -Сулуужан!

–Айсулуу машинанын арка эшигин ачып, эрине карады:

–Жардам берип жибириңизчи атасы!

Айсулуунун катуу аракеттеринде ушундай акыбалда бир күч, капыстан кан жүгүргөн жүзүндө ушундай бир күч бар эле. Алгыр лам дебей, анын колтугунан алып машинага чыгарды. Мехринса чамасы ар нерсени күтсө да кайни энесинен мындай күтүүсүздүктү күтпөсө керек, бир тыным дабдырап калды, жүзүнө суук кейипти жамынып, машинаны карап басты. «Газик» катуу от алып, тегиз эмес жерде дик-дик секирип түштүккө карай жол алды.

Бардыгы жым, Нигорага окшоп чатырларынан чыккан Алеша менен Лариса да турган жерлеринде аң-таң болушуп туруп калышты. Кандайдыр кичинерип, бүкчөйүп

калган Шорахим Алгыр кагынып туруп, сай боюндагы аттар тарапка басты. Өзбек салты боюнча кайната келинге катуу сүйлөбөйт. Болбосо...

Нигор анын артынан ээрчип басты.

-Аба!

-Шорахим токтоп, бурулуп карады, карап туруп «култ» этип жутунду. Нигора жүрөгүнө тикен кадалгандай зыркырап, башын ийди:

-Аба!.. Чай-пай ичип кетиңиз, аба!

-Рахмат кызым! Аман бол! Алгыр төскөри бурулуп, жолун улап басты. Анын муруту жараланган куштун канатындай капыстан титиреди.

ҮЧҮНЧҮ БАП

Маданият таануунун доктору, профессор Расул Нурдинов бүгүн иштөн үйүнө көңүлү көтөрүңкү жакшы маанайда кайтты.

Кубанычынын жөнү бар, ушул күнү эки абройлуу журналда эки чоң макалалары басылып чыккан болчу. Алда качан «өлбөстөрдүн» катарынан жай алган бир-эки наамы улук, супурасы курук «таланттарга» тил тийгизгени үчүн бул макалалар беш-алты айлардан бери тартмага салынып, Расул өзүнчө көңүлсүз оорлошуп жүрчү. Турмуштун кызыктуу оюнун караңызчы, бүгүн болсо жазылган эки макала бир күндө жарык көргөнүн караңызчы! Ушул себептен институтта жаш шаа-шууга түшкөн кептер болду, агай болсо бирге жүргөн досторунан жылуу пикирлерди укту. Чын, куттуктагандардын арасында: «эң жакшы», «жандарына жеткирипсиз», «иши кылып, акыры жакшы болсун» деген мааниде ичинен күйгөндөр да жок эмес эле. Бирок, бул сөздөр Расул Нурдиновдун көңүлүн буза албады. Ап отуз жылдан бери бул касиеттүү өнөрдө бири-биринен кыйын, ыйык, ынжык, даңазаны

жакшы көргөн адамдар менен иштөшип келет, не-не ызычуулуу күндөрдө көрө берип, бышып кеткен. Институтка ал пахтада жүргөн уулу Улукбекти көрүп келиш үчүн атайын улоо издеп келген болчу, шакирти Акмал учурап калып, эртеге өз машинасында алып барып, көлө турганынын анын көңүлүн ого бетер көтөргөн болчу.

Ошентип үйүнө көңүлү көтөрүңкү маанайда кирип келген күтүлбөгөндөй аялы Манзуранын муңайым олтурганын көрүп таң калды.

–Эй, эмне болду, тынччылыкпы?

Манзурахан жооп бериш ордуна стол четинде жаткан катты алып узатты. Кат кызы Ноиградан экен.

Нигоранын жазышында, алар бир жылга бекер эле күйүп кетип, эми сапардан кайтканы турушканда, коргон ичинде бир сырдуу үңкүргө туш келишиптир. Ошол себептен аба ырайы жылуу келсе дагы бир ай калып ишти улантууга чечим кабыл алышыптыр.

Каттын акырында көңүлдү буруучу бир сап бар эле: «Ата! Кечээ бул жерге сиз жакшы көргөн досуңуз Шорахим аба аялы Айсунуу энемди алып келиптир. Энемдин абалы өтө оор. Чамасы киши айтышка тили келбеген жаман дартка чалыныптыр. Мен абама ал кишини Ташкентке алып барууга маселет берген элем: «Эмесе, атаңа кат жазып жөнөткүн, бир түзүгүрөөк ооруканага жаткыза алышса кабар беришсин, капыстан бастырып барып, убара болуп келбейли» деген болчу. Илаанжиси болуп калар, а ата?»

Бул сөздөрдүн алдында дагы мындай жазылган болчу: «Ата! Биз тапкан сырдуу үңкүрдүн башталышы ыйык Уккоша кабырына барып такалышы да мүмкүн. Ким билсин, балким Афганистандагы Алтын дөбөдөн табылган улуу Кушон мамлекетинин кыраакы лашкар башчыларынын сөөктөрү табылган бай бир жерге туш келээрбиз сөздөрдү окуп күлбөңүз. Ошон үчүн апам менен

капа болбосун. Нары болсо эки жуманын ичинде барып калам.

Өзүм да балдарымды аябай сагындым».

–Расул Нурдинов катты окуп чыгып, көпкө чейин андан алыс кете албады. Анын көз алдына Айсулуу келди мындан үч-төрт жыл мурун көргөн –жүзүнө, көздөрүнүн четтерине коюу түшкөн бырыштар, чачтары агарып калган Айсулуу эмес, балким отуз жыл мурда үч ажыралгыс дос: ал, Музаффар Фарман жана Шорахим Алгыр бири - биринен жашырышып, ичтеринен ашык болуп жүргөн секелек Айсулуу келди. үчөөнөн Айсулуу Шорахимди тандады. Ошондон бери Расул айылга барганда ар барган сайын бул аялга суктанчу. Туура, тиричилик-тиричилик болсо дагы, алар жакын-жакындардай бири-бири менен жаш келин күйөөдөй мамиледе болушуп сүйлөшкөндө бирин-бири азилдешип, жүздөрүнөн күлкү ойноп турчу.

Расул ар сапар айылга барганда Алгыр албетте аны кой союп сыйлабастан жөнөтпөйт, бул конокто ар дайым Музаффар Фарманда дагы (ал мезгилдерде Музаффар азыркыдай «Челкурулуш»та эмес, райондо иштеген) аялы Сахибахан менен кошуп чакырчу. Ошондо үч дос Алгырдын багынын үстүнөн өткөн бир арык суу боюнда, чоң шаатыттын алдындагы чоң сөрүдө оонап жатып, жаштык кездерин сагынып-сагынып эстешчүү. Айрыкча фронттогу жүргөн кездерин, Гоби чөлү менен Хинган тоолорунда өткөн күндөрүн, чөккөн азаптарын эстешип, көпкө чейин аңгемелешчү. Ошондо Айсулуу Нигоранын жазганындай, азыр оор дартка чалынган мына ушул Айсулуу, аларга күнү-түнү кабагым –кашым дебей кызмат кылчу. Расул бир мөртөбө Айсулуунун кабагы салынганын көрбөгөн, жек көрбөй бул кызмат ага кандайдыр чексиз бир кубаныч тартуу кылганы, анын ар-бир кыймылынан, ар бир сөзүнөн байкалып турчу. Ошондой учурларда Расул Нурдинов кээде күйөөсүнүн азилдерине азил менен

жооп берип, кээде нан, кээде паллоо ташып, жүгүрүп-жүгүрүп кызмат кылган Айсулуунун көз ирмемде көзүнөн өткөрдү. Турмуштун баардык ачык-чучугуна тең келген бу пакиза, беазар, көңүлү ачык, ал эмес бактылуу экенин сезип, досу Шорахимге аваз кылчу.

–Шордуу Айсулуу! –деди Манзура. –Эми эмне кылабыз? Бирарта оорукана менен сүйлөшөбүзбү?

Расул үндөбөй башын ийди.

–Ооба, эртеге пахтага, уулуңа барып келсем, бүрсүгүнү бул иш менен алек болумун. Иши кылып, Нигоранын божомолу туура эмес чыкса кана!

–Нигораңыз дагы...

–Нигорага эмне болуптур?

–Эмне болуптур дейт дагын, а! –Манзура ох деди. –Өзүнүн турмушун ойлобогону-ойлобогон, жок дегенде балдарды ойлобойбу? Бечара балдарым: апабыз качан дей беришип самандай саргайып, күтүп бүтүштү го ... Иш, иш иш!.. Сиз дагы иш-иш деп, өмүрүңүздү чыгармачылыкка багыштап эмнеге жеттиңиз. Нигора эмнеге жетмек?..

Манзура эринин эң назик жерине катуу тийди. Анын капысынан жүрөгүмө санчак туруп, «лап» этип күйүп кетишине аз калды, аны билип диванга жата калды.

–Мейли, эми кымбатым, беш алты жыл эмес, беш алты күн деп жатат го? Келип калар эртең-бүрсүгүнү...

–Тапканыңызга «мейли, эми»-деди Манзура.- Ошондо эле «мейли» дебегениңизде кызым шордуу, балким мынчалык кор болбос эле. Кандай адамдар сурап келишпеди беле!

Расул ордунда катып кабагы бүркөлдү.

–Ушул көбиңди эч бир койбодуң да! Дагы кайсыл жайларды таптың? Бирөөсү Музаффардын уулубу?

–Музаффар акалардын уулу дербиш шакиртиңизден эмнеси жаман? Келишкөн жигит! Ана айылда совхозго директор болуптур!

-Кызыбызды ага бергенибизде үйүбүз майга толот деп жатасыңбы?

-Кекетпең?!

-Кекеткеним жок! Бирок болору болуп, боегу өчкөндөн кийин эски жараны тырмап, өзүңдү дагы, мени дагы кыйнап эмне кыласың, ардагым? Андан көрө бир нерсең барбы жегенге! Эртең мененки чай бойдон жүрөм дагы эле!..

-Манзура бир нерсе деп күңкүлдөп бөлмөдөн чыкты. Расул Нурдинов жастыкка сөйөнүп көзүн жумду... Дүйнөдө эрди катын бирин-бири түшүнбөсө кыйын экен! Жок! Манзура жаман аял эмес. Бир учурларда бирге окушкан, бири-бирин аябай сынап билип анан баш кошушкан. Бирок, кийин... балдар себеп, институтту бүтүрө албай үйүндө олтуруп калган, мына ушундай... майда сөздөрдүн алоосунда калды. Кана эми анын ишин кадырласа, кана эми анын китептерин окуса! Адам баласы өмүрдү бир ишке арнагандан кийин, эң жакын адамды бул иштин кадырына жетсе экен дейт экенсиң, ташпиштерине, кубанычтарына шерик, дарттарына эм болушун эңсейт экенсиң! Жок мындай болбоду. Ооба, ага Манзура эмес, өзү айыптуу. Расул анын институтту бүтүшүнө жардам берип, үйдө олтуруп калбашына көмөктөшүш керек болчу. Расул муну кылалбады, мына эми азабын өзү тартып жатат! Чын, ал балдарынан, айрыкча чоң кызы Нигорадан миң мертебе ыраазы. Ал атасы менен кудум жакын достой жакын, камкор. Акыл-эси дагы жайында. Бир гана үй бүлөөлүк маселеде бешенеси жылыбады... ал Расул Нурдиновдун эң сүйүктүү шакирти, таланттуу сүрөтчү жана айкелчи. Бекзад деген жигитке турмушка чыккан. Бекзад чындыгында эле чыгармачыл адам, Нигора археолог жана маданият тааныткыч, алар башында тилдери-тилдерине, дилдери-дилдерине туура келип, үч-төрт жыл эң ынак жашашты -көптөр алардын жашоосуна суктанышчу. Бирок кийин.. Бекзад бир-эки чыгарма

жаратып оозго алынды, айрым чыгармалары ашыкча эле макталып, бекер эле толгон-токой ызы-чуулар себеп болду. Чоң жүк нар төөгө оор болгондой бул азгырыктар Бекзадка деле оор.

–Расул мурда билбейт болчу. Кыз-баланын айрыкча кош перзенттери менен күйөсүнөн ажырап, атасынын үйүнө кайтып келишинен оор нерсе жок турбайбы. Нигорачы... Бул көңүлсүздүктү эсинен чыгарыш үмүтүндө, экспедицияга кетип калбадыбы. Кыйынчылыктын бардыгы апасында калды, шордуу Манзурага кыйын болду. Ызаасына чыдай албагандыгынан ачуу үстүндө, ага таана кылганы кылган: «Жетим козуну баксаң оозу-мурдуң май болоор, жетим баксаң оозу-мурдуң кан болоор». Жетим-жетим деп, өнөрлүү-өнөрлүү деп, ушул жигитти сиз тапкансыз. Мына акыры келип, гүлдөй кызымды бактысыз кылып кетти жетимиңиз, деп ыйлаганы-ыйлаган...

–Чын, кийинки мезгилдерде Бекзад чыгармачылыкта «Чөлкурулуш» тараптарда согуш курмандарынын эстелигин тургузуш үчүн эмгектенип жүрдү. Бир гана бөлүгү үчүн үч-төрт жыл иштеп, канча мерте иштеп, канча мерте таштап койгон иштерин кайра баштап олтурат. Бул чоң чыгармачылык иш, чоң чыгармачылык эргүү, ушул шылтоо болуп туура жолго түшүп алса...

Расул бүтүн жан дүйнөсүндө кандайдыр бир жагымсыздыкты сезип, көпкө жатты. Кызык, ал жаш кездеринде башы эмгектен чыкпай жүргөн студенттик жылдарында, акыры бир күн бул эмгектин рахаты дагы болоор, жада калса карыган чагымда тынч, бейпилдикте жашаармын деп ойлончу. Жок, мына жашы алтымышка жакындашып, чачтарына ак түшсө дагы ташпиштер азаймак турсун кайра күчтөнүп көбөйгөндөн-көбөйдү. Айрымда ойлоп көрсө жаштык арзуулары пучук жаңгак экен. Мына, бир жолу эки макаласы бир күндө басылып чыкканы кубанычтуу күндөрүндө дагы, анын кубанычына

шерик боло турган акылманы, жер бир табыбы болсо кана эми...

Расул айрым бир учурларда кемден-кем бир нерсе ичкиси келип калуучу. Ал шкафтан ачылган бир шише шампан менен эки алма алып, эми рюмкага куймакчы болуп турганда, телефон шыңгырады:

–Кош жигиттер, каерден болосуңар? –деп сурады. Капитандын суроосуна биринчи болуп Музаффар жооп берди:

–Өзбекстандан, жолдош капитан!

Белобородовдун жүзүнө жагымдуу жылуу кубаныч аралады, капыстан чалараак өзбек тилинде:

–Өзбекстандан болсоңор. Ташкентти көргөнсүңөрбү?–деп сурады.

–Көргөн болсоңор. Ташкент деген эмне деген маанини берет? Музаффар суроолуу Расулга, Расул Шорахимге карады.

–Ташкент дегени–Ташкент да, жолдош капитан!–деди Шорахим камырабай жылмайып.

Белобородов анын пилоткасын шарт эттирип мурдуна чейин түшүрүп, жайдары күлүп:

–Таң калдым силердей шаардыктардан! Ташкент деген эмне экендигин билишпейт дагы өздөрүн өзбек деп эсептешет, Таш дегени –таш туурабы?

–Ошондой жолдош капитан!

–Кент деген шаар дегени, туурабы?

–Туура, жолдош капитан!

–Демек Ташкент дегени таштан курулган шаар дегенди билдирет. Суроолор жокпу? Жок болсо-көрүшкөнчө урматтуу жердештер.

Ошол күнү Ташкент эмне деген маанини айтып бере албаган үч ажырагыс достор Белобородовдун батальонуна түшүшкөн болчу. Мындан жыйырма жыл мурда Расул Белобородовду «Чөлкурулушта» башкы инженер экендигин айтып, алдына өзү баштап барган болчу. Кийин,

эмне болуп кеткен ал гана эмес үй-бүлөлүк барды-келдилери да болгон. Мындан бир-эки ай мурда Белобородов жүрөк оорулуулар клиникасына түшүп, операция узакка созулгандан созулуп кетти.

Азыр Расул ушуну ойлоп, «Ташкент» басма сөзү себеп болуп жүзүнө жүгүргөн кубаныч бийлөп, жүрөгүн эргүү бийледи.

–Сизсизби Иван Харитонович? Ассолому алейкум. Трубкадан сал кырылдаган оор үн келди:

–Салам, кымбатым, салам!

–Кандай, жакшысызбы? Операция...

–Мага кара, Расул –деди Белебородов, анын сөзүн бөлүп, –сага айта турган зарыл бир кеп чыгып калды. Эртеге бир келип кете аласыңбы?

–Кандай кеп? Тынччылыкпы, Иван Харитонович? Белобородовдун катуу жетөлгөнү угулду:

–Кандай экендигин келгенде билесиң! Келе аласыңбы, жокпу-ушуну айт мага! Расул уулу эсине түшүп ойлонду.

–Эртеге пахтага, уулумду көргөнү кетип жатам. Эгер өтө зарыл болсо...

–Өтө зарыл! А майли! Эртеге жолуңдан калба, Бирок -бүрсүгүнү күтөмүн!

–Качан барайын?

–Каалаган убактыңда. Болуптур, аман бол кымбатым. «кандай кеп болушу мүмкүн? Кызык». Расул Нурдинов түтүлдөгөн трубканы кармаганча телефондун жанында көпкө турду.

ТӨРТҮНЧҮ БАП

Расул шакирти Акмалдын машинасында жолго чыкканда сааттын жебеси туптуура алтыны көрсөткөн

болчу. Чоң шаар эми гана ойгонуп, ал жерде бул жерде ишине

Алло, мага агайым Расул Нурдинович керек эле,- деди кимдир тааныш эмес назик үндө.

–Угуп жатам.

–Өзүңүзбү? Макалаларыңызды окудум. Рахмат сизге агай!-ничкөн бирден өзгөрүп, ички бир ыза менен титиреп кетти. Расул дароо тааныды. –Мардан Закиров! Адатта баардыгын төмөн уруп, бакырып-чакырып жүргөндүгү үчүн «Мамакүлдүрөк» деген атка конгон, бүгүнкү макаланын «башкы каармандарынын» бири.

Кызык, Расул «Мамакүлдүрөк» десе дегендей отсуз жанбаган, өзү менен дагы жакындабаган, чыгармачылыгында көп бааланбаган. Бирок, азыр анын добушунан кыжаалат болгон Нурдиновдун жүрөгүндө аео сезими пайда болду:

–Телефон чалганыңыз үчүн рахмат үка!–деди көңүлү жумшап, –эгер катуурак тийген болсом кечир, агайыны.

–Ушундай дең, катуу тийген болсом үзүр деңиз? - трубкадан Мардан Закировдун оор дем алганы угулду. Анан анын добушунан ошондогу бакырыктар жана илгертөн тааныш сындар «Чагылган менен алмашылды». Сиз катуурак тийген эмессиз, жолдош профессор, жок, сиз чыгармачылык менен иштегендердин үстүнө жалаа жапкансыз. Ооба, ооба, жалаа жапкансыз! Али көрөбүз, сиз канчага дейре биздей чыгармачылыкта жүргөндөрдү акаарат кылып, чыгармачылыгыбызды кемсинте берер экенсиз! Көрөбүз!

Расул көкүрөгүн акырын салып, телефондун жанындагы креслого «курс» этип олтурду.

–Мейли агайны, билгениңизди кылыңыз!

–Кылабыз! Али чыгармачылык кеңештерде көрөбүз макалаларыңызды! Тийиштүү жайларга чыгарабыз!

–Болуптур, башка сөзүңүз жокпу?

–Жок! –трубкадан наристөнин ыйлаганындай «ый» үн угулду.

–Расул жүрөгүндөгү оору басылганча кыймылдабай жайында олтурду, соң адаттагысындай ичинөн өзүнө күлдү: Неге мынча жүрөгүңүз локулдабаса, жолдош профессор? Бирден бир тирүү «классиктин» попузасынан мынча калтырак басат, шаа мүйүздүүлөрдү сындап эмне кылат экенсиз, жолдош? Андан көрө бул «өлбөс» адабиятчысынын төрт күүчүсүнө кошулуп, көктөргө көтөрүп мактаңыз эле! Ал дагы тынч, сиз дагы тынч, ашыгыңыз алчы болуп жүрөт элеңиз!

Расул күлүмсүрөгөн бойдон ордунан турду. Бир кадак шампанды ичип, ашканага кирди. Бирок столго барып эми тамак ичүүгө олтурганда, дагы телефон шыңгырады. Сындаган дагы бир тирүү классик болуп жүрбөсүн деп, –Расул Нурдинов жүрөгү безилдеп, катынына карады.

–Сен алчы мени сурашса жок деп койчу, ардагым?

–Манзура үн катпай чыгып кетип, саам өтпөй кайтып кирди.

–Барыңыз, сурашып жатат!

–Сага айттым го мени жок деп кой. –деп!

–Иван Харитонович сурап жатат: же ал кишиге дагы жок дешим керек беле?

–Белобородовбу?

Расул заматта куштай жеңил тартып, ордунан турду. Ал алманы карсылдатып чайнап, кабинетке чыкты, күндөгүдөй эле. Согуш жылдарында болуп өткөн бир кызык окуя эсине лап этип түштү.

Жаш жоокер Расул айткан жерге барып түшкөн күндүн эртеси, аларды кабыл кылып алганы бир топ офицерлер келишти. Алардын арасында азыр телефонго чакырган мына ушул Белебородов дагы бар болчу. Белебородов ал учурларда бою узун куп келишкөн, көкүрөгү орден-медалдарга толуп кеткен жаш капитан эле.

Ал тик турган жоокөрлөрдүн алдынан тап-тап өтүп бара жатып, бир саам «үч бир тууган баатырлардын мурун» алдына келип токтоп, жайдары күлүмсүрөп: шашылып жаткан жолоочулар көрүнөт. Трамвай жана троллейбустардын бекеттеринде кеч күздүн суук абасында үшүп плащ жана фуфайка кийип алган адамдар топ-топ болушуп турушат, ошентсе да көчөлөрдө адамдардан да машиналар көп болчу. Расул Нурдинов биз али шаардын ичинде экенбиз деп ойлогон эле, жок шаар чек арасынан чыгып, чоң тегиз шоссе жолуна да чыгып калышкан болчу. Бара жатышкан «Жигули», «Москвич», «Волга» жеңил машиналардын тынымы үзүлбөдү. Расул ошондо гана түшүндү: бүгүн ишемби, башкалар дагы ага окшоп, пахтадагы уул-кыздарын көргөнү кетип жатышпайбы!

—Ооба канчалык оор, түйшүгү андан көп, канчалык ызатталып карала турган бул пахта! Аны эгип бүтүп, мээр төгүп парвариш кылып, түшүм алганча дыйкан шордуу миң жан берип, миң жан алып иштеп, көңүл бурбаса болбос? Бир гана дыйканбы?! Ар жылы күз келди дегенче бүт эл бутуна турат. Жашы-кары, ишчи-билимдүү, окуучулардан тартып, студенттер баардыгы бир гана ташпиши, пахта ташпиши менен байланган. Айрымдар, ал тургай, жүздөгөн адамдар бул эмгектин көңүлүндө чеккен ар түрдүү машакаты эмес, паختанын эмне экенинин көз алдына элестете алышпайт!

Мындан үч-төрт жыл мурда Расул Нурдинов бир топ чыгармачыл инсандар менен батыш өлкөдө маданият күндөрүнө катышып кайткан болчу. Күндөр суук, кар болсо тизеден келет. Ошондо автобустарда бир райондон экинчи районго келе жатышканада бул райондордун аралыгы болсо, кеминде 100 400 км ге созулчу. Ошол тараптын таанымал бир адабиятчысы менен жанаша олтуруп калды. Аңгеме арасында табият кыйынчылыктары, бул жакта (түндүктө) иштештин аракеттери жөнүндө учкай сөз болду. Расулдун таанышы:

–Сонун, сонун силерде сонун да!-деди кандайдыр ички бир күйүт менен –Кышта, жазда силерде күн ысык, бардык жак бак-даракка оронгон, шылдырап аккан арыктагы суулар, дарыялар. Мындай жагдайда эмгек кылыш өзү бир рахаттыр!

Биз пахта эгемиз, –Расул кызышып, –бул өсүмдүктү өмүрүңүздө көргөнсүзбү? Анын азабынан кабарыңыз барбы?

–Кандай азап? –деди жанындагысынын көздөрү бырпырап. –Биздин жерлердин алдында иштеш чындап эле кыйынбы? Коюңузчу ардагым! Мен пахта жөнүндө канчалык чыгармаларды окудум. Кинолорду көрдүм... баардык жак көк-мөк! Атлас көйнөк кийген сулуу кыздар, көк-мөк созулуп жаткан пахта талааларда пахта теришип жүрүшөт. Аз-маздан пахта теришет дагы, бири-бирин кубалашып ойношуп, бактарга кирип кетишет. Бактарда болсо, ар бири чыныдай –чыныдай, чайнектөй-чайнектөй нактар, алмалар эзилip бышып турат. Бир жакта сап-сары алтындай болгон хусайндар, бир жакта коон-дарбыздар. Сиз айткан алиги... «Эмгектен эзилip кеткен» кыздар... улам нактарды үзүшүп бири-бирине атып ойношот, дагы бир карасаңыз, жөөк аралап, кучакка толбос коон-дарбыздарды союп жөшип, көңүлдөрү куунак... Оо, кана эми ошол «кыйынчылыктар» бизде болсо!

Расул пахтакер эмгегин бүтүн чагылдырган чыгармалар жоктугун жакшы билет да, бул жөнүндө көп күйүнүп сүйлөгөн учурлары болгон. Бирок, бул эмгекти боеп түзөп, анын кыйынчылыктарын билип туруп, көкөлөтүп мактап бериши анын ачуусу ошондо, чынында дилкөш, жөнөкөй. Туура, пахтакер эмгегинен эч бир кабарсыз белгилүү адабиятчы менен аңгемөлөшүү учурунда билген болчу!

Расулдун ойлорун Акмалдын:

–Ой дөңизге чөгүп кетпеңиз дагын, агай?-деп күлгөн добушу бөлдү.–Айланаңызга бир караңыз! Анабыл

узактагы бакка бир маани берсеңиз! Кудум эле сүрөткө окшойт!

Расул шакирти айткан тарапка карады. Карап эле, өзү дагы көзүн алалбай карап калды. Анчалык алыс эмес жерлерде, пахтасы терилип, жылаңач болуп калган пахтазардын сол тарабындагы бактар сап-сары, пушту ыраң, кызыл жана кырмызы боекторго боелгону ажайып бир көрүнүшкө бөлүнгөн ал бак эмес эле, көрүнүктүү сүрөтчүнүн колу менен тартылып, узак убакытка асып коюлган эң сонун бир чыгарма!

Туура, мурдагы бактар эмес, жол боюндагы тал жана теректер, жазда эч аеосуз кыркылып калган өздөрүн оңдоп, дагы кулач-кулач шактарын өстүргөн тытзарлар, бийик чынарлар баардыгы-баардыгы жибектөй назик, ак сары, кырмызы түстөргө оронгон, бир гана ал жерде, бул жерде учурап калган бедезарлардын аңыздары жап-жашыл, болуп бедезарлар дагы эмнеси менендир, шейит өткөндөрдү элестетүү дарактар дагы, көчээги жамгырга жуулуп, эмнегедир жашарып жайнап кеткен! Бир гана жолдун эки бетиндеги пахтазаркана шыпшыйдаң, алар кароосуз калган бактардай болоп калган.

-Укмуш бир күзүбүз бар да! -деди Акмал күрсүнүп. - Бир гана бул сулуулукту али эч ким тартып бөрө алган эмес. Кана эми, тетиги ошол бакка келип, жатып алып иштесең! Биз болсок, эч кимге керкесиз мажлистерде, майда-чүйдө ызы-чуу арасында оролошуп жүрөбүз!

Расул мыйыгынан бир күлүп койду. Ал Акмалды эң жакшы көрчү, башкаларга окшобогон бетке айткан тунук адамгерчилиги. Мына ушул балдарча эч нерсени жашырбаган пейли үчүн жакшы көрчү.

Акмал баарынан да агайынын пикирин тандап алгандай:

-Чындыгында дагы аябай эле даңгеселешип кеттик, - деди. Бул илдетибизден, кенебестигибизден ар кыл эпчил «өнөрлүүлөр» пайдаланышып, ыраса пул таап жатышат,

жакында облусту айланып келдим, агай. Азыр ушундай бир нерсе салт болуп калыптыр, эстелик курбаган бир дагы колхоз, бир дагы кыштак калбаптыр! согуштан кайтпагандарга эстелик орнотуштан ашпаган соопчулук болбосо керек? Жок ошентсе да бул ишке миллион-миллион сом акча чыгымдалууда, ошенткен менен адамды ойго сала мындай башыңыздан, допуңузду алып, бир аз үнсүз тиктеп тура турган, бир дагы мемериалды көрбөдүм агай! Ишенесизби?

Расул өкүнүчтүү ох деди.

–Эмнеге ишенебейм? Жакында мен дагы эки облусту айланып келдим. Ал жакта дагы абал ушундай! Калктын акчасы бекерге сапырылып жатат!

Агайдын сөзү кудум алоолонгон отко керосин куйгандай болуп, Акмал беш-бөттөр кызышып көттү:

–Ишенесизби, агай, мен көп жайларда бул айкел жасаган авторлорун сурадым. Эч ким тааныбайт! Өмүрүмдө укпаган адамдар! Чындыгында болсо эч ким өнөркана менен жакындыгы жок, тырмак ичинде бул «Өнөрпоздор» шордуу колхоз-совхоздорун акчаларын кыйратып, сорушуп жатышат экен!

«Миллион болсо дагы мейли эле! «Жүз миллион сомдор эч түбү жок чачылып жатпайбы! –ыза менен ойлонот Расул. -Бул акчалар Мардон Закировка окшогон кудай назар салбаган угуту жок «өнөрлүүлөрдүн» чөнтөктөрүн көптүрүп. Бөкзад шордуунун «арманына» окшоп сүрөттөрү, чыгармалары тебеленип-төпсөлип келүүдө.

Расул билчүү: маркум мурдагы биринчи адабиятчы жана чыгармачылык инсандардын турмуштагы өмүрлөрүн бир гана жакшы тараптарын чагылдырууну талап кылчу, ал өз жетекчилигинде кылынган жана кылынып жаткан чоң иштерди, чоң бийик этүүчү белгилүү чыгармаларды көрүүнү эңсөөчү, дайыма бүтүн республиканы чейрек кылым титиреткен бул адамдын ааламдан өткөнүнө мына

саал кам бир жыл болду. Ошентсе да... Искусствонун бул жанрында абал өзгөрбөгөн, ошонусу ошол бойдон.

Бөксаттар болсо куугунтукта, Закировдор урматта..!

Бекзад «Челкурулуш» жетекчилеринин буюртмасы менен жаратылган бийик монументтин эскизин сызууда үч жыл иштеди, монументтин эскизи жана сызуулары алда качан бүткөн, бирок күйө баласы атын «Арман» деп койгону үчүнбү, башкабы эч бир эскизи пландан өтпөдү. Эң жаманы -анын өз шакирти Шерзат Камилов жетекчилик кылган башкарма адамдары «Арманга» улутчул рухун дагы чыгарма деген айып коюшуп, ошондон бери проектный көрүп, аны бекитүү маселеси токтогон бойдон турат.

Күйөө баласы Бекзад болсо, мындан эч бир кабары жок, алда качан чөлдө ишин баштап жиберген, ал гана эмес, ишти бүтөөр алдында турат имиш!

—Эгер бир өмүрүн өнөргө арнаган Расул өз ишине кичине эле түшүнсө... Согуштун эң аесуз күндөрүндө, азаптарына багышталган бул чыныгы чыгарманы түшүнбөстүккө алуунун өзү надаандык! Агай муну ойлонушу менен көз алдына дагы Бекзаддын картинасы көлди, жүрөгү туз сепкендей ачышып кетти: гигант монументтин борборунда жараланган, туурарагы, ок жеп жыгылып жаткан жоокер! Жоокердин жанында болсо, аны жоктоп, кайгырып турган төрт аял турат. Жарадар болгон уулуна талпынган эне, буттарын тизесине бүгүп олтурган бечара азап чегип келе жаткан эже-сиңдилер...

Түшкүн имиш! Оо наадандар, наадандар! Качан чын таланттуулар, таланты жок табият белегинен ажыратылган бирок, жалганчы, сөзгө эпчил ичи кара бакылдардан куткарат экен?

—Акмал катуу сигнал берип келе жаткан «Волга»га да жол берип, Расул Нурдиновко жүзүн бурду.

—Сиздин көңүлүңүздү бузуп койбодумбу агай?

—Жок, эмнеге...

–Чынында эле баардык оор жүктү сизге таштап коюга үйрөнүп калыпбыз,–деди Акмал, –кечеги эки макалаңыз, айрыкча тигил «кыйын» Мардон Закировдун чыгармасы жөнүндө жазганыңыз... дал бутага тийиптир!

Расул ичинен толкундануу менен:

–Макул болдубу иши кылып? –деп сурады.

–Макул дагы көппи? Биринчиден, ушул «чагылган» шылтоо, чыгармачылык иш боюнча үн сонун келтирипсиз. Кала берсе, халтуршиктин өзүн гана эмес, анын беймаза чыгармаларына канат байлап жүргөн тиги желөнчүсү бар го...

–Халим Салимов...

–Ооба! Биз аны Халин ширин дейбиз. Аны дагы кошуп урганыңызга эң чоң сооп иш болуптур, агай!

Расул Нурдиновдун эсине Закировдун кечээги телефон чалганы түшүп, башын чайкады.

«Эй, балам, балам! Сен эмнени билесиң? Көрүнүшүнөн адамга окшогон бул Халим шириндерби, же анабул «чагылгандар» бей күнөө жүргөн не-не адамдардын тамырын кыркып, чыгармачылыктан көңүлдөрүн муздашыпады!»

Расул шакиртинин али жаш экенине ичинен бир күлүп койду. Ал Закиров менен Халим ширин алдында Акмалдар бөөрүнүн маңдайындагы козудай алсыз экенин билишет, бирок ошондой болсо анын сөзүнөн көңүлү көтөрүлүп:

–Иши кылып, аман болгула, уулум! –деди ойлонуп, - Менин аркамда сага окшогон үч-төрт шакирттеримден калса болду. Башка эч нерсе керек эмес мага. Ошентсе да бир нерсе мени кыйнап келет, балам, ал да болсо досуң Бекзаддын тагдыры!

–Бекзаддын чыгармасын айтпайсызбы? Коюңуз, агай, көп ташпиш тарта бербөңиз? Мындай чыгармалар эч качан кор болбойт. Бары бир ал жүзөгө ашат!

–Өзүчү? үй бүлөсүчү? Бул барышта келечеги эмне болот? Ортодо кызым, боорум бар...

Акмал колун рулдан алып, бешенесин тырмады.

–Ооба, барынан да Нигораханга кыйын болду. Бул сөзүңүзгө кошуламын...

–Айранмын, –деди Расул Нурдинов. –Эмне кылышымды да билбеймин. Ушундай колунан келген жигит...

–Мейли, агай, көп күйүнө бербөңиз. Турмуш өзү бир чечимге алып келет, –Философтордой чечим чыгарды.

Расул Нурдиновдон сөз чыкпады. Аны көзүнө Нигора келди.

–Бирок азыркы Нигора эмес, мындан беш-алты жыл мурдагы, али Бекзадка турмушка чыкпаган сүйүктүү кызы Нигора келди. Кандай гана кыз эле! Кандай кыз!

Куурчактай назик көңүлү ачык, кыска кыркылган күрөң чачтары өзүнө жарашкан, шок, бирок жеңил эмес, жумшак, билимдүү, койчу, табият баардык жагынан келиштирип жараткан, бакыт үчүн адам баласына бакыт берүү үчүн дүнүйөгө келген бир кыз эле! Кандай гана жигиттер, не-не жакшы үй бүлөөлөр жуучулуктар келишпеди беле ага!

–Уктап калбадыңызбы, агай! –деп күлдү Акмал. –Көзүңүздү ачыңыз, мына талаага да көлдик...

Расул штабга кирип, окутуучулар жана студенттер менен учурашып, кийин уулунун алдына өтмөкчү болду. Бирок Акмал агайына башка сунуш кылды.

–Биринчи уулуңузду көрүп, көңүлүңүздү тынчтытыңыз. Штабга кайтышта кирейли!

–Бардык жагы пахтазарга орногон бул чеги жок чөлдө жаңы совхоздор, жаңы шаарчалар ушунчалык көбөйүп кетиптир. Расул Нурдинов канча, жолу уулун көргөнү келген болсо дагы, ар келген сайын адашканы – адашкан. Чоң жолдон чыгып, бир жакка бурулдуңуз бүттү, миң жол, миң көрсөткүч пайда болот. Кай жакка караңыз

совхоз, бул жакка карасаңыз да совхоз. Анысы аз келгенсип эки тамчыдай окшоштугучу! Жакшы дагы Акмалдын бардыгы. Ал:

–Эч права кылбаңыз, ата-бабаларыбыз сурап-сурап Меккени да табышкан, биз дагы сурап-сурап таап аларбыз, -деп күлдү, туура сурап-сурашып, акыры төртүнчү курстун студенттери жайлашкан талаастанын да таап алышты.

Шыйпандын алды кырман, буттарында керзовой өтүк, баштарында эски-үскү капкак-тумак кийип алган бир нече жигиттер, бир тоннача пахтаны оодарышып, күнгө кургатып жатышат. Алардан алысыраак жерде дагы бир-эки кыз-жигиттер дашказан алдында капуста туурап, картошка тазалап отурушат. Кудум Нигорага окшогон кичинекей, назик гана бир кыз дат басып, карайып кеткен самоварга от жагып жатат. Расул Нурдинов бул назик гана, жүзү ысык кызды шаарда бир нече жолу уулу Улукбек менен көргөн, кыз, ар дайым ага туш келгенде уялып жерди карап өтчү, же өзүн тез панага алчу. Бул жолу агайды көрүп, чуркап келди. Анын көзүнө көк боек тартылган кыз бала да пахтада жүрсө дагы жасангады токтото албады! Чоң-чоң көздөрү эмне үчүндүр ташпиш менен жанып турат, өзүн дагы эмнегедир катуу ой баскан.

–Саламатсызбы! Эң убактысында келдиңиз, кече телеграмма жөнөткөн болчубуз. Алдыңыздарбы?

–Расулдун жүрөгү капчысынан «шу» деди.

–Кандай телеграмма? Тынчылыкпы кызым?

–Тынчтык... Улукбек ооруп калды.

–Качан? Каерде? Шыйпаңда жатабы?

–Жок кичине «Тез жардам» келип, ооруканага алып... Расул Нурдиновдун тизелери калтырап кетти.

–Кайсыл ооруканага?.. Эмне болду ага?

Кыз жооп берип үлгүрбөдү. Кырманда пахта аңтарып жаткан жигиттердин бири анын оордуна жооп берди.

–Э ташпиш тартпаңыз, шамалдап калган Улукбек, кыжаалат боло турган жайы жок! Расул эс-акылын жыйып:

–Ооруканасы кайсыл жерде экен? –деп сурады.

–Ушул жерде. Жакын. Келген жолуңуздан эки километр аркага кайтып, оңго буруласыз. Аз эле жүрсөңүз жаңы шаар башталат. Оорукана шаардын күн батыш жагында, борбордук майдандын жанында.

Расул шашкан бойдон машинага карай басты, баягы студентка:

–Улукбектин буюмдарын алып кете аласызбы? –деп сурады. –Балким ооруканадан алып кетерсиз аны.

–Расул этиятап басып кыздын артынан шыйпаңга кирди. Чоң, кең бирок патологу жапыз, ным караңгы канага үч катар эки кабаттуу сөөрү жасалган, алардын арасынан басып өттү. Кечээги жамгыр да тамчы өткөн окшойт, жатакана зак, канада пайтоо жытын эстетүүчү бир жыт келип турат.

–Студент бурчка өтүп, сөөрүнүн жогорку кабатындагы көрпө-төшөктөрдүн арасынан чоң гана буюмдар салынган баштыкты алды.

–Мына Улукбек өзү жыйыштырбаган эле. Мен жыйыштырып, буюм теримдерин жайлап койгон элем.

–Рахмат, кызым, –деди Расул, бул келишимдүү, чакан кыймылдаган кызга мээримин төгүлүп,–Улукбектин жайыбы бул?

–Ооба.

–Мен ылдыйда жатамын,–деди кыздын бети анардай алоолонуп кызарып, –Биз кыздар, бардыгыбыз төмөндө, балдар өйдөдө жатышат.

–Расул бир гана ушул бригада, ушул совхоздо эмес, башка көп жайларда да абал ушундай экенин жакшы билчү.

Чындыгында бүгүн мына ным караңгы, зак жатакана, кыздар, жигиттер аралаш турган бул сөөрүлөр дагы – көзүнө эң жаман көрүнүп кетти.

–Кызык! Чөл өздөштүрүлө баштагандан бери, ар жылы күздө миң-миңдеген шаардыктар, айрыкча студент жаштар бул жерлерге ашарга келишет. Башкача болушу кыйын. Жүк оор! Бул жүктү дыйкандын желкесине таштап коюш дагы адилеттик болбос. Төөгө да чек деген мадат дегендей, пахтакер дагы жардамга муктаж Бирок ошондой экен. Эмне үчүн жардамчыларга түзүгүрөөк жатак жай куруп, шарт-шарайыт жаратып коюш ушунчалык кыйын, болбосо? Бул чөлдү калыбына келтирип жаткандардын кадыры жокпу? Эгер иштин көзү табылса, мына ушул жаштар өздөрү эле жаз гы эс алуу мезгилинде куруп алуулары мүмкүн го! Өздөрүнүн жатчу жайларын!

–Расул Нурдинов жини кайнап кеткенде бул сөздөрдү үн чыгарып айтты. Акмал «жалт» этип карады.

–Кайсыл маселени айтып жатасыз, агай!

–Ооба, ушул,–деди агай кыжаалат чегип. –анабул жатакананы көрүп көңүлүм бузулду... Акмал мыйыгында күлүп:

–Айраңмын, биз окуган мезгилдерде да абал ушундай болчу. Мына он жыл өтсө дагы, дагы эле эски мончо, эски тагара! Күздө баардыгыбыз «маселени көтөрүш керек» деп жар салабыз, түшүм жыйналып бүткөндөн кийин дагы эсибизден чыгып кетет! Же бепарва калкпыз да агай!..

–Расул капыстан жүзүнө кан тээп.

–Калкка тил тийгизбе! –деп бакырып жиберди Калк эмес, сиз менен биз шалаакыбыз! Мына сени алайлы! Чыгармачыл инсан биринчи эмнени ойлош керек? Эмгек акылынын дартын, кубанычын, бактысын! Сөн болсо... бул иштерди калкка төңкөмөкчү болосуң!

Акмал бешенесиндеги куюлган төрлөрүн аарчып, кызарып күлдү.

–Эми ... туурасын айтсам, айрым учурларда катуу сүйлөл коесуз да. Бирок тилди майлап жатат деп ойлобоң,

биз баардыгыбыз сизди мына ушул кыйналганыңыз үчүн жакшы көрөбүз!

–Расул Нурдинов кабагын бүркөдү.

–Кеп менде эмес! Өмүрдө кайдигерликтен жаман нерсе жок. Кылынышы шарт болгон, бирок кайсы бир кенебес жетекчинин айыбы менен кылынбай жаткан иштер үчүн күрөшүүнүн оордуна, мага калса ааламды суу баспайбы, деген мааниде тескери карап алыш... бул...бул... кылмыш ко акыры!

–Кылмыш, кылмыш! –кайталады Акмал бул оор аңгемелөшүүгө чек коюш үчүн.

–Мына, жаңы шаарга да кирип келдик,–деди жеңил тартып,–Оорукана күн батыш тарапта, борбордук майдандын аркасында деп айтышты эле. Мына ошол майдан.

Расул чөлгө көп келген болсо дагы бул шаарды алыстан көргөн, баягыдай шыйпаңдарда бирде кызын, бирде уулун көрүп кайтып кете берген. Муну караңызчы, бул чөл чөлкөмүндө ушундай көркөм заманга шайкеш бир шаар бутуна туруп келүүдө! Көң асфальт жолдун эки жагында үч-төрт беш кабаттуу үйлөр, айнектөн жана бетондон курулган почта, кафе, чоң универмаг, дагы заманга шайкеш келишкен курулуштар курулууда! Майдандын күн чыгыш жагында болсо жети кабаттуу келишкен имарат көккө бой созгон!.. Мындан чыкты, кылса болот экен го! Демек, кимдир бардык күчтү бардык мүмкүнчүлүктү шаарга бурган, талаадагы эң зарыл шыйпаң жана үйлөргө көңүл бурган эмес!..

Оорукананын имаратынын биринчи кабатындагы жаштар кафесине окшогон өстүрмө алыстан кооз болуп көрүнөт. Эмкананын алдында кичинекей гүлзарда, этектери жер шыпырган узун кара халаттуу үч-төрт аял жана эркектер өздөрүн күнгө кактап олтурушат, четтеги мажүрүм тал алдында, чамасы студенттер болсо керек,

бир кыз бир жигит кыт-кыт күлүп, бири бирине тийишип күлүшөт.

Башкы врачтын кабинети биринчи кабатта, узун, алды цемент караңгылашкан коридордун артында экен. Тар, анысы аз келгенсип суук, көрүмсүз кабинеттин төрүндө жаш болсо дагы чачы түшүп, тас болуп калган, өзү дагы жүдөө көрүнгөн адам олтурат. Нурдинов оозун ачып сүйлөгөнчө баш врач сөзүн бөлдү:

–Билем агай, уулуңуз үчүнчү кабаттагы сегизинчи бөлмөдө жатат. Кирип көрүшүңүз мүмкүн.

Расул кабатырлангандыгын араң басып:

–Өзү эмне болгон? –деп сурады.

Баш врач кал башын кандайдыр кагаздардан көтөрбөй күңкүлдөдү:

–Билбедим. Көрүшүңүзгө уруксат бөрдим, чыгып көрө бербейсизби андан көрө! Расулдун капыстан жин кайнап:

–Ие, баш врач боло туруп, ооруканада жаткан оорулуунун абалын билбейсизби али? –деп кайрылды.

Баш врачтын кал башы шалгамдай кызарып кетти, бирок агайдын жашы сүрдүү көрүнүшүнөн айбыкты чагымда:

–Сиз дагы түшүнүң, агай, деди акырын –жүздөн ашык оорулууга баар жогоу төрт киши карап жатабыз. Эки врач, эки медсестра. Бардыгы талаада, пахтада агай!..

Расул үн катпай каанадан чыкты. Ал көп күндөрдөн бери шыпыргы көрбөгөн, бардык жерде сигарет калдыктары чачылган узун коридор менен басып баратты: «Бир аз өзүңдү бас, Расул! –деп койду ичинде. –Азыр ушундай учур өзү! Бардыгына кыйын. Бардыгы көңүлсүз. Сенин эркелигиңди көтөргөн акмак жок бул жерде!».

Үчүнчү кабаттын жөлөнгүчүндө үстүлөрүнө узун жол-жол халат кийип алган бир эки оорулуулар сигарет чегип турушат, алардын бири Улукбек менен бирге жатат экен,

сигаретин жерге таштап, шипаги менен басып өчүрүп, ичкериге өзү баштап кирди.

–Улукбек кичине болсо дагы төрт керебет коюлгап төрт бурч кананын оң жагында, терезе жанындагы керебетте жатат. Мойну калың чачык менен оролгон, устара тийбеген сакалы кирпичи чечендин түптөрүндөй тикирейген, оорусу катуу болсо керек, көздөрү кызарып, жүзү кыйналып турат.

Расулдун жүрөгү ачышып, керебеттин чекесине олтурду.

–Эй, ушундай да болобу! Арыстандай жигит шамалдап жатса? Эмне болду азизим?

Улукбек эмнедир деп күңкүлдөдү, бирок анын сөзүн түшүнүш кыйын эле. Расул колун уулунун бешенесине койду, чочуп кетти. Улукбектин бешенеси чоктой ысык. Чамасы температурасы кырдан кем эмес!

–Ысытмаң көтөрүлүп кеткен го! Кай жерде мындай шамалдап калдың, балам? Улукбек да бир нерсе деп күдүрөндү, «сүйлөй албаймын» деген мааниде чачык менен оролгон тамагын көрсөтүп. Сөзгө агайды баштап келген орулуу аралашты:

–Уулуңуздун эки жагындагы ангинасы катуу ооруган, назаримда өпкөсү да шамалдаган. Мен фельдшермин. Абалы оор. Мүмкүнчүлүгүңүз болсо алып кетиңиз! Көрүп турасыз го бул жердеги шартты. Жөнөкөй эле печка да жок. Музкана!

–Кимден сураймын? –деди Расул ордунан козголбой.

–Кимден болот эле? –деди фельдшер –Башкы врачтан сурасаңыз керек да! Же деканатка барасызбы?

Башкы врач бая жазып жаткан кагаздарын жазып болуп, папкасына салып жаткан экен, Расулду карай багыт алды. Анын сөздөрүн акырына чейин укпай эле шарт кести.

–Жок, уулуңузга уруксат бере албаймын.

–Эмнеге?

Эмне үчүн дейсизби, биздин эч кандай студенттерге тиешебиз жок.

–Түшүнбөдүм сөзүңүзгө, –деди Расул, жүрөгүндө кош дүкүлдөгүн араң басып. Оору... температурасы кырдан ашып куурулуп жатса! Ооруканаңыз... оорукана эмес эле музкана болсо!

Баш врач дагы кал башын шалгамдай кызартып, үнүн көтөрдү.

–Музканабы, башкабы, –баарыбыз ушул! Сиз, чамасы чоң адамга окшойсуз, бирок...

–Мен профессормун! деди Расул Нурдинов, анан өзүнө кыжынды: «Эми бир жетпегени наам алганыңды айтыш керек беле!»

–Профессор болсоңуз... абалды мөндөн жакшыраак түшүнүңүз керек.

Өз кызматыңызды абалга оодарбаныз! Ооруканаңыздын музкана болушуна абалдын эмне таасири бар? Же сиз үчүн бейтаптар печка куруп беришсинби? Көмүр таап келишсинби?

Баш врач таз башына таяк жегендей шалк этип өзүн столго таштады:

–Мейли, агай, –деди аянычтуу, солгун үндө. –Эмне десеңиз дей бериңиз, бирок уулуңузга жооп бере албаймын!

Институт врачтарынан түзүлгөн комиссияга кайрылып көрүңүз!

–Кай жерде ошол комиссия?

Шаардык саламаттык сактоо бөлүмүндө. Майдандан кесип өтүп баратып оң колго буруласыз.

Расулдун көзүнө эч нерсе көрүнбөй бөлмөдөн чыкты. Акмал кай жаккадыр кеткен окшойт, «Жигулиси» дагы өзү дагы жок. Нурдинов майданды кесип өтүп, оң колго бурулду. Чындыгында, башкы врач айткандай бөлүм ушундай гана бурчта экен. Оорукана контордон көрө

универмагга окшоп кетё турган чоң айванча да эч ким жок. Бир гана төбөсүнө «бухгалтерия» деп жазылып коюлган бөлмөдөн башка бөлмөлөр боп-бош, тышкары эшик үстүндө көк боек менен кыңыр –кыйшык жазылган чакырык асылып турат: « Бардыгы пахтада!» деген.

Баш врач айткан комиссия эки жаш жубандан турат экен. Алардын бири агай кирип сөз баштаганча эле негедир бөлмөдөн чыгып кетти, экинчиси кара көз айнек тагып, ак халат кийип алган, көрүнүшүнөн катуу кол экени көрүнүп турат! Нурдиновдун арызын угушу го укту, бирок аялдарга жат намыстана турган мамиледе:

–Биз уулуңузга уруксат бере албайбыз, –деди. – Нурдинов тик туруп көп баштаган эле, дагы капысынан жүрөгү мыкчып, кирген жайдагы кичинерээк стулга олтуруп калды.

–Болуптур, ал жактан баш врач уруксат бере албаса, бул жакта сиз... а чыныда сиз мага көкөтүп жооп бериштен мурда, көзүңүз менен оорулууну көрүп келиңиз.

Жубан көз айнегин жарк эткизип, карамыш болуп: - Мунун эч кандай мааниси жок!.. «Бул.. бул эмне болуп жатат өзү? Расмиятчылык да эби менен да!»

–Эмнеге мааниси болбос экен? Же оорулу адам... Расул Нурдиновдун оюнда «өлгөндөн кийин жооп бересиңерби?» деген капысынан жаман пикир келди, өзүнөн өзү сестенип чочуп кетти. –Оорулууга кандай абалда уруксат берилет? Деги уруксат бере турган бир ишкана барбы өзү?

–Бар! Министирликтин алдында түзүлгөн эксперт комиссиясы бар. Уруксат берсе бир гана ошолор бере алат?

«Министирлик алдында эксперт комиссия? Капырай, Бул аял эмне деп жатат өзү?»

–Койчу эми ушул үчүн Ташкентке барышым керек болсо?

–Жок, шарт эмес, –деди жубан. –Комиссия коңшу райондун борборунда жайгашкан. Бул жерден нары барса жыйырма километр келет. Бирок, ал негедир чайналды.

-Кош?

–Бир гана... бул жерден уулуңздун ооругандыгы туурасында справка алып кетиңиз. Болбосом бекер эле убара болосуз.

–Бериңиз болбосом ошол справканы ...

–Жок, справканы биз эмес, шаардык оорукананын башкы врачы бериши керек? Расул Нурдинов эмнегедир капысынан жаш баладай таарынычы келип, бөлмөдөн араң чыгып кетти. Кай жакка барышты, эмне кылышты билбей эшик алдында көпкө турду. Башы тазга кайта жалынып барышка жүрөгү даа бербеди, айрым учурларда уулун бул абалдан, бул суук ооруканага калтырып кетиштин өзү акылга сыйбас иш эле!

Жок Расул жаш бала эмес. Ал пахта иши өтө эле оор экенин, айрыкча күздө терим мезгилинде, жаш-карынын бардыгынын көкөйүнө тийгенин жакшы билчү. Айрыкча мынчалыкка барыш!.. Температурасы кырка чыгып, күйүп-жанып жаткан оорулуу адамга бир жумага үйүнө жооп бербеши!.. Эмне болуп жатат өзү? «Баардык жаралган жакшы нерселер, адамдар үчүн, адамдын бакты-таалайы үчүн» деген акыныбыз кайда калды. Пахта адам үчүнбү, же адам пахта үчүнбү? Шаардан келген жардамчылардын акыбалы болсо бул, кышын-жайын талаадан чыкпай жүргөн тигил шордуу пахтакерлердин алы эмне болуп жатат?

Расул оюнда кимдир-бирөө менен сүйлөшүп-сүйлөшүп бая көңүлүн бурган жети кабаттуу көлишкен имараттын алды жагына барып калганын да байкабай калган экен, көрүнөө жерине «Чөлкурулушу» деп жазылган чоң жалтырак мрамор тактага көзү түшүп, токтоп калды. Имарат алдындагы гүлзардын айланасында үч-төрт ак-кара, көкмөк, « Волгалар» катарлашып турат.

«Жигулиге» окшогон башка машиналардын эсеби жок эле. «Эй, «Чөл курулушунун» мекемеси го бул! Музаффар бар бекен идарасында?». Нурдинов көк асманга бой көргөн бул бийик имаратка, анан дагы анын айнектен капталган эшиктеринен кирип-чыгып турган адамдарга көңүл бөлүп, дагы деле экиленип турду, анан, жанынан өтүп, имараттын мрамырлардан төшөлгөн тепкичтерине кадам басты...

БЕШИНЧИ БАП

Кудум ушул күнү, кудум ушул сааттарда Расулдун балалык кездеги досу, япон согушунда бирге болгон, азыр болсо «Чөлкурулуш» деген бул гигант мекеменин УРС-ин башкарып жаткан жакын досу Музаффар Фарманов төртүнчү кабаттагы өзүнүн кабинетинде чогулуш өткөрүп жаткан болчу. Бүгүн ал кандайдыр көтөрүңкү маанайда эле. Ушул себептен чогулушта чогулушка окшобос, бөлмөдө кайра -кайра күр-күр эткен күлкү жаңырып турду.

Адатта башкарма башчысынын кополдугу жана чорт кесерлигине үйрөнүп калган адамдар бүгүн айраң-таң. Ошентсе да мунун айраң боло турган жайы жок, тескерисинче, Музаффар Фармановдун көңүлү ачык болгонуна себептер көп эле.

Мына бир нече жыл Музаффар Фарманов алыс түндүктө жайгашкан ирик бир токой чарбасы менен жакшы байланыш түзүп, андан кесилген жыгач жана такта алды. Фарманов токой чарбачылыгына вагон-вагон коон-дарбыз менен камсыз кылып турду, ал жактан болсо вагон-вагон жыгач келет. Мындан эки жума мурун токой өнөр чарбадан күтүлбөгөн телеграмма келди. Фармановдун көңүлүнө тынчтык бербей, ага уйку бербеген бул телеграммада ушундай жазылган сөздөр бар эле:

«Матвей ооруканага жатып калды. Абалы оор. Тезинен карындаш уруктары келсин». Телеграмма токой чарбасында иштеген ишеничтүү адамдан келген болчу, аны мындайча мааниде түшүнсөк болмок: «Жиберген өкүлүңүз Маткаримов колго түштү. Абал коркунучтуу. Колдон келген бардык күч-аракетиңизди көрүңүз!».

Чын, Маткаримовго ишенсе болот. Ал тегирменге салса бүтүн чыккандардын бири. Мындан бир ай мурун Маткаримов токой чарбачылыгына бир вагон коон-дарбыз алып кеткен, көп өтпөй бир канча вагон биринчи сортогу тактай жана жыгач жиберген эле. Жыйынтыктап айтканда, ал оңойлук менен жан бере тургандардан эмес. Ал эми телеграмма берген адам да анча мынчага увайма сала турган коркктордон эмес эле. Ошон үчүн Фарманов, бир аз экиленип турган, телеграмманы кожоюнга – «Чөлкурулуш» башчысына көрсөттү. Анын болсо куту учуп: «Соода менин ишим эмес, өзүң бышырган боткону өзүң жөй бөр!» деп бакырып берди.

Баардык оор жүк дагы өзүнө түштү. Досторунтааныштарын ишке салып облустун элдик контроль комитетинен бир адам тапты (Кудайга миң ирет шүгүр, токой чарбасындагы иш дагы эле милицияга өтө элек болчу, азырынча ошол тараптын элдик контролунун колунда эле!). Кыскасы, адамдар «Тунке» деп лакап койгон мына ошол адам менен тил табышты. Тунке дагы жөнөкөйлөрдөн эмес экен. Түндүккө барып келишке ыраазылык бериштен мурда анча-мынча шарт койду. Фарманов бир гана алганынын күнүндө гана Тункенин шарттарына ыраазы болду. Узак жана купуя кеңешүүдөн кийин алар ушундай чечимге келишти. Кандай болгон да ар канча акча кетпесин, ишти басты-басты кылыш. Эгер анын чарасы табылбаса, Маткаримовду жок кылыш, бүтүрүш, оозунан бир сөз чыкпаш керек! Эгер Маткаримов бул шартка көнсө, Фарманов анын жанын гүлдөтмөк, эгер көнбөсө (кантсе да иш буга чейин барбас!) бир жолду

таап, чыккынчыны жок кылыш, ачыгы өлүмгө жөнөтүш!.. Ошентсе да кайрыят, иш бул даражага жетпеди. Мындан үч-төрт күн мурун алыс түндүктөн телеграмма келди. Анда: «Матвей али ооруканада, кайрыят бери карады, ташпиштенбеңиздер», деп жазылган эле. Кечээ кечкурун болсо, оозу кулагында Тункенин өзү кирип келди.

Маалым болгондой, Маткаримовду азырынча бошотуп жибериптир, бирок айрым документтерди аныкташ үчүн шылтоолоп, алардын колундагы эң назик жана коркунучтуу «Делону» алып келишке жетишиптир...

–Чынын айтканда, Музаффар «Тунке» десе-дегендей бул жөнөкөй, кем сөз адамдын ага иши түшүнөн мурда назарына албай, ошондойсуңбу, Тунке, ал эмес жетекчилерине дагы азали милдет кылган эмес. Ооба, мына бир жыл узактан кандайдыр жаман бир шамалдын шапатасы келе баштады, добул башталбай туруп эле, не-не адамдар анын шапатасына учуп кетишти. Ушул себептен дагы Фарманов кечээги анын папкасындагы документтерди көрүп кубанычы койнуна батпады, Тункени бекем кучактап, биринчи чотур жүзүнөн чолп-чолп өбүп алды, кийин эң назик меймандар үчүн курулган, тыштан караганда көрүмсүз болгон ичинде болсо мрамыр сауналарына чейин төп келишкен мейманканага чакырды.

–Ушул жерде, биринчи тосттон кийин «Саунага», «Саунадан» кийин муздак хаузга шуңгуп чыгып, астына жумшак кытай килемдери салынган тынч, таза бөлмөдө пивокорлук кылып олтурушканда, Тунке Фармановго көңүлүндөгү эң назик бир арзуусун айтты. Маалым болгондой, бул кем сөз, көрүмсүз, чотур адам ичинен бышкандардан экен. Ал көптөн бери облустан борборго, Республикалык элдик контролдун комитетине өтүш үчүн аракеттенип жүргөнүн, Тункенин ал жерде да достору, тааныштары бар экенин айтты. Алар ишти алда качан эле бышырышкан бирок бир адам, ал да болсо комитет

райисинин өзү Белобородовдун макулдугун алуу гана калган экен баары бүткөн небак эле.

Таң калыштуусу: Тунке ал эмес согуш жылдары Фарманов Белебородов батальонунда кызмат кылганынан да кабары бар экен. Ал бир нерсени билбейт болчу.

Фармановдун өзү дагы акыркы күндөрдө мындан жыйырма жыл мурда «Чөлкурулушта» иштеп кеткен куралдаш комбатына жакындашыш жолдорун бүтүн аракетин менен издеп жаткандыгын билбес эле.

Туура, Фарманов Белобородовду чын эле жакшы тааныйт, себеби тагдырдын буйругу менен акыйкат согуш жылдары Иван Харитоновичтин батальонунда кызмат кылган, Иван Харитонович дагы Хоби чөлү жана Хинган тоолорунда от кечкен үч ажырагыс баатырларды Расул, Музаффар, ал гана эмес окууга бара албай айылда калган Шорахим Алгырды дагы бат-бат эстеп турат. Белобородовдун өзү дагы, ошол мезгилдерде полкто врачтык кылган анын аялы Евдокия Федоровна дагы аларды көрсө «Өлүп калышчу». Чын, мындан көп жыл мурун Белобородов «Чөлкурулуштун» башчысы менен келише албай, чөлдү таштап кеткен, эки от арасында калган Музаффар Фарманов болсо, «биринчи» жетекчи тарапты алышка мажбур болду. Ошондон бери аралары мурдагыдай эмес бирок! Тунке, чамасы мындан кабарсыз, Музаффардын өзү дагы бул «сууктукту» бүтүн күч-аракети менен жок кылууга аракеттенип жатканын билген жок.

Бүттү. Жыйынтыктан жыйынтык мындай болду: эгер ал кулум деп Тунке борборго өтсө, Фармановду эч бир эсинен чыгарбай турган болду.

Фарманов, чынында бул маселеде колунан бир иш келбестигине акылы жетип турса да Тункөгө жардам берүүгө убада берди, соң мурдалары бул түрү суук сөлөкөткө белек-бечкек кылууну ойлоп койбогон адам, зыяпаттан кийин анын үстүнө бейкасам тон жаап, коондой тарам-тарам таз башына жаңы чуст топу кийгизди... алар

дагы өбүшүп кайырлашты. Бирок Тункө кетип өзү жалгыз калганда, көңүлүнө дагы кандайдыр тополоң түшүп, дил дагы чөктү, капыстан мурдагыдан күчтүү каердендир шапата башталып, ачык терезеден кирип келди, анын жүрөгүн да муздатып жиберди...

Жок, бул капыстан эмес, бу шапата былтыр, кудум ушул мезгилдерде, чоң кожоюн ааламдан өтөр өтпөстөн башталган эле...

–Буудай ыраңынан келген нооча, көңүлү ачык бул адам «Чөлкурулушка» көп келген, бул созулган чөлдүн үлкөн пахта мекенине айлангандыгына астейдил аракет кылып ушул себептен бул жерде эмне иш кылынбасын, бардыгын колдоп кубаттаган, Эми болсо... Музаффар Фарманов Алыс Түндүктөн токой чарбасы менен байланыш түзүп, жыгач алган болсо... өзү үчүн кылдыбы бул ишти? Жок, чүчбараны кам санаптыр алар! Өтүп кетет бул шапата, албетте өтүп кетет... Өтпөскө чарасы да жок.

Музафар Фарманов жүрөгүн чулгап алган бул уваймалуу туйгудан кутулуш үчүн үмүтүндө ой толкундарын башка жакка бурууга, жаштык жылдарын, досторун эстөөгө аракет кылып көрдү. Таң калыштуу: анын Расулду көрбөгөндүгүнө канча жыл болду? Кантсе да, үч-төрт жылдан ашып кетти го! Илгерилери аралары жакын эле, алыс-алыс болсо дагы барды келди болуп туруучу. Жолугушкандарда, айрыкча айылда, үчүнчү фронтчу досу Шорахим Алгырдын үйүндө көрүшкөндө, согуш жылдарын эстешип, таңга чейин аңгеме курушуп, бирок канчага дөйрө сырдашпасын, сыр түйүнү бүтпөс эле.

Чындыгында, армиядан кайтып, институтка окууга кирген мезгилдеринде кантсе да бири соода, экинчиси чыгармачылык өнөрүн тандаган болушса да Музаффар менен Расулдан ынак адам жок эле. Ар жылы жазында каникулга чыгып, кыштакка келген мезгилдеринде үч дос

дайыма бирге болушуп, күндөрү бүтөр алдында Шорахим Алгырдын үйүндө болушчу.

Ал мезгилдерде Шорахим ошондо күчкө толгон, бир гана талаа иштери эмес, өзүнүн багын дагы гүлдөй жашылдандырып койгон болчу. Чоң, келишкен бактын үстүнөн бир арык суу шаркырап агып өтчү, суу үстүндө үлкөн шаатыт алдында чоң сөөрүсү болчу, алар ушул жерде оонап жатып, сүйлөшкөндөрү сүйлөшкөн.

Алгырдын жылдызы ысык гана, шок, узун бойлуу аялы Айсунуу аларга жан-дилинен кызмат кылчу, бойдок студенттердин айткан азилдерине азилдешип жооп берип, айрым учурларда «мат» кылып ошондо Алгыр кайлыгынын сөзмөрдүгүнө, тапкычтыгына ыраазы боло как-как каткырып күлгөнү-күлгөн. Кийин... кийин институтту бирдей бүткөрүштү. Расул окумуштуу болуш ниетинде аспирантурада калды, кыштакка кайткан Музаффар болсо бат эле совхозго баш бухгалтер болду. Ошентсе да бир жыл өтүп-өтпөй аны райондук соода мекемеге башчы кылып көтөрүштү, андан областка алышты. Облустан бул жерге жибершти бул гигант ишкананын жумуш менен камсыздоо бөлүмүн ишенип ага тапшырышты.

Досу Расул мындан беш-алты жыл мурда тез-тез, студенттерге жетекчи болуп пахтага чыккан мезгилдерде, Музаффарды жоктоп келип турчу. Кийин... Музаффардын уулу Фатах Расулдун кызы Нигорага көңүл койду. Нигора болсо макулдугун бербеди, УРС башчысы болгондон бери бир дагы жайдан төскери жооп албаган Музаффар, досунан көңүлү муздап калган. Анын үстүнө досу Расул да өзү түшүнбөгөн, ал эмес акылы жетпеген нерселерге да мурдун тыга турган адат чыгарды. Айрыкча, студенттерди пахтага алып чыккан мезгилдерде «аны кылбапсын, муну бүтүрбөпсүң» деп, сыртынан иш бүтүргөндөй, тырнак астынан кир издеп же сасып сүйлөгөн адат чыгарды. Акыры Музаффар андан өзүн алып кача турган болду... кишинин кыжырын келтире турган анын бир кылыгы бар

болчу, турмуштан биротоло ажырап калган Расул бул чындыктарды ушундай кызышып, кудум Америка ачып жаткандай бийик үн менен айтып, Музаффар бул жетишкендиктерди билбегендей аны какшыктап сөгөт, акыл үйрөтөт.

Жок, Музаффар Гоби чөлдөрүндө алардын жардамына муктаж болсо болгондур, бирок кийинчерээк өзүн эмнелерге шыктуу экенин көрсөттү. Кеп жасалма күчтө эмес, рухий коломтодо, акыл-эстүүлүктө, иштемчилдикте экенин далилдей алды! Арзуу кылган бардык тилектерине жетти! Жаштык учурларында анын жолуна тоскоол болуп, сүйгөн кызы Айсулууну «илип» кеткен атаандашы... анабул Шорахим болсо... акыры эмне болду? Өзү кара эмгектен чыга албаганы аз келгенсип, шордуу Айсулууну да айылдын алдыңкы кызы Айсулууну да эмне кылды? Чачын түшүрдү колу көсө, чор кылды шордууну! Чор! Музаффар болсо институтту бүтүрүп, бирде эски жетекчилеринин үстүнөн жөңиш арзуусу менен жашаса, бирде Айсулууну «күйдүрүш» үмүтү менен жашады! Ошо максатта ал Айсулуудан он барабар келишкен кызга, азыркы катыны Сахибага үйлөндү. Айсулуу айылдын алдыңкы кызы болсо, Сахиба мединституттун алдыңкы сулуусу болчу. Музаффар аны менмин деген жигиттер арасынан кудум көк бөрүдө нө-нө аттар арасынан улакты алып чыккан чабэндестей алып чыкты. Ошөнтсө да таң калыштуусу ошондон бери канча жыл өттү. Сахибадан эки перзент көрдү. Нөбөрөлүү да болду. Бирок адам баласы кызык экен: айрым-айрымда ошо боз балалык мезгилинде азгырган Айсулууну эстесе... дагы деле көңүлү бир кызыктай болуп кетет, дилин жаман туйгулар кемире баштайт.

Токто-токто алмустактан калган бул баш оорутмаларды эстөөгө балээ барбы азыр! Башка ташпиш куруп калганбы ?

Музаффардын жакшы бир адаты бар: ал кечиндеси (айрыкча кийинки учурларда) ар кыл ойлордон кыжалат басып көңүлү чөгүп турса да, эртелеп ордунан секирип туруп, өзүн «Саунага» таштайт, соң жарым саат дене тарбия кылат, өзүн энеден тулган наристедөй сезет. Ошондо бардык ташпиш жан тополоңдор көзүнө чиркейдей да болуп көзүнө көрүнбөй калат. Бүгүн эртелеп да ушундай кылды, чогулушка... кечиндеси душмандын ташын талкан кылган генералдай башын бийик көтөрүп кирип келди.

Фарманов чогулушту нарыдан-бери жыйынтыктап, эми кетмекчи болуп турганда, жардамчысы коңгуроо кылды: Ташкенттен Расул Нурдинов деген профессор аны жоктоп келип төмөндө күтүп тургандыгын билдирди. Аны издеп келип төмөндө күтүп тургандыгын укканда Музаффар Фармановдун жүрөгүнө негедир чок тийгендей «жаз», этип киришине уруксат берди.

(2)

Тез жүрөр лифт куштай жеңил гана учуп, Расулду бир саамда төртүнчү кабатка алып чыкты. Фармановдун кабинети бурчтун эң акырынан орун алган экен. Расул кырмызы килем төшөлгөн бопбош коридордон жүрүп, «Кабылдама» деп жазылган эки канаттуу сып-сыйда саргыч эшикке барып, бир саам эмне үчүндүр токтоду.

Ал курбусу Музаффарды акыркы жолу качан көргөн эле? Ооба уулу Фатих Нигоранын айланасында айланчыктап жүргөн мезгилдеринде Музаффар өзү Расулду жоктоп барган болчу. Сөздүн туурасын айтканда, жуучу болбосо дагы жуучу эсебинде Нигораны сурап барган эле. Ошондо Музаффар көзүнө илгерки Музаффар эмес, башка бир бейтааныш болуп көрүнгөн. Музаффарда өз турмушу, жасап жаткан иштери, бардык-бардык нерселерге жетишкен адамдарга сейрек учуроочу бир

кубаныч, мөнсинүү, ишеничтүүлүк пайда болгон эле. Чамасы, бул дүйнөдө анын колунан келбеген бир иш, ал чече албаган эч бир проблема жок болчу! А Расулдун үйүндө дагы колун коюп курук барган эмес, бир дүнүйө белек-бечкек менен барган болчу. Бир сүйлөсө он күлүп, жаштык күндөрүн, айрыкча япон согушунун башталыш жылдарындагы окуяларды, досу Шорахим Алгырдын калаты кылыктарын эстеп, өзү дагы жыргакан, Расулду дагы жыргатып күлдүргөн. Бирок айла канча барган иши ордуна чыкпай, көңүлсүз кайтты. Мына эми Расул өзү анын алдына келип олтурат. Эмнеге келди? Андан жардам сурамакчыбы? Же...

Нурдинов али бир пикирге келишке да үлгүрө албады. Эшикте аппак мамык бармактары кош-кош алтын үзүктөр менен оронгон келишкен жаш келин көрүндү.

–Профессор Расул Нурдинович сиз болосузбу! Саламатсызбы, мархамат, Музаффар Фарманович күтүп жатат!

Расул сонун жагымдуу назик атыр жыты уруп турган эч бир «Чөлкурулуш» эмес, таланттуу театрда иштей турган, актрисадай кийинген жаш жубандын жанынан өтүп, оор, жалтырак эшикти ачты.

–Музаффар мамыктай жумшак жибек килемдер төшөлгөн, дубалдары жаңгак жыгач менен капталган, кош канаттуу терезелерден турган, бүтүн созулуп жаткан чөлдөй болгон чоң кабинеттин төрүндө, селектор жана эсеби жок телефондор келишкен столдор артында, үстүнө килемче ташталган айланма креслодо олтурат. Расул астанадан атташы менен ордуна туруп, кулачын жайып алдынан утурлады.

–Э, ааламда барсыңбы, Расул? Кайсыл шамал учурду? Сени дагы көрө турган күн бар экен го досум?

Музаффар жаштыгында орто бойлуу, азып жүргөн жигит эле, эми карын салып, моюндары жооноргондонбу, жашы бир канчага барып калгандай көрүнүп, иши кылып,

семирип кетпесе дагы толуп калган, эки бети анардай кыпкызыл (кан басымы көтөрүлгөн болсо керек деп ойлоду Расул) салабаттуу бир адамга айланыптыр. үстүндө жол-жолдуу көк сызыгы бар кымбат баалуу чет элдин костюму, анча-мынча чачында ак бар, бирок калың чачтары сып-сылык таралган Фарманов өмүрү чөлдө, чөлдүн мээ кайнаткан ысык аптаптарында жашаган чарба жетекчиси эмес, чоң универмагдын, же ресторандын директоруна окшоп, өзү дагы төрт-беш жыл мурда көргөндөн да жаш, көңүлү куунак көрүштү, кагаздар менен телефондорго толгон столдун үстүндөгү түймөчөнү басты. Белмөнү дагы назик атыр жытына толтуруп, баягы актрисага окшогон жаш жубан кирди.

–Көк чай, токсон бештен болсун. А, айтмакчы катуу иш болбосо телефонду улабаңыз, алдыма эч кимди коюп жибербеңиз! –Фарманов ушундай деп, кып-кызыл, топ-томолук, жапа чекпеген жүзүн досуна бурду. –Канткен менен да бир гарипти эстеп, куп сооп иш кылыпсын да агайны! Бу деймин, адеп иш-иш дей берип, адамгерчиликтен да чыгып кеттик го! Бир көңүл ачат экенбиз да эми! Же Алгырдын алдына барып келебизби?-капыстан сурады ал. –Хинган тоолору, Гоби чөлдөрүн эстеп, бир жарпты жазып дидарлашат элек. Эмне дейсиң? Расулдун жүрөгү бир апкарып:

–Мейли, эгер убактың болсо! –деди. –Бирок мен бир сураныч менен келдим.

–Кандай сураныч? Угушумча, сенин институтунда иштеп жаткан агайлар бизде... Кайсы бир совхоздо пахта терип жаткан экен! Же бардык генийлериңе уруксат берип жиберейинби? Бир ооз сөзүң досум!

–Генийләрди коюп тур! Ашарга келген уулум Улукбек бейтап болуп ооруканаңарга түшүп калыптыр. Эртеден бери уруксат ала албай сар-санаадамын.

–Кайсы оорукана?

–Шаардык оорукана. Бирок оорукана деп болбойт анык музкана!..

–Хм-м... абалы оорбу?

–Оор болбосо келет белем? Ысытмасы кырдан ашып жатат!

Музаффар тез аракет менен телефондорунун бирине колун созуп, катуу үндө:

–Мага шаардык оорукананын баш врачын улап бериңиз! –деп буйруду. –Бул ким? Башкы врач? Бул мөн, Фармановмун. Мага караңыз, жолдош баш врач, эмнеге ооруканаңыз суук? Эмне? Көмүр жокпу? Балким көмүрдү дагы өзүбүз алып барып, кочегардык кылып олтурарбыз ооруканаңызда! Эмне-эмне? Колуңуздан келсе иштеңиз, болбосом... бошотуп коюңуз ордуңузду! Аткарат имиш! Дагы бир кеп бар!–Музафсарр аппак колу менен трубканын оозун бекитип Расулга бурулду.

–Уулдун ысымы?

–Улукбек, Улукбек Нурдинов!

–Ооруканаңызда Улукбек Нурдинов деген студент жатат. Тез үйүнө жооп берип жибеңиз! Эмне? Комиссия? Ысытмасы кырдан ашып күйүп жаткан адамга дагы кандай комиссия керек? Адамдын кадыры барбы, же адам баласы чиркейби силер үчүн? –Фарманов дагы трубканы колу менен бекитип шыбырады: –Машинаңар барбы? Же...

–Бар, бар. «Жигули» -48-50 ТН. Короосунда турат!

–Корооңордо 48-50 номерлүү «Жигули» күтүп турат. Тез олтургузуп жөнөтүп жибеңиз! Эй, шашпаңыз айдоочуга айтып коюңуз. Бейтаптын атасы ушул жерде калат! Ооба, «Чөлкурулушта» калат! Барыңыз, айткан ишти аткарыңыз, былжырабай! Ушул бүгүн көмүр таап, ушул бүгүн ысытыңыз оорукананы! Жетекчи дагы ушундай болобу? Же иштеңиз, же бошотуп коюңуз ордуңузду!– Фарманов трубканы «шак» этип, жайына коюп, ордуна

турду, көңүлү бузулгандай түрдө кабинетин бир айланып чыкты.

–Мына кадрлардын абалы, болсо бул агайны! Көмүр менен дагы УРСтин башчысы иштеш керек!

Расул башкы врачтын абалын көз алдына келтирди, кудум атайлап чагымчылап жүргөн адамдай өзүн ыңгайсыз сезип:

–Мени эмне кыласың алып калып, –деди–же уулумдун ордуна пахта тердиресиңби?

Аз-маз шашылып кеткен Музаффар анын каршысына келип токтоп, көзүн кысып күлүмсүрөп:

–Эмнеге тердиртпейт экенбиз? –Керек болсо - тересиң! Профессор болсоң –өзүңө! Кечээ облустун жетекчилери катышкан чогулушта дагы элүү миң тонна пахта тапшырабыз деп, кошумча план алганбыз! – Фарманов бирден түздөнүп терезе алдына барды, көгүлтүр шайы терезе пардаларын жулкуп ачып, созулган чөлгө тигилди.

Чар тарабы канат жазып бири –бирине туташып кеткен үнсүз чөл бул жерден, төртүнчү кабаттан бирде коңгур –кызгыл алоону, бирде жалында күйүп күл болгон дарак зарды элестет: Баардык жак куруп-кужурап калган пахта зар, алыстан көрүнгөн жайларда күкүрт кутусуна окшогон шыйпаңдар, үйлөр, коргондор, талзарлар көзгө урунат. Алыста коргон менен оролгон пахта заводунун кырмандары көк асманга тирешип турат, сып-сыйда шүдүгөрдө өрмөлөп жүргөн адамдар кумурсканы көз алдына тартат.

–Талааларында эч нерсе жок го! Кандай кылып элүү миң тонна кошумча мажбурият алдыңар?

Фарманов көгүштөнгөн терезе парданы шарт жаап, агайнысына тигилип карады, анын көз карашынан кандайдыр бир айтыла турган ташпиш алааматы күтүлбөгөндөй шок жана каисар бир сүрөттө менен алмашты.

–«Чөлкурулуш» убада бербедиби –демек, аткарылат! Мына сени иштетебиз! Эзип иштетебиз! Көрүпсүң го, жүгүбүздүн бир жагын көтөрүп турасың!–Музаффар ушундай деп дагы как–как каткырып күлүп, дароо кабагын бүркөп: –Туурасын айтсам, абал оор, агайны. Башчыбыз Москвада. Билбедим, эмнеге чакырышканын? (муну бир гана сага айтып жатам). Калгандары болсо... бири-биринен карап! Баягы.. бир тонна көмүр таба албай олтурган башкы врачтан да жалкоо! Мына! Өзүң көрүп турасың –иштин жарымы менин мойнумда! Болбосом мөн ким –УРСтин башчысымын, болгону! –Фарманов терең үшкүрүп, бир саам ойлонуп, капыстан чекеси бырышып: Ке, кой ушул ташпиштерди! -деди баятан бери бул сөздөрдү өзү эмес, Расул баштагандай. –Адашып жүрүп бир келип калыпсың! Шылтооңдо мөн дагы бир ойноп калайын! Туурасын айтсам... Менин дагы кекиртегиме келди бул тополоңдор! -Фарманов ушул сөздөрүн айтып, жибек килемдерди мышыктай добушсуз кадамдап барып телефонду колуна алды: –Менмин! Тезинен аэродромго телефон чалыңыз. Бир самолет даярдап коюшсун! Азыр борбордон келген мейман менен барабыз. Чөлдү айланабыз!

Фарманов трубканы коюп, дагы столдун түймөчөсүн басты, соң тышкы эшикте катчы жубан көрүнгөнчө, колун аркасына кылганча столду тегерегин бир айланып чыкты. Ушул учурда ал өтө стратегиялык мааниге ээ чоң проблеманы чечип жаткан кол башчыга окшоп, бардык катуу аракеттери улуу лашкер башчыны эстетип, бир гана үстүндө генералдык форма жетишпей турду.

Эшиктен жаш катчысы көрүнүшү менен токтоп:

–Сиз азыр аэродромго жөнөңүз! –деп буйрук берди.–Вертолеттордун бирөөсүн алып, «Шаркыратмага» учуп, вертолетту үчүнчү зонага кайтарып жибер. Биз чөлдү айланып, «Бейишке» өтөбүз, кийин, –кийин колун көтөрүп саатына карап алды да -анан, саат бештерде

«Шаркыратмага» чыгабыз. Ошого чейин бардык нерсени тактап, күтүп олтурасың. Суроо жокпу?

–Жок, Музаффар Фарманович!

–Жок болсо, сага уруксат! –Фарманов ушундай деп Жаңгак жыгачтан жасалган сылык шкафты ачып, үстүнө пагончо тагылган күлраң плашты кийип, Расулга бурулду.

–Кеттик досум! Таанымал адабиятчысын чөлдө эмнелер болуп жатат, досуң Музаффар эмне үчүн бирде сөгүш, бирде макталып жүрөт, –билип кой, досум!

Расул уулун шылтоо кылып, дагы кетүүгө кечирим кылууга ниеттенди, Музаффар:

–Э, сен дагы кызык экенсиң!–деди көңүлү катып, - Шефтин бул чөлдө сөзү эки болбойт! Уулун ушул учурда машинада энеси өппөгөн медсестранын тизесине башын коюп, ширин түштөр көрүп бара жатат дейбер! Кана жылдык досум!

Нурдинов жакын досу туурасында көп уккан, бирок мурда уккандары бир, азыркысы бир болду. Туура, анын көп сөздөрү, катуу аракеттери жөнөкөй бир УРСтин башчысы эмес, «Чөлкурулуштун» жетекчисин элестетип турду.

Шаар чекесиндеги кичинекей аэродромдо аларды учкучтар жана аэродром чоңдору күтүп турушкан экен, барышканда эле самолетко башташты. Почта ташууга ыңгайлаштырылган бул кичинекей самолеттун эки жанында темир ускуналары алынып, ордуна көлишкен кайыштуу креслолор коюлган, ортодо кичинекей столчо да бар эле.

Фарманов биринчи катарга олтуруп, айнек жанынан Расулга жай көрсөтүп, буйрук күтүп олтурган учкучка бурулун:

–Аба жакшы! Мүмкүн болсо 150-200 метрден бийик учпагын! Бул киши чоң окумуштуу, эл тааныган профессор... «Чөлкурулуштун» иштерин көрүп чыкмакчы.

–Куп болот, кожоюн!

Самолет майданчадан бир саам гана дүкүр-дүкүр секирип барып, куштай жеңил болуп көтөрүлүп, учуп кетти. Учуучу «кожоюндун» буйругун так орундатып, нары барса эки жүз метрден бийик көтөрүлбөдү: талаалар, үйлөр, шыйпаңдар созулуп жаткан чөлдү ал жактан бул жакка кесип өткөн поток арыктар жана жолдор—күз болсо дагы суусу толо каналдар алаканга салгандай көрүнүп турат. Талаалар, пахтазар сып-сыйдаң болсо дагы талаада адам көп, гозолордо илинип калган бир тал пахтаны, косекти, пахта терген машиналардын төккөн жерлериндеги калган пахталарды терип жүргөн жаш-жалаңдар самолетко кол булгалашып, бир нерселерди айтышып бакырышып калышууда. Ар жайлардагы шыйпаңдардагы кар топтомуна окшогон кырманлар көзгө урунат. Бир гана чоң коргон менен курчалган заводдордогу кылынган жана эми кылынып жаткан иштер бүтүн көлөмү менен айырмаланып турат. Заводдордо жыйылган тоо-тоо пахта үймөлөрү ушундай даражада бийик эле, самолет аларга жакындашканда өзүнөн-өзү жогору көтөрүлүүгө мажбур болуп жатты.

Чын, Расул самолет айнегинен алаканга салгандай көрүнүп турган бул чөлдү биринчи жолу көрүп жаткан жери жок. Балалык кездеринен баштап, бүгүнкү күндөрүнө чейин көргөн болсо болгондур. Студенттик мезгилдеринде беш жыл ар бир күздө бул жерлерде пахта терген, элүүнчү жылдардын аягында, алтымышынчы жылдардын башында болсо, камыш кепелерде, шартты жок, тар, дандырдай ысык вагонеткаларда жашап, башталган совхоздордун имараттарынын пайдубалына кыш койгон, андан кийин дагы институтта калып иштегенде да, көлбөгөн жылы жок, оюнда, жүрбөгөн жолу, көрбөгөн шаарчаасы жок эле. Бирок, адам баласына берилген касиеттердин бири ушул болсо керек, киши өмүрдөгү өзгөрүштөргө тез үйрөнүп, аларды көңүлүнө албай коюшу да табыйгый. Эмнеси болсо да Расул эми ойлоп көрсө,

бир учурларда куш учса канаты, ат басса күйө турган бул жазырама чөлдө кылынган иштер боюнча билгендери чынында аз жана үстүртөн экен!

Чындыгында чеги көрүнбөгөн бул көз жетпеген ааламды шахмат тактасындай эгинзарларга айландырып, сууга толгон каналдар, асфальт жолдор, кичине-кичине шаарчалар, миң кыл бекеттер жана пахта заводдорун куруш үчүн канча күч, канча ар–намыс, акыл эмгек керек! Совхоз үчүн, айрымда эки-үч совхоз үчүн бир гана курулган шаарчалардын өзү канча болду? Самолет бул шаарчаларга жетип жакындашканда Музаффардын жүзү жаркып кетип, өзү бул шаарчаларды кургандай ички бир эргүү, толкундануу менен сүйлөп берип жатты. Эмне үчүн толкунданбасын? Эмне үчүн сыймыктанбасын? «Чөлкурулуштун» башчысы болбосо да мээ кайнаткан ысык аптапта бул шордуу да өмүрүнүн жарымын өткөрдү го, акыры? Ынсап да керек го! Бир кана мына бул кылыгы? Бүтүн бир самолетту ишке салып, учуп жүргөндөрү, бардык жакта бир кыл эгин эккендери!.. Расул бул жөнүндө, айрыкча чөлдө алмаштырып эгүү эрежелерине эч бир этибар болбогондугу чоң окумуштуулардын күйүп-бышып сүйлөгөн сөздөрү эсине түшүп көңүлү дагы таш болду.

Музаффар ордунан туруп, учкучтардын жанына кирип кетип, жарым сааттан кийин ал жерден жайдары чыкты.

–Кандайсың, эч нерсе сезбединби? Расул желкесин көтөрүп:

–Жок!

–Азыр самолетту жарым саат өзүм башкардым. Демекчиминки, УРСден айдашса учкуч болуп иштей берем.

–Жарым саат өткөндөн кийин самолет Музаффар айткан «үчүнчү зонага» барып конду.

Фарманов самолеттон түшүп, Расулду катар турган машиналардын бирөөнө чакырды:

–Азыр бир жайга барабыз,–деп күлдү. Атын «Бейиш багы» деп койгонбуз!

Чыгармачыл инсан катары баанды бересиң: атын таап коюптурбузбу, жокпу, айрыкча айттырып билгим келет, ат койгондугубузду?

«Бейиш багы» деп аталган бул жай чоң анарзар менен бий алма багы экен. Бактын ортосунан өткөн чоң канал, чөкөси кулпурган чынар менен оролгон кичинекей суу көлчөсү курулган, көлчө үстүндө келишкен эки кабаттуу чайкана –кафе курулуп бүткөн.

Шыптары, эшик–терезелери, ал эмес дубалдарына чейин назик оймочулук менен жасалган бул кең, жасалгалуу чайканада, эки жаш гана официанткалардан башка эч ким көрүнбөдү. Ортодогу стрлдо бардык нерсе бар, стол эки мейманга гана арналып коюлгандыгынан дарек берип турат.

–Музаффар плащы менен шляпасын чечип, жаш гана официантканын колуна карматып, Расулга бурулуп, аптапта жибектөй тапталган алтын түстүү бий алмаларды тиктеп:

–Кандай? «Бейиш багы» дегенге арзыйбы?

–Жаман эмес!

–Жаман эмес имиш!–каткырып күлдү Музаффар,- Мына бул замзамдан кичинө-кичине алып, артынан колуң айлансын, мына бул жаннаттай мөмөлөрдөн алалык, ошондо айтасың арзыган-арзыбаганын! Кана, алыңыз. Убакыт зык досум. Азыр вертолет келет. Ага олтуруп «Шаркыратмага» чыгабыз! «Шаркыратманы» уккандыр-сың акыры?

–Ооба атагы кулагыма чалынгандай болгон! Фарманов чоң бакалдарга көбүктүрүп пиводон куюп жатып, мыйыгында күлдү.

–Түшүндү-м-түшүндүм. Көрө албастар чыгарыш «Чөлкурулуштун» жетекчилери тоодо өздөрү үчүн эле эс ала турган жай курушкан дейт! Таптымбы? Мейли эмне дешсе дей беришсин. Таш дагы мөмөлүү даракка деп атылат экен, досум!–капыстан Фарманов жылмайып, күлүп терезе алдында ак кагазга оролгон папкага окшош бир нерсени алып келип, Расулга берди.

–Мына арзыбаган бир белек досум!–деди Музаффар кандайдыр табышмактуу күлүп.

Нурдинов шаша калып, колун алып качты. Жок, жок, белек-бечкектин кереги жок, досум!

–Э, алтын эмес, алабер, кийин кубанасың! –дагы каткырып күлдү Музаффар.

–Жок, раст айтам!

–Ачып көрсөң мурда, мындай! –деди Музаффар жини келип.

–Пара деп ойлоп жатасың балким? Параны өзүм кимден алышты билбеймин, сага беремби?

Расул каалап-каалабай кагазды ачты. Анын ичинде жибек боосу бар жагымдуу көк папкага жалтырак ариптер менен «Жаьфар Жавланов» анын алдында дагы чоңураак ариптерде « Чөл бүркүттөрү» деп жазылганы көрүндү. Расул ошол турушунда толкунданып:

Сен жөнүндө жазылганбы? –деп сурады.

–Мен жөнүндө эмес бүтүн «Чөлкурулуш» жөнүндө. Ушул чөлдү абад кылып жаткан бүркүт десе бүркүттөй ажайып инсандар жөнүндө! –жазылган деди Фарманов - Ошентсем да бирок жалгандай жөнөкөй болуп олтурбайм: Чыгарманын бир бөлүгү мына ушул жаман досуңа да арналат!

Расул капыстан күлүп жиберди:

–Тарыхка кирдим дегин? Фармановдун бат эле өңү өчүп:

–Биринчиден мындай окуп көр, кийин сүйлөйсүң! - деди эмне үчүндүр үнү бийик чыгып.

–Силер, окумуштуу жана маданияткерлер эч бир назарыңарга илбединер -илбединер биз бечараларды! Силер болсо... кымбат иштерди жараткан маданияткерлер! Биз болсок өлсөк атыбыз топуракка сиңип кетет. Силер болсо түбөлүктө тарыхта каласыңар!...

Нурдинов сөзүн азилдешкөнгө бурууга аракеттенди:

–Тескерисинче биз эмес, мына сен кирипсин го тарыхка!

–Китепке сенин да атың кирген!–деди Фарманов. Гоби чөлү. Хинган тоолорундагы жүрүш жөнүндө сөз болгондо сени дагы мактаган, Иван Харитонович менен Шорахим Алгырды дагы кошкон! Чал кандай көрүшүп турасыңарбы? -кайрадан сурады ал. -Угушумча ооруканага түшүп калган имиш!

–Ооба, көп болду, ооруканада. Согуштан азап чеккендери кыйнап жатат чамасы. Эртеге-бүрсүгүндөн учурашабыз. Айта турган сөзүң барбы?

–Сөз мындай, –деди Музаффар санаага баткандай. Салам айтып койсоң, бизден. Ушул!

Мындан бир жума мурун ал назик бир адамдан эски комбатына назик белек жиберген болчу, бирок чал анын белегин жакшы кабыл кылдыбы, жокпу белгисиз? -Мына ушуну билбей ичинде күйүп жүрөт. Азыр ушуну ойлоп, дагы көңүлү гаш болуп, шашып тышкарыга жөнөдү:

–Кана кеттик, досум!

Вертолет «Бейиш багынын» артында, бая самолет конгон такыр жайда күтүп туруптур.

Вертолеттун ичи дагы самолеттукундай катуу темир орундуктардын ордуна жумшак креслолор орнотулган эле. Фарманов Расулду жанына өткөрүп, өзү жолдогу көрүнүштөрдү көздөн кечирип баратты. Дагы деле учу жок асфальт жолдор, күз болсо дагы сууга толуп-ташкан каналдар, лотоктор кичинекей-кичинекей шаарчалар, тоо-тоо болгон кырманлар, пахта ташыган машиналар,

прицептер, шыйпаңдар, талаазарлар анан дагы сыпсыйда болгон пахтазарда чимелидей кыбырап жүргөн адамдар...

«Чындыгында чоң иштер болуп жаткан экен бул жерде!.. бул иштердин аягына чыгарыш үчүн, ага берилген чыныгы чөл бүркүтү болуш керек. Музаффарды шылдыңдабасам да болот!»

Нурдинов ойго чөмүлүп кетип, ылдыйдагы көрүнүштөрдүн өзгөргөнүн да байкабай калды. Ал бир гана эч нерсеси жок чеги жок чөлдү күлраң кырлар бийлеп, кыр-адырлар болсо, арчазар тоолор менен алмашканда гана өзүнө келди.

–Ал туулуп-өскөн жайлар, сууга мол, көп дарактуу, көкмөк кыштак каердедир ушул тоолор, ушул кырлардын кучагында. Ал жерде пахта, совхоз көбүнөсө багбанчылык менен эмгектенет, пахтаны болсо ушул чөлдүн кайсы бир жерлерине эгишет.

–Расул терезеден төмөнгө тигилип олтурганда дилин кызыктай бир эргүү бийлеп алды. Назарында, канча жолу өз кыштагын анык көргөндөй ал гана эмес, чоң сай боюндагы Шорахим Алгыр менен өзүнүн бактарында тапкандай болду.

Тигине-тигине, ал балалык кездеринде уйларын багып, бекинбөчөк жана жаңгак ойноп жүргөн ошол сай, дагы башка допуларына суу куйуп ичкен булак, булак артындагы эртели кеч чөмүлүп ойногон сүйүктүү туугандары!

Расулдун назарында, кыштакка келбөгөндигине бир кылым болгондой, бирок эч нерсе өзгөрбөгөндөй, ошол бак ошол сай, чоң айылдын ортосундагы күмбөз, мечит-бардыгы-бардыгы жайында, бир гана үйлөр жаңы, тамдардын үстүлөрү тунукө, ак имараттардын салынгандары көзбөйүп калыптыр, болгону ошол.

Тигил, бийик кар этегинде Алгырлардын чарбагынын үстүндө, белгилүү «Кароол дөбөдө» эски кабырстан. Ошол кабырстанада төрт жыл мурда ааламдан өткөн

апасынын кабыры бар. Расул эми ойлоп караса, ошондон бери бир дагы апасынын кабырына зыярт кылып, перзенттик бурчун аткарбаптыр!...

Капыстан Расулдун көз алдына кудум кызы Нигорадай арык кана азгын, бирок кичинекөй болсо дагы келишимдүү дене түзүлүшү, киртейген көздөрү дайым кандайдыр сырдуу мээрим менен күйүп турган кемпир келди. Маркум атасынан айрылышкандан соң бири-биринен беш жаш кичинекөй перзенттери менен кан-какшап калганда канча жашта болду экен апасы нары барса отуз сегиз отуз тогуз жашта болгондур! Ошол жаш башы менен жөжөдөй болгон беш перзентти бир өзү багып чоңойтту кемпир! Канткөн менен тунгуч уулу Расулдан чоңу согушта курман болгондо да сынбады! Расул канча жалынып-жалбарбасын «Мен кетсем, маркумдун чырагын ким күйгүзүп олтурат» деп, шаарга көчүп барбады. Тескерисинче, анын балдарын Нигора менен Улукбекти упчулап багып, чоңойтуп берди. Расул болбосо мына кемпирдин ааламдан өткөнүнө төрт жылдан өтүптүр, анын кабырына түзүгүрөөк да карабады!..

Эстеп жатып Расулдун ою Айсулууга өттү, кыялдары аңтар-төңтөр болуп кетти. Ким билсин, ушул тапта шордуу Айсулуу менен бир мүнөз досу Алгыр көздөрү почточунун жолунда болуп жатса керек? Ал болсо... бул оолукма досу менен вертолетто учуп көңүл ачып жүрөт!

Ошол саам Музаффар кудум Расулдун кыялында эмнелер болуп жаткандыгын билгендей, ага ийилип, кулагына бакырды:

–Вертолетту токтотуп, Алгырды алып кетөбизби? Расулдун жүрөгү «жаз» этип, ага карады:

–Эх, ажайып иш болбойт беле! Музаффар саатына карап башын чайкады:

–Кечигип жатабыз. Эмдигисинде кылабыз бул ишти!

Вертолет арчазардуу чокулар арасында шуңгуп, аппак булуттар тарапка талпынып жатты. Баягы жапыс кырлардын ордуларын созулган токойлор тоолор ээлеген. Ток кызыл, пуштуу түстүү ыраң, жибектей майин, сапсарык дарактар арасында бир гана арчалар жап-жашыл болуп ажыралып, ал ар токойду каптаган аесуз жалын менен алышар эле!..

–Тигил, сол колдогу бийик чокунун үстүндө күмүш түстүү ыраң тасмалар жалтылдады. Арчазарларды кесип, төмөнгө ынтылган бул тунук тасмалар. –Музаффар айткан шаркыратмалар эле! Шаркыратманын бирөөсү айрыкча чоң, ал тынчтыктын арасынан атылып чыгып, ал жолдорун түзөткөнчө ылдыйга түпсүз зоого секирип жаткан жолборско окшош эле. Ылдыйда, шаркыратма алдынан түпсүз зоо төмөндө болсо, ак мрамырдан курулган эмнеси менендир аппак булутту эстетүүчү эки кабаттуу имарат көзгө чалынат!..

Расул али кайратынан кетип өзүнө келгенче үлгүргөн эмес эле, вертолет аркага бурулду чамасы, көрүнгөн ак имарат, жолборс окшогон шаркыратма артта кала баштады. Муну көрүп ичкериге атылган Фарманов дароо эле көңүлү кир болуп кайтып чыкты.

–Аттиң! Шамал эң катуу болуп жатат! Конууга эч бир айла жок! Мейли «Бейиш багы» дагы капа болбосун, бир кече ошол жерде түнөйлүк, эртеге дагы аракет кылып көрөлүк!

Алар « Бейиш багына» кайтып барышканда күн эми баткан болчу.

Бак этегинде эки кабаттуу мейманкана бар экен, анын алдында мейманды сыпаа кийинген үч-төрт адам күтүп алышты. Фарманов аларга агайнысын «белгилүү профессор, лауреат, окумуштуу илимпоз» деп тааныштырды, кыжаалат чегип бытырап калган Расулга тигилди:

–Сага он минутка уруксат-кааласан ваннага чөмүл, кааласаң кичине жатып эс ал, ыктыяр өзүндө. Биз билиардканада болобуз!

Ал ушундай деп, Расулду орун басарына тапшырды, орун басар болсо ага ажыратылган «люкс» бөлмөгө баштап барды. Бул–сарайдай көң үч бөлмөдөн турган полуна саргымтыл четтен келген паластар салынган, үйдүн шыбына чейин өзүнө жарашыктуу материалдар менен кооздолгон, кымбат баалуу кара мебелдерге толгон. Гүлдүү дасторкон жазылган ортодогу столдо болсо пахта гүлдүү чыны-ликапчаларда толо тарам-тарам ак, кызыл алмалар ар бири чайнек-чайнектөй нактар, анар, алтындай сап-сары жүзүмдөр коюлган, стол ортосунда «Ташкент» суусу чех пивосу көп жылдыздуу коньяктар терилип турат...

–«Чындыгында эле кандын өзү го! Бул Музаффарбайдын иштери! Расулдун эсине дагы качандыр кулагына чалынган сөздөр түштү, чын эле Фарманов ушундай чоңоюп кеткен болчу, анын колунан келбей турган иш жок, ал өзүнө тоолор арасында бир бүтүн эс алуучу жай куруп алган, бул жайда адамдын жанынан башка бардык нерселер камсыздалган, бул жерде ага али апасы өппөгөн, он гүлүнөн бир гүлү ачылбагандар кызмат кылышат имиш!

Апасы өппөгөн кыздар жөнүндөгү ушак эле, эгер баягы вертолетто тоого кеткен жаш катчысы, дебесе айтылгандар бекер эместей, окшойт. Бирок, башка миш-миштерчи? Баягы сулуу шаркыратма, анын алдындагы арчазар арасына курулган кооз аксарай имарат кимдерге салынган? Анда кимдер турат? Бекерге канча жүз миң сом сапырылган бул көркөм жайга кымбат баалуу идиштер, чет элден келген мебелдер менен жык толгон, бул «люкс» бөлмөлөр бир гана «Чөлкурулуштун» жетекчилерине, алардын азиз меймандарына кызмат кылса?»

–Расул буларды ойлоп, тынчсызданып бая эртөлөп көргөн зак, ным караңгы шыйпаң эсине түшүп, дагы зардасы кайнай башттады. Бая болсо шаркыратмага учардан мурун «бейиш багы» кафесинде бир пияла чай ичкенде да аны бир нерсе кыйнаган, Музаффардан ошону сураймын деп, эсине келтирүүгө аракетенсе да, бирок эстей албады. Эми ойлоп караса ... эртең мененки шыйпаң экен. Туура, мына ушул «Бейиш багы» анын алдындагы мрамырдан жасалган үйлөрдү курганча ошол стандартка чаптап, аларга шарт-шарияттарды түзүп беришсе болбойт беле бул «Чөлкурулуш кетекчилери ойлош керек болчу, бирок Фармановдун бул жүрүштурушу, көп сөздөрү, кааласа самолетто, вертелетто учкандарына караганда, бул дагы чакана адамга окшобойт!

Расул өзүн биротоло кандайдыр жаман ишке шерик болуп жаткандай сезип оордунан туруп кетти, ал эмес баягы иши, Музаффар жардамында уулун ооруканадан чыгарып, шаарга жөнөтүп жибергени дагы көзүнө каңшаар, жаман нерсе болуп көрүнө баштады!

Расул, турмушта намыс-ариетине каршы бир иш кылып койсо артынан дайыма ушундай азап чеге берет, нашаны чегип алгансып кичине нерсе дагы пилдөй көрүнүп, ичин ит тырмай баштайт. Бул жолу да ушундай болду, бул таза, бул келишкен белмөдө бир саамга да турбай. Тез жөнөп кеткиси да келип кетти.

Музаффар бильярдканада экен. Ал үстүндөгү костюму менен мойнундагы галстугун чечип, бүт көңүлү менен бильярд ойноп жатат, чамасы, утуп жатса керек, көңүлү көтөрүлгөн, оозу кулагында эле.

–Эй, кандайсың, дем алдыңбы, жодош профессор? – ыраазы, кубанычтуу бакырды ал, –сен ал жакты сездидиби? Кызматкеримди талкаладым!.. Ушундай деп кайсы_бид ташты шарактатып урду: «Жаманмын мен акмак!» деп каткырып күлдү.

–Охо көңүлдөрү бир аз чатагыраак бейм? –Музафар досун колтуктап, оң колдогу эшикке баштады. –Кан басымың түшүп кетпедиби иши кылып, түшүп кеткен болсо азыр көтөрүп коебуз!..

Алар бильярдканадан чыгып, дасторкондо адамдын жанынан башка бардык нерсе менен толгон башка бөлмөгө өтүштү.

Музаффар стакандарды олтуруп, Расулга тигилип, каштарын керип Эмнеге, эмне үчүн бүргө чаккан адамдай бирден жүзүң өзгөрүп калды? Тынчылыкпы өзү?

–Ооба, ушул ... уулумдан тынчсызданып жатам, – деди Нурдинов капыстан көңүлүнө келген бул пикирден качып. –Ысытмасы жогору, абалы өтө оор болчу. Эгер уруксат берсең кетээр элем.

–Ошондой де! Уулуң качан эле өзүнө келип, Манзураң менен сүйлөшүп олтурат! Ал! –Музаффар стаканды колунга алды. –Сенин ден соолугуң үчүн досум!

Расул чоң рюмкага суу куюп, бир ууртады да, жайына койду. Ал чындан эле азыр бул келишкен үйдө олтурбай калды, эмнедир анын жүрөгүн кыса баштаган, бирок анын себеби өзүнө да караңгы болчу. Ошентсе да бир нерсени сөзчү, назарында кандайдыр кыңыр бир ишке шерик болуп жаткандай туюлчу. Музаффар да муну байкай баштады, чамасы, бүркөлгөн кабагы асылганча үн катпай ордуна турду, колдорун аркасына кылып, ордодой бөлмөнү бир айланып чыкты. Чамасы анын жүрөгүндө дагы кандайдыр ачуу, ызалуу бирок ал ызасын тышка чыгарыш-чыгарбашын биле албай керең эле.

–Мейли, эмне дейин? –деди ал, үнү ыза менен титиреп. –Зорубуз бар, зордугубуз жок. Мен ойлогон болчумун, бүгүн балалык кездерибизди, кала берсе бирге согушкан оор жылдарды эстеп, бир сырдашабыз деп! Акыры канча жыл болду көрүшпөгөнүбүзгө?..

Кызык, «оор жылдар» сөзү Расулдун дилине да жылуу нур болуп төгүлдү, муздаган жүрөгүнө дагы ойлорду улады.

–Иренжибе, агайны, Башка сапар!..

–Болуптур. Айтып жатам го! Зорубуз бар, зордугубуз жок деп! Бир гана шартым бар! –Музаффар Расулдун бет маңдайында токтоп катуу өкүндү. –Эмнеге... Эмне үчүн капыстан жүзүң өзгөрүп калды? Биринчиден ушунун себебин айтсаң, кийин мархамат, уруксат беремин кетишке!

–Расул: «Бул шартың кызык болду го!» деп күлүшкө аракеттинип, күлө албады, анын ордуна:

–Ке кой, –деди жалынып, –Бул сөздү кийинки жолкуга калтырайлык агайны!

–Жок! –Музаффардын өңү өчүп, көздөрү ичине тартышты. Ушул бүгүн азыр айтасың! Сен ойлойсуң мени жаш бала деп! Жок! Ичинде эмне бар –ренгенде көргөндөй көрүп турам, Расул!

–Көрүп турган болсоң...дагы эмнени билгиң келет?

–Көңүлдөгү сөздөрдү өз оозуңдан уккум келет! Расул өзүн басууга урунуп:

–Ке кой, агайны кыйнаба мени! -деп жазгырды.

–Кыйнаба дейт аа! Сен кыйналсаң жаман, биз кыйналсак эч нерсеге арзыбаса! Дагын өздөрүн адилет көчөсүндөбүз деп эсептешет булар!

–Таң калам сага окшогон адилетчилер күчүнө!

–Кайсы Адилет жөнүндө айтып жатасың? –Ошол, сенин дилиңдеги адилет! –деди Музаффар кекетип, анын жерге төшөлгөн жумшак келишкен паластарды акырын кадамдап жүрүшүндө, көздөрүн жумуп, кейиш аралаш сырдуу түндө сүйлөшүндө кудум чабуулга даярдалган жырткыч аракеттери сезилип турду. –Сен ойлоп жатасың, баягы үйлөрдөн шарттары келишкен самолеттордон бир өзү гана пайдаланып көңүл ачып жүрүшөт булар деп! Туурабы, же жокпу?

Расул өзүн кармап мыйыгында күлүмсүрөп:

–Башка болсочу...

–Жок, башка эмес, ушундай! Кудум ушундай деп ойлондуң азыр!

–Ойлонгон болсом... туура эмес ойлодумбу?

–Туура болсо го көргө, адилетсиздиги күйдүрөт бул сөздөрдүн! Сен ойлойсуң го... сен билесиңби, «Чөлкурулуш» бир жылда канча миллион сомду өздөштүрөт! Жүз миллион сом өздөштүрөбүз биз!

–Айтмакчысың, бул акчалардын жүздөн бири да кетпеген бул иштерге деп!

–Жок, кеткен! Жүздөн бири эмес, андан көбү кеткен! Ошентсе да биринчиден, бул иштерге жооп бере турган «Чөлкурулуш» жетекчилери бар! Калаберсе... сен ойлойсуң бул акчалар! Бул миллиондор мына ушул бактарда өнгөн! Тоодогу дасторкон четинде, достук аңгемелешүү, ал эмес чоң талаш-тартышууда өңгөн бул акчалар!

Нурдиновдун жүзүнө кан тээп, назарында ички дүйнөсүндө от жалын кеткендей болду.

–Мындан чыкты ... ал арам дешке тили барбай, кеп издеп дудуктанды, –мындан чыкты алал экен да, бул жүз миллиондор.

Музаффардын өңү өчүп башын кандайдыр серек-серек кыймылдатты.

–Сен жана сага окшогондорго калса эмне ак, эмне арам! Бирок ушуну мээңе түйүп ал, эгерде баардык жайда сага окшоп тизилген мыйзамчылар олтура турган болсо... бул чөлдү туура мындан отуз жыл мурда кандай тикензар баскан болсо, азыр дагы кудум ошондой шор басып, чөл ошонусу ошол бойдон жатат болчу. Музаффардын жүрөгү кандайдыр сырдуу бир дартка толо экендиги сезилип турат, бирок ал бул дарттарын ачыкка чыгарууга күчү жетпес эле. Жарым кылым өмүрүбүз кетти бул чөлдө! – деди Фарманов, капыстан кандайдыр өксүп. –Эң жакшы

жылдарыбызды багыштадык ага! Бирок сага окшогон досторум... рахмат айтуунун оордуна койнундагы котур ташын атышканы-атышкан!..

–Нурдинов калтыраган колдорун стол алдына жашырып, сөзүн азилге бурушка УРУНДУ-

–Эмнеге эми бир гана котур ташы болот экен? Мына китеп да жазылыптыр го акыры!

–Мен аларды айтканым жок! –деди Фарманов, чамасы «Алар» дегенде китеп авторун назарда тутуп.

–Мен сендей ... Алгыр менен сендей фронтчу кымбат досторумду айтып жатам! Силер ойлойсуңар, асмандап жүрөт Музаффар деп! Өзү бек, өзү кан деп ойлойсуңар силер! Жалган, мен ушу бүгүн уруксат беришсе, ушул бүгүндөн башымды алып качаар элем, бул чөлдөрдү желкөмдин чукуру көрсүн!-деп.

Музаффар жүрөгүнө от толуп кеткендей жык бир пияла суу ичти да, аяк-быякка баса баштады:

–Чынында денеси башка дарт билбейт дегендери чын экен агайны! Баягы күнү бирөө келди. Академик имиш! Чоң бир институттун эң кыйыны, топурактын пири имиш. Кожоюндар ал кишини дагы мага тапшырышты. Мен урматтарын канааттандырып, сага окшоп самолетто, вертолетто айландырып аябай мейман кылдым... Акырында эмне дейт, келесоо? бу дейт баардык жакты биркыл эгин кылып, өзү башымчалыкка жол берип жиберипсиңер го! Бул кетиште жердин абалы эмне болот дейт, митайим!

Нурдинов бүтүн тулку менен алдыга таштап:

–Туура сөздү айтыптыр эмнеге митайим болот экен? –деп сурады. Фарманов эринин соруп, чындап күлдү:

–Азыр эле айттым го! Денеси башка дарт билбес деп!.. март болсо...бул кепти мага айтып эмне кылат? Чоңдорго айтсын! –Музаффар ушундай деп дагы стаканга колун созду, Расул анын колунан шишени шарт тартып алды.

–Жок, токто! Бул кепти баштаган мен эмес өзүң баштадыңбы, акырына да өзүң жеткир! Анын сөзү туурабы, же туура эмеспи?

Кайсы сөзүн айтып жатасың?

–Топурак жөнүндөгүсү. Бул абалда кете берсе, чөлдө жок дегенде бак болсо, же беде эгилсе, жыйырма жылдан кийин бул топурак эмне болот? Азыр баардыгын багып жаткан, келечектеги балдарыбызды да бага турган бул жердин абалы эмне болот? Эмнеси туура бул сөзүңдүн?

–Туура! Аа –бирок...

–Жок, «Аа –бирок» дегенди токтотуптур! Сен мага биринчи акыйкатты айт!

–Акыйкат ошонуку! Аа –бирок... жыйырма жыл кийин эмне болот, муну ким ойлогон илгери?..

–Ана эми дилиндеги сөзүң тилине чыкты! Жыйырма жыл кийин эмне болот? Муну ойлош ойлоруңарга да келбеген силердин!

–Сенчи? Сен каршы барат белең бул иштерге?

–Билбедим! Ошентсе да мен, баары бир сага окшоп акыйкатты айтканы үчүн ар бир адамды митайим деп атабас элем!

–Майли, куп, дагы кандай нааразычылык бар? Баардыгын айт! Төгүп сал бардыгын!

–Менин нааразычылыгым сага эмес, башчыларыңа бар! Айта берсем... чөлдөгү талаастандарың кандай абалда? Бир мертебе барып көрдүңөрбү? Адамдар, айрыкча шаардан келген алардын арыз-дарттарын сурап бардыңарбы бир жолу жок дегенде?

Фарманов чаян чаккан адамдай ордуна секирип туруп кетти. –Эмнеге бизди эч нерседен бейкапар урдусоктулар деп ойлойсуңбу?

Музафрр бүгүлүп бара жаткан адамдай, гүлдүү галстугун жулкуп чечти.

–Әх, Расул, Расул! Эмнени дагы билесиң сөн? -деди ал жаны чыгып. Бул жерлерде эмне болуп жатат? Сөн каяктан билесиң? Азыр баардыгын март, колу ачык, адилет үчүн күрөшкөндөр! Ар дайым бул иштердин башында ким тургандыгын билбегендер биздей шордуулардын башына жаңгак чагасыңар! Ойлоп көр тойдон кийин домбура кимге керек? Эгер март болсоңор ошол эски кожоюн тирүү мезгилинде айтканыңарда бул жалыны күчтүү сөздөрдү! Чоң окумуштуусуң, жазуучусун, эмнеге оозуңа талкан салып жүрдүң ошол мезгилдерде? Кана кырың деп көргүн, көрөт элем кай жерлерде жүрөт элең азыр?

Музаффар капыстан диванга олтуруп жарылып бара жаткандай дагы бирдемелерди күйүнүп, буулуп сүйлөдү. Бирок анын сөздөрү эмне үчүндүр Расулдун кулагына кирбей калды. Капыстан анын көз алдына Музаффар айткан адам келди: бир караганда өтө муңайым көргөн жүзүнөн кубаныч арыбаган баштоочу «Кожоюн» айтканга каршы барган ар кандай адамды жанчып салууга даяр, бул ишти аое эмне экенин билбейт эле. Ал жазуучу, Маданият кызматкерлерин тез-тез чакырып туруучу алар менен сүйлөшүштү жакшы көрүүчү. Көптөрү бул чакыргандарына баштары асманга жетчү, чакырылбагандар бир жайда калып, өзүн коерго жер таппай калышчу. Расул болсо бул көңүл ачуулардан жүрөгү безилдеп, бир шылтоо таап аларга барбоого аракет кылчуу. Канткен менен башында эң эле досторчо сырдашкан аңгемелер, аягында маркумдун адресине айрым жерлерде жактырбаган адамдар жөнүндө маалыматтар менен аяктоочу. Жөтөкчи айрыкча бир нерседен –адабиятчы жана чыгармачыл адамдар анын башчылыгында болуп жаткан чоң, ар түрдүү заңгыраган иштерди көрбөй жаткандарын көрсө дагы бул жөнүндө жаркын чыгармалар жарата албагандарынан иренжип, бул жөнүндө сүйлөгөндө көптөрү ызасынан пырпырап, үнү бийик таңшып жаңырып

кетчү. Таң калышту, табият ал адамды ушундай жараткан эле, көзү бир гана улуу курулуштарды, ыйык «Сапарларды» көрчү, бая Расул көргөн жана дилинен ирээнжиген кароосуз шыйпаңдар, жупуну кыштактар негедир назарына түшпөс эле!

Ар дайым көз алдынан кетпейт, мындан бир жыл мурда өлөрүнөн бир эки жума мурун маркум кожоюн адабиятчы жана маданият кызматкерлерин чакырып калды ошо жылы күз айрыкча оор келген, ноябрдын ортолоруна барбай эле бүтүн Өзбекстандын баардык жерин кар калың баскан план болсо али токсонго бара элек болчу.

Эски кожоюн аларды дубалдарына чоң сүрөттөр асылган, төрдөгү столдор белгилүү адамдар, заводдор, институттар белек кылган буюмдар менен толуп кеткен чоң кабинетинин так ортосунда тип-тик туруп күтүп алды. Анын кандайдыр жүдөгөн көздөрү эшиктен кирип жаткан адамдарга гана эмес, түштүккө караган чоң терезелерге, туурары, тышкарыда тынымсыз жаап жаткан карга тигилген, чамасы, эгерде колунан келсе, көкмөк асманды каптаган кара булуттарды кажып таштаса! Анан, ал көзүн терезеден үзүп, адамдарга карады, кабагын ачпай, тезинен максатына өттү:

-Мен сиздерди чакырышымдан максаты, аба ырайын көрүп турасыздар, -деди ал, үнү кандайдыр бир ички бир азаптан титиреп, - бирок, кар жаамак түгүл таш жааса дагы «Алтын колдор» жараткан ак алтындын бир чанагын калтырбай жыйып алышыбыз шарт! Ажайып эмгекти сүйгөн пахтакерлерибиздин катуу акт кылып айткандары ушул! -Кожоюн ошо күндөрү Хоразм жана Каракалпакстанды айланып келген экөн, ошо жерлерде көргөн катуу азапка салган эки окуяны сүйлөп берди:

- Мындан үч күн мурда Хоразм талааларын айланып чыктым. Ал жерде да бул наалаты кар жаап жатат. Бир жайга келсем, жол боюндагы пахтазарда, сакалдары

көкүрөгүнө түшкөн бир топ аксакалдар пахта терип жатышат. Баштарына төлпөк, үстөлдөрүнө калың чапан, буралып жааган карды шылтоо кылбай пахта терип жатышат. Тезинен машинадан түшүп, бир-бирден саламдашып чыктым. Карасам сексендерге барып калган бир аксакал, сол бутунун ордуна жыгач протез (кийин билсем бутун согушта жоготуп келген инвалид экен) баш көтөрбөй иштеп жатат. Мындай карасам... дагы бир аксакак оң колунун ордуна резинка кол кап (ал дагы Улуу ата Мекендик согуштун инвалиди экен), сол колу менен пахта терип жатат! - аңгеме ушул жерге келгенде маркумдун үнү бузулуп, көзүнө кылт-кылт жаш алып, өзүн араң басып, кайра улады. - Хоразмден Каракалпакстанга өттүм. Ал жерде да ушул каргыш тийгир кар! Машинанын чырактарын Нукуска жакындашканыбызда айлана ирешире болуп калганда жактым. Бир мезгилде карасам, жол боюнда пахтазар чекесинде бир аял, гозолордогу карды буту менен тээп түшүрүп, башын көтөрбөй иштеп жатат! Ошол саам машинаны токтотуп. Аял менен көрүштүм. Аялдан нарыраак жакта бойлору гозолорго тең эки кичине бала гозолорду тээп, пахта терип жатышат!.. сураштырсам аял мугалим экен. Балдар болсо анын перзенттери экен, эгиз туулган уул балдар экен. Алар биринчи класста окуйт, бирок убактынча окууну токтотушуп, теримге чыгышкан экен. Мөн аялдан сурадым:

- Сиз го, окутуучу экенсиз, шартка түшүнөт экенсиз. Мектепти коюп теримге чыгыпсыз! Бул кичинекейлерди ким мажбур кылды ишке чыгышка!

Ошондо аял башын тик көтөрүп:

- Буларды эч ким мажбур кылбады! - деп жооп берди. - менин балдарым выждан отуна моюн сунуп чыгышты, теримге! - Аңгеме ушул жерге жеткенде башчы, дагы баягындай үнү калтырап кетип, дагын өзүн кармап,

чакырылган адабиятчы жана маданият кызматкерине сын көздө карады.

- Силер болсо, ушундай инсандар менен жанаша туруп, алардын каармандарча жасаган иштерине баа берип!.. чагылдыруунун ордуна... жатасыңар үйлөрүңүздөрдө бекинип!.. Уят силерге!.. Эртеңден баштап... бардык газета, радио жана телевидение сиздердин ыктыярыңыздарда! Жазгыла! Сүйлөгүлө! Пахтакерлерибизди жаңы-жаңы жеңиштерге баштагыла! Мына ажайып жаш адабиятчыбыздан үлгү алыңыздар! - Кожююн ушундай деп, аңгемеге катышкан жаш акындын бешенесинен өптү.

- Маалым болгондой, бул жолугушуудан эки күн мурда жаш акын телевизорго чыгып сүйлөгөндүгү билинди. Маркум айткандай, пахтакерлерди жаңы жеңиштерге шыктандырган, кар жаамак түгүл, таш жааса да алтын колдор жараткан ак алтындын бир чанагын да калтырбай терип алышка үндөгөн, маркум болсо анын бул чыккандагысын обкомдун дачасында олтуруп көргөн экен!..

Расул ошондо бир чекеде олтуруп, эски кожоюндун аңгемелерин угуп, катуу аракеттерин күзөттү, канчалык урунбасын бир нерсени эч иргеп албады: ушул тапта ал актердук кылып жатабы, кар алдында караңгыда пахта терип жаткан эне сүтү оозунан кете элек балдарын теримге алып чыккан аялдын сөздөрүнө астейдил ишөнгөнби? Канткенде ал ушул жашы, мансабы, акыл закаваты менен, бул иштер ошол жайлардагы жетекчилердин анын келишине атайлап «Жаратып» койгон спектаклдерине акыл жетпесе? Чын эле инвалид чалдардан тартып, биринчи класс балдарына чейин тизеден кар кечтирип, эрте таңдан, кечки шамга чейин пахта тердириш... бул мекенди сүйүүгө берилгендик эмес, берилгендиктин аеосуз заалым душманы экенин түшүнбөсө?..

Ооба, масканы билдирбеген, суу жукпас, алдамчы мурдагы кожоюн! Расул кийинчерээк ойлоп караса ошол доордогу көп нерселер, жыл бою арты үзүлбөй турган фестивалдардан тартып адабият майрамдарына чейин, бардык жайларга куруп ташталган сан жеткис айкөл жана эстеликтерге чейин - Баардык-баары зор эңсөө менен каратылган чоң бир маска ичинде экен! Оор эмгекти жупуну кыштактарды, күзгү окуу учурларында эшиктерине үч айлап аттын башындай кулпу асылган мектептерди көрсөтпөш үчүн атайын жасалган чоң маска экен!..

Расулдун ойлорун кандайдыр кырылдак үн бузуп жиберди, Музаффар диванда дың катып уктап жатат, анын коңуругу, чамасы наркы бөлмөлөргө да угулат. Мурдагы кожоюну ишенген жогорудагылардын бири! Кожоюну буларга, булар маркум кожоюнгаишенген!..

Расул майин ойлорго сүңгүп, эски кадырданынын үстүндө бир аз турду. Анын бир ою жатып калмакчы дагы болду, кийин эртеге Белебородов менен учурашууга убадалашканы эсине түштү, кетишке шарт калды. Фармановдун жардамчысы анын сөзүн эки кылбай, тезинен Во та» габып келди. Нурдинов машинага олтуруп жатканда капыстан күйө баласы Бекзад куруп жаткан эстеликти - ал ушул тегеректе болушу керек! - барып көрүш эсине түштү. Бирок эстеликти көрүүгө убактысы калбады, ал жакта Айсулуу үчүн жай таап бериш маселеси да бар болчу.

Расул колун бир шилтеп, машинага чыкты.

АЛТЫНЧЫ БАП

Бекзаддын тамагы кургап, оозу кургап уйкудан ойгонду, көпкө чейин кай жерде экенин түшүнө албай жатты. Сол колу гипстелгенденби, зилдей оор, бүт денеси

от болуп күйүп турганы менен колу какшатып оорутуп жатты.

Терезеден түшүп турган ай шооласында бөлмө күндүзгөдөй жап-жарык, боп-бош эле. Маңдайындагы ак шейшептүү керебетте эч ким жок эле, ортодогу тумбочка үстүндө кандайдыр сынык шишечелер, жердеги тазикте канга боелгон пахта дака жана кийимдери көзгө чалынат, дем алса даары жыты мурунга гүп-гүп урат.

«Оорукана!»

«Оорукана!» сөзү мээсине чагылгандай тийген замат Бекзаддын көз алдына түтүнгө толгон, кажыр-кужур ресторан келди, болуп өткөн окуя бүтүн көрүнүш менен лап этип эсине түштү...

Бекзад эки жардамчысы менен ресторанга жеңишин жууш үчүн киришкен эле. «Жеңиш» дегендери, көп катышуу, кыйынчылыктардан кийин көктөмдөн бери куруп жаткан эстеликтерин кечээ акырында көп жери бүткөн, бир гана акыркы, назик иштери калган эле.

Эстеликке буйрутма берген «Чөлкурулуш» жетекчилери башында монументти шаар борборундагы паркка орнотмокчу болушту, кантсе да бул үчүн бир имараттар бузулса да өз сөздөрүнө катуу турушту. Бекзад болсо жай кыдырып, акыры бир жагы торлорго, бир тарабы борборго карап кетип жаткан чоң магистрал жол боюндагы бийик чоң көрүнүштү бир дөбөнү тандап алды.

Эң зарылы, Бекзад эстеликтин сүрөтүнүн эскиздерин көрсөткөндө эле, тургузулуучу монумент жөнүндө ушундай анык таасир бере алды, мындан кайратка түшкөн кожоюндар ошол жердин өзүндө зарыл болгон маселенин чыгымдарына чейин чечип берип, ишти баштоо үчүн шартын да түзүп беришти.

Чын, Бекзаддын проектисин жана эскиздерин тастыктап айтып берген ишканалар, кайрадан бул проектини он ирет «Көрүп чыгышкан» болсо дагы ар кыл шылтоолорду айтып «ак жол» бербей дагы деле кыйноого

салып келишүүдө. Ошентсе да бул нерсе Бекзадды көп деле кыжаалатка салган жок. Биринчиден, анын чоң болбосо да канча машакаттуу турмуш тажрыйбасы ушуну көрсөттү, бир гана жаман чыгармалары гана эмес, кээде күчтүү чыгармалары дагы каршылыксыз максатына жете бербейт, тескерисинче, кээде күчтүү чыгарма канчалык күчтүү болсо, каршылык да ошончолук күчтүү болот. Бирок муну жакшы билип, бышырып, түндөрү ойгонуп кетип, көңүлүндө жараткан чыгарманы көз алдынан өткөргөндө, аны бир нерсе сыноодон өткөзбөй ар кыл шылтоо менен артка сүрүп келе жаткандар арасында... студенттик жылдарында артырган эң кымбат досу Шерзад Камиллов да бар болчу.

Эч нерсе менен иши жок, капарсыз жаштык мезгилдеринде алар ушунчалык бири-бирине жакын, кыл өтпөс достор эле, көргөндөр аларды «Эгиздер» деп аташчуу эми болсо.. мейли, бул дагы өтүп кетээр! Ошондой болсо да Бекзад Нусратов бир нерсеге көңүлү ишеничтүү: анын эстелиги, эгер адамдар айткандай, чындыктан жаралган чыныгы чыгарма болсо, бир Шерзад Камиллов эмес, миңдей Шерзад каршылык кылса дагы бары бир тан берет, бүгүн албаса, эртеге, бир жыл болбосо он жыл өткөндөн кийин, бары бир мойнуна алат, эгерде күчсүз болсо... анда мындай чыгарма башкалар эмес, анын өзүнө да керек эмес!

Эң жакшысы «Чөлкурулуш» жетекчилери эстеликтин куруу документтерин каерден такталыш керек экендигин сураштырып олтурбастан (алар проектиси бар, демек, ал тактоодон өткөн деп ойлошсо керек) ишти баштап жиберүү үчүн көктөмдө бардык шарттарды жаратып беришти.

«Чөлкурулуш» ишканасы ушунчалык бай ишкана болчу, Бекзад эмнени сураса оозунан чыкпастан туруп эле даяр кылып беришти. Мрамыр сураса –мрамыр, жөнөкөй таш десе –таш, эң күчтүү цемент дешсе –цемент,

темир десе -темир койчу эмне сураса баарын таап берип турушту. Ал чыныгы устакана ачып, калп жасай турган аспаптарга чейин алып келип беришти. Эгерде «Челкурулуштай» чоң ишкана болбогондо Бекзад бул чоң чыгармасынын акырына жетиш быякта турсун, ал эмес баштай да албас болчу.

Бекзад соңку жети-сегиз ай күнү -түнү изденүү менен олтурду. Бир гана чыгармасын гана ойлоп, илгерки тартипсиз жүргөн күндөрүн, ичкилигин тыйды. Ал Нигора менен көрүшүп бир «жарылмакчы» дагы болду. Аны сагынып жүргөн болчу. Ошон үчүн кечээ ресторанда шакирттери, жардамчылары канча кысташпасын шампандан «нары өтпөстөн» напсисин тыйып олтурган болчу. Бир мезгилде залга Фатих Музаффаров кирип келди. Ал өз ысмына жараша кубаныч менен кирип келди. Бул шаарды эми көргөн жаңы Фатих Музаффаровдой, үч-төрт кишинин курчоосунда шаңдуу кирип келди. Фатих эшиктен көрүнүшү менен зал башчысы, бир канча официанткалар аны «дуу» этип курчап алышты. Ресторанда жай жок экен, бир паста каердендир стол-стулдарды алып келишип, келишкен жай кылып беришти.

Маңдайында турган, бул чырайлуу жай, Бекзаддар олтурган столго жакын эле.

Фатих дуулдаган көңүлдөрү ачык достору арасында ошол жайга олтурар замат Бекзадды көрүп калып билинер-билинбес баш ийип салам берди. Аз убакыт өтпөй Фатихтер кызмат кылып жаткан официантка бир шише шампан менен паркеч толо мөмө-чөмө көтөрүп келип, «Фатих Музаффаровичтен жалындуу салам» деп тапшырып кетти.

Бекзад өңү түсүнө кудай берген бул көңүлү ачык менменсинген деген жигитти жакшы тааныйт алардын Нигора экөөнүн ортосундагы болуп өткөн мамилелеринен да кабардар, ал гана эмес акыркы жолугушууларга чейин андан Нигораны кызганып жүрчү. Чынын айтканда аялы

менен араларындагы таарыныч бир жагынан анын «Отеллодон» өткөн мына ошол кызганчы да себеп болду. Анан дагы, Бекзад бул слан короз директор бир канча жолу Нигораны жоктоп тоого барганын да уккан, угуп ичинен зил кеткен эле. Ушунданбы, башкабы Фатихти көрүп, көңүлү ого бетер кир болду. Бул дагы жетпегендей көп өтпөй, Фатих анын жанына келип олтурду. Бекзадды мактады, тубаса таланттын алдында тизе чөгүшкө даяр экенин, бул жерде жаңыдан курулуп жаткан улуу иштерден кабардар экенин айтып, тост көтөрдү... Кийин болсо, Бекзад сурабаса да Нигорадан көп ачты, аны тоодо көргөнүнү айтты. Бул көп Бекзаддын ансыз да безилдеп араң турган жарасына туз сепкендей болду, биринчи колундагы суусу толо тосту Фатихке карап урду. Фатих эгер жаңылышпаса чап берип калды. Бирок шише терезеге тийип, айнек майда-майда талкаланып, ресторан тос-тополоң болуп кетти, кайжактандыр колдоруна кызыл байлаган дружиначылар пайда болуп аны сүдүрөп кетишти. Ал жагы эмне болду? Сырткы эшикке чыкканда же ал каршылык көрсөтмөкчү болду окшойт, же кимдир, балким Фатихдин жолдошторунан бири тээп жиберди. Бекзад кулап баратып сырткы эшикке чабылды. Эшиктин айнектери бырчаланып сынып кетти. Бекзад болсо сүрүлүп кетип жыгылды, жыгылып жатканда колу кайрылып, көздөрүнөн от чыгып кетти...

Андан аркысы –бир нече убакыт өтсө да «Өзүнө келе албады үстү -башы кан, милиция бөлүмүндө олтурганы эсинде. Көп өтпөй милиция бөлмөсүндө олтурганда Фатих Музаффаров пайда болду. Ал тергөө жүргүзүп жаткан капитанды четке тартып, бир нерсе дегендей болду. Чагымда, аны куткарып калганда Фатих болсо көрөк, мына төшөктө жатат!..

Бекзад капыстан куюндай чарк айланып келген ичин күйдүргөн туйгулардан өзүн кармамай албай, ордунан туруп

кетмекчи болду, сол -колундагы оорунун күчүнөн көздөрүнөн жылдыз жанып кетти, жайына кайра жыгылды.

Ага эмне болду? Эмне болуп жатат өзү? Ушул абалда турмушу, келечеги, үй-бүлөсү, чыгармачылыгы эмне болот? Чыгармачылыгы куруп кетсин сүйүктүү перзенттеринин тагдыры кандай болот? Дагы бул көргүлүктү карасаңчы, Бекзад өзү бейтартип, тескери жолдун чеңгелинен кутулдум деп кубанып жүргөндө балекет баскыр жүз берип олтурат. Бул иш! Ресторанга барышка бышырып коюппу сага? Бекзаддын ушунчалык эрки жокпу, ушунчалык алсызбы, бул азап берген ойлордон кутула албаса? Же ар күнү кыйналып жүрө береби?

Жок, бул ичи күйдүргөн аеосуз ойлор Бекзаддын көңүлүнө биринчи жолу гана келген жок! Айрымда Нигоранын мээри, эркелегендери, анын аргасыздан куюлган көз жаштарынан кийин канчага дери бул тынчтык бербеген ойлор, Бекзаддын жүрөгүн көп кемирген, выжданын көп зыркыраткан! Ал эмес аны көтөрүп-көтөрүп жерге таштап, ныкташып алоолоп күйүп турса да эч нерсе кыла алчуу эмес, айрыкча иштөө учурунда, чыгармачылыкка кайрылуу, ага олтуруу учурларында жүрөгүн катуу эзчүү. Ошондой учурларда анын эң кымбат убактары, чыгармачылык менен чыгарманы жаратыш үчүн табият өзү берген эргүүдө, аны бекерге өткөрүп жибергендигин сезип, аны улуктап, аны кыйнаган кыйынчылыктарына моюн сунбай, ишине бой уруп, бүтүн руху менен, бүтүн кайрат күчү менен күнү-түнү иштегиси келчү. Айрым кездеринде ага жетишкен күдөрү да болгон: ошондо устаканасына бекинип алып, эшигин эч кимге ачпастан, ыйлап иштөөчү, бир суу жана айран, нан менен күн кечирип, чыгармачылыктын дайрасына сүңгүп кетчү! Ап бир гана адамга Нигорага кана эшигин аччу. Нигора дагы тез келе калчу эмес Бекзад сагынганын, сагынганда да эки көзү анын жолунда, зарыгып күтүп жаткандыгын

билгөндө гана акырын эшигин ачып кирип келчү. Ошондо Бекзад Нигора эмес, күн кирип устаканасы жарык дүйнөгө толуп кеткендей туюлчу. Адатта, бир нече айга созулган айрылуулар, керемет күчүнөн бир айга созулган бул күндөр, өзгөрүп кайра-кайра кайталанып турса да бир жолу кандайдыр жарык нурга толуп, көз жаштары агылган кубанычтар, нике кечесиндей көңүлдөр шаңдана бийлеп турчу. Бул дем берген нурлар, бир нече айларга Бекзаддын чоң, бирок тартып бүткөн жана тартып бүтпөгөн сүрөттөр, ар түрдүү боектор, бүткөн жана бүтпөгөн айкелдерге, мрамыр таштарга толуп «кеткен суук устаканасын аптап жылытып, бир гана аял мээримине таандык бир жагымдуу, жылуу таасирди алып кирчү. Баш аламан жаткан чакчөлөкөй чыгармалар, аларды жасап жаткан аспаптар бардыгы жай-жайын таап, баардыгы оордуна келип тартип орнотулуучу, столдордо назик гүл дестелер, терезелерде аппак келишкен терезе пардалар пайда болчу, иштеген сайын иштегиң келчү. Кийин... кийин дагы иштер пайда болуп дагы бардык устакананын ичи баш-аламан болуп кетет. Айрым учурларда не азаптар менен жараткан чыгармасы өзүнө да жакпай, капыстан оор ойдун толкунуна чагылбай калчуу, айрымда чыгармасы айланага ушундай дуу-дуу салып тополоң кылчуу, устакананын ичи болсо өзүнчө бир адамдарга толуп кетчү. Нигора албетте кайра калыбына келтирчү! Ал кетиши менен стол үстүндөгү гүлдөр пырчыланып, кооз болгон гүлдестелер каяккадыр жок болчу. Аппак терезе пардаларды кир басып, устакана болсо Бекзаддын чыгармасы алдына «чок түшкөн» тааныш жана тааныш эмес «чыгармалар кейпин кийип» анын мекенине айланчу. Чын, айрымда ушундай болчу, тополоңду күндөрдө айрыкча уйкусуз түндөрдө, Бекзаддын калбын дагы выждан азабы кемирип, тынчтык бербеген көңүлүндө, ал гана эмес соо күндөрүндө да башына келбеген укмуш образдар кыйнап ойной баштачу.

Ушундай учурларда ал кечелери ыргып туруп, көңүлү ээлеп алган бул образдарды кагазга түшүрүшкө киришип, күндөр түндөргө уланып кеткенин сезбей да калчу. Кызык, анын бул иштери айрым учурларда даярданып астейдил олтурган чыгармаларынан өйдө чыгып калчу, бул нерсе анда кандайдыр кудайдын берген бир сыйкырдуу күч бар деген айтылып жүргөн дуулдаган сөздөргө себеп болчу. Бирок, Бекзад өзүн курчап алган образдардын көз алдында көрүп, ошондой учурларында ошол саамдарда да чыгармачыл эргүүлөрүн кармай албай, бекерге өткөргөндүгү үчүн азап чекчү. Туурасын айтканда, ар жолу аны тынчтык бербеген өмүрдөн куткарып, чыгармачыл эргүүгө да алып чыккан күч дагы ушул туйгу -иштеш, издениш болгон да!.. бирок илгери эмнелер гана болбосун, Бекзад мынчалыкка барбаган болчу! Эмне үчүн ушунчалык эрки жок, эч нерсе менен иши жок бир макулук болуп калса, өзүнүн күнөөсү менен ооруканага түшүп, аянычтуу абалда жатса?.. Нигора себетүү душманга айланган бул менменсинүү, өзүнө ишенген бай менен урушуп олтурса, ал дагы «адамгерчилик» кылып аны соолуктуруучу жайдан куткарып ооруканага жаткырып койсо?

Бул көңүлсүз кичинекей окуя Нигоранын кулагына барып жетсе эмне болот? Араларындагы комуз кылдарындай назиктешип калган акыркы кылдары да үзүлүп, Бекзаддын акыркы үмүттөрү да тарс-тарс үзүлүп кетпес бекен? Эмне, Нигорадан мурун анын өзү, араларынан эмнелер гана өтпөсүн, дагы деле Нигорадан көңүлү анан эмнеге калбады? Каерде болбосун, бир күн Нигора, көздөрүндө жаш, капыстан кирип келип, кучагына ташташын күтүп жатат! Бекзаддын өзү дагы ошондой кылууга даяр, бирок Нигоранын каршылыгынан коркуп, буга бара албай жүрөт...

Тооба!.. качан ага акыл кирет? Анын жашында көптөр болсо дүйнөнүн бардык лаззаты, шаан-шөөкөтүн,

чиркин жүзүн буруп, бардык мүмкүнчүлүктөрүн чыгармачылыкка багыштап, мына ушул себептен эл-журттун урматына жетип олтурушат! Анын жашында улукман Навоии..., э, улукмандардын рухун тынчсыздандырып эмне кыласың, тентек? Ушул бүгүн дагы сенин жашында чоң шамалдарга учпай, майда көңүлсүздүктөргө чөкпөй чоң-чоң иштерди жаратып жаткандар жокпу?.. Эң жаман ушул, бул көңүлсүз окуя ушул күндөрдө Бекзаддын өзү да эргүүдө кыйналып жүргөн мезгилдеринде, көңүлүндө кандайдыр типтүү образдар «туткунуна» түшүп, алардын алдында тирүү адамдарды көргөндөй көрүп, бүтүн рух дүйнөсү менен сезип, эң улук чыгармага айлантаырып жаткан учурда туш болуп олтурат!

Мына азыр дагы Бекзад жасап жаткан иштерин ойлошу менен көптөн бери тынчтык бербей келе жаткан образдар дагы жапырылып келип, ага таарынгандай сес көрсөтүп көз алдына катар туруп алышты.

Ана, туурасы он, бою беш метр келе турган ыйык эстеликтин так ортосунда... Жараланган жоокер элеси. Жок, бул жөн эле жоокер эмес, согушта курман болгон эки таекесинин бирөөсү, туурарагы кенже таекеси!... Чын, согуштан кийин туулган Бекзад таекелерин көргөн. Балким кулагына куйма кулак кылып кайта-кайта айта берген чоң энеси менен апасынын айткандарынан уламбы, кенже таекесинин сүрөтү дилине айрыкча катуу орношуп калган. Таекеси бул сүрөттө Эльба жээгинде, согуштун бүтөрүнө бар жогу эки жума калганда түшкөн. Көкүрөктөрү орден менен медалга толо, желкелериндеги лейтенанттык пагондору, шамалда желпилдеген чачтары, кандайдыр бир бийик дөбөлүктө туруп, ылдыйда, дарыя боюнда жамбаштап жаткан досторуна кол көтөрүп эмнегедир кол булгап күлүп жатат.

Бүтүн көрүнүшүндө жаштыкка баткан бакыт туйгусу, күчтүү сезим менен турган кыйгыр мурун, көңүл ачык, бир көз ирмемде жигит, бир күндөн кийин өзү каткырып күлүп

турган ушул дөбөлүктө, ушул жээк боюнда курман болушун билбеди, көрүнүшүнөн бул көңүлсүз туйгу ага бир өмүргө жат, тескерисинче өзүн мынчалык бактылуу сезбейт эле! Эльба жээгинде көңүлдүү күлүп турган бул жигиттин бир күн кийин өлгөнү сүрөт артынан кууп келген ырайымсыз кара кагаздан маалым. Таекесинин сүрөтү Эльба жээгинен он биринчи апрель күнү кеткен болсо, кара кат он экинчи апрель күнү «жөнөтүлгөн». Почта болсо, өз жолунда, эки катты бирин артынан бирин жеткирип, али уулунун дидарына тойбой сүрөттү кайра-кайра өөп жаткан кемпирдин жүрөгүн писке кескендей парча-парча кылып таштаган.

Маркум энеси узун бойлуу, сөөктүү, колдору кара эмгектен улам тактадай катуу, шадылуу аял эле. Бекзаддын, чоң атасы, көк бөрүдө ат алдында калып ааламдан өткөн кемпир үч перзентти, эки уулу бир кызы менен калып, аларды өзү чоңойтту. Туңгуч уулу эр жетип, эми үйлөгөндө согуш башталган, андан бала калган эмес.

Ушундай кылып, уруштун башында эми үч перзентин тарбиялап адам кылган кемпир, согуштун акырында бир гана кызы-Бекзаддын апасы менен калган, Бекзад болсо согуштан кийин төрөлгөн болчу!.. ?~ Кемпир ааламдан өткөндө Бекзад бар болгону он бир, он эки жашта эле, же төртүнчү, а балким бешинчи класста окуучу. Ар дайым ал күн эсинде: кычыраган кыш болчу. Кайдандыр шамалдап калган кемпир чоң суук үйүнүн төрүндө (бир тунуке печка чоң бөлмөнү жылыта алчу эмес) эки көзү эшикте калың төшөккө оронуп, Бекзаддын жолун аңдып жатчу. Бекзад билчү—энесинин жаздыгынын алдында кенже таекесинин сүрөтү дайыма сакталып жүргөндүгүн. Энесинин айтуусунда таекеси жакшы көргөн кыз, согуштан кийин башка бирөөгө турмушка чыгып жатканда аны жоктоп келип, бир түн кемпирдин жанында жатып, бул каттарды ыйлап-ыйлап өксүп-өксүп энесине таштап кеткен экен.

Көздөрү ичине кирип узун мурду сороюп, өзү как сөөк болуп калган кемпир, Бекзад эшиктен кирип келиши менен ой баскан көңүлү тынчып, чарчаган көздөрүнөн от жанып, ага жаш баладай көздөрү мөлтүрөп кароочу:

–Келдиңби, козучагым? Көл жаныма олтур!–дечү анан арык колдорун жастык алдына сунуп, жаңгак жана кант салынган калтасын алчу.

–Бекзад билчү –энеси бул канттарды ага таекесинин каттарын алдап-арбап окутуш үчүн берерин. Себеп: Бекзад эми ар эстөгөндө жүрөгү бир зыркырайт –бул каттарды окуй берип ар бир сөзү жат болуп калганы үчүн кемпирге:

–Дагы окутасызбы –деп кыйыктанчу.

–Окусаң эмне болуптур, кулунум?

–Ошол каттарбы, же жаңысы барбы?

–Ошол каттар,–деп кемпир, киртейген көздөрү күнөөкөрдөй жалдырап.

Бекзад кийинчерээк бейтап жаткан мусапыр энесине каттарды окуп бербей жалдыраткандары эсине түшкөн учурларда, өз-өзүнөн күйүп жанып куурулган, бирок, анда себеби балалык, айрым учурларда аеусздан эле:

–Кызыксыз да эне!–дечү жекирип.–Миң мертебе окудум го каттарыңызды! Кайта-кайта окуй бергенде май чыгабы?

Кемпир муңдуу көздөрүн жумуп, оор үшкүрчү.

–Тентексиң да козучагым.Тентексиң! Эгер таекең тирүү болгондо азыр сени тайга мингизип ойнотпойт беле! Ме, оку! Сен окуганда ... баламдын үнүн уккандай болом да, аппагым!

Бекзад эми ойлоп көрсө, кенже таекеси: чамасы, кандайдыр өтө куунак, өтө шок жигит болгон, ал кемпирге каттарында кандайдыр аяп, аеосуз согуш майдандарында эмес ойноп жүргөндөй: «Менден эч бир камтама болбоңуз апа!»–деп баштоочу -уулуңуз арстан –жолборстой коркпой. фашистикке кыргын салып жүрөт! Бир өзүм кырк

фашисткөтөң көлөм!» Бирок сүйгөнүнө жазган каттарынын мазмунунда такыр башкача болчу, анда сагыныч, ичинде күйгөн дарты жыттанып турчу, айрым учурда ал болуп койгон кызын жаш баладай арбап, жоошутуп, көрүшө турган күндөрү жакындаганын билдирип, көңүлүнө жакындык берчүү...

Кемпир киртейген көздөрүн шыптан үзбөй, бул каттарды тынч жатып угуп, айрым учурда гана арык колдорун көтөрүп «токто» деген мааниде аракет кылып, башын көрпөнүн ичине катып алчу. Ошондо көрпө ичинен анын:

–Балам, кулунум ов! –деген буулуп чыккан онтоосу угулчу.

–Кимдерге таштап кеттиң апаңды, балам ов! Бул фашист өлгүрдүн аткан огу сага тийгенче мага тийсе болбоспу, балам ,-ов?..

–Кемпирдин күйгөнү Бекзаддын дагы жүрөгүн тилкелтилке кылып салчу, бирок «Эркөктик» намысы ыйлаганга жол бербес эле.

–Болду да эми! Адеп эле балам, балам деп ыйлай бөрөт экенсиз да! –деп жеркип, апасынан уккан сөздү кайталоочу: -»Балким, балам» дегениңиз менен тирилип келет беле балаңыз? Сабыр–канаат кылыңыз мындай!

Бекзаддын айткандарынан кийин, кемпир чынында эле бир эки жолу пык-пык ыйлап алып, көрпөнүн ичинде үн чыгарбай калчу...

–Бекзад буларды эстегенде тамагы буулуп, узак жатты. Бөлмө ичи ай шооласынан сүттөй аппак. Жымжырт. Бир гана алыстан, болгону бир нече бөлмө нарыдан, кимдир бирөөнүн бакырган, сөгүнгөн үнү угулат, ошол тараптан дук-дук кадам добуштары келет... Аста секин көңүлүндөгү ойлору төмөндөп, көңүлү дагы топтолуп калган чыгармасына кайтты.

Мына эстеликтин как ортосунда –жараланган жоокер, жок ал жоокер эмес, өз таекеси Арстан. Ал сол

колу менен ок тийген көкүрөгүн кармаганча, тизелери бүгүлгөн боюнча жыгылууда, бирок жыгылган эмес, башы аркага ташталган, чачтары үрпөйгөн, ызаа менен эки көзү асманда... Ал бул кең аалам менен, көгөргөн көкмөк асман менен, апасы жана сүйүктүүсү менен коштошуп жатат! Жоокердин эки жагында ойго чөмүлгөн беш-алты аял, өз перзенттерин жоктоп келе жаткансыйт, көңүлү чөккөн апалар, эже-сиңдилер, келиндер... Сол тараптагы оромолу башынан сыдырылып түшкөн аппак чачтары жүдөгөн, колдору жарадар уулу тарапка сунулган аял—өз чоң энеси, ошол: «Фашист өлгүрдүн огу сага тийгенче мага тийсечи балажаным-ов!» —деп өкүнгөн сүйүктүү энеси... Анын жанындагы эки колун жигитке бирдей сунуп аны кармап жөлөп калууга аракеттегендей көрүнгөн, бүтүн турпаты менен жоокер жака талпынып турган жаш келин ...таекесинин сүйгөнү, ошол согуштан кийин, башкага чыккандан мурда, энесин жоктоп келип, ыйлап-ыйлап сүйгөнүнүн бир канча катын таштап кеткен армандуу келин. ...Анын абалына түшкөн майын чачтары шамалга тозуган, көз жашка толо чоң көздөрүндө үнсүз суроо, бир өмүргө ал жигитке «Токтоңуз, эмне болду сизге» деп суроо таштап ыйлап жатат.

Бекзад, таекеси жакшы көргөн бул кызды кийин, он бир, он эки жашар кездеринде көп көргөн, ал чын эле эң сулуу, бирок томолок жүзүндө, мундуу көздөрүндө, сөздөрүндө кандайдыр тизгинсиз бир арман биротоло сүңгүп кирип алгандай эле!

Маркум апасынын айтышынча, келиндин согуштан кийинки турмуш курган ээри жаман адам экен, ал катынын сүйгөн жигити согушта курман болгондугун билген, анын аппак сүйүүсү ошол жигитке арналгандыгы үчүн өлгөнчө кыйнап келген... Бекзад ар кыл шарттарда да жарадар жоокер тарапка талпынып, ойлуу турган башка аялдардын да сүрөттөрүн дагы өзү жакшы билген, жакшы тааныган

айылдаш аялдардан тарткан... Ушул сөбөптөн да эстеликтин атын «Арман» деп койгон...

Бекзад эң биринчи чыгармасына урунганда жакут таштан, ушул жердин өзүндө, эстелик орнотулган жайда оюп иштемекчи болгон эле. Бирок тез арада мындай ташты табыш өтө кыйынга турарын аңдап билип, бул пикирдөн-кайтып ар бир айкелдин белине чейин калпта куйду, калган бөлүктөрүн, колдорунан тартып, бири-бирлерине талпынган аракеттерине чейин бүтүн жүздөрүнөн тартып, муңдуу көздөрүнөн аккан жаш тамчыларына чейин, бардык-бардыгын чокуучу менен оюп, ташка кынаптап койду... Мына акырында проекта үстүндөгү иштерин эсепке алганда, төрт жылдык мээнетинин акыбети кайтып олтурат! Бир гана айрым деталдар, эң акыркы көрүнүштөр, чыгарманы чыгарма кылып, ага жан берүүчү назик иштер чеберчилик менен жакталды. Ал болсо ушул назик иштерди бүтүрүп, эң кымбат энесинин алдындагы карызынан кутулуш ордуна, жатат мына, бардыгын балакет басып...

Бекзад адатта өзүнө нааразы боло баштаган учурларда дайым улуу чыгармачыл инсандардын баскан жолдоруна, алардын ордуларын эске алчу. Ошондо анын выжданы ого бетер кыйнала баштап, эрксиздиги, көңүлсүздүгү, жалкоолугу көзүнө эң эле куник көрүнүп кетчү. Ошондой учурларда иштеп, чыгармачылыгына батып, бүтүн дүйнөсү менен ал ниети жүрөгүндө жанар тоодой кайнап чыкчу. Бул каалоосу ага кудум ач калган адамдай ачырканып калчу, акырында бул азапка күчү жетпей, баш-аламан өмүрү, «кыйбас досторунун» катарына кошулуп кетчү...

Азыр дагы ошондой болду үч-төрт жылдан бери баш ийбеген образдар, анан көрүнүштөр кайрылып жапырылып келди, сүттөй тунук айдын нурлары бөлмөнү толтуруп, аны курчап алды. Ал өз чыгармасын, чыгармадагы жоокерди гана эмес, өз боорлорун жоктоп

азап чегип жаткан аялдарды ушундай элестетип көз алдына тартып, бул көрүнүштөн жүрөгү жибишип кетти. Айрым учурда көптөн бери таба албай жүргөн, ок тийген жоокерди дагы ага талпынып турган көрүнүштөрдү тапкандай, аларды мурункудан да аныгыраак көз алдына келтирди. Бир гана иштеш керек, көңүлүндө жаралган, көз алдында чоктой жанып турган бул жаңы элестер, жаңы деталдарды тезирээк ташка оюш керек, болгону!.. Анын болсо бүт иштешине, аны курчап турган бул образдарды, келип турган муңдуу көрүнүштөрдү ташка чегип жасоого кана эми күчү жетсе, шарты болсо!

Бекзад тишин-тишине басып, тескери бурулуп алды. Ал врачтарды сарсанаага батырып, ушул жатышында бир нече күн тамак ичпеди, же бирөө менен сүйлөшпөдү. Бекзад врачтар менен медсестралардын өтүнүчтөрүн, жалынып-жалбарып караштарына, «керек эместен» башка жооп бербеди, дары дагы ичпеди, тамак да ичпеди, бир гана нерсени –тынч коюуларын сурануучу. Ал –гана эмес шакирттери же, жардамчылары менен да сүйлөшүүнү каалабады көңүлүндө чарк урган образдар менен алышты, өз майына өзү куурулуп жата берди.

Анын даңкын уккан врачтар, ооруканада ар-бир жай эсептелүү болсо дагы бөлмөгө эч кимди жаткырышпады, болгону үч-төрт күн өткөндөн кийин жарым түндө кимдир бирөөнү алып келишти. Ал эмнегедир жараланган, башы, жүзү, көздөрү байланып калган, эсинен танган, болгону онтойт.

Бекзадды башка бөлмөгө өткөзмөкчү болушту. Бирок Бекзад көнбөдү, али колундагы гипс алынбаган болсо дагы баш врачтын кабылына кирип, бир шылтоолоп уруксат алып, ооруканадан чыгып кетти. Ошол түнү ал өзү куруп жаткан мемориялдын айланасында таң атканча айланып жүрдү.

ЖЕТИНЧИ БАП

Шорахим Алгырдын уулу Шокасым кечеси менен тикенде жаткандай оонап, кыйналып чыкты, эртөлөп таң атып-атпай кимдир бирөө терезени чертип ойготту:

–Туруңуз, Шокасым, совхоздон баш бухгалтер Полот папка келип, күтүп олтурат сизди!

–Шокасымдын көңүлүндө: «Ал күнкү кошумча милдеттенменин аткарылышын текшергени келген вакил болуп келгени да пысмык!» –деген пикир келип, калтырак басып ордунан туруп кетти. Бирок Полот папка кошумча милдеттеме боюнча ооз ачады. Эгер бир сүйлөгөн сөзүнөн кийин кырыңдап күлгөнү болбосо, бардыгы менен муңайым сүйлөшкөн бул жумшак шыпыргы Шокасым менен да эки бүгүлүп көрүштү. Кандайдыр жалпаңдап: «Эгер оордук болбосо» талааны көрүп келүүнү өтүндү.

Полот папка Мехринисанын «Газигинде» келген экен. Бул дагы негедир Шокасымдын дилин кир кылды. Алар ушул «Газикке» олтурушуп талаа айланган болушту, кырданды көрүштү. Анан Полот папканын жөнөкөйлүгү кармап калып, катардагы пахтакерлер, студенттер менен бирге тамак ичүү ниетинде жашырбады. Ал мурункудан да жалпаңдап, ар-бир сөзүнөн кийин кырыңдап, Шокасымга кошомат кылып жатты. Акырында Полот папка оозун аарчып (муну караң жөнөкөй дыйкандын жеген-ичкени деле кожоюндардын жегенинен кем эмес экен!) ордунан турду да, Шокасымдын колтугунан алып, акырын бир чекеге тартты. Алар арык боюнда өскөн тал, теректердин көлөкөсүнө олтурушту. Полот папка заматта жаздыктай кайыш папкасын ачып, бирок кагаздарды алыштан мурда алдамчы көздөрү мөлтүрөп дагы Шокасымга тигилди:

–Сөз мындай, Шокасымжан, –деди ал тез-тез жетөлүп, өзүн билгендей урматтуу директорубуздуктан өзгөчө тапшырмасы менен келдим, үкө. Бирок, бул

тапшырманы угаардан мурда билип койгун, мен сени өзүмдүн балдарымдан кем көрбөймүн, үка. Ушул себептен кырк жылдык кадырданмын, атаңдын башына түшкөн түйшүктөр сенин башыңа түшпөсө дейм. Бул сөздөрдү уккандырсың, акыры?

Ооба, Шокасым атасынын директор менен айтышып калып, иштен айдалганын Мехринсадан уккан.

Полот папка бул болуп өткөн окуядан жүрөгү тарс жарылып кетчүүдөй терең үшкүрүп, кайра сөзүн улады.

–Туурасын айтсам, жан жолдошум Шорахимдин өзүнөн да өттү, балам. Мындай карап көргөндө ушунчалык жаман адам эмес директорубуз, дарга асылсаң бийигирээгине асыл дегендей, чоң иштер кылсам, жолдорду асфальт кылсам деген чоң арзуулары бар анын. Силерди дагы, чөлдөгү пахта бригадаларын дагы эсинен чыгарган жок! Бул жерлерди абад кылмакчы. Курулуш материалдарын алтынга да таап болбойт азыр! Директорубуз болсо, жакында үч вагон такта таап келди. Илгери ким мындай иштерди аткара алган? Кана айтчы?

–«Мен деле аткаралат болчумун мындай иштерди, эгерде атам «Челкурулуштун» бири болуп иштеп турганда!» -деди Шокасым ичинде. Ал көпкө дейре кары түлкүнү ниетин иргеп алалбады, бирок сөз ичинде көп, анын алдында бир нерсе бар экендигин сезип турду.

–Сен ошол кечинде канча центнер кошумча милдетеме алдың? –деп сурады Полот папка.

–Гектарына он центнерден.

–Жакшы. Азыр канча центнерден бердиң?

–Эки центнерден.

–Ие, маселеңди карап чыгышпай туруп казанга май куюшкан экен да! –ыржайды Полот папка, бирок Шокасымдын капыстан кезерип кеткенин көрүп, бат эле ыржайганын токтотту: –Эми... сөздү боло турган жагына өтөлүк. Биякка келиштен мурун, келиним Мехринса менен

ал дагы, болгондо дагы, жетекчилерибиздин бири жакшылап кеңештик, иним.

–Эмнени кеңештиңер? –деди Шокасым анын сөзүн шарт бөлүп.

–Өтүнөм, атаңа окшоп, кызышпагын, үка! Кызышпасаң, келишип иш кылсаң, ашыгың алчы турат, үкажан! Курулуш материалдары керекпи сага? Керек! Сөзгө кирсең, бардыгы чечилет, иним?

Шокасымдын жүзүнө кан тээп, колдору дир-дир деп титирей баштагынын сөзсө да, тишин тишине басты:

–Кудай айтыңыз беркисин да айта бериңиз ака! - деди баш бухгалтер тарапка ийилип. –Кош, бул үчүн эмне кылышым керек?

Полот папка, эмненидир жашыргандай Шокасымга суроолу тигилди. Шокасым көздөрүнө карап-карабай бардык нерсеге түшүндү. Бул –тизме эле! Анда бир гана бригада мүчөлөрү эмес, элүүдөн артык тааныш наамдар болуп, ар бир наамдардын каршысына ирик суммалар жазылган эле!

Шокасымдын жүрөгүндө жалын капыстан кандайдыр шок, азил чын аралаш бир туйгу менен алмашты:

–Эң жакшы. Акчаны созуңуз.

Полот папканын өңү өчүп, бир аз артка чегинди:

–Акчаны эмне кыласың үка? Акча ордуна пахта алып, планды аткар. Курулуш материалдарын алып, бригаданы оңдо, айланайын үка!

–Ошондойбу? Шокасым жүзүндөгү кыйноого салган титиректи араң басып, Полот папка тарапка ийилди. – болуптур, мен го бул көз боемочулуктун эсебинен планды аткарып, чоң абройлуу болот экенмин! Бирок бригададагы адамдарчы? Бул чөлдө кышын-жазын кара терге батып иштеген шордуу аял, эркектерчи? Алар эмне кылат? Эртеге... эки колдорун мурдуна тыгып, кайтып барышабы балдарынын алдына? -Шокасым тез кыймылдап оордунан

туруп, өңү өчүп, дир-дир титрөй баштап Полот папканын жакасынан кармады:

–Кана акча?

–Жан үка!..

–Сен... ушул жашында бул дүйнөдө эмес, ал дүйнөнү ойлоп жаткан убагың келгенде, кайсы жүз, кайсы выждан менен бул арам кагаздарды мага көтөрүп келдиң? Мындан чыкты, биздин бешенө терибиз менен тапкан акчаларыбыз эсебинен... сенин өпкөсү жок директоруң уурулук пахта алып, баатыр болмокчу? Сен болсо... токтот! Эшек терисинен тилинген анабул папкаңды колтукта да, жаның барда туягыңды шыкылдатып кал! Болбосом, ошол ишөнгөн тооңдун алдына кууп барамын! Жылаң аяк тикөндөрдү аралатып кууп барамын!

Шокасым ушундай деп, капыстан тизе бүгүп, башын чаңгалдап алган Полот папкага көз салуудан да ирээңжип, кырманга карап басып кетти.

Ал көңүлүндө директордун өзү, же катыны Мөхринса менен кармашып, күн бою өзүн коерго жер таппай талаама-талаа кезип жүрдү, бир ою, шарт этип «Жигулисине» олтуруп, кыштакка кеткиси да келди. Бирок көчээки күнү кыштактан кайтканы эсине түшүп, өзүн басты. Аалам көзүнө тар көрүнүп, шыйпаңца узак толгонуп жатты. Жок, көп бир гана Полот папкада эмес, көп Мөхринсада! Туурасын айтканда, Мөхринса көктөмдө совхозго профкомдун төрайымы болуп кеткөндөн бери абал ушул, илгери Шокасымдын көзүнө эң жылуу көрүнүп жаткан бул жерлер назарында мурдагы кереметин жоготкон. Мындан беш-алты күн мурда кыштакка барып кошумча милдеттенме, кайткандан бери өзүн коерго жер таба албай күнү аялы Мөхринса катуу туруп албаганда Шокасым башы кетсе дагы кошумча милдеттөмени кабыл албайт болчу. Ал өз талаасында канча түшүм калгандыгын жакшы барса төрт центнерден пахта бар, болбосом да ал дагы жок. Бирок, Мөхринса чогулуштан

мурун аны өз бөлмөсүнө чакырып, директордун талабын аткарасыз деп туруп алды.

–Атамдын кайсарлыгы жетпеди эле, сиз калдыңыз мени уятка калтырбаган, –деди Мехринса бир бозоруп, бир көзүнө жаш алып. –Ата-бала... Максатыңар менин жүзүмдү жерге каратыш болсо... Анда мейли, билгениңерден калбагыла!..

Шокасым бир катынына жини чыкса, бир аео сезими келип жүрөгү зыркырады. Ал катынына жалынып-жалбарып да көрдү, түшүндүрүшкө урунуп да көрдү, – болбоду, Шокасым бу десе Мехринса а деди, бу десе адеп –өз сөзүнөн кайтпай койду. Эң чоң далили ушул болду–Мени профсоюздун төрайымдыгына көтөрүштүбү, сиз дагы колдоп-кубатташыңыз керек, өз катыныңыз жетекчи боло туруп, директордун сөзүнө сиз кирбесеңиз, ким кирет? Жыйынтыктап айтканда, айтканын кылдырды, гектарынан дагы он центнерден түшүм алууну мойнуна илдирди.

Шокасым кийинки учурларда катыны туурасында кулагына чалынган миш-миштердин бирөөнө дагы ишенбөөчү, айрымда бул көптөр жүрөгүн кан кылса дагы ал миштер гырт жалган экенине ыйманы бек эле. Ошол күнү өмүрүндө биринчи мөртөбө Мехринсага тигилип карады, анын сүйлөгөн сөздөрүнө, кылыктарын сындап көздөн кечирди, карап туруп көкүрөгүнө жагымсыз суук шапата толкуп кирди.

Шокасымдын назарында, мурдагы Мехринсадай мээримдүү, оор, муңайым, жагымдуу, жылдыздуу адам жок эле ааламда, корстугу кармап калса да күлүп жооп берчүү. Эми анын сөздөрүндө кайсарлык аралаш кандайдыр көнөбестик пайда болгон, ээринин сөздөрүн акырына чейин угууну да каалабады, мурдагы муңайым, мээримдүүлүгүнөн эч нерсе калбаптыр.

Шокасым ошол күнү үйүндө жатып калмакчы болду, бирок Мехринса буга дагы көнбөдү. «Ушундай

кыйынчылык күндөрү кайдагы үйлөрдү ойлоп жатасыз, коюңуз-э! -дөп кагып таштаган. –Жөнөң-жөнөң! Адамдар укса эмне дешет?»

Ал үстүнө атлас көйнөк, үстүнөн кызыл гүлдүү пахталуу жөмпөр, буттарына бою пас жарашкан бөшенеси бийик кызыл өтүк кийген, өзү дагы эки өрүм узун чачын аркасына байлап, зар чачылган кара-кызгыч оромолчо менен ороп алганы жарашып өзү дагы ачылып кеткен болчу. Анын алдында бутунда алдылары жарылып кеткен эски брезент өтүк, үстүндө май баскан, кир баскан фуфайка, башына айбаны бир тарабына кыйшайган чаңчуң фурашка кийген Шокасым аябай эле жүдөп калган болчу.

–Шокасым муну катынынын мамилесинен сизди. Мөхринса аны менен сүйлөшүп жатып, кээде эч нерсени билдирбеген болсо дагы, кээде жийиркенгенге окшош бир нерсени бир нече жолу кылт-кылт этип, Шокасым өмүрүңцө өзүнө биринчи мертебе сырттан карады, ал гана эмес, өзүн чоң артистердей жасанып-кийинген Фатих Музаффаров менен салыштырып да көрдү.

Анын бир ою ошол күнү, ошол жеринде эле чөлдөн кол үзүп, мурдагы ишин алууну да талап кылмакчы болду. Чындыгында, анын Фатихден эмнеси кем? Фатих Музаффаров жогорку билимдүү болсо, Шокасым да жогорку билимдүү, ал агроном болсо, Шокасым инженер! Ал бул ахывалга түшкөн болсо, биринчиден Мөхринсанын сөзүнө кирип кала берсе... Илгери ага жарым паашалыкты убада кылып, эми болсо столду уруп сүйлөшүп жаткан мына ушул өпкөсү жок директордун куру убадаларына ишенип түштү! Аны урмат кылбаса, оор эмгегин баркташтын ордуна бул корс мамиле, док кылса, попузаласа пасаңда!.. катыны болсо ... Беш-алты жылдан бери ширин турмуш куруп келе жаткан, эки перзенттин апасы болгон катынын көзүндө болсо... өзүн чоң көрсөтүү

сөздөрүндө, ачыгында жүздөрүндө кандайдыр жашыруун жактырбаган жийиркенүү турат!

Ошол замат бул ойлор Шокасымдын көңүлүнө куюндай жапырылып келип, бир ою Мехринсанын кабинетиндеги столдорду шарак-шурак ыргытып: «Токто, болду! Жыйыштырдым ошол чөл-пөлүңөрдү», деп кол шилтеп чыгып кеткиси да бар. Ошон үчүн атасынын уулу да, Алгырдын пейли анда да бар, көңүлүнө бир нерсе жакпаса, а балким бир учурда адилетсиздиктин шапатасын сезсе, үн катып карап тура албайт, аныкы бир тутса жаман тутат.

Мехринса дагы муну жакшы билет, билген үчүн сүйлөшүп жатканда бүтөөр алдында бир аз жумшап, өзүнчө эркелеп, бүтүрдү, Шокасым, адаттагысындай шылк этип, үн чыгарууга да үлгүрбөдү...

Ал үйүнө барып, уйкуда жаткан уулу менен кызынын бешенесинен өөп, апасы куюп берген бир кесе айран аралашкан көжөнү тик туруп көтөргөн бойдон бошотуп, «жигулисине» олтуруп, чөлгө жөнөп кетти. Бирок ошондон бери мына канча күн өттү, өзүн койгонго жер таба албады, эки жылдан бери үйрөнүп калган жайлар, тоо-тоо болгон кум үймөктөр арасында не машакаттар менен талашып тартышып «жулуп» алган бул жүз гектар пахтазар Мехринса экөө тизесинен ылай болуп, кыш куюп, өз колдору менен курган бул шыйпаң, ал эмес не азаптарда көгөрткөн бул нактар-бардык-бардыгы көз алдында мурдагы бойдон көркүн жоготкондой туюлду. Мурдалары айрыкча Мехринса менен бирге иштеген учурларда, бул жерлер көзүнө жылуу көрүнчү, балким шыйпаңдан тартып, нан жапкан дандыры, өздөрү курган очоктору ар бир түп нактары, ойноп күлүп бирге парвариш кылгандары үчүн, бардык нерселер башкача көрүнчү, өздөрүнүн талаалары, шыйпаңдарын алыстан көрүшкөндө жүрөктөрү ачышып кетчүү! Эми шыйпаң толо адам болсо дагы аны курулуш техникумдун студенттери ээлеген болсо да, Шокасымдын

көңүлүндө бардык жак гуулдап, шыйпаңда эч ким жоктой, таштанды бир жайга айланып калгандай көрүндү.

Бригадада эч ким жок, студенттер болсо Шокасымга баш ийишпейт, алардын агайлары, өз жетекчилери бар, алар бир гана кырмандагы эсепчини таанышат, күнү-түнү төргөн пахталары үстүндө жаңжалдашып, граммдарына чейин эсептешип талашып-тартышып жатышат.

Шокасым кыштактан кайткан күндүн эртесинде пахтазарды аралап, айланып чыкты. Ар бир түп гозону, ачылган-ачылбаган косектерине чейин санап, эсебинен өткөрдү. Терим машиналары өтө берип, жалбырактары жулунуп чөп болуп калган гозолордо бир-эки, нары барса үч косек калган, азыр бардык нерсе аба-ырайына байланыштуу эгер аба-ырайы ачык туруп берсе, он центнер болбосо дагы, мүмкүн беш-алты центнер түшүм алса болот. Муну ойлоп, Шокасымдын көңүлү бир аз жеңил тарткандай болуп, бирок канчалык урунбасын, колу ишке барбай, күн бою көрөң болуп жүрдү. Туурасы талаада иш деле калган эмес, студенттер төргөн бир-эки прицеп пахтаны болсо, кечиндеси эсепчи менен тракторчулар өздөрү тапшырып коюшат, ал болсо эмне кылышты билбей, күндүзү талаа айланган болот кечиндеси эч нерсеге көңүлү жок, караңгы кирбестен өз өжүрөсүнө кирип камалып отурат.

–Өжүрө али акталбаган үйдүр бир гана кара дубалдан чыккан. Бирок, мындан эки жыл мурда кара дубал түгүл, али кара шыбактан чыкпаган убагында колу гүл Мехринсанын назик диди, мээрим менен жасалгаланган бул кичине гана бөлмөгө анын көзүнө баасы жок бир жаннат көрүнчү. Чындыгында Мехринсанын колу тийген жай дароо эле гүлдөп кетип, бардык нерсе ордунда, саранжан-сарышта болуп, текчедеги шишечеде турган бир шак райкандан тартып, дайыма дазмалданып коюлган чачыктары, чайнек-пиялаларына чейин, коюңузчу, анын жеңил дем алуусу

тийген бардык нерсе ажайып бир сулуулук таратып турчу. Ал эмес жазда күн ысыгы элүү даражага көтөрүлүп, тыйындай көлөкө миң тилла болгон учурларда дагы кышта кар-бороондор кутуруп, тоо-тоо кумдары үйүп, тирүү макулуктардай көчүп жүргөн учурларында дагы бул чөл таптакыр Мехринса барда көзүнө азыркыдай супсак көрүнбөс, эрди-катын бул дөбөчө болгон кумдуктарды бир нече жылда эле тегиздеп, көркөм бир келишкен жайга айландырганына көңүлдөрү бийик болчу!..

Мына эми бардыгынын күнү көккө сапырылды! Эмнеге? Качан башталды бул көргүлүк? Мехринсага эмне болду? Неге өзү баш-көз болгон, ал эми Шокасым өзү көңүлүн көтөргөн бул иштен дагы өзү айныды? Өзүбү? Жок, өзү эмес, ана-бул.. алыпта директор айнытты. Бардык балээге ошол себеп болду!.. Шокасым болсо.. Шокасым эмне дагы кыла алат аларды? Директор Фатих Музаффаров катын-кыздарды ардакташ керек, аларга чоң жол ачып берүүгө милдеттүү, деп жоорап турган бир учурда ага макулдугун билдириш... надаандык болбос беле? Буларды! Катыныш сүйгөн, анын бактысын» ойлогон эркек бул иштен кубанбагандыгы мүмкүн эмер. Шокасым дагы башында кубанды. Мейли мага кыйын болсо болор, катыныма жеңил болсун, деди, бакты ачылсын деди. Бир кана.. азыркы учурларда Мехринсанын кандайдыр өзгөрүп калышы, анын жүзүндө парда болгон бул кат суук маанай! Жүздөрүндөгү бекиткен алааматтары, мурдагыдай ачылып-чачылып сүйлөшүштүн ордуна бийиктен туруп мамиле кылгандары! Я, тооба! А балким адамдар арасында кыбындап калган бул миш-миштер чын болсо?.. Жок, муну ойлош, муну көңүлүнө келтириштин өзү азап! Анда бул өмүрдүн сарык чакалык баркы калбайт ага!

Шокасым кечелери чөлдүн шамалынын бөөрү сымал угулгандарына кулак салып, тар караңгы өжүрөдө шыпты тиктеп көпкө жатат, жүрөгүн кемирген бул суук ойлору

мээсинен айдап чыгууга урунуп, бул беймаани, өзүн-өзү күмөн кылгандыгына өзү кийип калчу. Бирок аз-маз өтпөй көз алдында дагы акыркы учурашуу келет. Мехринсанын суук мамлеси, жүзүндөгү ачуусу келген көрүнүшү, гүлдөй ачылып кеткен жамалы, келишкен үстү баштары көз алдына тартылчуу, көздөрүнөн арандан зорго айдаган азгыртма ойлор кайра жапырылып келгенде ордунан так туруп басып кетчүү.

–О, мурда кандай жакшы башталган болчу алардын сүйүүсү, кандай сонун башталган эле! Чын, мурда Мехринса ата-энесинин ыраазылыгын алганча не-не дил азаптар болуп өткөн. Бирок бул дил азаптар алардын ынактыгы ак сүйүүсүнүн алдында жаз күнүнө туруштук бере албаган муздай ээрип кете берген эле, ээрип жок болуп кете берген болчу!

Алар биринчи жолу эки институт жаштарынын достук кечесинде, туурарагы, бул кечени пайда кылыш аракетинде жүргөн убактарында танышышкан эле. Ал учурда Шокасым айыл чарба институтунун механизация факультетинде комсомол комитетинин секретары, Мехринса болсо айыл чарба институтунда жаштар менен иштөө комиссиясынын төрайымы эле. Шокасым Мехринсаны биринчи көргөндө эле аптаптай ысык көргөн болчу. Кыздын өзү көп-сөздөрү, мамилеси, күлүп туруп өзүнүн дегендерин ишке ашырышы, бардык-бардыгы күндөй тунук, жагымдуу, жарык маанай эле. Кийинчерээк көп кыйынчылыктарды жеңип өтүп, баш кошкондорунан кийин билсе, Мехринса дагы ошондой болгон, биринчи учурашууда эле Шокасым анын жүрөгүнөн урган экен. Ошентсе да, бул жылуу учурашуулар башка жайларда, Ташкент парктарында, анын кооз жерлеринде уланып келди, көп өтпөстөн ортого жуучулар пайда болду. Бардык сөз жуучулар бардык ортого күйдүм чоктор ошондон кийин башталды. Себеби Мехринсанын атасы-кийин маалым болгондой түпө-түзүк адам кызын «каяктагы бир

кыштактыкка бербеймин» деп туруп алды. Бирок көп Шокасымдын кыштагында эмес, маселенин назик жагы мына мында болчу, алар Мехринсага алда качан таап койгон күйө баласы, кудалары бар болчу. Бирок Мехринса менен Шокасым өз максаттарынан, сүйүүлөрүнөн баш тарта алышпады. Шокасым жуучу жиберүүдөн жазбады. Мехринсанын ата-энеси каршы чыгыштан. Бул тартышуу акырында мындай болуп бүттү. Мехринсанын ата-энеси кызын үйүнөн чыгарбай да коюшту. «Оору» деген шылтоодо ал эмес институтка да жибербей коюшту. Шокасым биринчи анын досторун ишке салып, кат аркылуу сүйлөшүп турду, кийин Мехринсанын ата-энеси бул жорукту да сезип калышкандан кийин досторун дагы киргизбей коюшту.. Мехринсанын алдына.

Окууну да бүттү, өз совхозунан стипендия алып окуган Шокасым мурда эле кыштакка жолдомо алган, бирок кетүүнү дагы, калышты дагы биле албай эки от арасында кууралду. Дайыма эсинде балалык кездеринде түшүндө куш болуп учуп жүргөн учуру эч эсинен чыкпайт: ал күндөн кийин кечкурун, бул көң дүйнөгө сыйбай калган Шокасым арык жээгине барды. Күн уясына эми батып, бирок али караңгы түшө элек болчу. Ал учурларда сай боюнда мажурум талдар көккө боюн созгон ак теректер көп болчу. Төмөндө секин агып жаткан дарыя үстүндө батып жаткан күндүн алтын тасмалары чачылып, бул дарыя эмес, сууга сапам берип өскөн мажүрүм талдар дагы агыш ак теректер, чынарлар дагы алтын түскө оронгон. Бир гана Шокасымдын көңүлүндө бүтүн аалам кара зулматка чулганган, көңүлү куунак бактылуу жаштарга толгон жээк гана эмес, бүтүн дүнүйө караңгы...

Азыр болсо, балким, бул нерселер айрым жаштарга күлкүлүү туюлар, бирок ошондо адатта Мехринса менен сырдуу жашыруун учураша турган жар үстүндө туруп бир нече мерте өзүн сууга, кызгалдак раң, ал эми тескерисинче кып-кызыл канга толуп агып жаткан жарга

бой уруп даярданганы дайым Шокасымдын эсинде. Бир гана караңгы түшсө, чоңураак бир таш тапса мойнуна асып, өзүн дарыяга урса болду –бир саамда эч дарексиз чокуда кетет...

Ана, ире-шире караңгылык дагы түштү, жээкте адамдар сейректелишип калды. Бирок ушул учурда, Шокасым чоң бир таш таап, жар жакасына көтөрүп бараткан болчу, ар тараптан бирөөнүн кадамы угулду. Кулагына кыжалат болгон тааныш үн угулду.

–Шокасым аке! Эмне кылып жатасыз, Шокасым аке? –Мехринсанын көздөрү, ал учурда боек эмне экендигин билбеген, бирок дайыма жанып туруучу кой көздөрү чоң ачылган шабдолу күлүндөй тунук жүзү ак дубалдай агарган. Ал колдорун созуп Шокасымга куштай талпынган да, турган жеринде катып калган.

Шокасымдын көңүлүндө баткан күн кайра чыгып, аалам чарактап кеткендей болду, колундагы ташты дарыяга шарп эткирип ыргытты. Мехринса тарапка жүгүрдү. Ал колдорунда алсыз гана асылып турган кызды кучактап, аны жүздөрүнөн, жумулган көздөрүнөн өбүп жатып, жүзүнөн эң ысык жаш акканын сезді...

–Эмне үчүн билбейсиз? –деген эле ошондо Мехринса жаш менен жуулган жүзүн анын өпкөсүнө батпай дүкүлдөп турган көкүрөгүнө басып. –Эмне үчүн билбейсиз, Шокасым аке?

–Эмнени билбеймин!

–Сиз өзүңүздү сууга таштасаңыз... артыңыздан менин дагы кетишимди.. эмне үчүн билбейсиз?..

–Азыркы жаштар. Жаштар гана эмес, ал эмес өз теңтуштары да бул сөздөргө ишенишпейт. Угушса күлүшөт. Ошон үчүн Шокасым ошону эстеп ошол үчүн жашап жатат, ар бир адамдын өмүрүндө жаз күнүндөй жарк этип, дилинин тереңдигинен бир өмүргө өчпөс болгон учурлар болот экен! Ошентсе да анын өмүрүндө ошондой унутулбас күндөр болуп өткөн! Бирок...аттиң,

мунун бардыгы бир гана өтүмүш болсо? Мындай күндөр эми эч бир кайтып келбесе?

Аянычтуу, ошондо, өмүрүн эң караңгы учурларындай туюлган, эми болсо өмүрдүн эң аянычтуу, эң азаптуу болгон ушул күндөр качан өтүп кетет?

... Аптанын акырында, кечкурун Шокасым терилген пахтаны эми пунктка жөнөтүп, шыйпаңга кайтмакчы болуп турган эле, эч күтүлбөгөндөй, эски жүк машинасында атасы келип калды! Шокасым атасын көрүп, көздөрүнө ишенбсди. Соңку учурларда чачтарына, сакалдарынын өскөнүнө, үстү башына карабай койгон атасы бутун карч-карч эткен хром өтүк, башына жаңы чуст допу үстүнө жаңы пахталуу фуфайка кийип алган, сакал-муруттарын кайчылап, он жашка жашарып кеткендөй,

–Шорахим алгыр машинадан түшүп, уулу менен суз гана учурашты:

–Кырманда ишиң бүттүбү? –деп сурады, –түгөнгөн болсо шыйпаңга башта. Көп бар!..

Алар ире-шире караңгылыкта шыйпаңга жетип келишти. Студенттер иштен кайтышкан, шыйпаң толо адам, жаштык эмеспи, талаадан чарчап келишкен болушса да кыз-жигиттер бири-бирине суу чачышып, кубалашып баардык жак шаңга бөлөнүп, күлкүгө толгон...

Шокасым атасын өжүрөсүнө баштап кирип, өзүн ыңгайсыз сезип, шашкалактап жыйылбаган төшөгүн, столдо үйүлүп калган катуу нан, жуулбаган кесе табактарды жыйыштырууга киришти.

Алгыр үн катпай, бир четке өтүп олтурду, уулунун кыжаалат тарткан катуу аракеттерин жым гана күзөтүп турду. Көп өтпөй ашпозчу аял бир табак шөөла менен эки нан, бир чайнек чай алып келип, столго коюп чыгып кетти.

Алгырдын бүркөлгөн кабагы ачылбады, Шокасым кыжаалат тартып жетөлдү:

–Узак жолдон кардыңыз ачып келгендир. Тамак муздабасын, ата! Шорахим үн катпай оордунан турду:

бирок дасторконго караш ордуан, колун аркасына кылганча эски палас төшөлгөн такыр жерди тап-тап басып, тар бөлмөнү бир нече жолу айланып чыкты, анан ортодо токтоп:

–Сага эмне болду, балам, –деп сурады ички күйүт менен. Шокасым зоргодон –зорго күлүмсүрөдү.

–Мага эмне болуптур?

–Күзгүң барбы? –деди. Алгыр. Бул жолу анын үнүндөгү дартка толгон үнү суук таарыныч менен алмашты. Бул Шокасымдын ачуусуна тийди.

–Күзгүнү кармап. Осмо коет белем?

Шорахим чоң түйүлгөн муштуму менен столду тарс эткирип урду...

–Күзгү осмо коюш үчүн эмес, адам макулук даражасына түшүп калбасы үчүн да керек! Канча жыл болду кебетеңци карабаганыңа?

Шокасым колуна алган жыгач кашыкты шөөла толгон табакка так эткизип тик кадап, так сөкирип ордуан турду.

–Мен кебетеме карай турган иштеминби? Эмне кыласыз мени күйдүрүп? Же эсиңизден чыктыбы?

–Эмне эсимден чыгыптыр?

–Бул жерге келип иштөөгө кеңеш бергендердин бири сиз эмес белеңиз? Жүзгүң оор болсо дагы бир эки жыл өзүңдү көрсөтсөң, авторитет аласың деп эч бир тынчтык бербей койгондордун бири өзүңүз эмес белеңиз, ата?

–Шорахимдин карамтыл жүзүндөгү кары бирден жумшап, кандайдыр ойлонуп калды. Ал акырын башын силкип, каттуу өксүдү:

–Деген элем, балам, деген элем. Эмне үчүн ушундай болушуна ишенген элем. Азыр дагы ыйманым ишенет буга. Бирок совхоз чоңдору... сөн теңдүү тигил директор...

–Мен теңдүү директор сизди да кор кылып иштен айдаптыр го!

–Токто!

–Алгыр дагы чоюндай карамтыл муштуму менен столду уруп.

–Токто! Мени коюп тур! Мен ашын ашап жашын жашап болгонмун, мен сени ойлоп жатам, балам!

–Алгыр чыканагын столго тиреп башын чаңгалдаганча узак кыймылдабай турду. Шокасым атасына карап бирден жүрөгү туз куйгандай ачышып кетти ал атасын эч качан мынчалык кам жеп, азап чекендигин көргөн эмес. Атасы, жүрөгүн мыкчып кандайдыр оор азаптан көздөрүн жумуп, күйүткө толуп олтурат. Анын бул олтурушунда Алгырга эч бир жакындабаган жат ички күйүт бар эле. Бая кырманда учурашканда атасы Шокасымга тап-такыр башкача, жаштык көздөрүндөгидей күчкө толуп кеминде он жаш жашарып кеткендей туюлган болчу. Эми болсо... Желкөсүн басып турган кандайдыр чоюн таштан эки бүгүлүп калган карыя муңайып олтурат алдында.

«Неге адамдын жарасын тырмадым? Неге бул чөлдө калганым үчүн аны айыптадым? Эгер өзүм каалабаганда атам түгүл кудай айтса да келбес элем го! Өзүмүн каалоом менен, үй-бүлөөм менен келбедимби, неге анан күйдүргөн ташты атама-атам? Өз арабамды өзүм тартып. Эркимди бекемдеп жүрүштүн ордуна эмне кылат элем ансыз да эзилип жүргөн атамды андан бетер эзип?»

Шокасым терең дем алып: –Мейли, ата, деди столго жакыныраак сүрүлүп, –мен өз арабамды өзүм тартууга жараймын. Сизди да өз ташпиштериңиз өзүңүзгө жетет? Шорахим башын көтөрүп уулуна узак, сынагандай тигилип карады.

–Сен азыр, айла болбосо ушул бүгүн кыштакка бар, балам.

–Эмне кылам? Келин менен сүйлөш...

–Эмне деймин? –Шокасым муну айтышы го айтты, анан тилин тиштеп өкүндү, атасынын жүзүндө күйүттүү өксүк жоголуп оордун баягы тынчтык бербеген азап ээлеп алды.

–Ананы гана дейсиң! Деди алгыр агыш муруттуу жапайы мышыктын мурутундай тикчийип. –Өз катыны менен жигиттерче сүйлөшүп, аны жолго салбасаң... Кантип баш көтөрүп жүрөсүң бул дүйнөдө?..

Алгырдын сөздөрү Шокасымга тапталган заардуу камчы болуп тийип, шарт ордунан туруп кетти:

–Ата! Мен сиз уккан миш-миштерге ишенбеймин!

–Мен дагы сага жөн айтылган сөздөргө ишен деп жатканым жок! Мен сага төк кой бул айтылгандарга деп жатам болгону! Же тек кой, же сүйбөгөнгө сүйкөнбөй шарт этип уруксатын бер, эгер бул дүйнөдөн так өтсөң дагы!

Шокасымдын көздөрүнөн от чыгып кетти:

–Сизге ким айтты мени...сүйбөгөнгө сүйкөнүп жүрөт деп? сурады, сурап дагы баягыдай өзүнөн ирээнжиди. Атасына айта турган сөзү ушул? Жок, атасына эмес, Мехринсага айта турган сөз го бул? Сүйбөсөң ачыгын айт, мен андай, сүйбөгөндөрдүн этегине жабышып алган көк мээлерден эмесмин! –деп шарт этип анын бетине айта турган сөз гө бул!

Көрүнүшүнөн бир гана Шокасым эмес, Алгыр да уулунун намысына катуу тийгенин сизди окшойт, дагы күнөлүүдөй башын ийип:

–Көңүлүңдү ооруткан болсом...атаңды кечир, балам, -деди үнү калтырап. -Ошенткени менен да барып кел! Мындай мезгилде жигит адам март болгону жакшы. Түшүнчү, айрымда дарылаш үчүн жараны дагы шарт кесип ташташат го! Кийин... апаң шордуунун дагы абалы оор. Бир жолу көрүп келесиң. Иш болсо качпас, өзүм баш көз болуп турамын. Барып кел балам...

Башка сүйлөшө турган сөздөрү деле калбады. Шокасым эмне кылып жатканын өзү да билбей, терисине батпаган жолборстой тар бөлмөнү айланып чыкты, көзү мыкка илинип турган пахталуу фуфайкасына түшүп, аны колуна алып, фуфайканын алдында кошнай мылтыгы турган эле, аны дагы мыктан жулуп алды.

–Уулунун катуу аракеттерин көз кырында жым гана күзөтүп олтурган Шорахим пушайман болуп ордуна турду.

–Мылтыкты эмне кыласың?

–Керек болот .. Жолдо

–Тезинен жайына кой! Эгер амактык кылышты ойлоп жаткан болсоң... барбайсың кыштакка!

–Койсоңуз, ата! Иштериме көп аралаша бербейсиз! Жаш бала эмесмин! Алгыр эки кадам жайды бир аттап, уулунун жолун тосту:

–Жайына кой деп жатам мылтыкты, тентек!

Шокасым атасынын калың каштарынын алдында чыгып турган каардуу көздөрүнө, тикчийген агыш мойлоолоруна бир көз ирмем тигилип турду, сол колундагы мылтыкты керебетке ыргытып, эшикти бир тээп өчүрөсүнөн чыкты...

Бир чети кесилген ак коондой аппак ай, жайнаган жылдыздуу асманда, сөйрөк ак булуттар арасында акырын сүзүп бара жатат, шыйпаң айланасы, мурдагыдан да сүттөй жарык, студенттер али жатпаган, айрым бөлмөдө дуу-дуу сөздөр, күлкү: чала-чарпыт чалынган рубоб, гармон үнү жаңырат.

Шокасым колун айга тосуп, саатына карады: сегиз жарым. Таң калыштуу, ал түн жарымдан ашып калса керек деп ойлоптур, эми сегизден өткөн турбайбы? Эгер ал азыр «Жигулисине» олтуруп, жолго чыга турган болсо, он болбостон кыштакка жетип барат! Тез барса, онго деле калбайт. Бир жарым сааттык жол!

Шокасым шыйпаңдын аркасында, ашкана жанында турган «Жигулисинин» үстүнөн «чиматты» (Мехринсанын сөзү) алып, аны жүргүзүп койду кызытыш үчүн, өзү четке чыгып, сигарет тутантты.

Кызык, ага негедир өзү эми бул жерлерге кайтып келбөөчүдөй туюлат. Ушул себептенби, башкабы, көңүлүндө жүрөгүнө жакын бир нерсеси менен

дидарлашкандай болду, көчөттөрү тоо бою болуп калган мөмөлүү бакты аралап, талаага өттү. Бак артынан башталган чексиз пахтазар дагы сүттөй аппак, узактан ПМКнын машина, вагондору элес-булас көзгө чалынат, бир аз сол жакта эки пахта терчү комбайын карайып турат, алардын бирин мурда Мөхринса айдоочу, экинчисин Шокасым өзү башкарчу.

Адам баласы кызык экен. Бүгүн эртеден ага кандайдыр куник, суук көрүнгөн жайлар, эми эмне үчүндүр, а балким дилиндеги рух дүйнөсү улам артып бара жаткандыгы үчүндүр, көзүнө эң эле ысык көрүндү. Өмүрүндө биринчи жолу чоң бир чындыкты аңдады: инсан үчүн эмгеги сиңген нерсе өз перзентинен да азиз болуп көрүнөт турбайбы...

–Мындан эки жыл мурда, жалгыз кара суук, баш ийбеген бейбаш бороондор тынбаган жылуу көктөмдөгү күндөрү алар –Мөхринса менен Шокасым, азыр ашпозчулук кылып жаткан Салия эже, дагы эки жаш жигит бул чөлгө көчүп келип, брезент палатка курушканда анда бу шыйпаң, же бир дагы бак болсочу бул какыраган чөлдө! Алар ошол жылы, ошол жазда эле мына ушул бактарды тигишти, жердин шорун жуушту, чигит эгүүнү баштап жибершти. Жазда чөл тандырдай кызып, ысык кырк беш, элүү даражага көтөрүлгөндө, чатырдан жер төлөгө көчүп түштү. Өздөрү жасап алган ушул караңгы жер төлөөдө жашап, гозо өстүрүштү, дагы шыйпаң курушту, жазда тигилген, азыр болсо төө бою көтөрүлүп калган мына ушул доо дарактары парвариш калашат, өз перзенттериндей сүйүп парвайиш кылышты.

–Карачы, тооба! Бригадада алты –жети адам ушунча ишти жасап жатышпайбы –я ! дем алыш эмне экенин билбей, рахаттуу жашоону көңүлдөрүнө да келтирбей, тыным билбей иштеп жатышат! Шокасым го жигит, Мөхринсачы... Мөхринса эринен көп иштесе иштейт, кем иштебейт, эринен эрте турса турат, көч турбайт, көчөлөр

Шокасымдан кийин жатса жатаар, бирок андан мурда жатчу эмес. Ал жок дегенде кыйынчылыктардан наалып, жок дегенде күйөсүнө кабагын бүркөп, ал эмес кыштакта калган перзенттерин сагынганда да арыз кылып олтурбай, шарт, «Жигулиге» олтуруп, бир кечеде барып, кайтып кечкурун келсе, таңзаарда дагы талаада болуп калчу!..

Шокасымга айрымда ушундай туюлчу, алар кичине кемеге түшүп, чоң деңизге чыгышкан, кеме капитаны болсо ал эмес, Мехринса! Мехринса кемени жээке алып чыгышына эч ким күмөн кылбайт, көңүлүндө, жээкте аларды эч ача элек максат күтчү. Ушул туйгу белдерине кубат, рухтарына күч берип, ушул себептен күндүзү тизеден суу кечип, жазырама ысыктан шор жууса, кечиндеси... я тооба! –ылай кылышып мына ушул шыйпаңцы курушкан эле! Эккөн гозолорун адам кылыш үчүн кум жана бороондор менен акыры алып кетип жыгылып калганга дээри алышчу? Бирде ысык керимсел, бирде жаан, бирде каткалаң басып, бир экен жайларына үч сыйрадан чигит эгип, өнүп чыккан гозолорду өз перзенттериндей, кала берсе андан көбүрөөк этиятап парвариш кылгандарычы! Чөл азаптарына чыдай албай, көпчүлүк коен болгондо да эр –катын менен ашпозчу эже чегинишкен эмес! Өз ордуларынан! Анткени эң оор учурларда дагы эң ишенген адамдары да аларды таштап, бардык кыйынчылыктар экөөнүн мойнуна түшкөндө да бири-бирине мээрим, берилгендик туйгусу көктөгү мына ушул ай мисал ар дайым дилдерин жаратып келчү! Бири-бирине болгон бул мээрим кечелер талаадан чарчап кайтышканда бир-бирине сунган бир пияла суу себеп, сүйүүлөрү кайта алоолонгон, кайталанбас күндөр кайда калды? Кантип эле бул чөлдү абад кылуу арзуусунда чеккен ушунча азаптары жок болсо? Бирок ким жок кылды? Эмне максатта жок кылды?..Оо, Мехринса, Мехринса! Неге бул ишти өзүң баштап, дагы андан өзүң жүзүндү алып качтың? Неге Шокасымдын жүрөгүнө өзүң

чок таштап, неге аны өзүң өчүрдүң? Же эриң көрбөгөн кандайдыр чындыкты андан мурда сөн көрүп, сөн сездинби? Тун оокумда, ушул чөлдө ушул шыйпанда жатып, Шокасым менен бирге түзгөн эрежелериң, тилеген арзууларың –бардыгы ушундай бир болбогур экендигин сезип калдынбы? Же кимдир бирөө сенин көзүңдү ачтыбы? Ачкан болсо ким ачты? Кантип эле бул арам – Фатих Музаффаров болсо? Эгер көзүң ачылган болсо, неге муну өз эриңден жашырасың? Неге анын да көзүн ачпайсың? А балким эриңден көңүлүң калган болсо неге жашырасың? Шокасым сенден айрылса, ийилсе-ийилер, сынса-сынаар, бирок ал сен ойлогончолук Мехринса! Ат башына иш түшсө –суулугу менен суу ичер, эр башына иш түшсө–өтүк менен суу кечээр! Башына оордук түшсө, өтүк менен суу кечүүгө жарайт, Шокасым! Жарайт!

Жок, Шокасым дүйнөдөн үмүт үзгөн жок, али! Тескерисинче, айдында жастанып жаткан бул пахта зар, салкын күз шадаатсында дарыядай шуулдаган бул жаш бактар, бул шыйпаң Шокасымга мынчалык азиз көрүнбөйт болчу. А балким жакын досторунан айрылып жатканда жүрөгү мынчалык зыркырабайт болчу анын! Ошентсе да жүрөгү сезип турат, бул жерде өткөн эки жыл өмүрү, төккөн кара төрлери жөн эле төгүлбөгөн, бекерге кетпеген!

Оо, Мехринса, Мехринса! Эмне кылып койдуң, жаным менин!

–Бул дүйнөгө келип көргөн бирден бир бактым, үмүтүм, жалгыз сүйгөнүм! Эмне болду сага?..

Шокасымдын дили дагы деле тоз тополоң, жүрөгүндө дагы деле ошол кыйнаган туйгусу, басып-басып жигулисине карап кетти.

СЕГИЗИНЧИ БАП

Нигора бүгүн иштен эртерээк кайтты. Ал башкаларга дагы ишти бир аз мурунураак түгөтүшүнө уруксат берди, бирок Алексей Скородумов менен анын аялы Лариса көнүшпөдү. Алар казып бара жаткан сырдуу үңкүр эски коргон чек арасынан чыгып, көрүстөндүн чекесиндеги үлкөн имаратка жакындашып калган болчу. Арадагы аралык элүү-алтымыш кадамдан ашпай, бирок үңкүрдүн көп жайлары оодарылып түшкөн үчүн иш кыйындаган. Бар, аткан жолдон табылган ар бир буюмду этиятык менен жыйып барыш лазым, Бирок иш канчалык кыйындашып барса дагы улукман Уккоша күмбөзүнө жакындашкан сайын бардыгы руху көтөрүлүп, үмүт-тилектери артып барчу. Скородумовдун кыялындагы улукман Уккоша кабыры Афганистандын Алтын дөбө деген жайынан табылган баа жеткис байлыктар чыккан кадимки көчмөнчү лашкар башчыларынын калыбындай бай кабыр, деген пикир эми бардыгын ишендирген. Нигоранын өзү дагы ушул үмүт, ушул арзуу менен жашайт, алар күнүгө кызуу иштери менен алек, кечиндеси шам-чырактын үлпүлдөгөн жарыгында Кушон мамлекетинин падышаларынын баа жетпес байлыктарына толо жеткен кабырларды издешкен белгилүү археологдодун китептерин кайра-кайра окушат, алардын иш стилдерин үйрөнүшөт. Айрыкча Алексей Скородумов өзүнүн ишенимдүү ойлорунан өзү катуу толкуп, ал адамдарды саарлап ойготот, кана эми өз катынына же экспедиция жетекчиси Нигорага же башкаларга тынчтык берсе.

Бүгүн Нигоранын туулган күнү бул сырды төрт кишилик кичинекей отрядда эч ким билбейт. Нигора муну жар салып зыяпат да бермекчи эмес. Анын чемоданында көптөн бери бекитип келе жаткан эки шише шампаны, виносу бар. Азыр экспедиция мүчөлөрү кайтканча топудай гана паллоо басып, ушул шампандарды ачмак, болгону

ошол. Бирок, мындай экен, негедир эртеден чоң бир окуя болуп аткандай, жүрөгү өзүнөн-өзү апкарып турду. Дем алыш көңүлдүү күн чыккандай жарытып, шоктонгусу келди, дем алыш тескерисинче, асманды кара булут каптагандай, аалам көзүнө караңгы көрүнүп кетти. Көңүлүн ээлеген бир жумшак пикир чыкпады: «Эмне үчүн бүгүн дагы келбесе? Акыры туулган күн дагы бир жолу келет го! Алым сурап кетпесе? Акыры Бекзад дагы мына бир нече ай, ушул төгөрөктө, нары барса кырк-элүү чакырым жайда айкөл куруп жатат го! Ошол араларынан өткөн бир өйдө –ылдый кеп себеби, ал биротоло ажырашканга жүз туткан болсо? Акыры ортолорунда сүйүктүү перзеттери бар го! Тагдыры эмне кечет алардын? А балким Нигора аны күткөндөй Бекзад дагы Нигораны баш ийип келишин күтүп жатты бекен?

Нигора ушуларды ойлоп, түнү менен толгонуп чыкты. Ап мындай ойлоп караса, акыркы төрт беш айда, ал бүтүн күчү менен ишке берилген күндөрдө да көңүлүнүн бир четинде баары бир Бекзад болот, канча жолу түштөрүнө кирип чыкты, алыстан машина көрүнсө эле ошол эмес бекен деп жүрөгү дүкүлдөп калат, Бекзад эместигин билгенде, үмүт-тилектерин канчалык жашырышка аракет кылбасын, өзүнөнөн өзү көзүнөн кылгырып жаш акканын сезбей калчу...

Жок, айып бир гана Бекзадда эмес Нигора жаз айларында бир нече жолу Ташкентке барып келди. Ошондо Бекзад айкөл курган жайдан өттү, ал жакка кетип жатканда, бул жакка келе жатканда да өттү. Бирок көңүлү бош чыгып, ал Бекзадка баш ийип баралбагандай болбоюн деп, чоң жолдон караңгы түшкөндө өттү. Ар-бир өткөндө эри куруп жаткан мемориал астында токтоп, аны карайт, кубаныч менен көрүп чыгат, чоң кубанычтан көзүнө жаш алган күндөрү да болду. Бирок... Бекзаддын өзүн көрүп « Арбаңыз» деп көңүлү көтөргөн сөздү айтып барууга күчү жетпеди. Эмне болгондо да аялымын го!

Мынчалык мөнмөсүнүгө барбай, анын алдына биринчи барып кечирип сурамасам өлүп калбайт элем го –дебеди. Мейли эми бул жөнүндө кайта-кайта ойлой берип, өзүн эзе бергенден пайда жок. Эгер Бекзад аны көңүлүнөн чыгарып таштабаган болсо мурдагы бактылуу күндөрүн кичине гана эсинде сактай турган болсо, ортодогу перзеттердин урматы жаздай тунук жанган сүйүүлөрүнүн урматы үчүн бүгүн кайрадан бир саам кайтып келет. Эгер келбесе... анда... Нигора көзүнө дагы жаш көлгөнин сезип, аны аеосуз сыдырып таштады да, кадамын тездетти.

Күн тоолор астына жамбаштаган ылдыйдагы өзөнгө көлөккө түшкөн. Нигора уңкур-чуңкур жайлардан кийиктей дик-дик секирип, суу көлмө жанындагы чоң чатырга жакындаганда капыстан жогорудан кыштак тараптагы геологдор салган жолдо жаңы ак «Волга» көрүндү! Нигоранын жүрөгү дүк-дүк уруп, аргасыздан токтоду. Көп өтпөй «Волга» төмөндөгү талдар арасына шуңгуп, көздөн кайым болду, анан кайра эле атылып чыкты. Жол ошол жерден бүтсө дагы калың шыбак зарларды басып, жанчып, чатыр тарапка келе жатты. Машина чатырга элү-алтымыш кадам жетпей токтоду, андан Фатих Музаффаров түштү!

Нигора Фатихти көрүшү менен, (аял киши ар-кандай болгондо дагы аялдыгына барат экен) барынан мурун үстүндөгү эски кийими, али бети-колун жууганга үлгүрбөгөнү эсине түштү, анан өзүн паанага тартууга шайланды. Бирок Фатихтин катуу аракеттерин көрүп, дароо.. өзүн кармап алды.

Фатих совхоз директору эмес, кудум белгилүү кино артисттериндей кийинген, үстүндө мойнунун алдындагы топчусу топчуланбаган ак көйнөк, үстүнө жаңы жол –жол сызыктары бар костюм, бутуна тапаны бийик күрөң туфли, эки колун жайып Нигора тарапка күлүмсүрөп басты.

–Биз байкуш сизге эмне күнөө кылдык! Нигорахан? Ал гана эмес туулган күнүңүздү да жашырыпсыз бизден? -

Фатих жүздөрүндө, көздөрүндө тарынычтуу кубаныч, колун берип учурашып кандайдыр дарттуу оорусу бардай Нигорага тигилип-тигилип карады. Нигора ыңгайсызданып күлдү:

–Сиздей адамды иштен калтырып, тоскоолдук кылгым келбеди? Фатих Музаффаров кашын керип, күнөөлөнгөдөй көзүн сүзүп:

–Эч бир биз мусапырга эч качан тоскоолдук бербешинизди билебиз! Анан Фатих сөз таба албай чайналып, өзүн зордуктап ыржайды.

–Сизден күйөө төрө... Бекзадбек да жакшы мрамыр ташын алып кеткени келген экен –машина сурап келди. Жаштык жылдарыбызды эстеп аябай чер жаздык! деди Фатих дагы капыстан жумшарып.

–Ээ ажайып жигит да, эриңиз! Чоң талант! Бир гана ошол... билбедим кай балээден жабышты ага, баягы дардисар оору? Ушундан кутулса эле –калкыбыздын даңкы ааламга тарата турган чыгармаларды жаратат!

Фатих акыркы сөздөрүн катуу күйүнүп айтты, чынында анын сөздөрүндө туулган күндү белгилөө үчүн келгенинен белги билинбеди, бирок Нигора анын сөздөрүндө ич күйдүүлүк, жасалмалуулук бардыгын, ал азыр жөнөкөйлүк ролун ойношун үйрөнүп жаткандыгын туйду, туйду да ого беттер кыйналды: «Эмне кылат бул алыптанын алдына машина сурап барып? Мына эми, мага тилинде жардам берип, дилинде: «Мөндөн качып чыкпаганың ушулбу?»деп күнөөмдү эсиме салмакчы болуп жатат?»

–Чындыгында Фатих акыркы учурларда кандайдыр башкача болуп өзгөргөн, жүздөрү күнгө бышып, кишини өзүнө бир караткан чырайы, чыныгы жигиттерге тийиштүү чечкиндүү мүнөзгө өткөндөй көрүндү.

Ошол мезгил машинанын арткы эшиги ачылып бир адам чыкты, ал элүүлөргө барып калган, бирок турган

турпаты келишкен, өзү дагы Фатихке окшоп жасанып кийинген, бир дагы ак түшпөгөн калың чачы барпайган.

–Белгилүү айкелчи Мардон Закиров! –деди Фатих. – тааныйсыз, чыгармаларын көргөнсүз.

–Нигора кыжаалат болуп жерге карады. Ал бул кодоо гана, бирок мыкты адамдын чыгармалары гана эмес, аны менен эринин ортосундагы бири-биринин мамилелеринен да кабары жок болчу. Мардон Закировду ар кыл чогулуштарда узактан көрүп жүрчү, анын бийик трибунадан туруп сүйлөгөн сөздөрү, монументал чыгармалар тайпасына сүңгүп кирип алган кандайдыр пессимисттерди сындаган докладдары, дайыма кимгедир каратылган сындуу сөздөрүн көп уккан болчу. Совхоз идарасынын алдына курулган өтө улук, бирок кандайдыр муздак, рухсуз курган эстелигине да көзү түшкөн, ошентсе да өзүн жакындан биринчи жолу көрүшү.

–Закиров жолборстун жалдарындай калың чачтарын үрпөйтүрүп, башын урмат менен ийди:

–Кантсе да, Нигорахан бизди билбесе дагы биз бул кишини жакшы билебиз, көп укканбыз...

Нигора кыпкызыл кызгалдактай кызарып:

–Рахмат, –дөшкө мажбур болду.

Кайрыят Фатих сөзгө аралашып, аны ыңгайсыз абалдан куткарды.

Нигорахан, бул жерге келишибиздин максаты, адегенде биз туулган күнүңүз менен куттукташ, кала берсе шылтоо менен дидар көрүшкөн улук дегендей, өзүбүз да бир дем алып кетсек деген элек!

Фатих ушундай деди да Нигоранын да жообун күтпөстөн, айдоочуга буйрук берди:

–Кана, агайыңы, анабул жайга төшөк (төшөң, –ал, кыр боорундагы шыбакзарды көрсөтүп, –дасторкон жаз!

Нигора кийим алмаштырганы шылтоо кылып, чатырга кирип, тамагына келген ыйы менен алышып, жүзүн жаздыкка басты.

Ооба, ал жаңылышпаган –Фатих бир гана максатта келген: «мен жаманда чанганда жакшыны тапканың кана?» –деген сөздү айтыш үчүн келген.

Жок, Нигора азыр Фатихти көрүп бир учурлар аны чанганы пушайман чегип жаткан жок, ал бир гана өмүрдүн аеосуз оюндарынан күйүп кетти! Чын да! Бу не деген көргүлүк, –Сиздей адамды иштен калтырып, тоскоолдук кылгым келбеди? Фатих Музаффаров кашын керип, күнөөлөнгөдөй көзүн сүзүп:

–Эч бир биз мусапырга эч качан тоскоолдук бербешинизди билебиз! Анан Фатих сөз таба албай чайналып, өзүн зордуктап ыржайды.

–Сизден күйөө төрө... Бекзадбек да жакшы мрамыр ташын алып кеткени келген экен –машина сурап келди. Жаштык жылдарыбызды эстеп аябай чер жаздык! деди Фатих дагы капыстан жумшарып.

–Ээ ажайып жигит да, эриңиз! Чоң талант! Бир гана ошол... билбедим кай балээден жабышты ага, баягы дардисар оору? Ушундан кутулса эле –калкыбыздын даңкы ааламга тарата турган чыгармаларды жаратат!

Фатих акыркы сөздөрүн катуу күйүнүп айтты, чынында анын сөздөрүндө туулган күндү белгилөө үчүн келгенинен белги билинбеди, бирок Нигора анын сөздөрүндө ич күүдүүлүк, жасалмалуулук бардыгын, ал азыр жөнөкөйлүк ролун ойношун үйрөнүп жаткандыгын туйду, туйду да ого беттер кыйналды: «Эмне кылат бул алыптанын алдына машина сурап барып? Мына эми, мага тилинде жардам берип, дилинде: «Менден качып чыкпаганың ушулбу?»деп күнөөмдү эсиме салмакчы болуп жатат?»

–Чындыгында Фатих акыркы учурларда кандайдыр башкача болуп өзгөргөн, жүздөрү күнгө бышып, кишини өзүнө бир караткан чырайы, чыныгы жигиттерге тийиштүү чечкиндүү мүнөзгө өткөндөй көрүндү.

Ошол мезгил машинанын арткы эшиги ачылып бир адам чыкты, ал элүүлөргө барып калган, бирок турган турпаты келишкен, өзү дагы Фатихке окшоп жасанып кийинген, бир дагы ак түшпөгөн калың чачы барпайган.

–Белгилүү айкелчи Мардон Закиров! –деди Фатих. – тааныйсыз, чыгармаларын көргөнсүз.

–Нигора кыжаалат болуп жерге карады. Ал бул кодоо гана, бирок мыкты адамдын чыгармалары гана эмес, аны менен эринин ортосундагы бири-биринин мамилелеринен да кабары жок болчу. Мардон Закировду ар кыл чогулуштарда узактан көрүп жүрчү, анын бийик трибунадан туруп сүйлөгөн сөздөрү, монументал чыгармалар тайпасына сүңгүп кирип алган кандайдыр пессимисттерди сындаган докладдары, дайыма кимгедир каратылган сындуу сөздөрүн көп уккан болчу. Совхоз идарасынын алдына курулган өтө улук, бирок кандайдыр муздак, рухсуз курган эстелигине да көзү түшкөн, ошентсе да өзүн жакындан биринчи жолу көрүшү.

–Закиров жолборстун жалдарындай калың чачтарын үрпөйтүрүп, башын урмат менен ийди:

–Кантсе да, Нигорахан бизди билбесе дагы биз бул кишини жакшы билебиз, көп укканбыз...

Нигора кыпкызыл кызгалдактай кызарып:

–Рахмат, –дешке мажбур болду.

Кайрыят Фатих сөзгө аралашып, аны ыңгайсыз абалдан куткарды.

Нигорахан, бул жерге келишибиздин максаты, адегенде биз туулган күнүңүз менен куттукташ, кала берсе шылтоо менен дидар көрүшкөн улук дегендей, өзүбүз да бир дем алып кетсек деген элек!

Фатих ушундай деди да Нигоранын да жообун күтпөстөн, айдоочуга буйрук берди:

–Кана, агайыңы, анабул жайга төшөк (төшөң, –ал, кыр боорундагы шыбакзарды көрсөтүп, –дасторкон жаз!

Нигора кийим алмаштырганы шылтоо кылып, чатырга кирип, тамагына келген ыйы менен алышып, жүзүн жаздыкка басты.

Ооба, ал жаңылышпаган –Фатих бир гана максатта келген: «мен жаманда чанганда жакшыны тапканың кана?» –деген сөздү айтыш үчүн келген.

Жок, Нигора азыр Фатихти көрүп бир учурлар аны чанганы пушайман чегип жаткан жок, ал бир гана өмүрдүн аеосуз оюндарынан күйүп кетти! Чын да! Бу не деген көргүлүк, бул мөнмөнсинген ашкабак баш алыптадан миң мертебе акылдуу, эрктүү, нукура, таза бир жигит көңүлү таза, дербиш пейилдүү мүнөзү себеп, өзүн дагы Нигораны дагы жерге жүрсө, ортого таш атып бөлчү ролду көп окшотуп ойноп жаткан бул мырзасөрөй болсо... куттуктоо шылтоо, анын жүрөгүнө от жагыш максатында келип олтурса? Эгер Бекзад ушунчалык жөнөкөй болбосо өзүн канчалык жерге уруп жатканын билбей, бул эски «досунун» алдына жардам сурап келет беле? Чында! Бул алыптадан машина сурап, ийилип келгенче ошол табылган мрамыр өлгүрдү көтөрүп ташыса болбос беле?

Тыштан: «Нигорахан дасторкон даяр!» деген үн келди Нигора шашып оордунан турду көздөрүн шашып арчып, чатырдын экинчи жарына чыгып, даракта асылган жуунчудан жүзүн жууду. Ал бир оюнда кийимдерин алмаштырып алгысы да келди. Бирок кийин «неге ушулардын алдында жасанып олтурушум керек?» деп ичинен өзүнө күлдү, соң кечки салкында кийип жүргөн гүлдүү жемпирин кийип, сумкасынан кичинекей тегерек күзгүсүн алып бир саам өзүнө тигилди. Аппак кана келишкен жүзү күнгө күйүп, карайып кызыл маңыз түскө айланып, адатта тегереги көк боек менен сүртүлгөн чоң көздөрү мурункудан да чоңоюптур, кандайдыр, адамды өзүнө каратуучу бир сулуулук бийлеп турат.

Нигора уул балдарын чачындай кыска-кыска кыскартылган коңур чачтарын түзөп, эми чатырдан чыгамын деп турганда Лариса кирип келди:

–Ана бул ээрчигениң дагы келиптир го, Нигора! Нигора кабагын бүркөмөкчү болуп бүркөй албай:

–Кандай ээрчиме? Жок жердеги сөздөрдү сүйлөбө!

–Ээрчиме болбосо адеп келе береби? –колун кысты Лариса. –Сен дагы билесиң! Бар, күтүп калышты. Дасторкон төгүн! –деди.

–Төгүн болсо сенде жүр!

–Жок, жок. Алеша аны негедир жининен бетер жаман көрөт.

–Болбосо...–Нигора туурадагы сандыкка ишара кылды. –Бар, алып ичкиле.

–Эмне себептен? Лариса көздөрүн чоң ачып.–Бир кеп барбы?

–Кийин билесиң! Нигора ушундай деди да, Ларисанын бетинен «чөлп» этип, өөп чатырдан чыкты.

–Күн тоолор артынан баткан, бирок чокулар үстүндөгү сейрек булуттар дайыма артылган алтындай жаркылдап турат, өзөндөн жорткон гыр-гыр шапата улукман Уккоша кабырстанындагы кары чынарларды шулдап чайкап гурат.

Кыр этегиндеги бөлүк шыбакзарда килем төшөлүп. Дасторкон жазылган, дасторкондо чоң сапал табактарда адамдын жанына башка бардык нерсе бар куурулган эт, бышырылган тоок, даста-даста патир, алма, жүзүм, минерал суу, шампан жана башка шишелер жоокердей тизилип турат, ал эмес күмүш кашык, вилкалардан тартып, бежирим кичинекей кадактарга чейин эстен чыкпаптыр.

–Чоң паластын эки четиндеги шайы көрпөчөлөрдө жамбаштап жаткан Фатих менен Мардон Закиров ордуларынан барабар туруп, аны күтүп алышты.

–Кана, кана Нигорахан! Быякка–быякка!

Нигоранын көңүлүнөн: Эмне зарыл экен, бир мен үчүн ушунчалык убаракерчилик? –деген пикир өттү. Бирок эсине кайра эле баягы ойлор түшүп: «Өзүн көрсөтмөкчү, эмнелерге күчү жеткендигин –көрсөтүп, жүрөгүңдү оорутмакчы, сенин!»

Бул пикир кайдандыр Нигоранын дилинде кандайдыр өжөрлүк аралаш бир шоктук ойготту. Ал ыкчам басып-төргө Фатих менен Закировдун ортосуна олтурду. Өзүн эркин жана шайдоот сезип олтуруш үчүн бир –эки кадак шампан ичти, эч бир назданбай, бетме –бет чакташып олтурууга аракет кылды.

Сөз башында эч коошподу. Закиров археология, ал өзгөчө тарыхка берилгендигин, кызыккандыгын айтып, Нигоранын иштерин сурап-сураштырган болду, эгер кокустан кызык нерсе табылса, аны тез аранын ичинде басылма бетинде көтөрүп чыгууга убада берди, ал эмес, эгер Нигора кааласа, биргелөшип бирдөмө жазууга да мүмкүнчүлүгү бар экенин да билдирди. Бирок негедир барган сайын тултуюп, стакан үстүнө стакан көтөрүп жаткан Фатих, капыстан ачуусу келип:

–Ушул иш-пиш деген сөздөрдү башка күнгө калтырсак! –деп сунуш киргизди. –Эгер досум уруксат кылсаңыз, Нигоранын кулагына айта турган бир ооз гана сөзүм бар, ошону айтсам, анан кайырлашып, жолго чыксак!

Фатих ушундай деп, Нигоранын билегинен копол кармады да, ордуна турду.

–Нигора билегин тартып алгысы келсе да Фатихдин үнүндөгү күтүлбөгөн бир жамандыкты сезип, өзүн тыйды.

–Кызык, Фатих мындан бир-эки ай мурун дагы бир күн көчкурун капыстан бастырып келип, кудум ушундай кылган, биринчи чоң олтуруш жасап, берген, кийин Лариса менен аябай бийге түшүп, ыр-ырдап, Скородумовдун таза кыйыгына тийген болчу. Бийден кийин болсо бирден жумшарып кудум азыркыдай Нигораны бир чекеге сунуш

кылган болчу. Нигора ошондо дагы аялдарга тийиштүү бир назик туйгу менен Фатихтин көңүлүндөгү туйгуну – дарт күйүттөрүн төгүп алыштары жигиттик намысы менен алышып жаткандыгын сезген, ошол себептен анын дилин оорутпашка аракет кылып:

–Фатих ака, –деген жалбарып. –Мен сиздин эмне дегениңизди билем, Бирок сураныч –кереги жок!

–Жок, билбейсиз, Нигорахан!

Ошондо дагы Фатихтин үнүндөгү тарткан азап, андагы намыс, мөнмөндикке ушунчалык толгон эле, Нигора көңүлү жумшап:

–Мейли, өткөн ишке салават, Фатих ака! –деген эле.

–Салават, салават! –деген болчу Фатих, дагы ошол чукур ыза менен. –Эмне үчүн жол койгон катаңызды оңдоону каалабасаңыз?

–Ката, Кечиреңиз, кандай катаны айтып жатасыз?

–Эч кандай ката кылгандыгыңызды билбейсиз?

–Жок билмеймин!

Фатих пешенесине шак этип уруп:

–О, бу намыс өлсүн!.. –деген эле кыйналып. –качан биз бул курук ар-намыстан кутулат бекенбиз? Акылдуу турмуш өзү бул катабызды моюнга коюп, бешенебиз эшикке барып тийгенде... Эч болбосо ошондо жолдон адашканыбызды моюнга алсак, асман оодарылып жерге түшөөр бекен?

–Кечиресиз, эгер мөн ката кылган болсом, жабырын дагы өзүм тартамын. Ошон үчүн...

–Фатих көйнөгүнүн түймөлөрүн долонодой төгүп жакасын жулкуп ачып:

–Кана эми жалгыз өзүңүз тартсаңыз! –деп эсеп кылган. –Мейли, эмне дейин? Бир гана ушуну билип коюңуз, жалгыз өзүңүз эмес мени дагы күйдүрүп күл кылдыңыз! Мен айтмакчы болгон көбим ушул! –Фатих ушундай дегенде, кудум Фожей драмасынын Фожей

каарманындай, башын чаңгалдаганча машинасы тарапка кадам басты.

–Нигора билет! Фатих андан жаман жообун алгандан кийин Ташкенттен кимдир бирөөнүн кызына үйлөнгөн, аялы ушунчалык келишкөн, сулуу экенин да уккан болчу. Ал Фатихтин бул келгендери, жасалып жаткан иштерге сүйүү себеп эмес, ниетине жете албаган мөнменсиреген жигиттин кылыгы экенин ичинен сезчү, кол сунсам, асмандагы жылдызга колум жетет деп жүргөн бир мөнмин деген жигиттин кургак азаптары экендиги өзүнөн өзү көрүнүп турат. Эмне үчүн Фатих бул жолу да ошол сөздөрүн кайтарып айтса, дагы ошондогудай Фожей актер ролун ойноп, анын дилин орутууга урунат?

Жок бул сапар Фатихтин көңүлү оорубады. Ал олтурган жайларынан бир аз узашкандан соң:

–Баягы күнкү сөздөрүмдү ойлоп көрбөдүңүзбү? -деп сурады.

–Кайсы сөздөрүңүздү? –Нигора өзүн түшүнүп-түшүнбөстүккө алды.

–Ире-шире караңгылыкта Фатихтин көздөрү чагылгандай жалтылдап кетти, бирок ал азабын билдирбөшкө тырышып, калп жөтөлдү:

–Мен сизге ишенип көңүлүмдөгү бар дарт - кыйноолорумду төгүп салсам сиз болсоңуз...

Нигора назик денесин тескери болгон бир азап каптагандай кичинекөй муштумдарын түйдү.

«Бул өзүн көтөрүп жүргөн мырза сөрөй неге мынчалык мага асылып калды? Эмне демекчи өзү? Мага... ойноштукка сунуш кылып жатабы? Уятсыз! Акмак!»

–Жок, түшүнбөдүм, түшүнүштү да каалабаймын!..

Фатих катуу таш жөгөн күчүктөй кыңшып, башын мыкчыды.

–Мен сизге айранмын! Кечиресиз го! Бирок.. Менин арам тырмагыма арзыбаган бир кездемени деп..

Токтоңуз!–деди Нигора. –Азыр токтоңуз же...

Фатих токтобосо эмне кылат –муну Нигоранын өзү дагы билбейт, бирок анын үнү ушундай бир каардуу чыкты, Фатих дагы наалый кайгырууга өттү.

–Мейли, токтоттум! Бирок сиз дагы ушуну билип коюңуз дайыма көңүлүңүздү үзө албаган бул гений эриңиз кечээки күнү көп оюн көрсөттү. Терезенин айнектерин сындырып, эс алуучу жайга түшүп мен болсом...мен акмак болсом боорум ооруп, агамы ортого салып куткарып жүрөм!

Бул сапар Нигора кыйкырып жиберүүдөн коркуп, караңгыда колу менен оозун катуу басып алды.

–Болуптур! Мен токтоттум! –деди Фатих, камчы жеген азоо аргымактай бытырап. Бирок эң акыркы жолу айтып жатамын: Ойлоп көрүңүз! Өмүр аеосуз нерсе! Бир күн баары бир бушайман болосуз. Каттуу бушайман болосуз. Калдырамын пушайман! Эгер калдырбасам атымды башка коемун!

Фатих муну суук сүр көрсөтүп сүйлөдү, машинанын эшигин шарак тартып ачты, соң, аркасына бурулуп:

–Жолдош сүрөтчү, кеттик, –деп бакырып, эшикти карсылдатып жапты.

ТОГУЗУНЧУ БАП

Фатих Музаффаров эч качан, ал эмес атасы колун мурдуна тыгып жолу жок болуп Нигорага жуучулуктан кайтканда да өзүн кордолгон, өзүн тоготпогон деп билген эмес болчу.

Бул дүйнө келгенден эч качан, эч бир нерседен сазайы өлбөгөн ар дайым ашыгы алчы туруп келген жигит, бүгүн Нигоранын кылганынан ушундай көңүлү калды, ушундай көңүлү калды, эгер жанында Мардон Закиров болбогондо, өзү дагы билбейт эмне болорун?

–Көрүнүшүнөн болгон сөздөрдү жакшы иргеп ала албаган Закиров бир-эки жолу азилге айландырып да көрдү, бирок Фатих анын меймандык урматын да унутуп, катуу колдон шилтеп, тишин-тишине басып, оозуна талкан салып алды.

–Күндүн батканына көп болду, аппак чокуларга ажайып көрк берип турган назик боектор да жоголгон, бир керемет күчү менен толгонуп алтын сырғаны элестетип Ай жаркырап турат, бирок күздө тез караңгылык басып, кара кузгун түн чөлдү канаттарынын астына баскан болчу.

Фатихтин көңүлү дагы кудум караңгылык кучагына шуңшуган адырлардай кап-караңгы эле. Адырларда тез бара жаткан машина алдын жарык кылып бара жатат, анын көңүлүн болсо жырта турган жылт эткен жарык жок...

Капырай! Жүрөк ордуна бир кобуш муз салып алган бул муштай аялга кай балээден жолукту Фатих! Эмнесине ышкысы түшүп калды анын? Кадыр күткөнүнөнбү? Келишкен сулуулугунанбы? Андай десе... Фатихке үч пәрзент төрөп берген, эрине күйүп бышкан аялы Феруза кудум уул балдарга окшогон бул капыр жувандан он эсе сулуу эмеспи.

Ал Нигораны биринчи жолу онунчу классты бүтүрүп, Ташкентке окууга барганда көргөн болчу. Бир институтка киргизип коюш үчүн Фатихти Ташкентке атасы өзү алып келген, кайсыл институтка окутуш боюнча кеңеш алыш үчүн эски кадырданы, Нигоранын атасы Расул Нурдиновдун үйүнө ээрчитип барган эле.

–Эсинде: алар коргондогу сөрүдө чай ичип олттурушканда көчө тараптагы эшик ачылып, кудум куурчактай ыймандуу, назик гана бир кыз кирди.

–Кыз аларды көрүп, кандайдыр муңайым, жагымдуу добушта салам берди да, короонун чекесиндеги ашканага карап басып кетти. Эч унута албайт, ошондо кыз Фатихке алыс жерлерден учуп келген жомоктогу бир куш болуп көрүндү!..

–Бирок Нигора жомоктогу куш болсо, Фатих дагы андан кем эмес–самбо боюнча облуста биринчиликти алган, асмандагы ар кандай кушту бир тээп чеңгелине илип ала турган кыйгырдын өзү гана болчу... Ошол учурашууларда ага сүйүү отун жандырып, жашыруун каттар жазып жүргөн классташтар арасында кандай гана кыздар бар эле! Бирок ... эшиктен лып этип кирип, дагы пыр этип учуп кеткен жомоктогу куш.... Жок, Фатих мындай кыздарды ошол күндөргө чейин бир канча Француз фильмдеринен гана көрчү, көрүп аларга тымызын ашык болуп жүрчү!

Нигора, чамасы мектепти андан эки-үч жыл кийин бүтүрүп, чыгармачылык тайпасына окууга өткөн. Бул дагы Фатихти кандайдыр катуу өксүттү, бул мезгилдерде бою өсүп, бирок дагы деле куурчактай келишкен гана Нигора чачтарын жигиттерге окшоп кырктырып, мурункусунан да ачылып кеткен, чындап эле Француз фильмдериндеги айчүрөктөрдүн өзүнө айланган болчу. Экинчиси Фатих кирген институт Нигора окуган институттан алыста жайгашкан. Аралык алыс эмес бүтүн окуу мөөнөтүндө атасы Фатихке өжүрөгө өзүнчө үй алып, онунчу классты бүтүргөндө атасы бөлөк кылган «Жигулиси» да бар, ал үчүн алыстык болушу, шарт эмес, тандаган кесиптеринин ортосунда гана алыстык бар болчу.

Айрымда Фатих Нигора менен сүйлөшкөндө, адабият жана маданият боюнча сүйлөшүүгө аракет кылчу, бул үчүн атагы алыска кеткен жазуучулардын чыгармаларын окуп, жаңы кинолорду түшүнсө-түшүнбөсө да барып көрчү. Бирок ошентсе да сөздөрү бири-бирине байланышпай олдоксон болчу. Нигора айрым учурларда, анын сөздөрүнө жаш баланын сөздөрүнө күлүп жаткандай, кызгалдак эриндерин жашырып, бир күлүп койчу. Бирок эң ызаа кыла турган жайы –Нигора андан көрө анабул Шорахим Алгырдын уулу Шокасым менен жакын болчу. Айрым учурларда Фатих алардыкына

барганда Шокасым менен Нигоранын күлүшүп, сырдашып отургандарын көрүп, жанып кетчү.

Кыскасы, Фатих бешинчи, Нигора болсо экинчи курстан үчүнчү курска өткөндө анын күткөнү так болду, досторун ортого салып, ата-энесине жарылды: үйлөнсөм, ушул кызга үйлөнөм, болбосо дүнүйөдөн так өтөмүн, деген мааниде сөз айтты.

Атасы... эрке уулунун көңүлүн оорутпаш үчүн, бир ойго түштү, бир кубанды. Ойго түшүшүнө себеп, Фатихтин кыздар арасындагы «жөңиштерин» угуп, уулунан сыймык алып жүргөн атага бу кыз үчүн өзүн мынчалык жерге урганы жакпады, кубанганы-фронттош досу, эски кадырданы Расул менен куда болуштун өзүнө жараша жактары бар болчу: баары анын жүрүш-турушу ана бул болбосо да өзү теңдүү окумуштуу, атту-баштуу адам!

Атасы Фатихтин ышкысын уккан күндөн баштап жуучулар тизмесин түзүп, аларды Ташкентке барууга камынды. Бирок апасы эмнедендир кабатыр болуп, мурун өзү барып, ал жердеги абалды толук билип келүүнү айтып өз сөзүндө туруп алды.

Фатих апасын Ташкентке өзүнүн «Жигулисинде» алып барды. Өчөшкөндөй эшикти Нигора ачты. Апасы Нигораны мурда көргөн эмес, а балким өтө эле кчинесинде көрсө керек, «жалт» этип уулуна карады, уул балага окшогон, кичине куштай келишкен кызга карады. Фатих болсо... эстесе дайыма өзүнөн кыжынат ал Нигора алдында чоң бир кылмыш кылып койгондой шашып-бушуп, бардык күчүн машинасынан чыгарган, газ берип, өзүн жубатып ырастап алды.

Ошол күнү Фатих болгонунча болду. Анткени, Нигоралардыкына эртелеп саат он бирлерде барган Сахибахан уулу турган өжөрүнүн короосуна кеч курун күн батканда араң кирип келди.

Фатих жакшы ниет менен үч-төрт досторун чакырып, короого жай кылып койгон болчу. Апасы анын достору

менен үн катпай баш ийип учурашты да, ичкериге кирип кетти. Апасынын артынан Фатих дагы кирди Сахибахан туурадагы жумшак креслого олтуруп, ойго чөмүлдү. Анын мынчалык муңайып калганын көргөн Фатих денесине муздак шапата тийгендей сестенип кетти, бирок ошол замат жаны чыгып:

–Эмне балээ, болбойт деген жооп бериштиби?–деп сурады өз үнүн өзү тааныбай.

Апасы муңдуу жүзүн четке алып:

–Ушул кызды дебей кое кал балам, –деди сураныч добушунда.

–Эмнеге?

–Эмнеге... бул кыз менен сен... экөөң эки ааламсың!..

Апасын ой басып, көздөрүн жумуп, акыры ох деди.

–Кой уулум, ушул ниетиңден кайта кал, балам. Сен дагы өз теңиңци табарсың. Балким, бул кыздан жакшыраагын табаарсың!..–Апасы башын чеңгелдеп алды. Ошондо Фатихтин эсине качандыр бир кулагына чалынган миш-миш кайталанды, ошондо апасы дагы атасына турмушка чыккандан бушайман имиш. «Эгерде балдарым болбогондо...» деп салаа-салаа көз жашын агызган имиш!..

Сахибахандын баргандагысы жакпаган жуучулуктан кийин бардык үмүтү атасында калды. Чындыгында атасы, апасынын сөздөрүн угуп, каткырып күлдү.

Колуңдан келбеген ишке аралашып эмне кыласың? Башында айттым го барба, барсаң бышкан ашты бузасың, деп. Кудум айткандай болду го!..

Атасы ушундай деп, эртеси эле эки «Волгага» жуучуларды салып Ташкентке жөнөп кетти. Айтмакчы жуучулардын арасында баягы күнү Фатих бошоткон Шорахим Алгыр дагы бар эле! Ким билсин балким ошондо ааматы келбегендигине бул корс чапан дагы өзүнүн салымын кошкондур, көрүнүшүнөн ыраазы болуп, балким, Расул Нурдиновду жолдон чыгаргандыр. Кыскасы, атасы

дагы Ташкенттен дарбызы колунан түшүп, көптөн кийин жараланган жолборстой жарадар болуп кайтты.

Падарина наалат мындай кызды!—деди ал Фатихти алдына чакырып.—Ушул кадыр-кымбатың менен, ушул бой-башың менен башыңа урасыңбы келжиреген көк бетти! Сенин арам тырмагыңа төң келбеген бир келесоону! Көрдүм! Же көркү болсо, мени кечирип кой, же кармай турган жери болсо! Катын деген, мындай, катындай болот!

Атасынын сөздөрү, туурарагы жуучулуктан эки колун мурдуна тыгып, курук кайтып келиши Фатихтин көкүрөгүнө урулган бычак болуп калды, бир нече ай, өзүн коерго жер таба албай жүрдү. Ал көбүн эсе көңүл ачууга шуңгуду, кээде туш келген аялды «Жигулисине» салып, узак адырлар, тоолорго ой сүрдү. Эки жолу, бирде Алмалык жолунда, бирде Сырдарыя жээгинде колго түшүп, араң кутулду. Айрыкча, экинчисинде жаман түштү, атасы аралашып, арандан зорго алып калды.

Ошол жылы жаз өтүп, күз келди. Бир күн институтка барганда кызыктай бир кулактандырууга көзү түштү. анда жазылгандай, эртеге ишемби күнү кечки саат 7де Фатих окуган институттун 5-курсунун студенттери менен Нигора окуган институттун студенттеринин жолугушуусу болот экен.

Ошол күндөр аны чанып жүргөн Нигора мына ушул кара негр арбак Бекзад менен табышканын уккан Фатих мурункудан беш-бетер күйүп жүргөн болчу. Жолугушууга барды. Бир өзү эмес, бир-эки эң жакын досторун ээрчитип барды. Институттун чоң клубу бар экен, болочок кесип ээлеринин катышуусу менен ар кыл пьесалардан үзүндүлөрдү көрсөтүштү, ырлар окушту, ырдашты, акырында болсо өзбекче бий жана ыр болду.

Кечеде Фатихтин азыркы катыны Феруза кайсы бир пьесада ойноп, эң зор алкыштарга ээ болду. Ал чындыгында эле ролду жакшы эле ойноду. Өзү дагы

көлишкөн, кадыр кымбаты көтө берген, айчүрөк-айчүрөк эле! Ошондо Фатихти эрчип барган эң сырдаш досторунун бири анын быкынына түртүп, Нигора тарапка (кара негр кылтырык «генийси» менен бир чекеде муштай болуп олтурат) ишара кылып;

-Сен дагы жүрөсүң анабул мисченин ышкында күйүп!-деп шыбырады.-Кыз деген мына, мынандай болот! Ана сулуулугу, ана кадыр-кымбаты! Бая ырын уктуң го! үнүн айтпайсыңбы? Мен сенин ордунда болсом...

-Эмне кылат элең? -Ушул бүгүн эле кыргыздай жабышып бир айга калбай той кылат элем! Анан ар кечиндеси магнитофондо «Рахатты» коюп...

-Токтот! Ал жагына етпе, дайиз-деди Фатих.-Э, билип болбойт аял затын? Балким анын дагы бир самаганы бардыр?

-Азыр бий башталат. Шарт барып, билегинен шып кармап бийге чакырасың. Бүттү. Бүтөт. Бий мезгилинде билип аласың -бирөөнү самаганы же али апасынан башка өппөгөндөрдөнбү?..

Фатих курч, жанып турган жигит, досу айткандай кеченин биринчи бөлүгү бүтүп, бий башталышы менен ордунан шарт турду да, кыздын алдына барып бийге сунуш кылды. Кыз бою кичинерээк бир жигит менен сүйлөшүп турган экен. Фатих жанына барганда көрдү: кыз сахнадагыдан көлишкөн сулуу экен. Ал каршысында баш ийип турган Фатихке баштан-аяк тигилип карады, анан өзүнө жарашкан тиштерин жарк эткизип, жагымдуу жылмайды, жанымдагы жигиттен уруксат сурабастан, Фатихтин желкесине колун койду...

Фатих анын назик бөлинен кучактап, ортого тартат экен, жүрөгү бир дүкүлдөп: Ысымыңызды билсем болор бекен?-деп сурады. Кыз али боек тийбеген кандайдыр бейгам, эрке көздөрүн наз менен керип.

-Өзүңүз айтыңыз, кийин...

-Кечиресиз, Фатих...

–Кыз түшүнбөдү окшойт: «Фатих?»—деп сурап, кайра күлдү.

–Фатих! кайталады ал кызга кошулуп күлдү.—Бирок Наполеон же Суворов эмес! Сиздөй келишкен сулууну көтөрүш үчүн жаралган Фатих!..

–О, Бааңызды ашырып жибердиңиз го! Кыз бул жолу бүтүн өзүнө каратып каткырып күлдү... Фатих анын белинен катуураак кысты.—Феруза!—деп күлдү кыз, бирок өзүн тартыш быякта турсун, бүтүн алоолоп күйгөн турпаты менен Фатихке жабышып алды.

Ошондон кийин бардык нерсе кудум жоо бастырып келе жаткандай тополоң болуп кетти: таарыныч, кайра жарашып, бирде кубаныч, бирде көз жаштар, бирде бир болуу, бирде айрылуу, бирде ысык туйгулар, бирде тойдун даярдыгын көрүү үчүн тос-тополоң турмуш өтө баштады.

Феруза Клара Жамалова деген, кайсы бир мекемеде иштөп жаткан, бир карашта кызынан да жаш, чырайлуу көрүнгөн, өтө тез, сөзгө чебер, өтө заманга бап келишкен бир жубандын арзандасы экен. Башкасын айтпаганда эне-бала жасан-түзөндү кыраатына келтирип, көчөгө чыгышканда дагы аларды эне-бала эмес, эгиз эже-сиңдилер деп ойлошчу, Фатихтин өзү дагы биринчи аларды жанынан көргөндө ушул ойго келип, эңгиреп калган эле.

Клара Жамаловна эринен көп эле жыл болгон ажырашкандарына. «Жаш» жубан болчу. Эринен ушул Феруза калган. Клара Жамаловна аны жерге-көккө тийгизбейт эле.

Чын, Фатих ага жакты. Биринчи аңгеме курушканда эле Клара Жамаловна Фатихтин авлед-туугандарына чейин сураштырып чыгып, жарымы азил, жарымы чын кылып:

–Жакшы,—Ферузанын көздөрүнөн кандайдыр алтынга окшогон саргыч көздөрүн шок ойнотуп, —

Тегиниңизди сураганыма капа болбойсуз, Фатихжан. Муну жөн эле...

билип коюш үчүн сурадым. Кеп ата-энеде эмес, сизде! Туурасын айтсам... сиз мага жактыңыз. Мен дагы сиздеи, –Клара Жамаловна саал кызарып күлдү, өңү-бою келишкен өрт жигиттерди жактырамын. Феруза бул жигиттен жаңылышбаптыр, бирок эсиңизде болсун: а менин жалгыз кызым, бул дүйнөгө келип тапкан бактым-таалайым, өмүрүм ошол...

–Билемин, –деди Фатих.-Эгер кааласаңыздар, азыр нан тиштеп ант ичемин, бул белегиңизди бир өмүр... мойнума асып жүрөмүн!..–Фатих ушундай деп, Клара Жамаловнанын аппак, чырайлуу колдорунан өптү.

Ушуну мөнөн «аш бышты», аңгеме түгөндү». Чын, бул жолу дагы апасы «бышкан ашты» бузуп коюшка аз калды. Жуучу жиберүүдөн мурда дагы кызды көрүп келиш үчүн Ташкентке барган Сахибахан бул жолу да негедир катуу айнып кайтты. Сахибахан Ферузага артыкча мамиле кылбаса да, Клара Жамаловнаны жини сүйбөдү. Фатих алынып кетти.

–Биринчиден, Клара. Жамаловна сиз ойлогондой... жаман аял эмес! Кала берсе ...мен апасын эмес, кызын алып жатамын го, апа!

–Майли, өзүң билесиң балам!-деди Сахибахан катуурак муңайып.

–Мойнунан буттарына чөйин бардык жери алтын - бермет! Өзү дагы... көп сүйлөгөн мамадана экен, билимдүү экен, иши кылып, аягы жакшы болсун да уулум!

–Билимдүү болсо апасы билимдүү Биринчи Ферузаны тузагыма илиндирип алайын, кийин мисчедей жоош кылып алам кызды! Бөдөнөдөй жорголотормун, апа!..

–Сахибахан уулуна тымызын тигилип, башын акырын чайкады.

–Мен сага бул мааниде сүйлөгөнүм жок балам! Бирөөнүн кызын бөдөнөдөй жорголотпогун, бактылуу болгула! Кошулганың менен кошо кары!

–Кызык, Клара Жамаловна апасына канчалык жакпаган болсо, атасына ушунчалык жакты. Жуучулукка келген атасы Фатихтен көңүлү тынчып ыраазы болду, башы асманга жетип кайтты. Оозунан өзү дагы бирде «кудагый», бирде «Кларахан» түшпөй, тос-тополоң кылып, бир айга жеткирбей той кылып берди. Бул жагын эч ким билбегени макул, бирок Фатихтин сезишинче, атасы менен Клара Жамаловнанын ортосунда кандайдыр сырдуу сөздөр дагы бар окшойт! Атасы дагы балээ!..

–Сөздүн бышкан жеринен айтсам, иштер жаман болбоду. Ферузахан бир жыл өтпөстөн эгиз төрөп берди-Батма-Зуура. Эң кызыгы мына бул болду. Сахибахан неберелүү болгонуна жетине албай сүйүнсө, Клара Жамаловна ошончолук дөңгээлде капа болду. Клара Жамаловна кызынын мынчалык тез балалуу болгондугуна бүт турпаты менен каршы чыкты. Ал Ферузанын көзү караңгы экендигин билгенде Фатихке аябай кейиди, ал эмес баланы алдырып салууга чейин кеңешин берди.

–Түшүнбөйсүңөрбү жаш өмүрүңөрдү баланын ыңаалаган үнүнө курбан кылып жүрөсүңөрбү?-деди күйүнүп, –Андан көрө, гүлдөй жаштыгыңарда арман кылбай кылбай ойноп албайсыңарбы. Путевка алып, чет өлкөлөргө чыккыла, саякат кылгыла. Ойлосоң сөн дагы... кыштактан чыккан болсоң да, кыштактын баласы эмессиң го, ак-караны ажыратканга жетишкен заманга бап жигитсин го, Фатихжан!

–Бул сөздөрүңүздү мага эмес, кызыңызга айтың!– Фатих шарт кесип. Ал өзү дагы бул маселөдө Клара Жамаловна тарапта болчу, бирок ал ошол учурларда, азыр канчалык кызыктай туюлбасын, Ферузаны болочок «генийлерден» бир аз кызганчу, ошол себептен дилинде перзенттүү болушуна каршы эмес эле.

Бул мезгилдерде атасы Фатихке айылга кайтышын, бир жыл, жарым жыл өтпөстөн, совхозго директор кылып коюга убада берип кыстап жүргөн болчу. Анткени, атасынын айтышы боюнча, адам баласы «башка журтта султан болгончо, өз журтунда ултан» болгону макул, себеби пенде каерде иштөп, кандай мартабага жетишпесин, бири бир киндик каны тамган жерде самайт, а бир күн болбосо бир күн кайтып келери бышык!

Бул сөздөр Клара Жамаловнага да макул келди. Анткени Клара Жамаловна бир гана «бабушка» болуш гана эмес, небере деген сөздү угууну да жактырбас эле. Фатих мындан пайдалана калды, да Ферузаны көндүрүп (эки перзент менен көнбөстөн көрсүнчү) бир күндө көчүп кетти...

Бирок Феруза... Феруза айылга көчүп келишкенден кийин эмнегедир бир аз чөгүп кетти. Мурдагы сөкөт кымча бел кыз бир-эки жылдын ичинде келишкен бир жубанга айланды калды. Фатих мунун алдын алууга урунуп, аны совхоз клубуна жетекчи кылып да көрдү. Феруза муну дагы эптей албады. Анда кандайдыр кызыктай адат пайда болду. Жакшы жеп, жакшы ичип, тактап айтканда, жеңил турмуш кечирүүдөн башка бардык үмүттөр соолуп өчтү. Ал жок дегенде клуб иштерине, же башка иштерге кана эми кызыкса, көп уктаганды, жакшы тамактарды, мейманчылыкка барууну, же конок күтүүнү гана ойлоп калды. Кыштакка келгенден кийин Кудай дагы берди. Батма-Зуурадан кийин кочкордой уул төрөп алды, ошону менен өзү дагы тынчып алды. Алдындагы негизги бир гана максаты-жакшы белек-бекчектерди алып, тез-тез Ташкентке, апасынын алдына барып турса! Кайненесине Батма-Зуураны таштайт да, бир кап белек-бекчек менен Ташкентке жөнөгөнү-жөнөгөн. Мына ушул күндөрдө да Феруза Ташкентке апасынын алдында, бир жумадан ашса дагы дым-дареги жок!..

Мейли, аялынын бул кылыгынан Фатих дагы ичинен ыраазы: өзүнө бек, өзүнө кан! Кантсе дагы Фатих шүгүр келтирсе болот. Мына, иш боюнча да ашыгы алчы, качан эле жетекчиледин назарына илинип калган. Алдында болсо, эхей канчадан-канча түзүлгөн эрежелер бар! Эгер бул эрежелерин турмушка ашырып алган болсо... ким билсин, алдында дагы эмнелер күтүүдө!

Ооба, Фатих чынында өзүнө ыраазы эле, бирок төрт-беш ай мурда эмне дагы, болуп, мурун шаарда Нигоранын эрин, кийин өзүн тоодон көрүп калып, жүрөгүндөгү эски дарты кайта козголуп, тынчы бузулду, калды!..

Ал Нигора менен Бекзаддын ортосундагы аралап өткөн кара мышыктан кабары алыс болчу. Алар али ажырашпаса дагы ажырашууга жакыныраак экендиктерин угуп, ичинде сыр алдырбай күлүн жүргөн эле. Ошол себептен Нигоранын тоодо жүргөндүгүн угар замат алдына дадил барды. Оюнда Нигора аны чангандыгынан бушайман, эгер бушайман болбосо Фатихтин азыркы турмушу, азыркы өзүнүн эрежесин көрүп, ич-ичинен кан төгүп күйүп-бышат деп ойлоду. Ойлочу Нигора аны чанып, ошол тыртайган арбакты тапкандан эмнени утту? Кана анын таанымал чыгармалары? Бирөөсү Ташкент жолунда орнотулуп жаткан анабул монумента болсо... Фатих өз совхозуна андан чоңураагын курдурган! Азыр бардык жак айкел, монумент, асманга таш ыргытсаң бир эстеликке барып тийет!..

Баягы күнкү ресторандагы жаңжалдан кийин Фатих соолуктуруучу жайга бармакчы эмесэле, тескерисинче «чыгаанды» милиция алып кеткендигин көрүп, ичинде өзүнө-өзү батпай сүйүнгөн болчу. Аркасынан барса дагы ушул Нигора үчүн барды. Ал Нигора ойлогондой өзүмчүл ноомарт жигит эместигин, убактысы келгенде колунан жакшылык да келишин, адамгерчилик туйгусу ага дагы жат эмес экендигин көрсөтүп коюш үчүн барды, Барып

«чыгаанды» эс алуучу жайдан, туурарагы, шармандачиликтин шармандалигинен куткарып калды!

Нигора болсо асманды колдору менен тиреп турамын, деп ойлогон мөнменсинген болсо... Фатихтин бул жакшылыгын да билбеди!..

Жок, Фатих эми күйүнбөйт! Эгерде бүтүн мал-дүйнөсүн чачса дагы, ал эмес анабул кара негр эрин жок кылып болсо дагы өзүнүкү кылмакчы бул кушту!.. Мүнөзү болсо мына ушул Мардан Закиров менен Халим Салимов деген (үнү сурнайдын жаңырыгындай ничке бул арбак окумуштуу азыр айылда аларды күтүп отурат) агайнысын ишке салат. Булар өзү Нигоранын атасынын үсүтүнөн кылып келишкен экен. Нигоранын атасы Закировдун айылда курган «Жеңиш жылдары» деген эстелигин жамандап, жогорудагыларга кат жазган экен. Мына ошого Закиров эмгекчилердин атынан Расул Нурдиновдун жалаа катына каршы кат сурап келип олтурат. Фатих алардын ишин тууралап берет, керек болсо бирөөнү эмес, буларга он кат жаздырып берет. Бирок, ушундай экен, булар дагы тынч жатпасын! Күрөшсүн! Анын «чыгаан» күйөө баласын, күйөө баланын чөлдө кургак «улук» чыгармасын жер менен жексен кылышсын!

Фатихтин ойлорун Закировдун «Ооба уктап кеттиңерби, жолдош директор?»-деген үнү бөлдү.

Фатих мыңк этпеди: Сөздүн уул баласы: ар келгенде айткан тамашалары менен бардыгын күлдүрүп жүргөн Закиров бул сапар Фатихтин көңүлүнө туура келбеди. Өзүнүн абалы жетишпегендей, ыштаны жоктун чөптөн беките турганы бар дегендей, адеп: «Өзүңүз тынчсызбы, үкә тынч болуң!»-деп кайта-кайта чоюп айта берип, жанына тийди! Жок, Фатих дүнүйөдө болуп жаткан иштерден бейкапар бир лапашаң эмес! Каердендир башталган муздак шамалдан да ал кабардар. Бирок, биринчиден, Фатих атасына ишенет! Тегирменге түшсө бүтүн чыга турган атасы анча-мынча шамалды жөн эле өчүрүп

коюшуна ишенет. Ал эмес, өзүнө да ишенет!.. Совхозго директор болгонуна бир жылдан ашпаса дагы анча-мынча жакын түшүнгөндөрдү, сөйсө тиреп кала турган досторду ашырды!..

Фатих көзүн ачып, жан-жака бурулуп карады. Машина өз жолунда жолун улап бара жатат. Караңгы чөлдө учуп баратат, алар кыштак жанындагы акыркы кырга чыгып, эми ылдыйлап бара жатышкан. Кыштакты ойлошу менен Фатихтин эсине негедир Мехринса түштү, түштү дагы өзү безилдеп ооруп жаткан жүрөгү туз сепкендей ачышып кетти... Мына, Фатих ах десе колунда коно турган дагы бир кушча! Нигорадан эмнеси кем анын? Эмнеси?...

Фатихтин жүрөгү чок тийгендей тызылдап кетти. Бирок жан дүйнөсүн алолонуп жиберген кургак туйгу көп өтпөй, жагымсыз бир ой менен алмашылды. Фатих башын айнектен чыгарып, жүзүн муздак шапатага тосту, тосушу менен дилинде дагы баягы өч алуу туйгусу ээлеп алды. Мехринса го анын колундагы куурчак! Аны өзү каалагандай ойното алат. Бирок Нигора... Жок, Фатих бир нерсеге максат кылса жарым жолдон кайткандардан эмес! Ал ушул аброю, ушул күч кудурети менен анын тырмагына дагы арзыбаган бир айымчаны ийдирип алалбаса? Ийет! Иймек түгүл сындырат!

ОНУНЧУ БАП

Шорахимдин келини Мехринса бүгүн күндөгүсүнөн эрте ойгонду. Кечиндеси Фатих Музаффаров ага, өз орду менен айтканда, бир чоң мүшкүл ишти тапшырган эле. Бүгүн былтыр совхоз идарасынын алдындагы майданга үлкөн эстелик орноткон белгилүү айкел куруучулар келишет экен.

Директор аларды өзү күтүп алып, идарада чогулушту өткөрөт. Мехринсага болсо, көч курун мүмкүн болушунча тынчыраак жайда, ширин бир олтуруш жасаш милдети жүктөлгөн болчу.

Мехринса прфсоюздун төрайымы болгондон бери мындай иштерди өткөрө берип үйрөнүп калган болсо дагы бүгүн негедир күндөгүсүнөн көбүрөөк ой басып, ушул бүгүн кандайдыр бир жагымсыз окуя болчудай директордун буйругун алгандан бери өзүнө-үзү батпай жүрөгү дүкүлдөйт.

Фатих Музаффаров өзгөчө адабиятчы, чыгармачыл, айрыкча телевидение жана киночуларга өч эле. Ушул жылдын ичинде гана радиодо эки жолу, телевизордо бир жолу чыгып, совхоздун жетишкендиктери жөнүндө сүйлөдү. Мехринсанын өзү дагы бир канча жолу кабарчылар менен аңгеме дүкөн куруп директор жок учурларда өзү чай берип көңүлдөрүн көтөрүп узаткан күндөрү да болду... Бирок, бүгүнкү эрежелер, айрыкчасы кечинде болуп жаткан зыяпат негедир аны алдыртан чочутуп, жүрөгүндө кандайдыр таттуу сезимди козгоп турду...

Туурасын айтканда, ушул жылы көктөмдө аны профсоюзга көтөрмөкчү болушканда, Мехринса чөлдө баштап койгон иштерин, айрыкча эрин жалгыз калтырып кеткиси келбей, көп эле жолу директордун сөзүнө кирбей жүргөн, кийин райкомго чакырып: «Жаш коммунистка, өзүнүздү тапшырмадан алып качып жатасыз», деп тана калышканда да моюн сунган эмес. Шокасым дагы мурун катуу айныган болчу. Ал кызганыч эмес, туурасы, кызганыч кылууга анда тырмактай да далили жок, ысык сүйүшүп баш кошушкан экен, дүйнөдө алардан ынак, алардан таттуу үй-бүлө жок эле. Мехринса күйөөсүнөн ичинен сыймыктанчу, анын бир сөздүүлүгү, марттыгы, жасаган иштерин чын дилинен жасоочу. Шокасым дагы Мехринсанын күндөй ысык мээримин эң назик сезчү,

башкалардан жашыруун кармаса да, аялын чын дилден ардактап, эркелетчү. Ал Мехринсанын «өкмөт болуп» кетишине алдын жактырбады, кийин азилге өттү: «Бул өсүштө обком секретары болуп чоңоюп кетиш эч нерсе эмес! Иши кылып, ошондо биз байкушту эстеринен чыгарбай, эч болбогондо, айдоочу кылып алсаңар болду», –деп күлүп койду. Мехринса мурда өзүнүн чоң болушуна кандайдыр өкүнүч менен караган, ушул себептен дагы эринин азилдерине азил менен жооп берип; « Шашпай туруңуз, биринчи ажыдаар болуп алайын, кийин көрөсүз эмне кылышты! Ойнобогун ажыдаар менен, ажыдаар урар куйрук менен деген макалды билесизби деги?»–деп күлүп жооп берген.

Кийин... ушул жылы жазда облустун борборунда чөлдөгүлөрдүн чоң чогулушу болду. Мехринса биргадир болбосо дагы, директор аны өзү менен кошо алып кетти. Совхоз делегациясы эки жаш жубан менен директор үчөөнөн турду. Чогулушта Мехринсаны күтүлбөгөндөй президиумда шайлашты докладда болсо облустагы эң алдыңкы чөл каармандарынын катарында оозго алышты. Ушундай болду, дем алыш убагында көп кабарчылар ага балта жабышкан аарылардай жабышып сүрөткө түшүрүштү, оозуна микрофон тутушуп, таза «сайратышты».

Кечкурун, чогулуштан кийин, Фатих Музаффаров, совхоздун ар-намысы, бактысы болгон эки чөл каарманын мейманкананын ресторанына алып кирди, үчөөлөшүп Мехринсанын ийгиликтерин шампан менен жуушту. Кийин бир-эки стакан шампандан шире кайф болуп калган Фатих ой боюна койбой Мехринсаны бийге сунуш кылды. Мехринса биринчи ийменип бир аз экиленип турду, кийин караса, бүтүн ресторан ичиндеги аял-эркек, жашы-кары дебей бийге түшүп жатыптыр. Ал эмес жанындагы шериги дагы түртүп койбоду. Мехринса да Фатих Музаффаровдун кыстоолоруна аргасыздан баш ийди.

Көлбети келишкен, узун, жаркылдаган Фатих бийдин пири экен. Ал кулачтарын ылачындай жазып, бир аз Мехринсанын үстүнө бүркүттөй бастырып келип, бир аз чегинип, ушундай көркүнө чыгып ойноду, Мехринса анын сыйкырына арбалып, ачылып-чачылып кеткенин да өзү сезбей калды. Бир учур эсине келип караса, бийге түшкөндөрдүн бардыгы четке чыгышып, ортону аларга бошотуп беришип, өздөрү алакан чабышып, алардын бийлерин суктануу менен тамаша кылып жатышыптыр!..

Мехринса уялып көтөп, тышкарыга карап жөнөдү, бирок Фатих эки кадамдап ага жетип алып, желкесинен кучактап токтотуп, ресторанда көтөрүлгөн күлкү аралаш кол чабуулар астында жүзүнөн акырын өбүп, олтурган жайларына баштады, баштап жатып, кулагына ийилип шыбырады:

–Бир нерсе айтсам капа болбойсузбу? Мехринсаны кандайдыр бир муздак сезим бийлеп:

–Эмне эле? –деп сурады.

–Айланаңызга бир караңыз.

–Айланамда эмне болуптур?

–Бүтүн ресторанда сиздей.. айчүрөк, сиздей келишкен сулуу жок экен!

–Өзүн биротоло жоготуп койгон Мехринса араң «Коюңузчу!»–деген сөзгө араң жарады.

80

–Ошол түнү бир оокумда көпкө дейре күнөөлү болгондой, өз ичинен толгонуп жаткан Мехринса бөлмөнүн эшиги акырын тыкылдаганын угуп, ал эшикти ким кагып жатканын сезип, жаткан жеринде муздап калды. Ошол учурда жанындагы шериги ойгонуп кетип, эшикке чыгып, кайра тез эле кайтып келди:

–Барыңыз сизди чакырып жатат!

–Ой ким чакырып жатат?-деди Мехринисаны калтырак басып.

–Ким болот эле –директор! Чыга калыңыз бир ооз сөздөрү бар экен! Мехринсанын досу канчалык кыстабасын, чыкпады. Бирок эртеси нануштада Фатих

Музаффаров менен көрүшпөй башка столго барып олтурганда көңүлүн бушайманга окшош болгон бир нерсе ээлеп, көпкө чейин өзүнчө жаман болуп жүрдү...

Чын, Музаффаров көп өтпөй анын «күнөөсүнөн» кечип, аста-секин дагы назик, байкалбаган, чоң ачыкка чыккан мамилеге өттү. Мехринса дагы жумушчулар комитетинин төрайымдыгына жеткенден соң, андан мактоо сөздөрдү уккусу келе турган, директорго жагыш ниетинде жакшы кийинип, өзүнө өзгөчө карай турган болду. Ушул себептенби, же курултайга бирге барган жаш жуван тилин тыя албадыбы, ошондон көп өтпөстөн кыштакта ар кандай шыбыр-шыбырлар, кандайдыр бир нерселерге себеп болучу, миш-миштер өрмөлөп жүрдү.

Жок Мехринса бул миш-миштерден чочубайт, ал выжданы алдында дагы, эри алдындагы дагы наристөдөй таза, күнөөсү жок. Адамдар болсо... айласы канча? Эл оозуна элек тутуп болбойт экен. Мейли сүйлөй беришсин!.. Бирок акыркы учурларда анын дилинде ал эмес тынчтык бербеген чочуй турган кандайдыр белгисиз туйгулар ойгонуп, тынчы бузулду. Ал эмне үчүндүр көңүлүндө эри менен Фатихти тез-тез салыштыра турган, экөөнү бирдейинен коюп, көңүлүндө экөөнү көпкө чейин таразалап олтурган адат чыгарды. Назарында, кийинки учурларда Музаффаров ушундай бир чоң иштерди аткарды, берилүүсү жана ишке болгон мамилеси ушундай бир ачылып кетти, бир гана Мехринсаны гана эмес, баардыгын өзүнө баш ийдирип каратып алды.

Мехринсага айрыкча анын өктөмдүгү, кайраты менен убаданын үстүнөн чыккандыгы, койчу, өткүр жигиттерге тиешелүү болгон пейли, мүнөзү жагып турчу. Мехринса акыркы учурларда Фатих Музаффаровду, анын иштерин жана көп-сөздөрүн көздөн кечирет экен, чоң жетекчи

чыныгы эркек ушундай болушу» керек, деген чечимге келди. Ошондон уламбы, башкабы, кечелери жалгыз калган убактарында эри менен директорду көңүлүндө салыштырып жатып, көп учурларда бул салыштыруулар Музаффаровдун «пайдасына» чечилип калчу.

Айрыкча бая күнү чөлдөн келген күйөөсүн көргөндөн бери Мехринсанын көңүлү эки алагды. Көңүлүндө мурдалары көзүнүн чел кабыктарын кандайдыр бир парда тосуп тургандай, эми бул парда ачылып, ал чыныгы жашоону көрдү. Акыйкат болсо.. Шокасымдын пайдасына эмес эле. Акыры жигит деген дагы ушундай болобу? Биринчиден, үстү-башына карап сакал–мурутун өз убагында алса асакеси кетеби? Көп-сөздөрүн айтпай эле коеюн, өзүн кармашычы? Паң баш! Кудум катын кишидей, директордун суроолоруна болсо түзүгүрөөк бир жооп бере алдыбы! Кошумча милдеттенме жөнүндө сөз болгондо эмне дешин билбей дудуктай балдырады! Айткан сөздөрүнө адам түшүнбөйт! Андан көрө аял бригадирлер миң мөртөбө өйдө турушту. Көптөрү ар кыл шылтоонун себебин көлдөлөң коюшпастан: «Сиздин бир кебиңиз, Фатих ака, кар алдынан терип алсак дагы айтканыңызды аткарабыз» –деп, директорду аябай курсант кылышты. Түшүнүш керек да кошумча милдеттенмени директор өзү ойлоп чыгарган жок го акыры! Ал адамга да кимдир бирөөлөр жүктөп жүрбөсүн балким! Эри болсо...директорду ойлобогондо да, итатайы кармаса да, эч болбосо өзүнүн катынынын аброюн ойлосо бир жери кем болуп калбас эле го! Эмне болгондо дагы, аялым ушул жерде, жетекчилик постто олтурат, анын жүзүн жер каратпайын деп, ушул өлүп кеткир аз гана кыйынчылыкты моюнуна ала калса, асман оодарылып жерге түшпөйт эле го! Баары бир алат экен, катын кишиден бетер чайналбай, жигитчесинен көкүрөгүнө бир уруп: «Аткарабыз!» –деп этегин бир кагып чыгып кетсе болбойт беле чогулуштан!? Жок, мындай кылыш кайда? Башында атасынан беш

бетер өжөрлүк кылды. Кайнатасы го, директордун жүзүнө карабай бастырып барганы менен, кантсе дагы айтчусун айтып, анан шарт этип чыгып кетти. Эри болсо... Ошол күнү жер жарылбады, Мехринса кирип кетүүгө! Ой, мусулман, эркек адам дагы ушундай дүмбүл болобу.

Ооба, Мехринсанын азыр да болсо, көңүлүндө эч нерсе жок, Фатих Музаффаровдун билинбеген сыйыртмактары, капыстан соккон «сүйүү» шамалдарына баш ийбей келе жатат. Бирок... айрым –айрым учурларда капыстан жүрөгүн ачуу ыза бийлеп кемиргенде, бул жарык дүйнө көзүнө тар болуп кетчү түндөр да болгон.

Ал эми Фатих бир учурларда Нигора деген муштай гана жубанга ашык болгону, бирок өз максатына жетпей орто жолдо калгандыгын. Мехринса Шокасымдан уккан болчу. Ошол себептен да баягы күнү ыйык Уккошага барганында, бир жагынан кайнене-кайнатасын ырым-жырым болгон эски салттан кайтарыш үчүн барган болсо, экинчи себеби, Фатих Музаффаровдой жигиттин жигиттик махабатын бут алдына төпсөп, тоготпой койгон бул жубанды көрүп коюш ниети дагы жок эмес эле.

Мехринса ошондо «Сулуу сулуу эмес сүйгөн сулуу» деген сөзгө дагы бир жолу ишенди. Эмне үчүндүр чоң-чоң майинкөздөрү эмнеси менендир энесинен айрылган ботонун көздөрүн элестетүүчү бу бир карыш жубан... эркектерге жакса жагаар (эркек затын түшүнүп көрүңүзчү, эр болсоң) Мехринсага жакпады. Чын. Нигоранын келбетиндеги көрүнүштөн сырдуу бир нерсе кишини өзүнө тартып туруучу алда кандай бир сыйкыр күч бар эле. Ошол себептенби, башкабы, бир жолу Фатих Музаффаровдун тоого кеткендигин укканда, жүрөгүндө биринчи мерттебе кызганычка окшогон жаман бир нерсе козголуп, таң атканча уктай албай кыйналып чыкты. Ошондо жумушчулар комитети болуп көтөрүлгөн учурларында директордон качкандары, анын жылуу жумшак мамилелерине бейпаразад карагандары эсине

түшүп. ошондо ичинен арман кылып өкүндү. Ошол.ошондон бери мурдагысынан да жакшы кийине турган, өзүнө өзгөчө мамиле кыла турган, эрте менен күзгө алдында көпкө дейре олтура турган, назик, жагымдуу атыр-упаларды иштете турган болду. Ак сөз, ошо күнү тоодон пейли айнып келген директор абал Мехринсадагы бул өзгөрүүнү сөзбеди, бирок бир-эки күндөн кийин байкап калып, алдын таң калды, кийин чамасы, анын көңүлүнө кол салып көрүш үчүн:

–Ие, иштер көңүлдөгүдөй го, жолдош төрайым? –деп сурады.

–Эмнени айтып жатасыз? –деди Мехринса, анын сөздөрүнө түшүнбөгөн болуп.

–Жасан-түсөндөр башкача го?

–Эмне, жакпай калдыбы? –деди Мехринса, жарымы азил, жарымы таарынычдай. Фатих Музаффаров шараптап күлдү:

–Жок ээ! Жакканда кандай! Заманга бап төрайым кудум сиздей болушу керек! Бир гана чарба ишинде эмес, сулуулук, кийингенде да бардыгына өрнөк болушунуз керек!..

Ошондон бери Мехринса» директорго бет келишип калганда жүрөгү ойной турган болду. Фатих дагы илештирүүчү ар кандай билсе азил, билбесе чын сөздөрүн көбөйтө турган болду. Көрүшкөндө колдорун көпкө кармай турган, ал Мехринсадан бир нерсени күтүп жаткандай, көздөрүнө узак тигилип карай турган адат чыгарып алды.

Бүгүнкү азиз меймандарга бериле турган зыяпат кыштак менен чөл ортосундагы анарзарда өтүш керек. Бак ортосунда эки кабаттуу келишкен шыйпаң заңкаят, бул жерде эң назик деген жогору жактан келүүчү меймандар коноктолот, бул үчүн бардык шарт түзүлгөн, атайын ашпоз, «ишеничтүү» кызматкерлер бар тыкан директор тапшыргандан кийин Мехринсанын барып жүрүшү дагы шарт эмес болчу. Ошондой болсо дагы Мехринса бүгүн

күндөгүдөн эрте ойгонду, кичик атлестөн тигилген көйнөгүн, парча-парча кызыл гүл салынган мамык кофтасын кийди, чачтарын келиштирип түрмөктөдү. Акырында пардаз-андаздан көңүлү толгондон соң, өзүнүн «Газигине» олтуруп, ошол бакка жол алды.

Чындыгында директордун тапшырмасын алган ашпозчу, касаптары жеңин түрүнүшүп ишке киришишкен, кой союлган, казан асылган, нандар жабылган, баардык нерсе өз ирети менен коюлган, кынтыгы жок. Мехринса убара болуп барып жүрбөсө да болот экен. Мехринса бир-эки майда-чүйдө тапшырма берген болду да, башка бригадаларды айланганы кетти.

Туурасы, талаа кыдырышына да артыкча зарылдык жок эле, көчээтен бери жүрөгүн бийлеп алган кандайдыр бир ой ага тынчтык бербей, тынчын алып койгон бир-эки мөмөчүлүк дагы бир-эки пахтачылык бригадаларын көрүп, көптөн бери кенебей жүргөн күмөнү ого бетер күч алып кирди. Талаада мудагыдай деле пахта калбаптыр, совхоз жумушчулары көрүнбөйт, бар болгону мектеп окуучулар менен шаардан келген жардамчылар бирин-экин калган косек менен гозо шактарында илинип калган пахталарды терип жүрүшөт, бош турган этектерин бири-бирине атып ойноп жатышат. Кырман болсо сыпсыйдаң, бригадирлер менен механизаторлор күнгө жаман купайкаларын алдына салышып кактанып жатышат. Алар Мехринсанын: –Терим эмне болду? –деген суроосуна мыйыгынан күлүшүп: «Эмне болот эле? Өзүңүз көрүп турасыз го эжеке!» –деп жооп беришип, көздөрүн алып качышчу. –Аба-ырайы бактыбызга ушундай туруп берсе, дагы бир-эки центнер чыгып калар, кудай өзү көрсөтпөсүн, аба-ырайы айнып калса барбы баары бүтөт.

Бул сөздөр Мехринсаны ого бетер кыжалатка салат. Анткени, ал билчү, совхоз жылдык план үчүн болгону ар күнү бир жарым, эки пайыздан пахта тапшырчу, бул барышта дагы бир жумага жетпей план бул жакта турсун,

милдеттенме да аткарылып калат болчу. «Таң калыштуу: директор мынча пахтаны кай жактан алып жатты экен? Же пахтасы дагы деле терип алынбаган бригадалар бар бекен? Бирок, бар болсо бул бригадалар кайда? Же атасы... Музафсрар Фарманов жардам берип жатты бекен? А балким, ушундайдыр! Эч таңдана турган жери жок, ал кишинин колунан келбеген иш жок, жылдызга колун созсо колу жете турган жетекчилерден деп айтып жүрүшкөндөрү да бекеринен эмес».

Мехринса ойлор менен термелип, сайга жеткенин да байкабай калган экен, узактан тааныш дарбазаны көргөндө гана өзүнө келди, өзүнө келип баягы күнү ыйык азирети Уккоша жанында, Нигоранын көз алдында «көрсөткөн оюндары» эсине түшүп, дилинде выждан азабына окшош бир нерсе козголду.

Эми ойлоп караса, ошондо чөктөн бир аз чыгып кеткен экен.

Ошонусуна ичинен бушайман. Ырас, кайненеси-кайнатасы дагы жакшы кылышпады, анткени... кылгандары Мехринсага тескери жагын тийгизээрин билишпесе, ошону өздөрү ойлошпосо! Канткенде да ал азыр илгерки Мехринса эмес го! Совхоздо үч жетекчи болсо, ошолордун бирөөсү! Адамадар угушса эмне дешет? Эскиликке берилген кайненең-кайнатаң авлиялардын кабырын бийик көрүп жүрүшсө, сөн өзүңдү көрүп туруп, көрмөксөн болуп жатасыңбы, дешпейби? Дешет! Демек айрым томлок кат жазып жүргөн койнунда котур ташы барларга табыла бербей калат го! Анткени Полот папка айткандай, Мехринсанын ар бир кадамын өлчөп, өзүнө бөлүнүп берилген машинасында жат бирөө барбы дегендер, ага көз арткандардын саны канча...

Бирок эмне болгонда дагы Мехринса мынчалыкка барбаса да болот экен, кандай болгондо да кайненеси оорукчан! Ал дагы мейли, андан кийин көңүл үчүн, бир жолу дагы ал-албалын сурабады! Апты жашар кызы

менен үч жашар уулу ар күнү чоң энеси менен, чоң атасынын үйүнөн чыгышпайт, көбүнчө ошол жерде түнөп калышат. Мехринса болсо...

Мехринса ошолорду ойлоп, айдоочуга «үйгө айдаң!» дегиси келди, эсине тоодогу окуялар түшүп, бара албады. Ал өз келечегин бетине тутуп, кыйкырык салганда кайненеси Айсулуунун: «Кой, кызым, ыйлаба! Сенин келечегиңе тоскоол болгончо өлгөнүм жакшы, менин, жан кызым!»-деген сөздөрү жадына түшүп, тамагы тып буулду!

Тооба, Ага эмне болду ошондо?

Мехринса бул куттуу үйгө келин болуп түшкөн күндөн баштап чал-кемпир аны өз кыздарынан жакшы көрүшсө көрүшөт, жаман көрүшпөйт! Азыр деле ошондой. Айрыкча шордуу кайненеси!

Ооба, чал-кемпирдин мээрими чексиз болчу ага! Жалгыз уулунун шаардан ушундай келишкен, акылдуу, окумуштуу кызды жулуп алып келгенден баштары асманда, Мехринсаны койгонго жай таба албай, төгерегинен чыгышчу эмес чалды-кемпир.

Мехринса бул сүйкүмдүү, жөнөкөй, куттуу үйгө келин болуп түшкөн жылуу-жумшак күндөрүн эстеп, дагы көзүнө жаш алды байкуш.

Адамдар дагы кызык! Ошондо Шокасымдын Ташкенттей борбордон Мехринсадай шаардык кызды жулуп алып, алып келгендиги бүтүн кыштакты кубаныч-шаттыкка бөлөгөн! Келин-күйөө ленталар тагылган «Волгада» Шокасымдын ондой болгон достору минип алган он чакты «Жигули», «Москвичтерде» бирдейинен сигнал беришип, кыштакка кирип келишкенде көчөлөрдү толтурган, адамдардын кыйкырып сүйлөгөндөрү, кыйкырыктары, балдардын ызы-чуусу, керней - сурнайлардын үндөрү, домбуралардын дүңкүлдөшү жерди асманга көтөрүп, мейкиндикке көтөрүлөт!

Кудум мына ушул, чоң сай боюнда, кайнатасынын анабул коргон алдында алоолоп жанган от асманга

көтөрүлөт. Ар бир кадамда аркандар менен тосулган күйөө жолдоштор акчаларын самандай чачып, келин-күйөнү көрүшкө келген кемпирлер, жасанып турушкан кыз-келиндер, бир жагында топ жигиттер, дагы бир жагында аяктан-быякка ызгыган балдар, баары тегерек кыйма-чийме, күлкү, кыз-келиндердин акырын айткан жумшак жар-жар ыры! Бул күтүлбөгөн ызы-чуудан Мехринса гана эмес, Шокасымдын өзү дагы кандайдыр шаштысы кетти. Ал негедир дир-дир титиреген Мехринсанын колтугунан алып, машинадан акырын түштү. Ошол учур нары жакта, бардыгы аппак көйнөк кийип, баштарына ак оромол ороп алган аялдар арасынан нооча гана, азгын гана бир аял, эркектер арасынан болсо, нооча, бир тик муруттуу бир адам бөлүнүп, алардын маңдайына келип, күйөө-келиндин алдына мурда ушул тик муруттуу шадылуу адам келип, Мехринсанын бешенесинен өпкөн, кийин өзүнө окшогон нооча, азгын аялга кезек берген, аял болсо биринчиден колундагы кесени Мехринсанын башына тегеретип айландырып, тыйындарды чачып жиберген, анан көзүнө жаш алып: «Бою башыңдан апаң айлансын!» –деп оң жүзүнөн, сол жүзүнөн чолп эткизип өптү. Кайын энесинин өпкөсү кубанычтан толуп көзүнө жаш алды, бир нерселерди быжылдайт, бирок анын сөздөрү жерге чачылган тыйындардын шок жарандашы, балдардын кыйкырыктарынын алдында калып жатты.

Мехринса кылт-кылт аккан көз жаштарын айдоочусу көрүп калыштан коркуп, жүзүн сол тарапка бурду. соң жүрөгүндөгү ички күйүт ызаасына окшош туйгуну басыш, үмүтүндө, көңүлүндө дагы Шокасымды күнөөлөшкө өттү.

Ооба, эмне үчүн турмуштарынын изинен чыгып кетишине жалгыз эле Мехринса айыптар болот экен? Эри дагы айыптар! Эрсинчиби, жигитсинчиби, бир аз башыңды көтөрүп эркекке окшоп жүр, мындай!

Мехринса көңүлүнүн бир четинде эрине ыргытылган бул жазыксыз таштардын орунсуз экендиги, күнөө

Шокасымда эместиги, эгер ал эринин жанында болгонунда Шокасым да мынчалык эзилип, көңүлү жүрбөстүгүн жакшы билет, бирок аркандалып калган аттай, ич күйгүзгөн туйгуларды жеңип кете албай турду... ал туйгуларга багынып турду.

Ал көз жаштарын акырын гана сүртүп, мекемеге жетпестен машинадан түшүп, дөңдү аралап жалгыз кетти. Дөңсөөнүн жамбашында, совхоздун имаратынын алдындагы майдандын так оротосунда «Жеңиш баракчалары» деген бийик эстелик бой көтөргөн болчу. Бүгүн чакырыла турган элге белгилүү болгон айкелчилер жараткан бул эстеликте көкүрөгү орден-медалдарга толгон жоокер менен жөнөкөй бир кемпир кучакташып турат, кемпирдин алдында кичинекей бала атасынын тизесин баш койгон: алардын нары жагында болсо көзүнө жаш алып, эрине термелип турган келишкен бир жубан көзгө даана көрүнүп турат!.

Жалтылдаган бетондон куюлган бул эстелик ушундай кымбат жана ыйык болчу, ал эстелик адамдардын жанынан бүткөндөй жакын, анын кандай бүткөндүгү менен деле эч кимдин иши жок, бардык адам ага өз үйү, өз буюмундай үйрөнүшүп кеткен болчу.

Мехринса бүгүн негедир, а балким, эстеликти тургузушкан айкелчилер кадам таштагандыктары үчүндүр, алыстан ага тигилип, ал өмүрүндө биринчи ирет көрүп жаткандай кызыгып карап жатты, капыстан дөңчөнүн ушундай чөкөсіндеги аппак эстеликке көзү түшүп, аргасыздан токтоду. Бул –ак мрамырдан жасалган бир жуп ак куу айкел эле. Адамдардын сөзүнө караганда бир устунга орнотулган бул айкелди Нигорахандын күйөөсү Бекзад жараткан. Анда эки ак куу –бири ок жөп жерге кулап жатса, экинчиси болсо аны бүтүн турпаты менен кармап калууга талпынып жаткан ак куулардын элеси берилген.

Мехринса бут алдынан чыккан бул айкелди илгери же көргөн, а балким, көрсө дагы этибар бербеген экен, аны көрөр замат, качырып келген эки бир жуп туйгуга бой сунуп айкелченин оро парасында узак туруп калды.

Мрамыр айкелче жеңиш өтмүшү монументинин үчтөн бирине да тең эмес, бирок... Я кудуретиңден!.. Назик дит менен жасалган бул эки куштун жан талашта бири-бирине талпынышында, алардын мисалында жандуу туюлган мундуу көздөрүндө кишини дир эткизип титиретүүчү үнсүз бир дарт, күйүт бир гана куштарда боло турган чексиз бир мээрим боорукердик бар болчу.

Мехринса күтүүсүз жапырылып келген алда кандай өзүнчө туйгуга моюн сунуп, башынан оромолун шарт алып, куштардын көздөрүн, канаттарын, анан тумшуктарын абдан жакшылап аарчыды, тазалады, тазалагандан соң, жараланган ак куш ага негедир Шокасымды элестетип, тамагы заматта буулуп өзүн бакка урду...

«Жеңиш өтмүшү» монументинин автору айкелчи Мардон Закиров менен анын досу Халим Садимов зыяпатка күн батып, каш карайып калганда келишти. Экөө тең түнт, үнсүз, кабактары бүркөлгөн эле. Мехринса кийин билсе, алар өздөрү курган эстеликтери туурасында совхоз эмгекчилеринин катын алыш үчүн келишкен экен, бирок идарага адам топтолбоптур. Мардон Закиров мындан каттуу ирээнжип, налый баштаган эле, Фатих Музаффаров бир ооз сөз менен бул жагымсыз көрүнүштү ортодон сүрүп салды:

–Э, ушул бир кат деп, бүтүн дүнүйөңүздү караңгы кыласызбы. Мардонкул ака? -деди ал пахта гүлдүү пиалага шарап куюп жатып.

Мардон Закиров ага өтө берилүү менен тиктеп:

–Кандай сонун эле, бардыгы сиздей ак көңүл, улукман болсо, укажан! –деди. -Досуң миңге жетсе дагы аз, душманың бирөө болсо да көп, –дегендей, Расул

Нурдинов деген бир, «досубуз» бар, миңдей душманга татыйт, кемсинткени-кемсинткен, ушулардын оозуна жапканга кана эми ушул кат капкак болуп калса деген үмүттөбүз да үкажан. Же туура эмес айтып жатамбы? Халим Салимов оор күрсүнүп, –гырыңдады.

–Туурабы деп коесуз да, устат, –деди Халим Салимов оор күрсүнүп, –гырың дей албай калат болчу оозун жаап! Эмнеси менендир узун бир нерсени эстетүүчү бул адамдын добушу кудум кыякта чалынган мундуу музыкадай угулуп, олтурушта бир көз ирмем жымжырттык өкүм сүрдү.

–Жакшы, бул сөзгө чек коелук! –Фатих Музаффарович тез ордунан туруп, колуна шарап толо пияланы алды. –Ушул бүгүндөн баштап, биздин совхоздун эмгекчилерин коргоочуларыбыз деп эсептей бериңиздер, Мардонкул ака! Кана, алакан чабалы, достор, алакан чабалы!..

–Дасторкон төгөригиндеги жыйылгандарды алакан чабууларын, күлкүлөрүн Мардон Закировдун көз жашы аралаш титиреген үнү бузду.

–Рахмат азиздер. Бул жакшылыгыңар бизден кайтпаса, перзентериңизден ылайым кайтсын, Фатихжан! Бир гана сизден дагы бир өтүнүчүм бар, үкажан!

–Угайлы, угайлы?

–«Жеңиш баракчасы» го, өз ордуна төп келген бир жайга орнотулган, бул үчүн рахмат азизим... Бирок... өзүнүн чыгармасын өзү мактап жатат дебөңиз үкажан... Бирок... ушундай улуу эстеликтин оро парасына анабул чучмек, бачкине айкелди

көндүрүп коюш туура болор бөкөн, үкажан!?

–Кайсыл айкелди айтып жатасыз? «Ишеним» эмеспи?

Тапкан атын караңыз!–«Ишеним» имиш!–деди Мардон Закиров. Анын үнү кайрадан дирилдеп, мурдагы

сынга алган үндөрү жаңырды. Фатих Музаффаров негедир ыңгайсыз абалда болуп:

–Токтотунуз! Бул сөздөргө чекит коелу! –деди үнүн катуу чыгарып. –Совхоз ишчилери наамынан жазылган коллективдүү жазылган кат чөнтөгүмдө дейбериңиз! Бул катта ишчилер классы бир гана сиздин улуу чыгармаңызды коргойт, балким өзүңүз айткан душмандарыңызга да аеосуз сокку болор!

Ортодогу жымжырттыкты Мардон Закировдун толкунданган, калтыраган үнү бузду:

–Сиздерге миң мертебе ыраазымын, азиз досторум! Сөзүмө ишенгиле: мен өзүм үчүн эмес, акыйкат үчүн күрөшүп жатам, бар болгону!

–Балли! –Закировдун жоон үнүн Халим Салимовдун чоордой ничке, чыйылдак үнү кубаттады. Жолдош директор! Балким сиз ойлогондурсуз, ичи кара, бакыл адамдар бир гана чарба жетечилер ортосунда гана көп деп. Жок, өкүнүчтүү жери чыгармачылыкта болсун алар биздин иште да, түбөлүк чыгармачылык багытта да толукташып жатат.

Музаффаров кабагын бүркөп мыйыгында күлдү:

–Билебиз! Бардыгынан кабарыбыз бар, ака!.. Бирок ошондой болсо дары сиздерге айраңмын, акалар! Билип туруп араларыңызда мындай ичи кара адамдар бар экен, күрөшүш керек мындайда... ачып ташташ керек. «Арманга» окшогон кичинекей чыгарманы асманга көтөрүп сиздердин улуу чыгармаларыңыздарды жерге уруучу мындай... туруксуз, бакыл, өзүн гана ойлогон окумуштууларды! –Фатих ушундай деп колундагы саатына тигилди. –Бир кашык канымдан көчөсиз, Мардонкул ака! Сиздей улуу айкелчилер менен дидарлашуунун өзү чоң бакыт. Бирок... Айла жок! Биз жолдош жумушчулар комитети менен бирге жарым сааттан кийин райкомдун бюросунда болушубуз шарт!

–Эч нерсе эмес, беймарал, беймарал, –деди Мардон Закиров -Бир гана документтер...

–Баягы айткан катты эртең эле тийиштүү жайларга жөнөтөбүз. Азыр... менин «Волгам» силердин ыктыярыңыздарда. Мына, Полот папка... Полот акем сиздерди күзөтүп коет! Кана, кеттик, жолдош жумушчулар комитети.

Меҳринса ордунан араң туруп, меймандар менен зорго кайырлашты. Мардон Закиров анын колун өөп, бир нерселерди сүйлөп кылыктанды. Халим Салимович болсо Ташкентке барганда кирип турушун өтүнүп, адреси жазылган чырайлуу жалтырак визиткасын берди. Бирок Меҳринса алардын бир дагы сөзүн жакшы илгеп ала албады. Ал бир нече айдан бери кандайдыр сагыныч аралаш кайгы менен күтүп жаткан коркунучтуу окуя ушул бүгүн, азыр, бир нече мүнөттөрдөн кийин жүз беришин сезді. Сезді да өзү да күтпөгөн маалда кезүне жаш алды. Көңүлүңдө болсо:

–Каерде жүрөсүз, мени бул азаптарга таштап коюп Шокасым аке?–деген пикир өттү. Башта көз жашына кошулуп келген бул ич күйдүргөн ой, ирмем өтпөй таарыныч кудуретине айланды: Беттер болгун! Ким сизге жаш келинчегиңизди бирөөлөргө таштап кой деген! Садага жигит кет!»

Анын бир ою акырын гана качып кетишке да урунуп көрдү, бирок ошол саам ылдыйга түшүп кеткөн Фатих Музаффаровдун ширекайф өктөм дабышы угулду:

Меҳринса пачакталган эшик алдына тизелеп олтуруп, эринин башын кучактап, дагы караңгы кечени зар титиретип өкүрдү:

–Шокасым ака! Сизге эмне болду, жаным! Сиз өлгөнчө мен өлөйүн, махабатым менин!

ОН БИРИНЧИ БАП

Уулу кыштакка кеткөн көчөсү Шорахим Алгырдын түн бир оокумга чейин уйку кушу качып, таң эртелөп ордунан турду.

–Көктө жылдыздар баягысындай жаркырап жанып турат, бир гана асмандын чыгыш тарабы эми гана агара баштаган болчу. Шыйпаңдагы студенттер али коңурукту кош тартышып уйкуда, үстүнө калың фуфайка кийген, борсоктой семиз студент жигит эки чоң чай кайнатчу самоорго от жагып, чай кайнатышка убара. Аба ачык, бирок салкын, күндөгүсүндөй тоо тараптан келген гыр-гыр соккон шамал денени чыйрыктырат.

Шорахим Алгыр шашылбай, акырын жүрүп, коргонду айланып чыкты, стан алдындагы жүзүмдөр бир-эки жыл мурда эгилип, азыр болсо төө бою болуп калган, шабдоолу, алма жана өрүк көчөттөрүнүн, арык жана завырларын бир-бирден көздөн кечирди.

Көктөмдө келгенде (анда келини Мөхринса ушул жерде эле) стан алдындагы отургузулган жаш көчөттөр көзгө эң эле ысык көрүнгөн, дагы бир-эки жылда стан тегерегинде чоң, көркөм бак пайда боло тургандан кабар берип, ичинен уулу менен келинине абдан ыраазы болгон эле. Эми караса, жүзүмдөр чырмоокко окшоп ар тарапка өрмөлөп, жер менен бир болуп жатат, кайчы тийбеген ноодалары, бытырап шак жазып чым болуп кетиптир. Арык жана завырлар көмүлүп, камыштар терилип калыптыр.

Алгыр биринчи уулунан ирээңжиди, кийин анын рухияты эсине түшүп, туз куйгандай ичи ачышып кетти.

Жүзүнө тик карап, кече уулуна айткан сөздөрүчү? Жылан пост таштап жатканда бул сөздөрүн айтып, жигит кишинин намысына тийгеничи?

Алгыр ушуларды ойлоп көңүлү кир болду, бул каңырык ойлордон кутулуш үчүн дарак кайчы таап, жүзүмдөрдүн, ноодаларынын артыкча шактарын, алдынан

төшип чыккан кичинөкөй бутактарын бирин да койбой кыркып салды. Мындай караса, топ дарактар бир көз ирмемеде кудум сакал-муруттарын иретке келтиргендей, чачтары таралган жигиттердей жашарып, өзү дагы кубат алып, бир пиала чайды нарыдан-бери ичип, жумшартышка киришти.

Бул арада аркан бою көтөрүлгөн жана башталганда шоолаларды наристе боюндай майин туюлган күн барган сары жамбашына кирип тандырдай кыздыра баштады. Бирок -алгыр дагы бош келбеди, үстүндөгү чапанды чечип, көйнөгүнө чейин түшүрүп, көкүрөгүн шапатага тосуп кетменди жер ныктап ура берди. Ал ар он беш – жыйырма кадамда токтоп, аркасына бир карап коет, ошондо тизесине келген жантак, ажырык жана камыштардан тазаланган бак баягыдан да ачылып, кандайдыр жыргап, ага мээрим менен тигилип жаткандай туюлуп, көздөрүнө куюлуп жаткан кара терди сыдырып таштап, дагы бардык күчү менен кетменге–жабышат. Өз ишинен өзү кубат алган. Алгыр кетменди ошол жазмышынан жазбай уруп, жалган бешимде жыйырма сотыхка жетө турган жайды бүтүн жумшартып, тегиздеп, куруп-калжырап калган жапайы таштардан тазалап, чыгып, станга барышка да шайы келбей, арык боюндагы ажырык зарга чозулду.

Чындыгында көз коркок, кол баатыр дегендери чындык экен. Мына, камыш жана ажырык басып, көзгө куник көрүнүп турган бак бир заматта жүзүнөн кара тарды алган келиндей ачылып, жадырап жайнап калды.

Төбөгө келген күн кудум жаздагыдай күйдүрө баштады, бирок кара терге түшүп, көйнөгү дененсине жабышып калган Алгырга анын ысыгы чымын чаккандай да таасир кылбады, тескерисинче, ажырык зарда жүзүн күнгө тосуп, чалаксынан жатып дилинде ажайып бир равшандык жана канадайдыр ички жаман сезимди туюп жатты.

Алгыр эч качан иштөн, кара жумуштан качкан эмес. Багбанчылык ага ата мурас. Маркум атасы ага, эгер жаңылышпаса алты-жети жашар убагында эле багбанчылыктан сабак берген, бак ажары бакчыдан деп жүзүмдү камтек, дарактарды улаш, өстүрүш өнөрлөрүн үйрөткөн, дарактар качан «сүт» бөрөрүн, качан «кысыр» калганын –бул илимди суу кылып ичирген эле. Ушул себептен кыштакта эң көркөм алардын багы эсептелип, ошол себептен Алгыр айрымда кароосуз бакты көрсө туталагы тутуп, бак ээсинөн сурап отурбастан, колуна кайчы кармоочу.

Алгыр бүтүндөй денеси эзилип кеткен соң жаткан жайында таштай катып уктап калган экен, бир маалда кимдиндир түрткөнүнөн ойгонуп кетти.

Жанында таразакөч туруптур, анын жүзүн пахта булалары басып, кебете-кешпири боз ала, ала-гүл көздөрүндө кандайдыр түшүнүксүз сыр бар эле...

–Кыштактан машина келген болчу, кайтып кетип жатат. Каласызбы же... Алгыр көздөрүн укалап, өзүн ырастап олтурду.

–Шокасым келбедиби?

–Жок... Таразакөч эмне үчүндүр кабатырлангансып көзүн ала качты. Алгыр жайында таштай катты.

–Кайта турган убактысы да болуп калды го? Эмнеге кечигип калды экен –аа? Таразакөч каш-кирпиктериндеги пахта булаларын артып:

–Эмне кыласыз бу жерде? –деди. Бара бөрсөңиз да-болот эле го, Алгыр! Эсепчи эмненидир айтышка тили барбай, чайналып жаткандыгы аян болду.

Алгырдын бир ою: «Гылый, көзүңдү алаң-жалаң кыла бөрбөй ачыгын айта бер, кум баш!» деп анын ата-бабасын койбой бир сөгүп алышка урунуп, өзүн араң басты. Мурда эч качан жыты келбеген муздак уваймага батып, ал бүтүн дүнүйөсүн муздатып, аны бир көз ирмем тилсиз кылып койду.

–Машине кана? –деди ал жаны чыгып. –Кырманда, сизди күтүп турат, –таразакеч гылый көздөрүн дагы жашырды.

–«Япырай, Өзүмө окшогон кызуу кан жигит, жаны чыккан үстүндө калтыс бир иш кылып койбогон болсо эле, балаң түшпөгүр»

Алгыр азыр кана чабылган жерди былк-былк басып, станга өтүп, устунга асылган чапанды желкеге таштап, кырман тарапка басты. Ал айдоочудан бир сөз угамын деп үмүт кылган болчу, бирок элүүлөргө барып калган токтоо шофер дагы андан көзүн алып качты. Шорахим сөз сурашка да жүрөгү батынбай, кузовко чыгып каптардын үстүнө чозулду...

–Машина кыштакка күн батып, каш карай баштаганда кирип барды. Шофер аны сайга чейин алып чыгып койду да, кайыр кошту дагы насыя кылып, бош машинасын тарактаткан бойдон жөнөп кетти. Бул дагы жакшылыктын жышаны эмес болчу.

–Алгыр жүрөгү кудум эле денесине батпагандай курс–курс уруп, дарбазаны ачты. Тышкы короосунда кара кашкасы негедир агыл үстүнө каңтарылып коюлган, ички короо турараагы бак ортосундагы үйдөн кана эми жылт эткен чырак көрүнсө, же бирөө жарым бар дегенсип үн болсо кана!

«Я кудуретиңцен! Буларга эмне болгон, көчүп кеткен куракке окшоп калыптыр го!» Алгыр алсыз кыймылга келбеген буттарын араң сүдүрөп, он-он беш кадам таштап,

анын оро парасындагы айванда неберелерине салынган төшөктүн бир четинде

муңайып олтурган Айсулууну үстү-башына жабышып калган нооча аялына көзү түштү. Чамасы, бир нерсе болгонуна карабастан, неберелери уктап калышкан.

Айсулуунун көзү төрт болуп аны пайлап отуруптур. Ал Алгырды көрүп пайпастанып

ордунан туруп, айванга түштү.

–Мен шордууну не күндөргө салып, кай жерлерде жүрөсүз, –атасы? –Айсулуу неберелерин ойготуп жибериштен коркуп, шыбырап сүйлөдү-да, бүтүн эрки руху менен силкинип, пык-пык ыйлап жиберди.

Алгыр жайынан кыймылдашка күчү жетпей:

–Эмне болду? Тынчтыкпы өзү? –деп араң сурады.

–Тынчтыкпы дейт дагы? Директор менен келиниңиз кай жергедир кетип жатышкан экөн. Жолдо уулуңуз учурап калып, аларды кууптурбу, эй, директор машинасы менен бастырып барып уруп кетиптирби, эй! Кыштакта толо дуу-дуу сөз, кайсы бирин айтайын сизге...

–Шашпа, Айсулуу! –деди Алгыр буулган үндө. Шокасым... аманбы, иши кылып?

–Уулуңуз ооруканада. Өзүн билбей жаткан имиш! – Айсулуу үн чыгарып ыйлоодон коркуп, колдору менен оозун жаап алып, айван кырына отуруп, үнсүз титирей баштады.

Алгыр аны соороткусу, нымжан желкелерин сылагысы келди, бирок жүрөксүнө албады. Колу аялынын желкесине тийиши менен ал дагы өзүн токтото албай өкүрөп жиберишин, анан, неберелери ойгонуп, караңгыда ызы-чуу көтөрүлүшүн көз алдына элестетип, акырын шыбырады:

–Элден мурун увайма кылба, Айсулуу! –деди өпкөсүн араң басып. –Билимдүү докторлор көп азыр, балээ-азадан өзү куткарсын сен сабыр кыл, Айсулуу! Мөн ооруканага барып келейин.

Айсулуу мыңк этпеди.

Алгыр, ал анын артынан ээрчип алганынан корконсуп бут учунда басып, аркасына кайтты.

–Алгырдын көргөн кара кашка алдыңкы буттары менен жерди тик-тик уруп, акырын бышкырып койду. Алгыр кандайдыр ички бир туйгуга бой сунуп, анын мойнунан кучактап алды. Бир учурларда ээсинин

самаганын бир тартканынан сезип, (актарда не-не болгон аламан топтон жарып чыгып жүргөн кара-кашка, азыр дагы Алгырдын ичиндеги күйүп турган дарттарын паамдагандай, узун мойнун атайлап буруп, карап карап койду: анын кайноолудай ийрик, капкара, саргычтанган көздөрүндө мээр аралап боор ачыгандыкка окшош бир нерсе жылт этти.

–Япырай, ага эмне болду! Карылык сага таасирин тийгиздиби же жаш баладай өзүн-өзү кармай албагандай болуп калдымбы? Атына минип ооруканага чаап барыштын ордуна анын мойнунан кучактап тилсиз жаныбардан жардам күтүп турса? Катын болуп кет-ээ!

Кечээги күнкүдөн аз-маз гана кичирейген ай көктө күндөгүсүндөй жаркырап жанып турат, сай жана сайдын наркы өйүзүндөгү чоң кыштак анын сүт менен курулган аппак, чачыраган шооласына карк болуп, тойгон козудай тынч гана магдырайт, бир гана төбөдө кадимки эски айыл тараптан радио толкунундай жагымдуу бир күү дарыядан акырын гана угулат.

–Оорукана бир чакырымча алыста, сайдын наркы өйүзүндө, идарага жакын жайда эле. Алгыр атынын башын ошол жакка буруп, сай жакалап бастырды.

–Чоң сай адаттагысындай ээ жаа бербейт, ал жер - бул жерде оттоп жүргөн ат менен эшектерден башка бир дагы тирик жан көзгө илешпеди.

Өмүрү өткөн экен. Эх, арман, бир учурларда Алгыр балалык көздөрүндө кудум мына ушундай түндөрдө, кыштакта эң бака-шака түшкөн эң сүйүктүү жай –мына ушул көкмөк сай болчу. Анда артынан жаңы кыштак ортосундагы эски айылдын жаш улан-кыздары көчүп чыгышып, алар топ-топ болушуп, таңга чейин бекинбечек ойношуп, ким бирөөлөрдүн балаканасына, саманканаларында жашырынышып, таң атканча тополоң кылып чыгышаар эле. Эмичи, эми...

Каршысынан эшек минген эки карыя көрүндү. Оорукананын бак көчөсүнөн учуп чыккан «Жигули» кырга өрдөп кетти. Алгыр эмне үчүндүр карыялар менен бет-маңдай келгиси келбей, атынын башын солго бурду да, бактуу көчөгө шуңгуду.

Оорукана ушул көчөнүн акырында, эски өрүкзар бактын ортосундагы бир кабаттуу көрүмсүз болгон имаратка жайгаштырылган болучу.

Дарбазасы ар дайым аңырайып ачык, чырак асылган эч ким жок, оорукана тыптынч бейтаптар жоктой, бирок ачык терезелерге жакындашканда гана Алгыр ичкериде олтурган, кол-буттары бинт менен оролгон үч-төрт балдар узун, бойлорунан узун келген халаттарынын этектери менен жер шыпырып жүргөн чалдарды, кемпирлерди көрдү. Алгыр көрүнүшү менен бирөөлөрдүн жүздөрүндө боор ачыгандык, бирөөлөрдүн жүздөрүндө кызыгуу пайда болду, айрымдар бирин-бири түртүп, шыбыр-шыбыр кылып калышты.

Алгыр мурда эле билчү. Башкы врачтын бөлмөсү узун, тар коридордун эң акырында оң колдо эле. Башкасын билбейт, эки жактагы эшиктердин көрүнүштөрү ачык болсо дагы бул каана эмнегедир дайыма карангы тартып турчу. Алгырдын мурдуна гүп этип урган жагымсыз дары жытынан көңүлү айнып, эми-эми гана бөлмөгө кадам шилтеши менен сол тараптагы эшиктердин бирөө ачылып, андан үстүнө кир болгон ак халат кийген орто жашар бир жубан чыкты. Жубан Шорахимди көрүп, бир бейтааныштай, жапайы бир жырткычка туш келгендей бөлмөгө чуркап өттү да, анан токтоп, өзүн баш врачтын бөлмөсүнө урду.

Эх пендем! Эмнеге бул катын андан жан алгычтан качкандай качты? Эмне анын көрүнүшү ошондой беле... эшек коркуткандай болсо.

Алгыр кадамын тездетти. Бирок ал баш врачтын каанасына жакындашып калганда ичкериден баягы жубан атылып чыкты да, денеси менен эшикти тосуп алды.

Алгыр ичкериден угулган кандайдыр шарап-шурук, тарак-турук үндөрдү угуп:

–Доктор барбы? –деп сурады калтырак басып. Жубан кулачын жазып, буттарын полго бекемирээк тиреп алды:

–Баш врачыбыз бош эмес!

Алгыр эмне кылып жатканын өзү билбей, жубандын колдорунан кармап, бир силкиш менен четке алып таштады. Жубан учуп кетип, коридорду башына көтөрүп ызы-чуу салды:

–Жардам бергиле! Өлдү!

Бирок Алгыр жубан тарапка кайрылып да карабады, кааналардан карап тургандарга да этибар бербеди, бир тебишинде эшиктин кулпун бузуп, ичкериге кадам койду.

Ал кириши менен мурдуна гүп этип арактын жыты урулду. Терезеси бакка караган, чоң гана төрт бурчөк бөлмөнүн төрүндө... оорукананын башкы врачы Аким кичине менен совхоздун директору Фатих Музаффаровдор кудум генералды күтүп жаткан аскерлердей какайып турушат. Терезе алдындагы жазуу столунда бир шише арак менен бир тарелка жүзүм, чала тиштелген алма, туздалган бадырың. Дагы куурулган тооктун этинин сөөктөрү үйүлүп четте жатат.

–Фатих Музаффаров Шорахимди көрүшөрү менен капыстан секирип столго чыкты, бир тебишинде терезени шарактатып ачты да, өзүн караңгы бакка атты.

–Токто, былык! –Алгыр анын артынан терезеге атылды, бирок Аким кичине кулачын жазып. анын жолун тосту:

–Сабырдуу болуңуз, Алгыр!

–Мен сабырдуу болоюн! –деди Алгыр кансырап. Сен болсо доктор деген наамыңды булгап, ал митайим менен арак ичип, көңүлүндү көтөрүп олтур!

–Аким кичине бешенеси бийик туфлиси менен полдо тик-тик секирип, Алгырга жакындашты.

–Эгер бир култум ичкен болсом... эмне десөңиз болоюн, Алгыр! –деди а оозун чоң ачып «уф» деп үйлөдү. –Бул өпкө өзү, директорду айтамын, кылгылыкты кылып коюп, ич күйүтүн ичкиликтен чыгарып жүрөт! Ушуну билип коюңуз, Алгыр, эгер уулуңуз аман калса... аны менен ушул жаман Аким кичине алып калды дей бериңиз!

–Уулум кана өзү? –деди Алгыр көңүлсүз.

–Уулуңуз райондук ооруканада. Кечээ колубуздан келген жардамды көрсөтүп, ошол замат районго жөнөткөнбүз аны!

Алгыр жанында турган эски диванга «шалак» этип олтуруп калды. Бир аз өтпөй акылын жыйып:

Ага эмне болгон өзү? –деп сурады. Аким кичине оор күрсүнүп, колун шилтеди.

–Ал жагын сурап-териштирип, өзүңүздү кыйнап олтурбаңыз, Алгыр, кыскасы... баштан жараат алган, көкүрөгү эзилген...

Алгыр капыстан кыялына келген пикирдөн дүйнөсү муздап:

–үмүт барбы иши кылып? –дей алды күчтөнүп.

–Ар кандай... бардык чаралар көрүлүп жатат. Кабарлашып турабыз. Сиз... сиз... сабыр канаат кылып бел бакты бекемирээк байлап туруңузчу, үмүт деген үмүт, үмүттү шайтан деп коет акыры!

–Ошондон кийин эмне болду. Аким кичине дагы эмне деди, ал эмне кылды –Алгыр муну эстей албайт. Назарында бир нече убакыт бир каңшар караңгынын каарына жыгылып түшүп, андан тырмышып, тартышып араң чыкты. Бир маал караса, терезеден кирген жайдагы

төрөккө каңтарылып койгон кара кашканын жанында туруптур.

Ал башындагы кычкачтай сыгып алган муздак увайманы мээсинен араң чыгарып, атына араң минди да оорукананын короосунан чыгып кетти. Кийин өзү сезбеген турушта дагы ошол караңгы каңшардын каарына жыгылды да, дагын бир нече убакыт эмне болгонун сезбей калды. Бул сапар кара кашка өз жүрүшүн токтоткондо гана эсине келди. Караса, өз короосу, өзүнүн дарбазасынын алдында туруптур.

Бу не деген азап! Бул эмне деген кордук? Шаарга барып, уулуман кабар алыш ордуна, эмнеге кайра үйүнө айланып келди? үйүндө эмне кылат? Айсулууга эмне дейт. Алгырды бул жүдөгөн ахвалда көрсө, анысыз деле дарди дүнүйөсү караңгы болуп жаткан Айсулуунун алы эмне кечет жүрөгү жарылат го! Шордуунун!

Алгыр аны Айсулуу эми эле көрүп калчудай, боздоп жибөрүүдөн корккондой, шашып-бушуп атынын башын аркага бурду. Ап сай бойлоп жарым чакырымча жүргөн соң, сол колго бурулду, эки жагы пакса дубал менен тосулган кыңгыр-кыйшык көчөлөрдөн өтүп, шаарга бара турган чоң көчөгө өтүп алды!

Али жалбырактары төгүлүп бүтпөгөн туташ бактар, чоң жолдун эки бетиндеги бир кылка ак үйлөр тынч, магдырап уйкуда көөшүлөт. Жок, бир гана кыштак эмес, бүтүн аалам наристе кубанычындай таза, бөйазар, мамиреген уйкуда таттуу түш көрүүдө, бүтүн көң аалам бейташпиш, бейгалва мемиреген жашоо тиричилигин сүрүп жатат, жалгыз Шокасым гана бактысыз, бир ал жараланган, кордолгон жабырланган.

Алгыр капыстан эриндериндеги нардан бир нерсени сездди да, дарс колдору менен нымдалып калган сакал-мойлолорун арчыды.

–«Я, тооба! Бир кем алтымышка барган муйсафид... сага эмне болду, Шорахим? Бирөө көрсө эмне дейт?» –

деди ал өзүнө-өзү кейип, бирок кыялына бул пикир келиши менен бирден өпкөсү толуп, тамагы тың буулду.

Акыры, ал Алгыр, эмне күнөө кылыптыр, үстү-үстүнө патырап, бул машакаттар түшсө? Кайсы жазыктары үчүн аны мынчалык кордошот, жетешет? Адилет кайда өзү? Күнөөсү саалкам кырк жыл ызаа эмнелигин билбей, күнү-түн талаадан чыкпай кетмен чапкандыгыбы? Бир гана өзү, катыны, бала-чакасына оордук салбай, кышын-жазын тизеден кар, ылай көчип иштегени үчүн азап чегип жатабы, ал?

–Бир учурларда атагы бүтүн өлкөгө кеткен колу гүл эли сүйгөн бакчы, эми карыган чагында тапкан ызат-икрамы ушул болдубу?

Жок, Алгыр кылган эмгектерин эч качан пеш кылган эмес. Ал иштеген болсо, биринчиден, өзү үчүн, бала чакасы үчүн, кала берсе... ата кесибине мээри түшүп, ошого берилгендиги үчүн иштеди. Жер тырмап иштеди. Ал азыр да кылган иштерин бирөөлөрдүн жүзүнө салмакчы эмес.

Бир гана... булар кечирбеген адилетсиздик, уулу теңцүү бул оолукма директордун зордукчулугу!.. Жок бул акаарат, бул адилетсиздикке канаат кылып болбойт! Бул укукту ага ким берген? Ким үйрөткөн?.

Алгыр, көкүрөгүнө тоо болуп кадалган бул суроону өзүнө-өзү берет экен, мээсинде: «Музаффар!» –деген сөз жарк дей түштү.

Алгыр соңку үч-төрт жылдан бери Музаффарды көрбөгөн, бир гана «Чөлкурулуш» деген эң чоң имараттуу жай экендигин, кошок–кошок «Волгалар» аянтта турсун, ал эмес, вертолеттору, самолеттору бар экендигин уккан болчу. Мындан бир ай мурун аны чөлдө, уулунан кабар алганы барганда капыстан көрүп калды.

Музаффар, бир өзү эмес, үч-төрт өтө салабаттуу, өтө келишкен сыпайы адамдар курчоосунда, эки «Волгада» келди.

Эзелтен арык, сөөктүү адам, ал соңку жылдарда карын салып, кыйла семирп оорлошуп алыптыр, көзүнө көгүлтүр көз айнек тагып алыптыр, ал талаа айланып жүргөн болсо дагы үстүнө жол-жол ак жолу бар күрөң түстүү костюм, бутуна жалпак тумшук кара туфли кийип алыптыр, бир убактарда жаак эттери ичине тартканы сыртына чыгып, томлок болуп жем жеген короздой кыпкызыл болуп алыптыр.

Алгыр эски кадырданы менен саламдашып, анын сыпсылык терең жүзүндө кайраттуу бир ишенимдин бар экендигин көргөндө өзүнүн сакал-муруту алынбай, жапайылашып кеткен кебетесин көз алдына келтирди.

Чын, Музаффар муну билдирбеди, учу жапыз, жалтырак туфлисин балк-балк топуракка батырып, Алгырдын алдына өзү келип учурашты, ал абалын сурады, ал эмес Айсулуунун сак-саламат жүргөндүгүн сураштырды. Кайырлашып жатышканда болсо, желкесипе колун коюп:

–Чарчапсын, досум, –деди көзүнөн көгүлтүр көз айнекти алып. Ошондо анын томлок жүзүндө аралаш балдардай чыныгы, ылык бир мээрим жылт этти. Пенсияга чыктыңбы?–деди Музаффар, кадырданынын желкесинен колун албай.

–Жок, деди Алгыр.

–Эмнеге?

–Биринчиден, али пенсия жашына жетелекмин. Бир жыл бар -деди Алгыр мойнун кашып. –Кала берсе... үйрөнгөн көңүл -өрттөгөнгө күйбөйт экен, туурасын айтсам, бир жагынан перзенттериңдин күндөлүк жашоо тиричилигин ойлойт экенсиң, бир жагынан карылыкка моюн сунгуң келбөйт тура.

Музаффардын жүзүндө турган ак сезими көңүл көтөргөн кубаныч менен алмашты:

–Жакшы, жакшы! Жүрөктө жалын бар дегин али! Гоби чөлдөрүн, Хинган тоолорундагы жан кечти азаптарга

бардаш берген азаматтар, келип-келип эми карылыкка бой беребизби де?

«Гоби чөлдөрүн, Хинган тоолорун!» Бул эки сөздү укканда Алгыр, тызылдап күйүп турган жазда көкүрөгүнө жел тийгендей, азайы денеси жымырап кетти. Ушу-ушу. Музаффар жөнүндө уккан миш-миштер себеп, жүрөгүнө орношуп калган суук кудум күн тийгендей эрип жок болгон.

Ооба, Хинган! –деди Алгыр күрсүнүп. –Жакшы дагы эсинде бар экен!

Музаффардын азгын көздөрүндөгү жылуу кубаныч иренжиген, жактырбаган маанайга өзгөрдү.

–Жакшы дагы эсинде бар экен, дегениң эмнеси? Ал күндөрдү эстен чыгарып болобу досум? –Музаффар ушундай деди да, туфлиси менен топуракты балп-балп басып, «Волгасына» карап кетти, бирок машинага олтуруудан мурун аркасына бурулуп карады:

Болуптур аман бол, Алгыр! –деди негедир капыстануну бийик чыгып, –Осмо көтөр каш калар, душман өтөр дос калар, дегендей, сен биз эски кадырдандарбыз го, досум. Эгерде балким, пенсия маселесинде жардам керек болуп калса, алдыма кел, керектүү жайлар менен сүйлөшүп берем!

Алгырдын кыялына ыза аралаш жумшак бир пикир келди: Ооба, чамасы ал Музаффарга барат, барбашка айласы жок, бирок пенсия сурап эмес, басар жолун билбей жүргөн мына бул арзандасинин үстүнөн арыз кылып барат. Ошондо көрөт, балалык чактарында ашык ойноп сайда тепкилешип чоңойгон, Айсулуунун сүйгөндүгүнөн кичине болсо да көңүлү муздаган, Гоби чөлү жана Хинган тоолорунан бирин-бири сүйөп өткөн досу Музаффар эмне кылаар экен? Чындыкка туруп берер бекен, же тынчтык өкүмдөрүнүн жанын алар бекен? Бейтааныш журттарда туулуп өскөн жайларды сагынган убактарында ырлар жазып, аларды ыйлатып жүргөн кичинекей, чыныгы Музаффар бийик келер бекен же

болбосо адамдардын айтышынча, соңку жылдарда чоң мансапка көтөрүлүп, өзү кан, көлөкөсү майдан болуп кеткен азыркы Музаффар бийик келер бекен? Жок, сөз анын кимдин тарабын алышында эмес, кеп акыйкаттыкта! Иши кылып, ошо күнкү чындык туурасындагы кептен тайбай, акыйкатка туруп берсе болгону! Кыштак аркада калган, алдында кең чөл зонасы башталган, мурдалары, бул чозулуп жаткан чөлдүн эки башаты жапыз–бийик адырлар ээлеп элес-булас көзгө чалынчу.

(2)

Ошондо дагы мына ушундай бөйпил, тунук ак шам эле. Ошондо азыркыдай күз эмес, жаз айы эле, бирок алар барып түшкөн элде ала шалбырт жаз да башталып, июнь айында чөлдөгү адырлар али көкмөк болуп жайнап жатчу...

Ошол күнү күндүз полкто жарыя болгон. Эртөлөп узак жана оор сапарга чыга тургандыктары айтылган. Бул сапарга каттуу даярдык көрүш үчүн буйрук окулуп уктурулган болчу.

Шорахимдөр кыштактан согушка аттанышканда кырдан ашуун болчу, кийин ар жакка чачылып, кетип, урушка барышка бар-жогу үч жигит калышкан эле. Алардын бири мына ушул Музаффар, экинчиси азыр Ташкентте иштөп жаткан Расул Нурдинов, үчүнчүсү болсо Шорахим эле!

Музаффар биринчи күндөн баштап эле алдан кетип, жолдо жыгылып калчудай начар абалга түштү. Алгыр канча үйрөтпөсүн, Музаффар пайто орошту үйрөнө албады, ушул себептен бармактары кабарып кан талашып, буттары дамбыра болуп шишип кетти. Алгыр жолго чыккан күндөн ага жеңил автоматты берип, өзү анын оор кол пулеметун көтөрүп алды. Расул болсо анын буюм салган калтасын алып, жүгүн жеңилдештирди...

бирок ошондо дагы көчкурунга барганда Музаффар деги эле жүрө албай аксап калчу. Ошондо Алгыр менен Расул аны эки колтугунан колтуктап алышчу...

–Жок, өлгөндө эсинен чыкпаса керек, эч качан жадынан көтөрүлбөйт ал күндөр.

–Кудум бүгүнкүдөй жайнаган жылдыз, тынч, түн салкын. Таң калыштуу: Гоби чөлү күндүзү канчалык деңгээлде болсо, түнү ошончолук салкын, ал эмес суук, ушундай суук күндүзү чөл ысыгынын аеосуз күйгөн аптабына куурулган жоокерлөр, көчөлери шинелдерине оронуп жатышса да ысышпайт.

Ошол түнү алар кандайдыр бир бийик дөбөчөнүн жан боорунда токтошкон болчу. Музаффар белгиленген жерге жетип жетпей жыгылып калды. Алгыр үч котелокту алып ашканага, Расул болсо флягаларды жыйыштырып сууга кетти.

Алгыр менен Расул, бири тамак, бири флягаларда суу алып келишкенде Музаффар, кан талашкан буттарын асманга асманга көтөрүп алсыз жатыптыр.

Алгыр анын жанына чөкө түшүп, нан менен шөөла толо котелокту алдына койду.

–Ордундан тур! Эттүү шөөла экен. Бир кашык болсо да жеп ал, куч кубат берет, -деди Алгыр.

Музаффар анын кебине кулак салбай, алсыз онтоду.

–Суу! Бир ууртам суу! –ал Расул берген фляганы алып, башын араң көтөрүп култ-култ ичти, анын капыстан азгын, көкмөк тарткан өңү безгек туткандай титиреп, пык-пык ыйлап жиберди.

–Мен өлүп каламын! –деди куюлуп келген көз жаштарынан буулуп, –Дагы бир-эки күн жүрсөм –өлүп каламын. Өлүгүм карга-кузгундарга жем болот!..

–Кай жактагы сөздөрдү сүйлөбө!-деди Расул жиркип.

–Жигит деген наамыңа шек келтирип жатасын!..

Алгыр болсо жүрөгүнө тикен сайылгандай безилдеп караңгыда Музаффардын колун таап, катуу кысты.

Бул наалыган сөздөрүңдү жыйыштыр, агайны! Керек болсо көтөрүп аламын! Пулеметтон оор эмессиң го, басалбай калсаң, көтөрүп аламын!..

Ал сөзүн бүтүрө албай калды. Жүзүндө Музаффардын жаш менен жууган суу болгон жүзүн сөзди. Музаффар дагы бир нерселерди айттып жөөлүгөнчө, анын жүзүн кайта-кайта өптү!

–Досум Шорахим! Расулжан! Бул жакшылыктарыңды унуткан наамард! Элге аман кайтып барсак... ар качанда ар качан кызматыңарда боломун!

–Алгыр кара кашканы үркүтүп, жанынан өткөн машинанын сигналынан ээсине келди, келгенде мээсин дүрбөлөңгө салып жиберген бул ойлордон жаны чыгып, өзүнө кейиди:

–«Эй, эзме чал! Эмне үчүн адеп Музаффарга кылган жакшылыктарыңды эстейсиң? Өткөн заманда согушта кылган бул кызматтарыңды эсине алып, аны инсап адилеттүүлүгүн жарыкка чыгарыш үчүнбү? –деди кыжынып, –Анда башка жакшылыктарды да эсте! Өткөзүп койгон жайың болсо, бардыгын эсиңе ал, балким Музаффар менен жүздөшкөнүңдө ашык атат! Эсиңдеби, оор сапардын үчүнчү же төртүнчү күнү, как пөшимде суу бар деп болжогон кудуктан суу чыкпады! Ошол күнү күн адатагыдан да аеосузураак от бүркүп, чөлдү алоо өртүнө каптап койду, кудум адамдай карайып кеткен чексиз чөлдө бул алоодон жашырына турган кана эми бир дарак болсочу, же бир көлөкө жай болсочу?

Эрте таңдан түшкө чейин салакам кырк километр жол басып, кудукка араң жетип барган батальон анда бир тамчы суу жоктугун билген соң, кудуктун тегерегинде алсыз жыгылып калышты.

Жашоо бар экен. Кайрыят, бир саатардан кийин бир водовоз суу келди. Ошондо күйүп жанып аптапта жаткан жоокерлер бирден жапырылып водовозду курчап алышып, күтүлбөгөн жерден тоз тополоң башталды.

Капыстан кай жактандыр батальондун командири көкүрөктөрү толо-толо Кызыл жылдыз, анан Ата-Мекендик согуштун ордендери менен безелген, сымбаттуу келишкен тез аракетчил шамдагай болгон капитан Белебородов пайда болду. Бул ошол, кийинчерээк алар менен эң эле жакындашып кеткен, согуштан кийин Өзбекстанга кайтып келип. чоң жетекчилик посттордо иштеген Иван Харитонович Белобородов эле! Ал водовозду курчап алган жоокерлер арасынан жарып өтүп, машина кабинасына сөкирип чыкты да, тапанчасын кынынан сууруп алып, тарс-тарс этип ок атты... Водовоздун айланасындагы тополоң болуп жаткан сүр-сүр, ызуу-чуу суу куйгандай басылды да калды.

Алгыр тополоң болуп жатканда алдына өтүп алган болчу. Ал биринчилерден болуп бир котелок суу алды. Колоңсо, чыла жыты уруп турган бул ботала суунун бир тамчысы алтынга тең эле ошондо! Ошондой болсо дагы Шорахим суудан бир жутум гана ичти, калганын флягасына куюп, жолдо жыгылып калган Музаффарга карап жүгүрдү.

Музаффар кудуктан бир чакырымча алыста жыгылып калган, жалгыз Музаффар эмес, жол-жолдордо бир канча жоокерлер жатып калышкан болчу.

Музаффар кудуктан бир чакырымча алыста жыгылып калган.

Музаффар Шорахимди көрүп дагы көзүнө мөлт-мөлт жаш алды, куурулуп катып калган, карайып кеткен ооздору менен ал сунган флягадагы ылайка сууну кудум бал жуткандай тамшанып, култ-култ эткизип жутуп жатып дагын: «Шорахим досум, сен болбосоң мен бул чөлдө көз жетпеген талаада өлүп калат элем!»—деп күлдүрдү. Ал сөзүн бүтпөгөн да болчу, машина моторунун үнү угулуп, жандарына эски «Жип» келип токтоп, андан батальон командири Белобородов менен желкелеринде медицина капитанын белгилери бар пагондуу таккан, көздөрү

көкмөк, бойлуу, сулуу келген бир аял түштү. Шорахим билчү бул аял батальон командиринин аялы, полк врачы Евдокия Федоровна Белобородова эле.

Комбат бир Алгырга, бир жерде жыгылып «Музаффарга карады, анан кабагын бүркөп:

–Эх... баягы күнү Ташкөн эмнелигин билбеген жердештерим! Бар болгула эми! -деди мыйыгында күлүмсүрөп. –Эх, аттиң менин жердештерим, ушунчалык начар майып болушса! –Комбат ушундай деп аялына тигилди: –Кана, азизим, жардамдашып жибер жигитке! Азыр медсанбаттын машинасы келет. Балким ошого өткөрүп коербуз! Куп, мен кеттим! Бирок ... белиңерди бөкөм буугула, жигиттер! Мындайда... менин жүзүмдү жерге каратып коесуңар, кадырдандарым!

Катуу кол эринин түп тескери болгон, чоң-чоң майын көздөрүнөн боорукердик аралаш кандайдыр энелик мээри төгүлүп турган врач Белобородовдун буйругу менен Шорахим Музаффарды так көтөрүп машинага жеткирип койду.

Музаффар машинада жөнөп кетти, кайтып жатканда Шорахимдин жеңил автоматын кайтарып берип өз пулемотун кайтарып алууну дагы унуткан экен, күн бою бир саам дагы дем албаган Шорахим анын пулеметун желкесине таштап, жоокерлер сабында жолун улап кете берди...

–Ооба, ошонун бардыгын досуңа айт Шорахим! Эгер алсыз жүзүнө эмес, мээсин май басып, бул өтүмүштөр башынан чыгып кетпеген болсо, а балким инсапка келер кадырданым! Жалгыз Гоби чөлдөрү эмес, Хинган тоолорунда, чөккөн азаптары, асманга жеткен кум дөбөлөрдүн арасындатарткан кыйналгандарынын–бардыгын эсине түшүр анын! Өттү, кетти, ошондо айткан сөздөрү өтүп кетеби, «бир өмүргө унутпаймын жакшылыктарыңды» деп жалынгандары «Сен Расул экөөң болбогондо бул чөлдө, көз жетпеген талаада, кузгундарга

жем болмокмун!» деп ичкен касамдары бир эсине түшсө, кана эми кичине болсо дагы анын выжданы кыйналса!..

–Я, тооба! Бүгүн эмне болду Алгырга! Бул пайдасы жок ойлор, алда качан эле көптөрдүн эсинен чыгып кеткен доолор, дастандар кимге керек? Эгер, Музаффар бул көптөрдү мурда уккан болсо алда качан укпас эле? Эгер ададардын сарегин сарекке, пучугун пучукка чыгарган ал мүшкүл сыноо күндөрү эсинде турган болсо... бүтүн созулуп жаткан кыштак көп-сөз кылып, иренжип жүргөн азыркы Музаффарга жетет беле ал? Адамгерчиликти, чындыкты бут астына төпсөп, мына бул жалганчылыктын туусун бийик көтөрүп, тизгинди тартып коюунун ордуна аны бийик постторго көтөрүп, андан бетер талтайтырып коер беле.

Жок, Шорахим бул сөздөрдү эч кимге айткан эмес, айтпайт дагы! Себеби... бир убактарда кылган жакшылыктарын бирөөнүн эсине салып, андан жардам сураш, белинде кубаты бар эркектин иши эмес! Иши кылып, уулу, үч кызынан кийин Кудайдан сурап алган жалгыз уулу Шокасым аман болсун! Катуу запкы жеп, майып-мунжу болуп калбасын! Калганынын сары чакачалык баркы жок!

ОН ЭКИНЧИ БАП

Музаффар Фарманов кыштакта жүз берген көңүлсүз окуяны бир күн кийин, ошондо дагы түнү бир убакта мейманканада укту.

Бул сөздөрдөн бир күн мурда ал УРС иштерин шылтоолоп Ташкентке көткөн болчу. А чынында болсо Ташкентке баруусунун себеби облустун элдик контролундагы Тункенин тынчсыздандырган телефону болду. Бул окуялардын бир-эки жума мурда алыс Батыштагы токой чарбачылыгына барып, Маткаримов

менен коркунучтуу ишти басты-басты кылып келген бул адам кандайдыр сырдуу эле. Анын айтышынча республиканын элдик контролундагы кайсы бир адам токой чарбасындагы кыңыр иштерден кабардар болгон. Мындан кабары болгон Тунке болсо, Белобородовдун жардамында «делону» жабыш мүмкүн, деп ойлочу.

-Фарманов бир карашта өтө терең, салабаттуу көрүнгөн бул адамды урмат кылса дагы, чынында, мынчалык жөнөкөй деп ойлогон эмес болчу. Эх, чиркин бул тунке элдик контролдун кызматында иштөп туруп, Музаффар менен сапта турган атынын ортосундагы мамилелерден кабардар болбосо?

Фарманов Ташкентке дайыма чоң-чоң посттордо олтурган бир канча жакын жолдоштору менен учурашты. Алар чындап катуу боло турган убадаларды беришпесе дагы, (илгерки замандар болгондо го бул сөздөрдү төө көрдүңбү—жок, бээ көрдүңбү -жок, кылып жиберет элек. Бирок азыр...) ошентсе дагы айрым бир нөрсөлөрдү билип беришке моюндарына алышты. Мындан көңүлү бир аз болсо да тынчыган Фарманов жол-жолдо болсо дагы кудагыый Клара Жамаловнаны көрүп кетүүнү дагы ойлоп койду. Барса, келини Феруза көнжетайы менен ошол жерде экен. Клара Жамаловна азыр гана өзүнүн чачтарачканасында болуп, чырайлуу прическа жасатып келген экен, тез эле нак асман түстүү жибек халатты кийип чыкты да, жылмайганда чырайына чырай кошуп жаткан алтын тиштерин жаркыратып, Белобородовдун алдына баргандарын, Фармановдун назик тапшырмасын камырдан кыл сууругандай билдирбей, аң-таң калып аткарганы, «өзгөчө тапшырма» төө көрдүңбү жок, бээ көрдүңбү жок, таризде амалга ашырылгандыгын күлүп жайнап сүйлөп берди.

Жогорку мекемелерде тааныш-билиштеринин айрым көңүл чөгөргөн сөздөрүн угуп, ачуусу ашып кеткен

Фарманов, кудум караңгы үйдө чырак жангандай дили жайнап кетти.

-Тан бердим! Согушта бирге болгонубузда өзүмө чалгынчы кылып алмак экенмин өзүңүздү! Бул кызматыңыз үчүн өзүңүзгө дагы кудум ошондой бриллиант көздүү шакектен бирөөсү!

Клара Жамаловна ничкө каштарын өзүнчө жарашыктуу керип, тырмактары жакуттай жалтыраган аппак колун сунуп:

-Чозуңузчу болбосом!...

-Ээ аттиң, жанымда жок эле да азыр! Бирок көңүлүңүз ток болсун, жан кудагый, дүнүйө дүнүйөгө келиптирби, сөзүнөн кайткан эмес Фарманов!

-Ушул айтканыңыз чын болсо... колуңузду бериңиз, кудажан! Клара Жамаловна ушундай деп, мамыктай жумшак колдорун Фармановдун колдоруна жарактатып урду да тезинен женин түрүп, палоо жасоого киришип кетти.

Фарманов биринчи: «Колуңуздан бир пиала чай ичсем болду, кудагый, иштер ашып-ташып жатат»—мурда сүйлөгөн болчу. Бирок бир мезгилде караса, келини Феруза уулун алып кай жаккадыр кетиптир, үйдө бир гана кудагыйы менен экөөсү гана калыптыр. Анын үстүнө, пало дагы бир заматта бышты, аштан мурда иче турганды ачып, карынды көптүрө турган ичимдиктер да пайда болду. Фарманов дагы эркек! Ушундай келишкөн, от болгон жубан көзүнүн кыры менен сүзүп турса, ал жипти үзбөсө, эркек деген наамга дак салбайбы! Сөздүн ток эте турган жери, Фарманов ошол түнү Клара Жамаловнанын назик дид менен жасалгаланган үйүндө түнөп калды...

Эртеси болсо дагы ошол мүшкүл иштердин артынан жүрүп, чөлгө кеч кайтты, үйүнө бара албай, мейманканада жаткан болчу. Түн бир оокумда телефон шыңгырады Сахиба!

Музаффар катынынын үзүк-үзүк сөздөрүнөн кабар берген окуяны араң аңдады. Ал бир карашта турпатынан от корко турган өкүмдөр адамга окшосо дагы азыркы тынчсыз болуп жаткан окуяда ыштансыздын жапканы чөптөн, дегендей, ар нерседен күмөн санай бере турган болуп калган эле.

Чын. Илгери мындай эмес болчу. Ашыгы алчы туруп келген кийинки отуз жылдын ичинде Музаффар бул мөжүрөдөн он барабар чоң тополоңдорду көргөн. Көрүп гана калбай, бардыгынын оозун байлап, жипсиз гана байлап койчу. Алар алдында бул авария арзыбаган бир нерсе эле. Фарманов катынынын үзүк-үзүк сөздөрүн уйку аралаш керең болуп угуп, азыр дагы ошондой деп ойлоду. Бирок Сахиба биринчи ыза аралаш суук бир увайма менен какшап-калтырап сүйлөдү, кийин: «Мен айттым сизге, ушул уулуңузду оолуктурбаңыз деп! Көнбөдүңүз! Мына, акыбети эмне болду?» –деп күңгүрөп жиберди.

Фармановдун ошондо гана жүрөгү аркасына тартып:

–Эмне болгон өзү түзүгүрөөк сүйлөсөңчү, мындай!–деп үшкүрдү, Сахиба дагы кайнап турган экен, бакырып берди.

–Айттым го, сизге авария болгон деп! Дагы келип-көлип кимди дебейсизби? Шорахим акөмдөрдүн уулу Шокасымды уруп кеткен!

Фарманов айласы куруп, гүп этип стулга олтуруп калды. Соң:

–Абалы, абалы кандай? –дешке араң тили келди, – Оор эмеспи, иши кылып?

–Оор болбосо телефон чалат белем сизге?

Фарманов тезинен машине чакырып, үйүнө жетип барганда дарбаза алдында «Тез жардам» машинасы туруптур. Фарманов дарбазадан киргенде, иштөөчү столдун жанындагы созулма креслодо муңайып олтурган катыны Сахиба менен анын колунда иштөгөн жээнин көрүп капыстан токтоду. Назарында Сахиба кандайдыр

бүктөлүп, муштай болуп калган, жээнинин көздөрүндө дагы кандайдыр жаман сар-санаа бар эле.

Фарманов катынын кыңкылдап, буулуп айткан сөздөрүн угуп турганча жүрөгү пок-пок этип жарылып кетчүдөй болду, уккандан кийин болсо, айласыздан колун шилтеп:

-Сен токтот! –деп катынын жиркип жиберди да, жээнине бурулду:

–Жеңең уваймага салып жатабы же? Чындыгында оорбу?

Жээни Фармановдун кандайдыр сырдуу карашынан жүзүн жерге буруп:

–Оор! Эсинө келген жок али!

Созулма креслодо бүрүшүп олтурган Сахиба так этип ордунан туруп кетти.

-Сиз бул жерде убакытты бекерге өткөргөстөн ошо, ак телефондор турган идараңызга барыңыз! Ташкентке телефон чалыңыз! Бир жакшы травматолог менен нейрохирург зарыл. Тезирээк жиберишин!..

–Өзүңөр кабар бербедиңерби?

-Жок Башкы врач негедир былжырап жатат. Чамасы сизден айбыгып турат...

-«Кайрыят, бирөө болсо дагы коркунучтун алдын ала турган адамдар экен!» Фарманов башын көтөргөнчө короо ортосундагы мрамыр оозду бир айланып чыкты.

-Айбан! –деди ал, уулунан дайым сыймыктанып жүргөндөрү эсинен чыгып. -Акыры бир күн башыма жетишиңди билчүмүн, ашкабак баш! Дагын... бул жакта иштер чачтан ашып турган бир милдетке туура келгенин кара бул кумпайдын!

Капыстан баягы күнкү дачада болгон дилден чыккан аңгемелешүүдө, борбордон келген жанагы Тункенин: «Ушул күндөрдө айрыкча сак болосуз, кожоюн, бул иш маселеңиз бир жаңсыл болгонго чейин, сергектикти бой бербөңиз!» -деген ичиңди сууруп ала турган насааттары

эсине түшүп, өңгүрөп жиберүүдөн чочуп, тишин тишине басты.

Жок, азыркы назик дагы, калпыс дагы учурда бул шум кабарды жарыкка алып чыгыш болбойт! Тескерисинче... түзгөн бардык эрежелерди, арзуу-үмүттөрү канча айлардан бери келе жаткан жашыруун күрөштөрдү, жүгүр-жүгүргөндөрү, чап-чапкандары көптөн келе жаткан иштеринин бардыгы өлүмгө жөнөтүлөбү, асманга сапырылабы? Жетим дегенде желкеси үзүлдү! Бүттүбү?

–Анын ойлорун Сахибанын кандайдыр аянычтуу үнү бузуп жиберди:

–Эй, кожоюн, эмне болуп кыялга чөгүп жүрөсүз? Айтып жатам го, убакытты бош кетирбөңиз деп! Бул жигит... Шокасым бир нерсе болсо... уулуңуздун тагдыры эмне болот?

Эмне кыл дейсиң? -деди Фарманов кадамын токтотуп.

–Миң мертебе айттым го, эмне кылышыңызды! Ташкентке телефон чалыңыз! Досторуңузду ишке салыңыз, чоң көзү каныккандарды жиберсин! Ар минута кымбатка турат!

–Тооба! Баш врач билбейт го эмне кылышты?

–Ал баш врач болсо... Мен хирургмун! Бардыгын көрүп турам!-деди Сахиба бармактарын укмуштай кырсылдатып. –Азыр кана, атасы... Шорахим акемдер келип кетти. Бир көрсөңүз эле шордуунун абалын! деди Сахиба дагы үнү титиреп. –Бирок... биринчи бечара жигиттин жанын амап алып калышты ойлоң! Кийин өз билгениңизди кылыңыз! Шордуу жигит... Жаны аман калсын иши кылып! Жаны аман калбаса... эгер миң күчтүү болсоңуз дагы, эгер асманга устун болсоңуз дагы колуңуздан эч нерсе...

Фарманов жалт этип четте муңайып олтурган жээнине карады.

Врачмын деп ар нерсени балдырай бөрөт экен адам!
Ким ага жамандыкты ыраа көрүп жатат?

Фарманов ушундай деди да, жүрөгү дүкүлдөп уруп жатканын билдирбес үчүн жерди тап-тап басып, короосунан чыкты.

Ай баткан, асман жымың-жымыңдаган жылдыздарга толуп кеткен, бардык жак суу куйгандай жымжырт, бир гана Фармановдун жүрөгүндө бороон ойнойт.

Шофер, адаттагысындай, машинанын рулуна башын коюп, уктап жаткан болчу.

-Конторго!-деди Фарманов бошошкончо өзүн арка орундукка таштап, көзүн жумду.

«Оо, кутулбаган балекет!» Эскилер билбей туруп айтышпаган экен: «Балээ кайдадыр бассаң –бутуңдун алдындадыр» деп. Жети уктап түшүнө кирбеген кыжаалатчылык! Жок, эмне үчүн түшүнө кирбес экен? Өзүнө, ал өзүнө ишенбесин, уулу Фатихтөн канча сыймыктанбасын, калбыңдын кайсы бир бурчунда дайым эмнедир бир нерсе жетишпегенсип жүрчү? Иштери «беш» болуп, «Чөлкурулуш» жетекчилери менен теңме-тең макталып жүргөн убактарында дилинин бир четинде ар дайым кандайдыр бир тынчтык бербеген өкүм кемирип турчу беле? Аны таштап кете албаган бул тынчтык бербеген өкүмдүн себеби эмнеде? Фарманов мунун себебин, жарыкка чыгышын билсе дагы, ага баш ийгиси келбесе дагы ичинен сезет болчу, албетте. Айрым түндөрдө уйку бербей жүрөгүнө көп доо кетирген бул калпыс ойлор, аларга көп доо кетирген ошо чоң жана коркунучтуу иштерге барып такалчу. Фармановдун аракетинде үлкөн иштерге бирин-бири толуктап байланышып кетет, «Чөлкурулуштун» ашыгы алчы, пукта болсо пукта эле. Акыркы мезгилдерде болсо, «Чөлкурулушта» бир нерсе болуп жатат. Комиссия үстүнө комиссия келип жатат. Анын ишине алакасы болбогон жер, суу, алмаштырып эгүү, мындайча айтканда, пахтага

байланыштуу маселелерди текшергени келген бул комиссиялар ар дайым болбосо дагы айрым-айрымда анын иштерин да, жумуш менен камсыздоо маселелерин да көөлөштүрүп калышчу. Чын, азырынча ал өзүн бирде отко, бир де сууга уруп дегендей, ашина-агайындарын ишке салып, өз кызматындагы аңгүл-дүңгүлдөрдү тегиздеп келе жатат. Фарманов, кудум из кубар иттей, миң чакырым алыстагы жаман жытты алдынан сезчү, сезип гана калбастан, аны жок кылуунун жолдорун да ойлоп койчу. Сөзөгени үчүн мына бир нече айдан бери, ишти борборго көчүрүш убактында. Буга чоң жакшы шарт дагы жаратып койгон. Муну караңызчы, кембагалдын оозу ашка тийгенде, мурду ташка тийет дегендей, бардык нерсе жайына түшүп, аш бышайын-бышайын деп турганда бут алдынан бир балакет чыгып калганын караңызчы шоруң кургур?..

Фарманов бүтүн дүйнөсү буулуп, кеткенден эки жактагы айнектерин түшүрдү да, кудум кургак жерге чыгып калган балыктай оозун чоң ачып, жутунуп-жутунуп дем алды.

Тооба! Ага эмне болду? Мындан жүз эсе кыйын абалда да эч бир өзүн жоготпогон адам, эми неге мынча титиреп үшүйт, «Бир аз өзүңдү карма, эй Музаффар! Мынчалык кейишке түшүштөн мурун авариянын себептерин бил! Акыры... Фатих аман калып, Шорахимдин уулу катуу жараланган тагдырда дагы аварияга анын өзү айыптар болушу мүмкүн? Балким, Фатих качан эле керектүү чараларды көрүп койгондур? Күнөөм жок, МАИнин кызматкерлери качан эле барып текшерүү өткөзгөндүр. Текшерүү өткөрүшкөн болсо, Фатих дагы карап отурбагандыр балким. Бул калтепам кыйындар... Алардын акылы эмнеге жетиптир, бул ишке акылы жетиши мүмкүн? Бир гана.. бир гана... нерсе ... Фатихтин машинасындагы анабул жаш жубан... Шорахимдин келини болгон, деген кеп! Эгер ошол жубан болбогондо... Бирок

ушундай десе бул жубан, эгер жаңылышпасам, жумушчулар комитетинин төрайымы эмес беле? Директор экөө иш менен жүргөн болсо... эмне айыбы бар мунун!» – деди Фарманов өзүнө-өзү кайрат берип, бирок, ошол замат жакында кулагына чалынган жаман миш-миштер жадына түштү. Туура, уулу Фатих Шорахимдин келинин жумушчулар комитетинин төрайымдыгына гана коюшу бекеринен эмес. Жубан эң эле сулуу имиш... Ушул себептен кыштакта ар кыл кептер таркалган имиш. Биротоло совхоз директору бул жаш, сулуу жубанды жолдон буруш ниетинде жумушчулар комитетинин төрайымдыгына көтөргөн имиш!.. Деген дуу-дуу сөздөр кулагына чалынган эле.

Фарманов бул жубанды чөлдө бир-эки жолу көргөн болчу. Жубан бардык механизаторлор кийе турган комбинезонду кийип алган болсо, дагы көзгө жакын, ысталаси ысык гана болчу. Анын жанында Шорахимдин уулу көп эле карып калгандай туюлчу. Аларды жан-жанынан көргөндө ал эмес Фармановдун өзү дагы: «Жүзүмдүн жакшысын ит жейт» дегендей, бул келишкен сулууну кантип колго илинтирди экен бул жигит? – деген пикирди көңүлүнөн өткөргөн болчу. Чын, бул миш-миштер кулагына ал Фатихти чакырып, катуурак кейип коймокчу да болгон эле. Анткени биринчиден, ортодо Шорахим бар. Кала берсе өсөмүн деген баатыр өз элим дээр, дегендей, совхоз директору болгон акмак келип-кетип өз кыштагында кылабы мындай калпыс иштерди?

Акыры аялзаты жокпу азыр жигит кишиге! Азыр даракка таш урсаң, жалбырагынан келишкен кыз-жубан төгүлөт го! Бир гана Кудайым акыл-парасат бербеген бепаамдар гана кол астындагы кыз-жубандарга көз арттырышат.

«Акмак! Гүлдөй ачылган катыны туруп, бирөөнүн кайлыгына асылып эмне кыласың?» деди Фарманов ичинде, деди дагы кудагыны Клара Жамаловна менен

өткөн майишатүү көчө жадына түшүп, мыйыгында бир күлүп койду. Ооба, чындыгын алганда ал бул маселеде бир нерсе дешке тили кысык. Ал дагы Сахиба туруп, не деген бейадептик иштерди кылбадыбы...

Япырай! Ага бир нерсе болдубу бүгүн? Акыл эси жайындабы өзү? Бул жакта бул балакеттин заар-ташпиши башынан артып жатса да, ал болсо...

«Эй аттиң! Келип-келип бул балекет Шорахимге барып такалганын карачы! Эми башталды! Хинган тоолору да келбейт, Гоби чөлдөрү дагы. Сага кылган ушунча жакшылыктарымдын акыбети ушул болдубу, жакшылыкка жамандык экен да, бул дүйнөдө? –деп кан какшатат али! Уф-уф... Өз ташпишим ашып жаткан бир учурда, дагын не азаптарды башыма салдың, балам –ов!»

Фармановдун ой-кыялдарын шофердун:

–Кароол жок экен! Дарбаза бек! –деген үнү болду.

–Сигнал бер!

Шофер эки жолу үстү-үстүнө сигнал берди, бирок кароолдон дарек болбоду.

Фармановдун жүрөгү дүк-дүк согуп, имарат оропарасында машинадан түштү. Акыйкаттан, кароол көрүнбөйт, жети кабаттуу «Чөлкурулуш» имаратын орогон темир панжара бекик, тигил жол боюндагы терек шагына кандайдыр бир ат каңтарылып байланып турат.

«Алгырдын аты!» Кароол машина сигналын уккан окшойт, асман мелжиген имараттын эки канаттуу эшиги ачылып, адамдын карааны көрүндү. Бир буту аксак кароол чал, кыйшаң-кыйшаң чуркап келип, панжара эшигин ачты.

–Мавзур тутасыз, кожоюн. Талаадан бир адам келип, бир пияла суу сурады, жок дей албадым... Кана ошол адам? Ичкериде олтурат. Сууну ичтиң, эми чык десем, жүрө албаймын, –дейт. Таң атканча болсо дагы сизди күтөмүн дейт!

Фармановдун жүрөгү капыстан зыркырап: Менде эмне кеби бар экен?–деп сурады.

–Ал жагын айтпады кожоюн. Бирок башына чоң, оор кайгы түшкөн көрүнөт. Бирдеме айтышка тилим барбады. Бул жерде күтүшкө уруксат жок, кабыл күнү бар, ошондо келесиз десем, ал жагы менен ишиң болбосун, ардагермин, Согуштун катышуучусумун деп, закондошту!

«Башталды!» Фарманов кароолго жооп бербестөн ичкериге кирди. Ордодой кең, бирок ным караңгы фойенин түбүндө мрамыр тепкич жанындагы кичинекей күйүп турган паныз алдында башына кыргызча ак калпак кийген бир адам бүкчүюп отуруптур.

«Алгыр»

Бирөөнүн баскандарын уккан. Алгыр жалт этип карады, анан ортодо таштай катып турган Музаффар Фармановду көрүп, фонус үстүнө тырмышканча акырын ордунан тура баштады.

–«Эй, эмне үчүн ортого туруп калдың, Музаффар? - деди ал төмөн, буулган, бирок араң чыгып турган каардуу добушта. -Коркпо, мөн пыстырмада жатып, топ ата турган анабул намард самурайлардан эмесмин! Мөн Шорахиммин, Жакыныраак кел, Музаффар!

Алгырдын үнү күтүлбөгөндөй ушундай тоодо жаңыргандай жаңырып кетти, Музаффар айласыздан анын күчтүү кыймылына моюн сунуп, алкеш-чалкеш кадамдаганча тепкичке жакыныраак барды.

–Жок, Шорахим Сахиба айткандай, кишинин боору ачыгандай аянычтуу эмес эле, тескерисинче, андан кайраттуулук, чачы сакалы өсүп, кирпичечендин ийнелериндей тикчийип, өскөн калың каштарынын алдынан араң көрүнгөн көздөрү күрөшкө даярданган буканын көздөрүндөй кызарып кеткен болчу!

Фармановдун азайы-бадани муздап, аркасына карады да, капыстан

–Кароол! деп чакырды. –Каерде калдыңар? Кабинетти ким ачат?

–Кабинет ачык кожоюн!

–Ачык болсо чыгып... чай-пай койгула. Шофер дагы кирсин! Карашып жиберсин! Шорахим фанус үстүнүн кармаганча башын эркип көтөрдү!

–Коркпо Музаффар! Мен сенин уулуңа окшоп чылгырт мас абалда машинасы менен бирөөнү уруп, наамарттарча качпаймын, Музаффар.

«Жок ээ! Гырт мас деген сөздү кайдан тапты бул балээкор?»

–Сен шашпа, Шорахим! Азыр бардыгын сүйлөшөбүз агайны. Кана жүр, биринчиден кабинетиме чыгайлык.

–Жок! –Шорахим сол колу менен фонус үстүнүн кучактап, –оң колун каттуу-каттуу силкип. Фонустун бүлбүлдөгөн шооласында анын кан талашкан көздөрү шапата тийген чоктой чарактап кетти. –Сенин бейиштүү канаңа кирип, аңгемелөшип олтурганга менин кудуретим жок! Уулумдун абалы эмне кечип жатат? Ушуну билишим керек!

Фарманов негедир Алгырдын бул сөзүнөн жеңил тартып:

–Азыр билебиз, азыр –деди мрамыр тепкичтер тарапка кадамдап. –Бардыгын билебиз, агайны. Уулуң куда кааласа...

–Эмне, эмне? –Шорахим устунду коюп жиберди да, алпаң-талпаң жүрүп, Музаффардын жолун тосту: –Сен кудайды билесиңби али?

Фарманов акырын жакасын кармап:

–Жан досум! -деп бакырды. –Сага эмне болду, жан агайным?

–Эмне болгонун биринчиден өзүңдөн сура, кала берсе намард зурруятыңдан! Бул хазелек зурруятың кылгылыкты кылып коюп, өзүңдү колуна алсын. Бир ооруканаң, уулумду дарылоону каалабай, экинчисине ашырсын! Экинчиси болсо... Кечээтен бери анын өлүк-тиригин да атасына айтпай, күнөөлөсүн! Сен... сен менен

бул төнтөк арзандан үчүн Совет өкмөтү барбы, же силер үчүн Совет өкмөтү жокпу, Музаффар Фарманов?

Алгырдын калемпирдей ачуу сөздөрү Фармановдун жүрөгүндө кандайдыр бир ачуу сезимди ойготту. Арзыбаган күнөө үчүн кол алдындагы кызматкерлеринин бөтөкөнөсүн жарып үйрөнгөн адам, Алгырга да «Жогол көзүмдөн, накас!»—деп кыйкыргысы келди. Бирок... кана эми азыркы назик вазият болбогондо, аттан түшсө дагы ээрдөн түшпөгөн, бул оозу чондун танабин тартып койсо болмок! Тигил аксакал кароол менен шоферун чакырып, Алгырдын колдорун аркасына байлап, мына ушул келишкен имарат алдындагы музканага таштап, акыры жалынып-жалбарып, айтканына бушайман жеп, бутуна жыгылып, бутун өпмөйүнчө кана эми чыгарбаса!

... Жок, Алгыр азыр танабин тарттырып кое турган адамга түк окшобойт, анда ар дайым ошол Хинган тоолорундагы самурайлар менен бет келишип найзалашкан Шорахим алгырды эстетүүчү көк бет бир сүр кайнап турду!

Фарманов азайы-бадани кишендеп алган суук уваймага эти чүнчүп:

—Жан досум! Азыр бул сөздөрдүн орду эмес го, акыры! —деди кудум маңдайында Алгыр эмес, «Чөлкурулуштун» башчысы тургандай жалтактап.

—Азыр ... баарынан мурда ооруканага телефон чалып, уулундун ал-абалын билейлик! Уруксат болсо, борбордон чоң өз ишинин устаттарын билгендерди чакыртайлык! Канча таарынычын болсо кийин айта бересиң жан досум!

Алгыр бир аз мас адамдай башын өзүнчө чайкап:

—Ооба, биринчиден баламдын жаны аман болсун! — деди үнү өзгөрүп, —Бирок, айтып коеюн, балама бир нерсе болгудай болсо барбы?...

—Жакшы ниет кылайлык, эмне кыласын андай деп жан досум, —деп жалбарды Фарманов.

–Эгер бир нерсе болсо барбы? Кырк бешинчи жыл, алыс чыгыш эсиңдеби, Музаффар? Пыстырмада туруп, аркадан намарддарча кол салган самурайлар жаадындабы? Биреесүнүн башын шарт кесип салганым эсиңдеби, Музаффар?

–Эсимде, агайын, бардыгы эсимде! Бирок азыр ... орундуу эмес бул айткандарың. Ичкериге кирип телефон чалайлык тезирээк!

–Жок! –Шорахим көзүн жумуп, устунду кучактады да акырын ылдыйлап, дагы тепкичке олтуруп алды. –Өзүң чала бер телефонунду! Эмне кылсаң кыл, бирок уулумду колума сак-саламат кайтарып бер! Эгер сак-саламат чыкпаса барбы...

–Мен кеттим, убакыт зык! –Фарманов Алгырдан кутулганына шүгүр кылып, мрамыр коргондон жогоруга карап басты. Бирок кыска адам тепкичтердин полкасынын жарымына келгенде жүрөгү кабынан чыгып кетчүдөй күрс-күрс уруп, токтоп калды. Жакшы дагы, артынан жетип келген шоферу колтугунан алып, кабинетине чейин узатып койду.

Фарманов астанадан төрүнө чейин гүлдүү паластар төшөлгөн тааныш көрктүү канасынын акырындагы чарым креслого араң жетип барды да, өзүн ага таштап, акырын желпинди.

-Суу!

Кожояндун өмүрүндө биринчи мөртө мындай начар абалда көргөн шофер графинден култ-култ эткирип суу куюп, ага узатып жатып:

–Сизге эмне болду? Доктур-пуктур чакырайынбы же? –деп сурады.

Тиши стаканга тийип такылдашынан корккон Фарманов, анын четинен бекем тиштеп, бир-эки култум суу ичти да, шоферуна: «Кабылканага чыгып тур!» – дегендөй ишара кылды.

«Т» тамгасынын формасында коюлган столдордун сол канатында төрт-беш ак, кызыл, сарык телефондор катарынан коюлган, ал колуна алса эле болду, саам өтпөй район жана облуст борборундагы каалаган оорукана менен сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк бар. Аны бир гана өздөрү башкарган атайын байланышчылар эмес, облуста олтурган телефончу кыздар дагы жакшы билет, таанышат, ушул себептен буюрутмаларды кезексиз орундатып беришет. Бирок, Фарманов азыр облуст аякта турсун, нары барса бир чакырым узактагы «өзүнүн» ооруканасына да телефон кылышка жүрөгү дай албай көпкө олтурду. Бул үчүн телефончу кыз деле керек эмес, трубканы ушундай алып, баржогу үч цифраны терсе болду, баш врач «лаббай» деп трубканы алат, анан бир зумда бардык суроолорго жооп берет. Бирок ал азыр трубканы алыш быякта турсун, телефондорго карашка жүрөксүнүп олтурат, көңүлүндө трубканы көтөрүшү менен андан жүрөгүн тарс жара турган шум кабар жаңырып бере тургандай коркуп олтурду.

Кекселер ар сөзүнүн биринде: «Балээ-азарында өзүң сакта!» деп Кудайга сыйынгандары бекер эмес экен! Капыстан, катыны Сахиба айткандай, шум балакет жүз бөрсө; ата-бала эмне кылышат? Кантип тынчытышат, бул көк мээ өжөр Алгырды? Кебетесине караганда тынчыгыдай эмес! Чоң бир бүтпөгөн дастанды баштай турган түрү бар анын!

«Көк мээ, эшек!» –көңүлүндө дагы уулун сөгөт Фарманов, –Кылгылыкты кылып коюп, өзү кай жерлерде теңтиреп жүрөт болду экен бул акмак! Иттей ичип, бир жайда созулуп жаткандыр, доңуз!»

Капыстан, эң чекедеги ак телефон каттуу чыңгырады, Фармановдун жүрөгү шуу этип, кулагы саңгилдеп кетти, назарында, телефон эмес, чоң көчөдөн чаңырып өтүп жаткан машинанын үнүндөй башкача угулду! Ал кудум уулуу жыланды тутмакчы болгон

адамдай колун телефонго сунуп, же албасамбы дегендөй, акырын алды. Жүрөгүн жутуп алгансып трубканы алды, алышы менен Сахибанын башкача, кыйналган үнүн укту.

–Бул ким? Сизби атасы?

–Мен, мен, –деди Фарманов негедир ордуна туруп.

–Баш врачка кайрылдыңызбы?

–Жок, азыр телефон кыламын.

–Сиз кандай адамсыз өзү? –телефондо Сахибанын кыңкыстаган дем алганы угулду. –Эмнени күтүп жатасыз? Акыры бул жигит... Шокасымды айтып жатам, бир нерсе болсо... уулуңздун абалы бешбөтөр болот го? Кала берсе ар намысыбыздын алдында... –Сахиба «култ» этип жутунду, анан көз жашы аралаш ички күйүт-ыза менен сөзүн улады. Жада калса ар-намысыбыздын алдында кыйналып жүрбөйлүк! Адамдардын жүздөрүн карай албаганыбыз карай албаган, аларга колубуздан келген бардык чараны көрдүк, деп алайлык! Бул башы жок сыйкаңыз... сөзүмдү укпай коңгурооңузду күтүп олтурат! – Сахибанын үнү өзгөрүп, дагы баягыдай ага жат бир буйрук иретинде айтылды: -Тезинен телефон чалыңыз! Баш врачка телефон чалыңыз, анан ... агайныларыңызга болсо... Ташкентке! Тез жеткирип беришсин бир-эки өз ишин билген устаттарды! Шу... -Сахибанын үнү кескин үзүлдү.

«Кызык Сахибага эмне болду? Турмуш курганыбызга добушу чыкпаган аял, мындай кылык чыгарганы калаты!» -деди Фарманов ичинде, бирок анын өтүнүч аралаш суранычын жок кылууга дити барбады.

–Бул ким? Сизсизби, Халматов?...

–Э, ассалому алейкум, Музаффар Фарманович! Саламатсызбы, тынчсызбы, аке? Баш врачтын үнүндөгү ички бир сезим Фармановго ой жүгүртүүгө шарт түзүп, көңүлүндөгү увайма кыялга басылгандай болду.

–Биздин тынчтыгыбызды эми өзүңөргө байланыштуу болуп калды, агайны! Бир гана Сизге ишенебиз эми!

–Э, ооба, түшүнөмүн, түшүнөмүн, акежан! Мына колубуздан келген бардык чараларды, тажрыйбаларды көрүп жатабыз, акежан!...

Фарманов жүрөгүндөгү санчыкты жеңиш үчүн бир култум суу ичип, терең дем алды.

–Кандай үмүт барбы иши кылып? –деп сурады, сурагандан соң трубканы кармаган колдору титиреп кеткенин сезип, өзүнө кыжынды:

«Мынча калтырабасаң? Бир аз эркөккө окшоп сүйлөшсөң, жолдош Фарманов!»

–Эмне десем, акежан. Азырынча бир нерсе деп айтыш эң эле кыйын. Оор, эң эле оор. Бардык чараларды көрүп жатабыз. Ошентсе да бүгүн шоктон чыгарууга жетиштик.

–Шок дегениңиз эмне?

–Киши катуу жараланганда, деги чыдап болбос оорунун таасиринде эсинен кетип, эмне десем болот... бул дүйнө менен тигил дүйнөнүн арасында калат. Биз врачтар муну шок деп айтабыз.

–Чыкты деп жатасыз го, бул абалдан?

–Ооба, чыкты. Тоолук болбосо дагы эсине келди эсеп Бирок, сизден жашыруунун кереги жок, абалы оор, Музаффар Фарманович!

Фармановдун бүтүн азайы-денеси муздак тер басып, кайраттуу болуш ниетинде «уф» деп жиберди. Ал, ал-абалын сурамакчы болду, бирок жүрөгү ага туруштук бере албады. Анын ордуна:

–Куп болот, эмне кенеш бересиз, агайны? –деп сурады. –Ташкенттен врачтарды чакырыш керек деп жатышат.

–Айраңмын... –трубкадан «хм-хм-хм» деген начар ланч добуш келди. –Мага калса го адам чакырып олтурбайт элем. Өзүбүздө дагы мыкты адистер жок эмес. Бирок, Сахиба Садыковна талап кылып жатат. Өзүңүздөн калар сөз жок, эгер ал жактан адам келе турган болсо,

маселе чаташат. Бирок, Сахиба Садыковнанын айтканынча, биз врачтык, адамдык бурчубузду аткарган болор элек деп. Демекчиминки, ал кишинин сөздөрүндө жан бар...

Фарманов бүтүн күчүн жыйнап:

–Эмне болгон өзү? –деп сурады. –Ачыгын айтыңызчы кана?

–Ачыгы... машиналар кагылышуусунда көкүрөгү рол менен орундук ортосунда калып, катуу эзилген. Башы катуу тийген, эң жаманы –Баш сөгүнө доо кеткен. Мунун үстүнө, бир колу, бир буту сынган...

Фармановдун азайи-денеси анын улашынан жүрөгү безилдеп:

–Болуптур! –деп жиберди. –Облустка кабар берип, адистерди алдырың! Керек болсо мен дагы аралашам. Айтасыз!

–Фарманов назарында башы тарс жарылып бара жаткандай, колдору менен башын катуу кармады.

«Мейли, келишсин! Балким, алып калышаар! Азыр хирургияны эң зор деп жатышат го! Маселенин назик жагына келсек, алар дагы адам го! Көпкө киришөр, абалды түшүнүшөр, акыры! Түшүнүшпөсө түшүндүрөбүз. Бир гана... Акмак! Эмне кылып койдун, акмак! Эгер Кудайым көрсөтпөсүн, бир нерсе болсо!»

Фармановдун көз алдына сайда, Алгырдын короосунун алдына табыт келди... Сайда адам арасат! Табып үстүндө бейкасам тон, колунда таяк, белинде чарчы, эки бүкчөйүп калган Алгыр! Анын жанында жээндери, карындаш-уруктары! Ичкериде ызы-чуу, жүздөрүн аймаган, чачтары жазылган аялдар үн чыгарып табытка жакындашып ынтылып жатышат!...

Фарманов тынымсыз санчып ооруп жаткан көкүрөгүн аста сылап, ордуна турду, узун чоң болгон канасы тар көрүнүп, аны бир айланып келип, графиндеги суудан дагы бир стакан жутту.

Тооба! Бул не деген көңүл боштук? Каяктагы тентиген беймаани кыялдар жүрөгүн ойнотуп, аалам көзүнө караңгы көрүнүп баратат! Эч бир башына эч качан мындай ташпиштер түшпөгөн, мындан он барабар оор учурлардан кабым-кашым дебей чыгып кеткен. Бирок... Эмне болгондо дагы жакшы иш болбоду! Тез аранын ичинде бир чараны ойлоп табыш керек! Бирок эмнеге? Сөзүнөн кайтпаган Шорахим, баягы сөзүндө туруп, тонун тескери кийип алса? Акыры алар жат бегана эмес, бир кыштактан, бир көчөдө ашык ойноп чоңойгон эски кадырдандардан го! Кантип, ушундай достор, согуш азаптарын бирге тарткан кыл өтпөс кадырдандар бири-бирине жамандыкты ыраа көрүшсө, капилеттөн жүз берген балакет үчүн канга-кан, жанга-жан деп, кунт алыш үчүн изине түшсө?!

Муну Шорахим түшүнбөсө, Расул түшүнөр, бир боору го акыры!

Оо, тумшугуңа таш тийгирлер! Ал жакта Маткаримовдун ташпиши, буякта бул балакет! Карыган чагында не күндөргө кириптер кылдың аны? Акыры анын кимсин -Музаффар Фармановдун тагдыры келип-келип эми ушу... паамы улук, супрасы курук агайнысына калса? Кечээ гана күлдү көккө сапырып, доор ышкын сүрүп жүргөн адам, бүгүн заманынын буйругу менен начар, кыйын абалга түшүп, анын арам тырмагына арзыбаган бир билими жок, бир карапайымдан титиреп, какшап олтурса?! Шашпа! Ал Расулдан болсо, акыл сурамакчы болуп, туура кылып жатабы, жокпу? Ал күнү көргөн Расул болсо, андан жакшылыктын чыгышы кыйын го ов! Ал дагы таяк туура, мен туура дей турган өгүздөрдөн!

Оолугуп шоферу кирди.

–Анабул дардисарди эмне кылабыз, кожоюн? Бая кирбеймин деген адам, эми алдыңызга киремин деп тополоң кылып жатат го! Түрү жаман бирок!

–Фарманов жан ачуусунда эки колун бирдей силкти.

–Жок, жок киргизбе! Бул жерде эмне бар ага? Андан көрө... айт ооруканага барсын! Ошол жерде күтүп турсун! Бир аз туруп мен дагы барамын!

ОН ҮЧҮНЧҮ БАП

Белобородов жаткан жүрөк оору клиникасы шаардын борборунан түзүк эле алыста, бирок эң эле ыңгайлуу жайга, чоң арык жээгиндеги мөмөлүү бактын ичинде жайланышкан эле. Ушул себептен Расул кеч калбайын деп, үйүнөн эртерээк чыкты. Анын бактысына көчөгө чыгышы менен бош таксиге туш келип, ооруканага Белобородо менен убадалашкан убакыттан көп эле мурда барды.

Расул оорукананын дарбазасы алдында машинадан түшүп бакка кирди.

Мындан бир ай мурда келгенде өзгөчө көрктүү көрүнгөн бак эми жалаңачтанып, дарактар чөлдөгү гозолордой шыпшыйдаң болуп калган, бар болгону биринсерин жалбырактары гана алыскы журттардан келген жапайы куштардай, шактарда аманат гана « конуп» турат.

Расул таза шыпырылган бийиктикти ойлоп, алыста көрүнүп турган беш кабаттуу имарат тарапты көздөй басты, бирок имаратка жетпестен оңго бурулуп, арык боюндагы катар стандарттын бирине кирип кетти. Жазда бул стандарда оорулуулар, аларды көргөнү келген адамдарга батпай кетет, азыр болсо бир дагы тирүү жан көрүнбөйт, бардык жак ээн бош-аңгырап жатат.

Расул жар жакасындагы бош скамейкалардын бирине кирип, өзүн олтургучка таштап, бүтүн дүйнөсүнө кандайдыр жамандыкты сезип, көзүн жумду. Анын жүрөгү тынымсыз сайгылашып ооруду, тынчтык бербеди, кайдагы болбогон ойлордон башы гуулдап ооруп турду.

Расул түнү чөлдөн кайтканда түн оокумдан ашып кеткен болчу. Шордуу Манзура адатдагысындай уктабай аны күтүп олтурган экен, ары-бери тез кыймылдап, алдына чай коюп, колуна кат берди. Катта жазылгандай, Расулдун жогору жактагыларга жазган катына жооп кылып министрлик менен монументал чыгармачыл кеңеши биргеликте чоң комиссия түзгөн имиш. Бүгүн саат үчтө Расулдун каты талкуулана турган болуп, комиссия аны ушул талкууга катышууга чакырган эле.

Чын, бир карашта анын каты боюнча комиссиянын түзүлүшүнүн жаман жайы жок болчу. Расул бир жагынан бул кабардан курсант дагы болду. Ошентсе да эртелеп министрликке телефон чалып, телефон чалгандыгына дагы мин мөртөбө бушайман болду: анын каты боюнча түзүлгөн комиссиянын мүчөлөрү эки эң жакын достору, жакында эле газетага жарык көргөн макаласынын каармандары Мардон Закиров менен Халим Салимовдор бар экен!...

Расул Нурдинов муну угар замат Мардон Закировдун баягы түнү коңгуроосу, биринчи кандайдыр өксүп, кийин ачуулуу чыгып дирилдеп айткан кептери, кылган док-попусалары эсине түштү. Чын, комиссия мүчөлөрүнүн ичинде анын шакирттери, кечээ Расулду өз «Жигулисинде» чөлгө алып барган Акмал менен азыркы күндө министрликте башкарма башчысы болуп иштеп жаткан Шерзад Камиров да бар болчу.

Расул боло турган талкуудагы маселе туурасында айрым нерселерди андып билиш ниетинде министрликтен кийин союз жетекчилеринин бирине телефон кылды. Ал: «Эмнеге менин соңку макаламды окубадыңыз, эгер окуган болсоңуз кандай кылып бул эски кадырдандарымды комиссияга киргиздиңер? –демекчи болду, бирок жетекчинин: Коркот экенсиз, сындап эмне кылат элеңиз аларды?» -дейиши мүмкүн экендигин ойлоп: оозундагы кебин ичине жутту. Жутушу го жутту кыштакта чыгармасы

үчүн Мардон Закиров өз жардамчылары менен совхоздун салкам жарым миллион (эски эсепте, албетте анткени Расул ушунча убакыт өтсө дагы жаңы эсепке эч бир үйрөнө албады!) акчаны оморуп кеткенин ойлоп, дагы каны кайнап кетти.

Союз башчысы анын дилиндеги ойлорду илгеп алды чамасы:

–Комиссия мүчөлөрүнө каршылыгыңыз болбосо керек? –деп сурады. –Төрага -Шерзад Камиловдун өздөрү! Эгер жаңылышпасам ал киши сиздин сүйүктүү шакирттериңиздин бири эле го!

Расул жетекчинин үнүндөгү жашыруун таарынычты анык сөзди, бирок ызасы ичинде, эч нерсе дей албады.

Ооба, ал ак: институтта Бекзад менен Шерзад Расулдун эң ишенген студенттери болчу, анын айрыкча Шерзаддан үмүтү чоң эле. Азыр да эсинде: Шерзад ийри чыгармаларды жараткан башталгыч жылдарында тез эле тилге алынып, чоң мактоо сөздөргө жетти, Бекзад болсо... Ар бир чыгармасы, айрыкча мурда кызуу талаш-тартышсыз өтпөгөн чыгармасы жок! Бекзад накта ачуулуу, ал биринчиден чыгармасын сөзчү. Шерзад болсо өтө басык, акылдуу, талаш-тартыштардан алыс жүргөн өспүрүм эле.

Институттан кийин күйөө баласы Бекзад бүт баш-оту менен чыгармачылыкка сүңгүп кирип кетти. Шерзад болсо... жетекчилик постторго көтөрүлдү. Ошондон бери Расул анын чыгармачылыгына ички бир ачуу сезимде, дагы деле үмүт менен күзөтүп келет: илгерки Шерзад анын көз алдында өзгөрүп, анда-санда көтөрө албастык, жатып ичээрге берилип, ошондойлорду колдоп-кубаттаган сезимдерин сөзө баштады. А балким ошон үчүндүр, анын эмнеге, мурдалары Шерзад менен Бекзаддын наамдары чыгармачыл адамдардын арасында бирге айтылып, чыгармалары бирдей макталып келгени үчүнбү, алар байгеге түшкөн аттарга окшоп калышкан болчу! Бул нерсе

Шерзаддын соңку пайиттердеги катуу аркеттери, айрыкча, досу Бекзаддын «Арманына» жасаган мамилесинен даана көрүнүп турат.

Бирок, Расул союз жетекчисинин сөзүнө эмне да дей алмак? Эң кымбат шакиртим Шерзад качан эле күйөө балам Бекзаддын душманына айланган дейт беле?...

Жок, көп чыгармачылык жөнүндө сөз болгондо Расул эч качан өзүнүн принциптеринен чегинген эмес, эми деле чегинбейт! Бирок эмне үчүн анын каты, шордуу пахтакөрлөрдүн бешене тери менен табылган миллион-миллион пулдары Кудайым нар жагынан талант бербеген бул чийки өнөрлүүлөрдүн чөнтөгүнө түшүп жатканын айтып, күйүнүп жазган каты кайерлерде жүрүп-жүрүп, акыры дагы ушул сылаң короз халтурщиктердин колуна келип түшсө? Расул бул катты дагы, көчээ жарыя кылынган макалаларды да жазган болсо, саалкам отуз жылдан бери чыгармачылыкты булгап, чын дээринде барлардын тамырын кыркып жүргөн Мардон Закировго окшогон халтурщиктердин тизгинин тартып, аларга чек коюш үчүн жазбады беле! Эмне үчүн бүгүн, бүтүн дүнүйөсү жүрөк каны менен жазылгап бул каты үчүн, ошол көңкөлөс көк мээлердин алдында тиктуруп ЖООП берсе?

–Отуз жыл! –деди Расул ички бир ыза менен. - Саалкам отуз жыл күрөшүп, чындыкка жете албасам, отуз жылдан бери бардык наамдар, бардык сыйлыктарды ушулар алса, алардын кимдиги, «чыгармаларынын» кадыры качан эле элге маалым болсо, ар дайым ашыктары алчы, дегени-деген, айтканы-айткан болсо? Качанга чейин чыныгы чыгармачыл адамдардын тагдырын, астейдил аракеттерин пучукка чыгарып, ушул «атак-даңктуу» демагогтор чече беришет?... Качанга чейин? –өзүнөн-өзү сурады Расул, сураган соң, капыстан мындан жыйырма жыл мурда жүз берген башка бир оор окуя жадына түшүп, жүрөгү зыркырап кетти.

Расул жаңы эле институтту бүтүп, аспирантурага кирген учурлары болчу. Ар дайым жадында: сентябрь айынын баштары. Кудум азыркыдай, ошондо дагы борбордук газеталардын биринде анын сын макаласы чыгып, эң чоң (азыркыдан он мертебе чоң) ызуу-чууну көтөргөн эле. Себеби, жаштык, бул ызуу-чуудан чочуш быякта турсун, тескерисинче, курсант болуп талтайып жүргөн болчу. Расул ошол макаласында да эң назик бир маселени ортого таштаган. Ал дагы болсо, көп кыштактар согуштан мурун кандай аянычтуу болсо, ушундай бир сонун учурда да, эмгекти жараткандар үчүн үй-жай куруунун ордуна, кымбат баалуу эстеликтерди айрыкча кол учунда жасалган, пала-партыш эстеликтердин бой көтөрүшү шарт бөкөн деген пикирди мурда эле айткан болчу ал.

Макала чыккан күнү кечкурун Расулга институттан телефон чалышып, эртеңки күнгө эрте менен Хамза театрына чакырышты. Ошол күндөрү Ташкентте пахтакерлердин курултайы болуп жаткан, курултайга катышуучулар адабият жана маданият кызматкерлери менен учурашат экен, ошого аны дагы чакырышкан болчу.

Эртелеп Расул көңүлүндө эч нерсе жок, күндөгүсүндөй макаласынан башы асманга жетип, Хамза театры тарапка жол алды. Троллейбусдан түшүп, театр имаратына жакындашып калганда ичкериден республикалык газеталардын редакторлорунун бири чыкты.

Редактордун өңүндө кан жок, аны көрүп, шарт эле токтоп, колундагы мыжыкталган газетаны силкип:

–Сен акмак! –дөп үшкүрдү. –Жаш башың менен... мындай макаланы жазууну ким койду сага! Сени деп!... – Ал кебин түгөтпөстөн машинасын карап шарт бурулуп басып кетти. (Расул кийин билсе, редактор, борбордук газетага ишенип, анын газетасын көчүрүп басканы үчүн балээге калган экен!).

Расул айран болгончо ичкериге кирди, кирди да өзүнүн атын угуп, ошол замат эшиктен кирген жайында токтоду.

Зал адамга жык толо даңктуу кишилер курчоосунда, республик анын жетекчиси өзүн тың кармап, толкундуу ойлорго чөмүлүп олтурат, анын көздөрү трибунадагы жаш жубанда эле. Ошол мезгилде эми аты чыга баштаган, кийинчерээк болсо даңкы бүтүн мамлекетке тараган жаш жубан, үнү күмүш коңгуроодой тунук жаңырып, жошуп сүйлөдү:

–Жаш окумуштуубуз Нурдиновдун макаласы ушундан далаалат берет, ал киши турмуштан биротоло кол үзүп алыс калыптыр. Биз пахтакерлерди назарына алган эмес. Таң калыштуу-жубан ушундай деп катып калды да, чоң-чоң майин көздөрүн кагаздан алып, залга көңүл бурду. –Таң калам! Ал киши аянычтуу, кумсарган кыштактарды каерден көрүптүр! Бардык кыштактарыбыз абад, гүлдөп-жайнап жаткан бир учурда борбордук газетага турмушубузду каралап жазыш-бул биздин бактылуу турмушубузду көрө албаган курук доо го, жолдоштор! Курук доомат үчүн болсо... жооп бериш керек?..

Биринчи жетекчи, кийин бүтүн зал ордунан турду. Жүздөрү толкундангандан толкуган жаш жубан, күркүрөгөн кол чабуулар алдында жайына барып олтурду. Бирок турганынан жазбай тип-тик турган бойдон жетекчи кол чаап турду. Кашындагы адамга бир деме деп шыбырады да, жаш жубанды жанына чакырып алды.

Кол чабуулар тынып-тынбай Мардон Закиров (ооба, ооба, мына ушул Мардон Закиров –анда ал да жаш, азыркыдан да үнү бийик, чыгармаларынан кара сөздөрү менен данк алган, келечеги кең айкелчи эле) пылдыраган бойдон трибунага чыкты, чыгышы менен сулуу жубандын залдагы жумшак, жаңырып турган коңгуроодой тунук

үнүнүн ордуна мамакүлдүрөктөй күркүрөгөн үн басып кетти...

Мардон Закиров макаланын авторуна жаш жубандан беш бетер оор аеосуз айыптарды айтты: ал –бир гана республика эмес, бүтүн совет монументал жанрына (айкөлчилөргө) акаарат келтирген имиш, социалистик реализмге каршы чыккан имиш!

Расул-ошондо эшикте каккан казыктай какайып турганынча анын док жана доомат толо сөзүнүн бир бөлүгүн гана укту, соң жүрөгү катуу сайышып, бүтүндөй денеси кара терге батканын сезип, акырын аркага тисерилди...

Кечкурун ага аспирант досторунан бирөөсү телефон чалды: мамакүлдүрөктөн кийин биринчинин өзү кортунду сөз сүйлөптүр. Ал Расул Нурдиновду социалистик реализм принциптерин бузгандыгы менен айыптаптыр, анын макаласын көчүрүп баскан редактор ишинен алынгандыгын айтты!

Ушундан кийин Расул үчүн согушта көргөндөрүнөн он бетер оор күндөр башталды. Анын макаласына каршы онго жакын макалалар чыкты, өзү институттан айдалды. Жакшы дагы, илимий жетекчиси Москвалык элге таанымал адам эле. Анын кенеши менен Расул Москвага кете турган болду. Апасы тишинин кабагында бекитип жүргөн акыркы алтын сөйкөлөрүн сатып, белине күч кубат болсун деп эки жүз сом таап берди. Эмнеси болсо да, ал келип-келип Расул Москвага кетти, ал үч жылдан кийин кандидат болуп кайтты. Кайтышы го кайтты, бирок ошол көз караштарынан кайтпаганы үчүн кийинчерээк профессор наамын алса дагы анын иши эч бир оңунан келбеди...

Болуптур, бул көңүлсүз иштер го өтүмүштө, эски жетекчинин куруктай мактанышы, менменсингени, ырайымсыздыгы тууралуу болгон экен. Бирок анын ааламдан өткөнүнө, анын таасири катуу караланганына

мына бир жыл болуп жатса дагы, ошентсе да эмнеге дагы деле Мардон Закировго окшогон көк мээ демагогдор ат үстүндө, Расулга окшогон чындыкты издегендер көбүгүндө, көбүгүндө болсо дагы ошол кара ниеттердин буттарынын алдында!..

Расулдун ойлорун кандайдыр уваймалуу чыңырык болду: дарбазадан тынымсыз сигнал берип «Тез жардам» машинасы кирип келди: кебетесинен, дагы бир оор касалди алып келишкен окшойт.

Расул «Тез жардам» машинасын көрүшү менен негедир биринчи кызынын Нигоранын каты, кийин Белобородов менен учурашууга келгени эсине түштү, түшкөндөн соң ал жакта Алгыр менен Айсунуу, бул жерде куралдаш комбат күтүп жатканын эстеп, шашып ордуна козголду.

Адатта бул ооруканага кириш башка ооруканаларга кириштен дагы кыйын, тартип катуу, кароолчулар көк мерез, көпкө кирбейт. Бирок, бул жолу Расулду жаш гана медсестра күтүп турган экен, ага корукчу болуп кароолдордон алып өттү.

Эң заманга шайкеш таризде курулган келишкен имараттын тепкичткеринен тартып, желөктөрү дагы, лифтинен тартып –медсестраларга чейин бардыгы таза жана ыңгайлуу эле. үчүнчү кабат айрыкча азада, линолеум капталган полдор күзгүдөй жалтырайт, бирок ошого карабастан, бардык ооруканалардагыдай баягы суук дем алыш бул жерде дагы өкүм сүрүп жатат.

Расул биринчи келгенде эле көргөн: Белобородовко Ата Мекендик согушта жарадар болгон ардагер катарыбы, же бийик постто иштегендиги эске алынганбы, иши кылып, өзүнчө бир бөлмө ажыратылган, катыны Евдокия Федоровнага дагы жайыла турган керebet коюлуп берилген болчу.

Расул медсестра кыздын артынан бул тааныш бөлмөгө жакындашып бара жатып, дем алуусу эмне

үчүндүр оорлошуп, жүрөгү созулгансып, үп дагы Гоби чөлүндөгү күлкүлүү окуя, үч өзбек жоокери «Ташкент» сөзүнүн маанисин чагып бере албай кыжаалат болгондору эсине түшүп, ичинде өзүнчө күлүп-күлүп койду. Белобородов жаткан бөлмөнүн терезеси арыкка караган узун, бирок бийик гана бөлмөнүн төрүндөгү диван-керебетте жатат, Евдокия Федоровна көрүнбөйт, анын жыйма керебети жыйылып коюлган.

Иван Харитонович адаттагысындай сакал-мойлолорун жалтыратып кырып, ар дайым калың, саман ыраң чачтарын жакшылап кыскарттырып алган. Оорукана жытын оюнан кетириш үчүн болсо керек, бөлмөсүнө назик атыр себилген, терезенин текчесине, тумбочкалардагы идиштерге жаңыдан үзүлгөн гүлдөр салынып коюлган...

Расул бир көрүнүштөн эле байкады: Белобородов мурдагы келгендеринен дагы өзүн алдырып, азып кеткен, чөкө сөөктөрү чыгып, көзүнүн акыректери ичине батып, үч бүрчөк жагы карыялардын жаагындай кичирейип, өтүшүп калган. Бир гана көздөрү ичине кирип кеткен чарчаган көздөрү илгеркидей акырын карайт.

Ал Нуриновдун этиятына карабастан, медсестра кыздын жардамы менен өзүн ырастап, желкесине кош жастык коюп олтурду, анан көк чай буйруду. Ошондо териси сөөгүнө жабышып калган жүзүнө кызыл жүгүрүп, жука эриндерине билинер-билинбес күлкү пайда болду. Расулдун соолугу боюнча суроосуна колун шилтеп кое калды.

–Баягы эми соо болуп кай жакка да барат элем! Олимпиадага катышып, алтын медаль алмак белем!

Расул операция маселеси эмне болуп жатканын сураган болчу, Иван Харитонович мыйыгында күлүмсүрөп, тумбочкасындагы бир десте китеп үстүндө жаткан «Наука и жизнь» журналына ишаарат берди:

–Академик Амосовдун эскерүүлөрүн окуп жатам. Уккандырсың, кыйын хирург! Киевде жүрөк ооруларынын

клиникасын башкарат. Күндөлүктөрүнө караганда эң эле ажайып адам окшойт. Ошол кишинини чакырышат имиш!

Расул бирден жеңилдеп:

–Эң эле туура кылышыптыр! Эң көрүнүктүү окумуштуу ал! –деп сүйүнүп жооп берди, Иван Харитонович дагы башын сереп-сереп кылып, акырын ылжайды:

–Ооба, эң кыйын! Ошентсе да... күндөлүктөрүнө Караганда ал дагы... өзүбүзгө окшогон жөнөкөй эле пенде экен!

Расул Иван Харитоновичтин эмне жөнүндө ойлоп жаткандыгын сизди да, ар дайым аны ызалуу ойлогорго өзү мажбур эткендей, кыжаалат болду. Ал дагы Амосовдун күндөлүктөрүн окуган, өнүккөн жарат ийгиликсиз чыккан жана өлүм менен түгөгөн операциялары туурасында күйүнүп жазган эскерүүлөрү дилине катуу орношуп калган эле. Азыр ошол бөлүкчөлөр эсине түшүп, бул туурасында сөз баштагандыгына бушайман болду. Расул оор дартка чалынган оорулуулар менен сүйлөшкөндө назик жактарды жакшы сезчү, ал-абал сураш дагы, сурабастык дагы бип-бирдей мүшкүл экенин коп жолу сынап көргөн, мындай кылдат деген учурунда коп нерсе оорулуунун өзүнө байланыштуу экенин да билчү.

Муну Иван Харитонович андан да жакшы андаса керек, ахвалы канчалык оор болбосун, адатта кепти башка жакка буруп жиберчү.

Бул жолу да ушундай кылды.

–Бул... –деди оор жетөлүп. –Чөл кандай? Пахта барбы талаада?

Жок эсепте. Косектерде бир-жарымтадан чигит калган. Айтмакчы чөлдө Музаффар Фармановду көрүп калдым, –деп айтып Расул кызарып кетти: «Көрүп калган имиштер! Өздөрү издеп тапты го!» Белобородов «хм-м» деп койду.

–Ошо... өзүбүз билген Музаффар да, УРСтун башчысы? Кандай иштер, зорбу?

–Зор! Бычагы май үстүндө! –күлдү Расул. –Асманда! «Чөлкурулуш» башчысы Москвага кеткен экен, тизгин Музаффарга тийиптир. Айтканы –айткан, дегени –деген!

Расул ошол күнкү көңүл көтөргөн зыяпаттарды, вертолотто учкандары эсине түшүп, куник иш үстүндө колго түшкөн баладай осол болуп, тамагы буулду.

–Ушундай де?

–Ооба, мен дагы анын көлөкөсүндө бир ойноп давран сүрдүм, Иван Харитонович! Самолетто чөлдү айландык, вертолотто тоолорго чыктык. Кудайдын буйругу болбой, тоодо шамал күчтүү экен, дачаларга коно албадык. Бирок... Расул кыжаалат болуп күлдү. Ал эмес чоң зыяпатта да олтурдук!

–Машина менен барган белең? Багажды да толтуруп бергендир? Расулдун мээсине кан тээп, жүзү тарам-тарам болуп кетти.

Бүгүн эртелеп, талкуу жөнүндөгү көңүлсүз көптөн кийин Расул бир аз өзүнө келиш үмүтүндө муздак душка түштү, соң кийинип ашканага өтүп, өзүнчө аңырайып калды. Адатта нары барса бир пиала каймак, сары май, кант-мант менен толтурулган дасторкон бүгүн түрдүү кыл мөмө-жемиштерге ар бири чайнектей-чайнектей келе турган анар-алма, алтындай жылтылдаган нактары ликапликаптарга кызыл, кара икраларга толуп кетиптир. Стол жанында болсо Манзурахан колдорун бөлдерина такап, кыялга чөмүлүп күлүмсүрөп туруптур. Чамасы бул жемиштер кечеси Музаффар берген зыяпаттын кешиктери болсо керек!

Расул кудум кылмыш үстүндө тутулган жаш баладай: Неге ыржаясың? –деди кабагын бүркүп.

–Неге ыржайбайт экенмин? каткырып күлдү Манзурахан. Сиз дагы жүрүпсүз профессормун деп, көрилип! Андан көрө, наамы улук, супурасы курук

наамдарыңызды сатып, бир УРСка начальник болуңуз. Сиз дагы жейсиз, биз дагы!..

Расул колуна алган пиаласын «так» этип жайына койду.

–Болду! Жыйыштыр бул икра-пикраларыңды! Мага ар күнү нан-чайым дагы жетет! -Ал ордуна туруп кетмекчи болду, Манзурахан жанына келип мойнунан кучактап алды.

–Эмне балээ, профессор боломун деп, азилди дагы түшүнбөй турган болуп калдыңызбы чоп-чоң адам? Кудум бул жемиштерди өздөрү эмес, мен алып келгендей кабагын бүркөйт, а? Кара икра менен кызыл икра ичтерин оорутса, нан чайыңызды ичип кете бериңиз? Өмүрлөрүнө дуба кылып, жейбиз буларды жан-жан деп!

Расул кыжаалат болуп күлдү:

–Алдын ала билгениңизге кайылмын, Иван Харитонович!

–Кеп алдын ала сезиште эмес, тажрыйбада! –Иван Харитоновичтин кансыз, жука эриндерине кубанычтын белгилери пайда болду, ал көйнөгүнүн жакасынан көрүнүп турган как сөөк көкүрөктүн толтуруп чукур дем алды.

–Билесиң, башчы менен иштей албай «Чөлкурулуштан» кеткениме мына, он жылдан ашты...

–Кош-кош? -Иван Харитоновичтин кырылдаган түймөдөй нурсуз көздөрү кандайдыр жайнап кетти.

–Мен андан сурадым: эмнеге Иван Харитоновичти жараштырып койбодуңар, дедим.

–Эмне деди?

–Мен бир кичине адам болсом, дейт, эки айгыр тебишкенде ортосуна түшүп болобу дейт?

Белобородов дагы мыйыгынан күлдү.

–«Эки кочкордун башы бир казанда кайнабайт» - деген макалды дагы эстегендир.

–Ооба, аны дагы эстеди!...

–Кызык... –Иван Харитонович талыган көздөрүн жумуп, узак ойго чөмүлдү. –Кызык, –кайталады ал кайра өзү менен өзү сүйлөшүп, көзүн ачпай. –Мен го, Россияда туулуп өскөн бир орус перзенти, өзбек тупрагынын келечегин, анын кызматын ойлоп күйсөм го өзбек перзенти правайи палак, бул жөнүндө зыгырдай да ойлонбосо! Мен Фармановду эмес, маркум кожоюн менен анын «Чөлкурулуш» төбөсүнө отургузуп койгон ажырагыс шакиртин айтып жатамын. Эски биринчи эмне кылса, шакирти дагы ошону кылчу. Булар үчүн бүгүн доор сүрүп, сый-урмат, даңк алып жүрүшсө болду. Эртеге аларга калса, бардык жак отко күйүп кетпейби?

Белобородов тамагын сылап, текчедеги «Ташкент суусуна» колун созду. Расул шашып стаканга суу куюп, анын калтыраган колдоруна карматты. Белобородов чөлдө адашып, суусап калган адамдай тынымсыз бир стакан сууну култулдатып жутуп ичти да, алсыз кайрадан сөзүн улады.

–Самолетто учкан болсо көргөндүрсүң, бул созулуп жаткан чөлдө жок дегенде бактуу чоң бедезар болсо. Кечээ өздөштүрүлгөн жерлер бүгүн аппак болуп шор басып жатат. Ушул кетиште дагы он жылдан кийин эмне болот бул жерлердин абалы? Муну ойлоп, жан күйдүргөн адам жок! -Белобородое каксөөк колдорун шилтеп, оор дем алды. -Балким сен ойлоорсуң, ал жерде болуп жаткан иштерге жаныңыз кейисе эмнеге чөлдөн кеттиңиз деп? Акыры «Чөлкурулуш» башчысына ачык кылып, чөлдү таштап кетиш–бүргөгө өчөшүп, көрпөгө от коюш менен бирдей эмеспи деп? Жок, кеп бир гана « Чөлкурулуш» башчысында эмес эле! Мунун тамыры терең эле, Расул!– Белобородов ушундай деп, жазтыгынын алдынан калың кызыл папка, папкадан эски конверт алды да, Расулга берди:

–Окумуштуусуң, китептерди жазасың, кантсе да, билип койсоң жаман болбос!

–Конверт ачык, анын ичинде эки даана кат бар болчу. Расул алардын бирин алып, башталган сүйлөмдөрүндө көзү түшүп, жалт этип, Белобородовко карады.

–Белобородов башын созуп, оор алсыз олтурат. – Оку! –деди ал мыйыгында күлүмсүрөп. –Окуй бер!

Кат эски биринчинин жогоруга жазган каты, туурасын айтканда, бул кат негизинен машинкада көчүрүлгөн нускасы болуп, анда пахтанын наркы боюнча сөз жүрөт. Анын жазылганында, пахтанын мамлекет тарабынан баа коюлушу өтө бийик. Ушул себептен, эгин эгүү, картошка жана жашылчага караганда бир нече мерте бийик болгону үчүн, айтылган эле катта, пахтакерлер мамлекеттин башка облустарында жашоочу калктардын турмуш тиричилигинен бир нече барабар ашып кеткен, бул болсо адилет жана теңдик принципке каршы. Өткөн жетекчи ушул принципке таянып, пахта наркын эки барабар түшүрүүнү сунуш кылган болчу!..

Ар нерсени күтсө дагы мындай катты күтпөгөн Расул таң калып Иван Харитоновичке караган эле, ал кабагын түйүп:

–Оку! Экинчи катты дагы оку! –деди буйрук иретинде.

Экинчи кат дагы мурдагы биринчинин мөөрү менен жогоруга жиберилген катынын көчүрмөсү болуп, анда ушундай деп жазылган болчу:

«Өзбек дыйкандары эзелтен бери бир жылда жерден эки, айрымдауч мертебеден түшүм алып келишкен. Бул деген сөз азыр дагы беймарал эки мерте асыл алыш мүмкүн деген сөз. Масален, Февралгу айларында бардык пахта майдандарында нокот эгилсе, аны май айында жыйнаштырып алыш мүмкүн. Пахта болсо ошондон кийин эгилсе да түшүм берет. Бул нерсе, айтылган эле катта, бир жарым–эки миллион тонна кымбат баалуу силос даярдоо мүмкүнчүлүгүн ким берет, анын эсебинен

республикада чарбачылыкты өнүктүрүү маселесин бир нече барабар көбөйтүүгө жол ачылат».

Расул каттан көзүн алып, бир топко эмне дешин билбей аңырайып калды.

–Бул каттар чын эле жогору жактарга жиберилгенби, же... Белобородов Расулдун суроосуна жооп бериштин ордуна:

–Жиберилбегенде... пахтанын баасы түшөт беле ошол жылдары?–деп сурады. –Же ошол мезгилде пахтанын наркы түшүп, бардык колхоз жана совхоздор биротоло олтуруп калгандыгыңан кабарың жокпу?

–Кабарым болгону болгон, бирок акыры...

Белобородов башын камдуу кыймылдатып, дагы терең үшкүрүндү:

–Эски кожоюнун бул волонтаристтик каты аркылуу кандай оор абалга салды республиканы. Бул каттын акыбетине бардык пахта эккен чарбалар алтымышынчы жылдарда ушундай абалга түшкөн эле, маркумдун өзү кайра кат жазууга мажбур болду, бел дегеним өз сөзүнөн кайтууга мажбур болду! –Белобородов каксөөк көкүрөгүн сылап, дагы бир стакан суу ичти да, кырылдаган добушта улады: –Эми түшүндүңбү, «Чөлкурулуштан» эмнеге айдалгандыгымыды?

Расул «түшүндүм» деген мааниде башын ийди.

–Себеби, бир биринчинин бул каттарына каршы чыккансыз, ушундайбы?

–Көп мына мында, –деди Белобородов, анын суроосуна жооп бербей, –өткөн биринчи өзүнүн бул «гениал» пландарын «Чөлкурулуш» талаасында сынап көрмөкчү, туурарагы, өзүнүн актыгын далилдөгиси келген. Билсең, ал учурда мен баш инженер элем, «Чөлкурулуш» башчысынын биринчи оң канаты элем. Жетекчиликке баш ийүү менен жетекчинин сунуштарын эсеп-кысап кылып көрүшкө мажбур болдум.

–Эсеп-чот жакшы чыкпады?

–Жакшы чыкпаса деле мейли, бул сунуштарын кандайдыр кооптуу, волонтеристик сунуштар экенин көрсөттү эсеп-китеп!

–Сиз мунун ачык айтыңыз?

–Ачык айтыш дагы көпби, себеби кызуу кандык, ачык жазган акөмдөр!

–Ушундан кийин сизди иштен айдашты?

–Жок, тескерисинче! –көтөрүлдү Белобородов, - Силер билбейсиңер. Ал адам сен ойлогондой миң мертебе этияткор эле. Демекчиминки, көрчү, бирок алардан айбыгат болчу. Ушул себептен мени дагы жогоруга көтөрүш шылтоосунда азыркы жайга алып келип койгон. Бирок айыл чарбасы менен чыгармачылыктан алыс жүрсүн, дедиби, чамасы, илим жана маданият тармагын тапшырды мага! -Белобородов өз үстүнөн күлүп жаткандай жумшак күлүмсүрөдү муну көрүп, Расул дагы өзүнчө жылмайып койду.

–Бир жагынан балким ушундай кылганы жакшы болгондур. Эгер «Чөлкурулушда» отурганыңызда...

–Жок! –Белобородовдун жарым жумук көздөрү «жарк» этип ачылып кетти. –Бир эле кат менен чектелип калбай, күрөшмөк керек эле ошол мезгилдерде. Биз болсо коркоктук кылдык...

–Бул кебиңиз туура, ошенткен менен да ... өзү эң бийик жайларга чыгып алган эле да ал адам! Кол жетип болбос даражада жогору жакка көтөрүп коюшкан эле аны!

Белобордов бир күрсүнүп күлдү.

–Ооба, өкүнөм –каргыштар болсунчу, эң эле жогоруга чыгып алган болчу... Мына эми... эң жаман иштер ачылып жатат, Расул. Анын бардык күнөөлөрүн ачып, тазаланып алыш оңойго турбайт бизге! Эң эле көп кыйынчылыктар турат алдыда! Анткени... Ал адам тандаган жана тарбияланган шакирттери оңой менен жан беришпөйт али!

Расулдун оюна боло турган чогулуш келди, көз алдыда буттарын бири-бирине учкаштырып отурган Мардон Закиров келип, жүрөгү безилдеди:

–Ооба, оңой болбойт, –деп башын ийди. –Иши кылып, жамгырдан кутулуп, доолго тутулгандай, дагы демоогодор башыбызга чыгып албасын дең!

–Демоогодор го чыга албайт! деди Белобородов кичине кебетесин муштай кылып. –Бирок... аа, айтмакчы, күйөөбалаңыздын иштери эмне болуп жатат? Капыстан сурап калды ал. –Проектиси тастыктан өткөнбү?

–Жок?

–Эмнеге?

–Анткени... эмне кеп барбы, Иван Харитонович?

–Бар, –деди Белобородов, ого бетер кабагын бүркөп, -комитетке кат түшүптүр! –«Чөлкурүлуш» мыйзамга жооп бербеген иши күйөөбалаңыздын тактоодон өтпөгөн проектисинин үстүндө чоң эстеликти куруп жаткан имиш! Эң эле чоң материалды ысырапкерчиликке учураткан имиш! Бул иште... –Белобородов жүзүн Расулдун жүзүнөн үзүп, терезе тарапка карады. –Бул мыйзамсыз иште сенин да үлүшүң бар имиш.

Расулдун жүрөгү «шуу» этип, бешенесинен тер чыгып кетти.

–Менин кандай үлүшүм болушу мүмкүн, Иван Харитонович?

–үлүшүң ушул, сен өз аброюңду ишке салып, күйөө балаңа жол ачып берген имишсиң. Укчу, проектиси тастыктан өтпөстөн туруп, иш баштоого жардам берген имишсиң!

Расул кудум буулуп кеткендей, калтырап кеткен колдору менен тамагын сылады.

–Айла канча ушул сездөргө ишенсеңиз, Иван Харитонович? Акыры, Мындан үч-төрт жыл мурун биздикинде көргөн элеңиз го анын проектисин?

–Мен кептерге ишенеминби, жокпу, бул башка маселе! –деди Белобородов аз болсо да жумшап. – Ошенткен менен да проектиси тастыктан етпестөн туруп, иш башташка эч кимдин акы жок! «Чөлкурулуш» башчылары го, басып жүргөн жерлерин дагы билбей жүргөн оолукма адамдар, алар үчүн мыйзам-тартип деген жок! Бирок күйөө балаң... акыры ал мыйзамга каршы иш кылып жатканын түшүнбөсө чындап эгер бул өтө мөн көргөн проекти болсо, неге чозулуп тастыктан өтпөйт? Мөн айкелчи эмесмин! Бирок... дагы эле тастыкталып бүтпөптүр, бир себеби бардыр балким?

–Бар! –Расул күлүп. –Бир гана себеби... мына жарым кылым болуптур го, республикабызда абал ушул! Бардык жүрөктөн жаралган чыгармалардын тагдыры Кудайым таланттан четтеткен халтурщиктердин колунда! Азыр кана... бардык чыгармачыл адамдар кар-зар болуп, дагын демоогодордун ашыгы алчы болбос бекен десем, ачууңуз чыкты! Бирок... мөн жакында кудум ушул маселеде бир канча облустарды айланып келдим. Талантсыз жаралган бул айкел монументалдарга колхоз-совхоздордун миллион-миллион акчалары сарпталган! Дагы деле сарпталып жатат. Мөн бул жөнүндө өз пикиримди жогорку мекемөлөргө жазып берген элем, катым жүрүп-жүрүп, дагы ошол... жалыны жок чыгармалары үчүн колхоз-совхоздорду тоноп жүргөн демоогодордун колуна түшүптүр! –Расул кол саатына көзүн бурду. –Дагы бир сааттан кийин алар бул катымды талкуулап чыгышат. Ойлоймун го, мени, балким мага кошуп күйөө баламды да талкалашат! Монументал өнөрүбүздүн жеңиштерин тан албоочу бир.. арыздануучуга чыгарышат!.. Сиз болсоңуз!.. –Расул кандайдыр жаны чыгып, көбин түгөтө албады.

Белобородов «хым-м» дегенче мойнун кашып, узакка чейин үн катпастан, соң:

–Ошол катыңдан бир көчүрмө барбы? –деп сурады.

–Азыр жанымда жок. Бирок үйдө бар.

–Бар болсо... бир көчүрмөсүн менин атыма жөнөт! – Белобородов ушундай деп Расулга тигилип карады. –Сен менден капа болдуң чагым? .

–Жок, эмнеге?

–Көп, көп ушунда, –деди Белобородов капыстан кандайдыр жумшаргандан жумшарып. –Мен силерге эски куралдаш жоокерлериме зыгырдай дак тийбесе деймин... Мына ушул Музаффар... кылыктары жакпаса дагы.. жаным ачып, жүз мөртөбө айттым ага! Жыланды арбай турган бул кожоюндан бир аз нарак жүр, адеп анын домбурасына ойной бербө, көп оолуга бербей кадамыңды ойлоп бас, үка, деп кеңеш да бергенмин.

Миң өкүнүч, дагы деле оолугуп жүрөт! Жок, –Иван Харитонович, үнү бир аз кырылдап. Мындан чыкты сен эч нерсени байкабапсын. Балким самолетто алып жүргөнүнө учуп, иштери бар деп ойлогондурсуң. Илгерки Музаффар эмес ал азыр. Мына, беш-алты ай болуптур го, кандайдыр бир бейтынчыкта. Бүтүндөй «Чөлкурулуш» тынч эмес. Азырынча өзүбүзчө сүйлөшөлү –биз де да ар кандай кабарлар бар. Башчыларын борборго чакырып алгандарынан бери бардыгы кеңгиреп калды.

–Расулдун эсинө Музаффар түштү. «Ооба, кандайдыр эң эле көңүлсүз, бейтынч, чыдамы жок эле го»

–Эми бул жагын ук, Расул! Мындан үч-төрт күн мурун мени бир катын жоктоп келди. Клара Жамаловна деген. Биринчи аны кайсы бир министрликтен деп айтышты. Министрликтен болсо менде иши болсо керек деп алдыма киргиздим. Келди колунда... Өзү десең... кырына чыгып кеткен, өзбекче эмне дейт эле, оо, айчүрөк! Жаш келишкен, кийимдери да өтө кымбат! Бүтүн турпаты алтын, бриллиант! Көптүн кыскасы мындай сураштырсам... ким экен дегин? –Иван Харитоновичтин алсыз көздөрү капыстан шак жанып Расулга карады. Расул «айраңмын», деген мааниде желкесин кысты.

Музаффар Фармановдун кудогыйы! –деди Белобородов кандайдыр бош жумшак гана жылмайып. – Чамасы, өзү кире албагандан кийин сулуу кудогыйын ишке салган окшойт! Эми кептин бул жагын ук. Кудум детектив фильмдеринин өзү кана!.. Клара Жамаловна деген бул адам, кудасынан бир кулач саламдарды алып келиптир. Музаффар Фарманов мени абдан сагынган имиш, бир керүп, жатып сүйлөшүү арзуусунда жүргөн имиш. Айта турган сөздөрү көп имиш! Айла канча? Аял кишини ирээнжитпейли деп колундагы түйүндү алып калдык. Эми бул жагын ук,–Иван Харитонович көңүлсүз болуп, дагы графинге колун созду, жарым стакан суу ичип, бир аз өзүн басып, алсыз сөзүн улады: –Бир сааттардан кийин тигил телефон чыңгырап калды. Евдокия трубканы алып, бир минутадай угуп турду да, кийин өңү куу тартып, стулга олтуруп калды. Мен коркуп кетип: эмне болду, эмне кылды, деп сурасам, шордуу күймөлөнүп барып, төкчөдеги тигил гүл тукабанын аркасына карады да, кичинекей чырайлуу бир кутуча алды. Ачып карасак... кутучанын ичинде бриллиант көздүү алтын шакек!

Нурдинов таң калыштуу окуянын мындай болушун күтпөгөндөй, чочулагансып:

Жок, ээ! –деп жиберди.

–Баягы катын... Клара Жамаловна, Евдокияга айткан имиш, Музаффар бир үзүктү ага белек кылып жиберген имиш, ал болсо муну айтууну эсинөн чыгарып, төкчөдө калтырып кеткен имиш!.. Балээни дагы эсинөн чыгарбаган! Чамасы, биздин анчалык маани бербеген мамилебизге көңүлү толбой, ушундай митайымдык жол туткан...

Иван Харитонович жаны чыгып, жүзү агарып, толуп, карайып кетти.

–Эмне кылыш керек? Бир топ, милиция чакырып, акт түздүрөйүн дедим го, бирок андай десем... же бир күбө бер, же башка! Кечээ Евдокияны үзүктүн наркын билип

кел, деп «Ювелиторго» жиберсем, ишенесиңби, баасы үч миң беш жүз элүү үч сому отуз беш тыйын экен!..

Расул үндөбөстөн жакасын кармап:

Капырай, ушундай дагы шакек болот бекен, э? –деп жиберди.

–Болот! Андан кымбаттары дагы болот. Бирок көп анда эмес!.. Маселе мында, эмне кылыш керек муну? Иван Харитоновичтин илешилген нурсуз кездерү аарчылган түймөдөй жаркырап кетти. –Ойлоп-ойлоп, акыры комитеттен бир адам чакырттым. Акт түздүрүп берип жибердим шакекти. Бирок жибериши жиберип коюп, таң атканча көз какпадым. Акыры ал акмак, менин батальонумда катардагы жоокер болгон, жакшылыктарым бир нече жыл бирге иштешкен бул өпкө агайның билбейт го, анын башчысына окшогон паракор эмес Иван Харитонович! Жалганчы эмес! -Белобородовдун баятан бери кырылдап чыгып жаткан алсыз үнү капыстан ачылып кетип, тар бөлмөнү жаңыртып жиберди. Ушул мезгил эшик өзү гана ачылып, бакырып-чыңырып жаткан эрин көрүп коркуп кетти чамасы, колундагы буюм-теримин полго таштап, ага карап талпынды:

Сага эмне болду? Эмне кылды, Ванюша? Иван Харитонович акырын колун шилтөп, титиреген үндө:

–Кечээги көпти айтып жатам, азизим, –деди оор дем алып. –Музаффар Фармановдун кылган ишин!

–Евдокия Федоровна өзүн стулга таштап, уф деди.

–Ой тобо! Адамдын бөтөкөнөсүн жардың го, Ваня? Дагын эмне балекет жүз берген десемчи! Сиз жакшысызбы. Расулжан! Бала-чакалар, Манзурахан?..

–Рахмат, Евдокия Федоровна... Өзүңүз кандайсыз?

Евдокия Федоровна салабаттуу башын чайкап, көзүнө жаш алды.

–Мына, көрүп турупсуз го, Расулжан... үч айдан бери жатабыз.

Расул Евдокия Федоровнаны кайгы тору каптаган анын кандайдыр чарчаган жүзүнө, көмпирлерге тийиштүү жеңил аракеттерине кичине назар таштап, капыстан Гоби чөлүндөгү күзөткөн анын бир өмүр эсинде калган көрүнүш көз алдына келип, жүрөгү омкорулду.

Түн. Кара бакмалдай тунук, жайнаган жылдыз алдында магдырап, чозулуп жаткан чөл. Сап-сап болуп кетип жаткан жоокерлер агымы чексиз-чекарасыз дарыяга окшойт алардын жүрүштөгү ырлары түнкү тынчтыкты бузуп, кандайдыр билинбеген бир кудурет менен жаңырат:

Священная война!

Война священная!

Жолдо уйкусурап, жыгылып калбас үчүн атайы бул ырды ырдап, өтө караңгы чөлдү зыркыратып титиретүүчү кадам ырдын сыйкырдуу күчүнө моюн сунуп бирдейинен кадам таштап кетип бара жаткан батальон алдында... гвардиянын капитаны Белобородов менен аскер врачы Белобородова Евдокия Федоровна бара жатышат. Алар дагы жоокерлерге шык берип ырдап бара жатышат.

Комбат чап колу менен атынын тизгинин кармап алган, оң колу менен болсо катынынын желкесинен кучактап алыптыр. Ар сапар ырдалган ыр көркүнө чыгып, көпчүлүк хор менен айтышканда алардын үндөрү кандайдыр өзгөчө тунуктук жана күч кайрат, дем берип турат. Белобородовдун добушу кудум мамакүлдүрөктөй күлдүрөсө. Евдокия Федоровнанын үнү жоокерлердин үнүн коштоп, жоон добуштарга аялдарга таандык бир назик майиндик тартуулап, шылдырап аккан булактай көрүнүш жараңдап турду...

—Муңайым жүзүнөн, чоң—чоң көк көздөрүнөн кубаныч кетпеген бул жаш, келишкен, кушбычым аскер врачка бардык жоокерлер ичинен ашык. Анын узун бою ушундай келишкен, өзү ушундай элпек, жагымдуу ал эмес, аскер кийимде да ал эң кымбат баалуу кийимдерди кийген

сулуулардан дагы сулуу көрүнчү. Жоокерлер көңүлүндө комбат менен аскер врач бири-бири үчүн жаратылгандагы дүнүйөдө эн бактылуу баш кошкон куш болуп көрүнүшчү. Бардыгы аларга окшошууну ичтеринен арзуу кылышчу.

Расулдун ойлорун Белобородовдун:

–Болуптур, сага уруксат, Расул,–деген үнү бөлдү. - Чогулушка кечикпе. Ак экендигиңе иманың барбы акыры?

Расул желкесин кысты.

Ак болсоң–катуу тур! Бул биринчи! Экинчи, монументтин проектиси тастыктан өтөбү, жокпу, мындан катуу назар, мен анын барын көрүшүм керек. Бүтүп калганбы акыры?

–Бүтүп калган дешет. Мен өзүм дагы али көргөнүм жок.

–Белобородов начар абалында кичине болсо да чакан кыймылдап, өзүн ырастап олтурду:

Мен ушул жумада ооруканадан чыгамын. Бирге барып көрөбүз күйөө балаңдын ишин! Кантсе да ошол чөлдө он жыл өмүрүм өткөн! Өлүштөн мурда бир көрүп калайын, азизим!

Евдокия Федоровнанын көзү жык жашка толду.

–Ваня! Операция эмне болот?

–Операция кылдырбаймын. Точка.

–Ваня!

–Кече клиника башчысын айттым. Амосову дагы, башка академиктери дагы керек эмес. Вергул. Эскилер айтмакчы–өлүм ак экен бычак алдында өлгөндөн көрө, тынч гана өлгөнүм жакшы! Бул айтканым катуу, талкуулоонун кереги жок, азизим! Точка!

Евдокия Федоровна жардам издеп, жалдыраган көздөрүн Расулга тикти. Бирок Иван Харитонович «сөз бүттү» деген мааниде кададай узун, каксөөк колун кайрылашканы узатты.

Евдокия Федоровна Расулду дарбазага чейин күзөтүп чыкты. Өзү врач эмеспи, ал эринин абалы

канчалык оор экенин айтып, бир аз көз жашын төгүп алды. Айрыкча, Иван Харитоновичтин өжөрлүгүнөн операцияга көнбөй катага жол берип жаткандыгына наалыды.

Расул бир маалдарда бүтүн полк жоокерлеринин башын ийдирген бул куш сүрөт, муңайым аялдын эки бүгүлүп калган бою-башына кичине тигилип, анын көз жашы аралаш айткан сөздөрүнө кулак салып, өмүрдүн, убакыттын аеосуздугу жөнүндө ойлонуп, жүрөгү запкы тартты. Ал Евдокия Федоровнанын алсыз желкесинен кучактап, кайрат берди:

–Көп эзиле бербөңиз, бардыгы жакшы болуп кетет, сөзүмө ишениңиз. Евдокия Федоровна, Иван Харитонович кайраты күчтүү, акылдуу адам. Бул оору аны жеңе албайт!

–Расул бул көпти жүз мертебе кайталап, шордуу аялды араң сооротту, анын кичине гана, бирок жумушчунун кебетесиндей катуу колдорунан өөп кайырлашты.

–Кызык: ар кандай оору канага тийиштүү оор абал жана Евдокия Федоровнанын көз жаштарына карабастан, бул учурашуу анын көңүлүндөгү тынчтык бербеген ойлор, ташпиш жана күмөндөр аз болсо да кетерүлгөн, көңүлү караңгы үйдө шам жангандай жарышып, көткөн болчу.

ОН ТӨРТҮНЧҮ БАП

Комиссия мүчөлөрү чын эле Расул кандайдыр жактырбаган муздак мамиледе күтүп алышты.

Комиссия төрагасы Шерзод Камиллов «Т» арибинде коюлган жалтырак столдун төрүнөн жай алган, багелөктөн келген Мардон Закиров негедир андан дагы бийикте - терезе алдындагы орнаменттүү бийик стулда буттарын бири -бирине учкаштырып олтурат, бир көзү гылый узун бойлуу Халим ширин, гылыйлыгын сезгендей, Шерзаттын оң жагындагы кайыш креслону ээлеген, Акмал болсо бул

комиссияга мүчө болгонунан кыжаалат чөккөндөй бурчка тыгылып алган эле.

Кызык бир шакирти бөрүлөрдөн корккон коендой бурчка тыгылып алыптыр, экинчиси болсо, жаш болсо дагы төрдө авторитетин салып чогулушту башкарып олтурат. Акыбети эмне болот экен бул талкуунун.

Шерзод Камилов устатына адеп сыпалык менен салам берип, чап жагынан жай көрсөттү.

–Келиңиз, агай, мархамат!–деди ал өтө эле муңайым үнүндө. Сол бешенесине түшкөн кечеке окшогон чачтарын сылап, жөтөлдү:–Биз... монументал тармагыбыздын бүгүнкү абалы жана өсүшү туурасында жогорку жактагы мекемелердин жетекчилерине жазылган катыңыз менен таанышып чыктык, агай... Кош, көпти эмнеден баштасак, жолдоштор?

Мардон Закиров алдындагы олтурган стулду кычыратып, бир козголуп койду.

–Эгер уруксат берсеңиздер, урматтуу агайыбызга бир суроом бар.

–Мархамат, –деди Камилов.

–Айтыңызчы, агай бирок чындыгын айтыңыз, сиздин көз карашыңызча, адамдарыбыз арасында бир жигөрдүү издөнгич адамыбыз барбы?–Анын жоон дүрүлдөгөн үнү, адаттагысынан бөлөгүрөөк кандайдыр баео ички ызаадан жаңырып, Расул жанатан бери ойлоп турган кебинин башын жоготуп койду.

–Эмнеге болбос экен, бар!

–Жок, мени тантык шакирттериңиз, аныгыраагы сүйүктүү күйөө балаңыз Бекзад Нусратовдон башка демөкчимин, андан башка колго илингөн таланттуу айкөлчи барбы?–деди Мардон Закиров. Бул жолу анын добушу муңдуу бир күүдөй угулуп, ордодой кананы зырылдатып жиберди.

Чыгармачылыкта канчалык катуу кол болбосун, турмушта көңүлү бош адам–Расул Нурдинов сөз сүйлөп,

дайым эле сындап сүйлөгөн бул «чыгармачыл» инсан мынчалык азапта экенин көрбөгөнү үчүнбү, баягыдан дагы дабдырап, өзүн жоготуп койду.

–Мына, чоң окумуштуубуз Халим Салимович күбө, – деди Мардон Закиров, дагы ошо арманы, ички ызасы менен–жакында өздөрү туулуп өскөн «Жеңиш» совхозунун эмгекчилери сиздин бороон катыңыздан «Жеңиш майрамы» деген эстелигимди атайын чогулуш өткөрүп коргошту! Мажулисте сиздин мага жазган бир жактуу сөздөрүңүз катуу караланды. Же сөзүм туура эмеспи, Халим Салимович?

Халим Салимович кададай узун колдорун көкүрөгүнө коюп, урмат менен баш ийди:

–Эмнеге туура эмес болот экен? Чыгармаңыз боюнча кубаныч, сүйүнүч менен сүйлөшүштү!

Мардон Закиров тык этип ордуна турду.

–Эгер сиз!–деди ал, үнү улам ачуулуу жаңырып, – Эгер сиз маселеге бир гана өз күйөө балаңыз, дагы өзүңүздүн үй бүлөңүздүн кызыкчылыгынын нугунда көңүлгө албай, балким бүтүн монументал өнөрүбүздүн эртеңки келечеги жөнүндө караганыңызда, башка жетекчилерге мындай... терс доомат сөздөрдү жазып жүрбөйт болчусуз?..

Бурчекте кандайдыр өзүнчө тыбырчылап олтурган Акмал куштай талпынып:

–Кимге керек мындай кептин?–деп жооп кылды.

–Агай күйөө баласын тилге дагы албаган го өз катында!

–Мен ар бир сөзүмө жооп беремин!–деди «Мамакүлдүрөк» бешенеси бир керч туфлиси менен дик-дик тээп, –Эгер сиз акыйкатты көздөгөн алым болсоңуз. Бардыгын каралап, жүздөгөн шаарларда жана кыштактарда монументал өнөрүбүздүн өсүшү үчүн жан күйдүрүп эмгек кылып жаткан бардык өнөрлүү усталарыбыздын эмгектерин жокко чыгарып, бир гана...

–«Дагы эски мончо, эски дагыра!»

Расул акырында ойлордун келишинен кутулуп, Закировго бурулду:

–Биринчиден, бардыгын эмес, сен жана сага окшогон табият тарабынан ата кылбаган кишилердин чыгармаларын сындадым.

Сизге калса, жалгыз гана сүйүүктүү күйөө балаңыз жанакы аның көңүл чөгөргөн рухунда жаратылган сентименталдык чыгармаларынан башка чыгарма жок! - Закиров башын эркин көтөрүп, Расул Нурдиновдун оропарасында токтоду. –Карап көрүңүз, биз Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында бир гана кыйынчылык көргөн эмеспиз! Бир гана өлүп, көз жаш төгүп олтурган эмеспиз! Биз канчалаган адамдардан айрылбадык, баары бир улуужөңишке жеткенбиз! Адабият жана маданият, жумалыгынан, монументал тармак, биринчи кезекте, ахвахты, кайгы-асрети эмес, мына ушул чын туйгуну, Жөңиш туйгусун чагылдырыш лазым! Туурабы, Халимжан Салимович?

–Жүз пайыз кошуламын сөзүңүзгө! -Халим Салимов башын камдуу кыймылдатып, Шерзад Камиловго карады: Кечиресиз, Шерзаджан. Бирок мөндө ушундай таасир берип жатат, кесиптөшибиз ойлору бышпаган чийки эсепкер досубуз урматту Расул Нурдинов, өкүнүчтүү, бушайман болсунчу, жаман бир дартка, бардык калкыбыз жан дилинен жогору баа берген монументал өнөрүбүздү көмсинтиш дардине алып барып жатат. Тескерисинче, монументал чыгарманы пропаганда кылыш ордуна, өлкөбүздү бул тармак боюнча кылынып жаткан иштерди мынчалык көмсинтпес эле!

–«Эмне болуп жатат өзү? Кат шылтоо, чындап эле мени бытбыт-тыйпыл кылышмакчыбы булар? Өз шакиртим канча эмгегим сиңген шакиртимдин төрагалык алдында ээ».

Расул, чыдаш кыйын болгон бул курук дооматтуу акараттардан бүт ар намысы мурдунун учуна келип турса дагы өзүң араң басып, эки «досуна» сындуу кезде тигилди. Ал бул таз, сол көзү гылый адамга эч бир түшүнө албады. Халим Салимовду чыгармачыл көчөгө адашып барып калган ушундай дит-парасаты жок бир алым деп болбос, ал айрымдарда түпө-түзүк көңүл боло турган макалаларды да жазчу, сөзү да жандуу болчу. Бирок алсыз жазмакерлердин алсыз чыгармаларына баа беришке келгенде гылый көзүн лок кадап, нукул Мардон Закировго окшогон чала сабат окшогондорго жем таштап, түпө-түзүк чыгармачыл? инсандарга болсо таш атканы аткан!

Бурчектен дагы Акмал Рустамовдун толкунданган, титиреген үнү жаңырды:

–Барып турган демогогия бул! Агайдын катында монументал өнөргө каршы бир ооз сөз жок! Анда бир гана халтурщиктерге ок атылган, болгону! –Демек, журтубузда бирден-бир жалгыз көзгө басарыбыз бар!–деди ич күйдүлүгү жана көрөөлбастыгын жашыра албай Мардон Закиров, –Ал дагы болсо... агайдын күйөө баласы! Эгер ал киши биздин позицияда тургандачы...

Мардон Закиров сөзүн бүтүрө албады. Анын акыркы сөзү Расул Нурдиновко ачуу сөзү камчыдай тийип, ал дагы ордуна туруп кетти.

–Кайсы позицияны айтып жатасыз?

–Биздин чыгармачылыктын позициясын!..

Мардон Закировко күрүлдөгөн үнүн, азыркы турушун күзөтүп жатып, Расулдун коз алдына капыстан мындан жыйырма жыл мурун болгон абал келди: адамга толо театр, Расулду пеш кылып сүйлөп жаткан жаш жубандын сүйлөп жаткан сөздөрү, анан бешенесинен өөп, жанынан жай берген ошондогу биринчи!...Андан соң жаш жувандан кийин трибунага чыгып, бүтүн театрды титирөөгө салган мына ушул Мардон Закиров!

«Мамакүлдүрөк» деп даңкы чыккан бул сылан короз ошондо дагы Расулга азыр коюп жаткан айыптарды айткан болчу. Аны «турмушту бузуп көрсөтүштө душман» катары көрсөтүп каралган болчу? Болуптур, ошондо өмүрүндө бир бычакка сап боло турган чыгарма жаратпаган, бирок бардык орден -медалдарды алып бүткөн бул түрү суук биринчиге сөйөнүп иш кылчу: анын пейлиндеги «назик» жактарды пайдаланып, чыныгы чыгармачылыкта иштөгөндөрдүн жолуна бөгөт болчу. Бирок азырчы? Эми кимге ишенип, таянып аттан түшсө да үзөңгүдөн түшпөдү. Күйөө баласы Бекзаддын кыл өтпөс досу болуп эсептелген Шерзад Камиловчу? Бул гырт аралашкан, туура эмес сөздөргө ал кантип чыдап олтурат? Акыры эмнеси болгондо дагы ал чыгармачыл адам го? Расул ызаа аралаш үмүт менен көзүнүн алды менен шакиртинге карады Шерзад Камилов башын ийген бойдон эмненидир сызып мыңк этпей олтурат.

«Тооба! Эмнеге адам мынчалык тез өзгөрсө? «Ушул тапта Акмал анын пикирин билип алгандай:

–Шерзад Камилович! –деп үнүн каттуу чыгарып. - Мен бул сөздөргө айраң болуп калдым. Бекзад Нусратов акыркы чыгармасы. Каеринде кайгы, азап чеккөн жери бар чыгармада?

–Көргөн, бирок көрбөгөнсүп жатат үкабиз! Бекзад жакын досу да, принцип буякта калып, дос-ашна-агайнылык жолго өтүп алган үкабиз!-дорулдады Мардон Закиров. Бирок Акмал дагы бош келбеди:

–Мен жаштык кылган болсом, сиз кексейип, акылыңыз суюлуп калыптыр! –деди жаны чыгып.

–Сен балакай... агайыңа окшоп акарат кылба!-деп догурду Халим ширин.

–Акарат эмес, акыйкат! Эгер сиздер чыныгы сүрөткөр, чын окумуштуу болгонуңарга, чыгармачылыктын сахнасында бүгүнкү чыгармачылыктагы өзгөрүштөр, изденүүлөр, жаратылып жаткан чыныгы чыгармалардан

кабардар болгонуңузда... Бекзад Нусратов жараткан ушундай чыгармага ылай чапташ пайитинда болбойт элеңиздер! Же туура эмеспи, Шерзад Камирович!

Расул жалт этип, шакиртине карады. Ал караганда Шерзад Камиров дагы башын көтөрүп, көздөрү Расул Нурдиновдун көздөрүнө түшүп, дароо көзүн алып качты.

–Чындык акырында аян болот го дешет,–деди ал,– сүйлөй бериңиздер, сүйлөй бериңиздер, мен угуп жатам...

Расул эмне үчүндүр бир ыңгайсызданып, көз карашын башка жакка буруп китептерден көп окуган, бир накыл көп жадыңа түштү.

«Бардык өнөрү жок адамдар тез биригишет, себеби бир гана буланы көздөшөт, ал эми чыныгы өнөрлүүлөр болсо эч качан бириге алышпайт, анткени ар бири өнөрлүү өзүнчө бир аалам!».

Айтылган нускада көп бар. Бирок... чоң өнөрлүү болбостон туруп чоң чыгарма жаратуу мүмкүн эмес, деген сөз бар го! Чоң таланттар болсо, эч качан адилетсиздикке жан баспаган. Апар чынында бирөөнү жаман көрсө дагы өздөрүндөгү бул туйгуну жеңип акыйкат тарабында болушпады беле! Эмнеге төрдө муңайым күлүмсүрөп олтурган, бул куш бычым, сыпаа жигит Расулдун колунда беш жыл таалим алган, Бекзад менен беш жыл бир мейизди бөлүп жеп, бири-бирин колдоп кубаттап, жетишкен ийгиликтеринен балдарча чын жүрөгүнөн кубанып жүргөн Шерзад Камиров болсо?... Акыры Шерзад, эмнеси болгондо дагы, чыгармачыл инсан эми болсо бул көрө албас туйгуга-көр тириликтин туйгусунун туткунуна түшүп калса? Эмне үчүн досунун чыгармасы, кимдер канчалык каршылык көрсөтпөсүн, баары бир,–бир күн өз баасын алууга, ушул азыр кимдир бирөө ага каршылык кылган болсо, а эртөң бардыгынын жүзү жер карап калаарына акылы жетпесе?

Расул жумшак ойлордун намысына чөмүлүп, сөздөрдү алып качуу дагы деле улантылып жатканын

унуткан экен, кимдир бирөө «жок!» деп ишаарат бергенде эсине келип жалт этип эски шакиртинге жүзүн бурду.

–Кепти созбойлук,..–ал «Шерзаджан» демекчи эле, бирок «жан» деп айтышка тили барбады.–Сөздү созбойлук, жолдош Камиров,–деди.–Сиз боло турган пикириңизди айтыңыз, комиссиянын дагы менин дагы убакытым бекерге кетпесин!..

Шерзад Камиров кудум бир кылмыштуу ишти жасаган адамдай, биринчи «дуу» кызарды, кийин бир аз өңү өчүп, шакирт эмес, жетекчиге тийиштүү бир салбат менен акырын ордунан туруп шашылбай жетөлүп койду.

–Агай,–деди ал адаттагы, эч качан өзгөрбөй турган мулайым, айрым учурда басып сүйлөгөн үндө. –Агай, сиз жакшы билесиз мөн сизди ар дайым урмат кылып келгенмин. «Бүттү. Иш талкаланды!».

Расул Нурдинов билет «Мен сизди урмат кыламын» деп баштаган сөз эч качан жакшылык менен бүтпөгөндүгүн тажрыйбасында эң көп сыноодон өткөргөн болчу. Шерзад Камировдун үнү кудум акырын аккан дарыядай акырын, шарпасыз агып жатты:

–Биз бардыгыбыз, ушул тапта, ушул талкууда катышып олтурган чыгармачыл адамдардын көпчүлүгү сизден таалим алганбыз, чыныгы илим үйрөнгөнбүз. Сиз азыр дагы маданиятыбыздын келечеги үчүн чоң иштерди аткарып жаткан адамсыз. Албетте, сиздин бул тармакта, сөз болуп жаткан, монументал өнөрүбүзгө өзүңүздүн көз карашыңыз, бааңыз бар. Бул жакшы. Күмөнсүз, биз муну кадырлайбыз...

Акмал отурган жайында тынчы кетип, катуу жетөлдү. Шерзад ага акырын жаман көзүндө карап, кайра өзүн басып, дагы ошол акырын муңайым үнүндө улады:

–Жыйынтыктап айтканда, биз сизди абдан кадырлайбыз... Бирок агай сөзүмө ишениңиз...

«Башталды!»-деп Расул жүрөгүн кысып келген оорудан капыстан «уф» деп жиберди.

Сөзүмө ишениңиз, агай: бул жолдоштордун, мындайча айтканда комиссиянын мүчөлөрү болгон... таланттуу айкелчи Мардон Закиров менен урматтуу Халим Салимовичтердин сөздөрүндө да жан бар... Сиз менден жакшы билесиз, чыгармачылыкка субъективизм эч качан жакшылыкка алып барбаган алып барбайт дагы... Демекчиминки, бул досторбузу, же комиссия мүчөлөрү, бир жагынан ак, агай! Сиз айрым жерлерде монументал тармакта кылынып жаткан иштерди күнөөкөр шакирттериңизди бир угуп коюңуз, бирок аябай эле жерге уруп жибергенсиз!

Расулдун жүрөгү өзүнө батпай:

–Мисалдарды келтирип айтыңыз! –деди ачууланып. Бардыгын өз катымда ондогон мисалдар менен келтиргенмин. Чыгармага эч тиешеси жок «чыгармалар» жаратып: шордуу колхоз-совхоздордун жүз миңдеп акчаларын оморуп кеткен жалганчы айкелчилердин иштерин мисал менен келтиргенмин!

«Мамакүлдүрөктүн» үнү жактырбагандай күлдүрөп, эшик тарапка жетип калган болчу, Шерзад Камилов ошол саамда, ошол салбатында аны токтотту.

–Сиз дагы кызышпаңыз, Мардон Закирович!– Албетте, агайдын катындагы келтирилген айрым маселелерге терең маани берип карасак, кемчилдиктерибиз жок эмес, бар. Бирок... –Шерзад Камиловдун басык, муңайым үнү заматта өзгөрүп, өкүмдүү чыкты: –Бирок, биз монументал санат тармагындагы жетишкендиктерибизди жокко чыгарууга эч качан, эч кимге жол бербейбиз! Жыйынтыктап айтканда, биз бул мисалда урматтуу агайыбыздын пикирине кошула албайбыз!

Комиссиянын чечими ушул! Ушундайбы жолдоштор!

–Ушундай! -мыйыгынан күлдү Закиров.

–Ушундай, ушундай! -деди Салимович жайрап жыргап. Акмал эки колун тең көтөрдү:

Мархамат кылып, мени пикиргө кошпойсуз! - Ыктыярыңыз! –деди Шерзад Камиловдун түрү бузулуп. – Эми досум Бекзаджанга келсек... Баардыгыңар билесиңер, мен аны ушунчалык кадырлаймын.

«Дагы башынан башталды!»

–Бирок азыр жараткан «Арманы».

–Качан эле жаратып болгон!–каттуу бакырды Мардон Закиров, биз бул жерге бекер эле талкуулашып олтурабыз, акелериң ал жакта небак эле ишти бүтүрүп коюшкан!

–Бул жолу Шерзад Камилов ага кабагын бүркөп карады.

–Бул биздин катабыз эмес, «Чөлкурулуш» жетекчилеринин катасы! Бирок, азыр көп анда эмес, барыңыз бул чыгарма –мен ошон үчүн айтып жатамын, биз али кабыл кылып албадык, объективдүү, анык баасын бербедик! Барыңыз, бул чыгарма агайыбыз айткандай, талантуу колдон жаралсын...

Расул азыр ага айткан билдирүүлөрү бейпайда экендигине акылы жетсе дагы, жүрөгүнө келип турган жалындуу отту басып коюга курбу жетпей:

Жок, сиз мени коюп туруңуз! –деди калтырак басып.

–Сиз өз пикириңизди ачык айтыңыз: чыныгы чыгармабы же жокпу?

–Чыгарма катарында... таланттуу! Бирок !...

–Кана! Мен мына ушул кепти өз оозуңуздан укмаччы элем. Башкасынын ...

–Бирок, –деди Шерзад Камилов дагы үнүн бийик көтөрүп, -турмушту накта чагылдырыш, эмнеси болгон да каармандардын турпатына чыныгы көңүлдөн жакындаша турган болсок, жолдоштор айткан пикиргө кошулбай коюга айла жок! Өкүнүчтүү бушаймандар болсо дагы чыгармачыл өнөрпоз жараткан бул чыгармада сентиментализм руху оптимисттик рухтан бийигирээк...

Мардон Закиров баягыдан да жайнап:

–Кайыл!–деп жиберди.

–Принципиал сөз болду! –деди Халим Салимович. Акмал сүйлөөгө аракеттенип колун көтөрдү, Расул ага «Кой балам, бейпайда!»–деген мааниде ишара кылып шарт ордунан турду.

–Сөзүмдү акырына чейин угуңуз, агай,–деди Шерзад Камиров, жарымы сын, жарымы өтүнүч катарында.

–Рахмат, максатыңыз мага маалым!

Кызык: Расул Нурдиновдун жүрөгүн кыйноого салган азап, толкундануу капыстан таркап кетти, сөздөрү акырын, зилдей оор чыккандыгына өзү дагы таң калды:

–Мен бир гана нерсеге айраңмын: мындай жүзү жок, туура эмес сөздөрдү курук сөз менен наамын чыгарган мына бул эки «улуу адамдардан» уксам ажептөлбөйт болчумун. Себеби, булар эзелтен курук сөз, бийик үн менен күн көрүп жүргөн шордуу адамдар. Бирок, сиз... сиздей чыныгы чыгармачыл адам катымда келтирилген чыныгы сөздөрүмдү бир четке жыйыштырып коюп, бир гана, Бекзад Нусуратовдун жакшы маанидеги таланттуу чыгармасын сындашка аракет кылганыңыз үчүн... бир күн бушайман болосуз! Жолдош Камиров! Акыйкат ийилет, бирок сынбайт! Келечек жана тарых сиздин бул аракеттериңизди кечирбейт! Себеби, чыныгы чыгарма бизде эч качан кор болбогон, болбойт дагы! Анткени ар бир чыныгы чыгарма, көсөмүбүздүн тили менен айтканда– эл мүлкү!–Расул Нурдиновдун көзүнө эч нерсе көрүнбөй, эшикке карап басты. Ал канадан чыгып, өзү дагы билбеген, каалабаган абалда, эшикти ушундай катуу жаап, бүтүн имарат кыймылга келип, кандайдыр гүлдүрөп кетти. Босогодо олтурган генаралга окшогон тик мурут кары адам ордунан «тик» этип туруп кетти, кебетесинен, ал ичкериден: «Карма бул безерини!» –деген буйрук күтүп, ошол жакка кулак салды, бирок ал жерден эч кандай буйрук берилбеди.

Көчөгө чыккан Расул кай жакка жүрүшүн билбей, бир тыным музей алдында туруп калды. Ал кай жергедир барып, кимгедир барып, кимгедир учурашыш керек эле... Ооба, эсине түштү, шаардык саламаттыкты сактоо бөлүмүнө барып, Айсулууну бир ооруканага жайлаштыруу үчүн сүйлөшүш керек болчу.

Расул ушуну ойлонуп, өзүнөн капа болуп кетти: Чындыгында, андан жардам күтүп жаткан Айсулуу менен Шорахимдин дарты, алардын абалы алдында өзүнүн азыркы ташпиштери –сары чакага арзыбаган бир нерсе эмеспи?

Расул ушуну ойлоп, трамвай бекети тарапка шашылды.

ОН БЕШИНЧИ БАП

Айсулуу түш көрдү. Түшүндө чабалөкөй болуп калган имиш. Бир үйдүн айванына уя куруп, балапан чыгарган имиш.

«Я, кудуретинден, –деп жакасын кармады. –Күнү көчээ адам элек, Алгыр дагы, балдарым дагы – бардыгыбыз адам болчубуз, бир заматта кандай кылып чабалөкөй болуп калды?–дейт имиш таң калып. Бирок Теңирдин кудуретине шек келтирип болбос экен – чабалөкөйгө айлангандары чын имиш. Балапандары учуп калган. Алгыр чабалөкөй тамак издеп кеткен имиш. Уя четине конуп алган Айсулуу болсо уядан чыгып: Учуп кетиш азиминде талпынган бири–биринен чырайлуу шок балапандарына карап тойбойт имиш... Капыстан шыптын арасынан жөрмөлөп көлө жаткан кара чар жыланга көзү түштү. Кара жылан, кылычтай курч, ничкө, кып-кызыл тилин чыгарып, мончоктой саргыч көздөрүн уваймалуу ойнотуп, уламдан-улам жакындап келет имиш!

Айсулуу чабалөкөй жантаслимде азап чегип, чырылдап—чырылдап уясынын алдында чыркырап айланат имиш, кийин өзүн ичкериге урат имиш. Ичкериде болсо үй ээси, чачтары-сакалы аппак чал китеп окуп олтурган имиш. Ушул учурда чабалөкөйгө айланган Алгыр да келип калат имиш, ал дагы шыптагы кара жыланды көрүп, өзүн ичкериге урат имиш. Дароо эле аксакал абышка бир жамандыкты сезип, анын башы өзүнчө айланат имиш, ошондо абышка:

—Кызык, бул жаныбарлар эмне үчүн мындай чырылдашып калышты, —деп айванга чыгат имиш. Шыпта уя тарапка сойлоп бара жаткан кара жыланды көрүп, ал дагы азапка түшөт имиш. Анан бөкчөйгөнчө короосуна чыгып, узун каданы көтөрүп келет имиш да, уяга жетип калган жыланды када менен түртүп жерге түшүрөт имиш, өтүгү менен тепсеп башын майдалап—майдалап таштайт имиш...

Айсулуу чабалөкөй менен Алгыр чабалөкөй абышканын башын да өз ара чыр айланып, чур—чур кылып, өз тилдеринде ыраазычылык билдиришишет имиш, уяларына конуп, эрди-катын кеңеш кылышат имиш.

—Бул үй берекөлүү үй, ээри биз куштарга мээрбан, жакшы адам,—дейт имиш Алгыр. —Бирок кара жыландын да авлад тукумдары бар. Жыландар эң эле кун алуучулар. Эгер биз бул жерде кала турган болсок, алар албетте көлишет, ошондо бизди өз канатына алып, башыбызды сылаган бул куттуу үйдүн да тынчы бузулат. Ушул себептен бул жерден тезирээк учуп кетейлик. Балапандарыбыз уча алабы, Айсулуу?

—Уча алышат. Уруксат берсек, азыр эле учуп кетишет. Бир гана азыраак жардам керек, болгону, —дейт имиш Айсулуу.

Бул кепти угушуп, балапандар дагы:

—Уча алабыз, уча алабыз!—деп чырылдашат имиш. Уруксат берсеңиздер болду—өз күнүбүздү өзүбүз көрөбүз!

–Учкула болбосом!–дейт имиш Алгыр. Биз ата-энеңерден ыраазы болгула, өз күнүңөрдү өзүңөр көргүлө! Мен силердин койнуңарды пучук жаңгак менен толтурмакчы эмесмин. Жолуңар оңой болбойт. Бул жолдо жакшылар учурайт, жамандар дагы. Жакшыларга жакшылык кылгыла, жамандарга болсо... Ким болсо дагы жакшылыкка жамандык кылса жамандык менен кайтат. Ылайым аман болгула, Кудайым өзү колдосун! Айсулуу менен мен болсом... силерди учурганга чейин, колубуздан келгенди аябадык. Кылган кызматтарыбыз үчүн бирден–бир каалообуз дилиңерди ооруткан болсок, кечиргиле, ыраазы болгула бизден!

Балапандар: «Ыраазыбыз, ыраазыбыз!» –дөшип бир-бирден учуп кетишет имиш. Ошондо Алгыр аркасынан камдуу тигилип калат имиш, дагы жанында ыйлап олтурган Айсулуу чабалекейге карайт имиш.

–Ыйлаба, азизим, ыйлаганча алардын бактысын тиле! дейт имиш. Эми бул үй-бүлөгө жакшылык тилеп, биз дагы үйдөн чыгып кетейлик, анткени биздин айыбыздан жыландар каарына калбасын бул үй-бүлө!

Алар көп жылдар уя куруп, балапан ачкан бул үй-бүлөгө бакыт жана оомат каалашат имиш да бирдейинен асманга канат күүлөшөт имиш. Ошондо... таң калыштуу: экөө тең чабалекейден бир жуп ак кууга айланышып, айланышы менен булуттардын үстүнө учуп, көгөргөн асман алдында жанаша турушуп учуп бара жатышат имиш!..

Ошондо Айсулуу дагы айраң болот имиш. «Азыр гана чабалекей элек, эми эмнеге ак куу болуп калдык, кудуреттүү эгем?» –деп көккө тигиле карайт имиш. Бирок ак кууга айланып көккө сөйил курушка жеткенине кубанып, бул ойлорун унутат имиш. Шу-шу, эки ажырагыс ак куу, өздөрүн өтө эле жеңил, өзгөчө салбаттуу сезип, канча-канча шаарларды, кыштактарды, тоолорду жана дарыялардын үстүнөн учуп өтүшөт имиш. Бир убакта

ылдыйда төгереги бийик ак теректер менен оролгон кооз бир кол көздөрүнө көрүнөт имиш:

Ошондо Алгыр:

–Кел, Айсулуу, ушул көлгө конолук. Эгер бул жердеги адамдар жакшы болушса, биз парандаларга зыян кылбаса, ушул жерге мекен куралык. Ажеп эмес, Көлдө суу жыланы башка макулуктар көп болсо, –деп сунуш кылат имиш.

–Мейли, сиз эмне десеңиз ошол,–дейт имиш Айсулуу ак куу. Алар эң чекедеги эң бийик ак терекке конуп дем алышат имиш да, эрди–катын көл жээгинде мекен куруунун эрежесин түзүшөт имиш. Бирок ушул мезгилде төмөндө эки киши көрүнөт имиш, бирөөсү– куралсыз, бирөөсүнүн желкесинде мылтыгы бар имиш. Алар терек жанынан өтүп жатышканда куралсыз адам капыстан ак кууларды көрүп калат имиш да токтоп:

–Тигине кара, ак куулар келиптир, кыштагыбызга! Жакшылыктын жышааны бул! –дейт имиш кубанып.–Жаз жакшы келет, асыл мол болот.

–Кана-кана?–дейт имиш мылтыкчан киши анан апыл-тапыл желкесиндеги мылтыкты алат имиш.

Ошондо Айсулуу жалт этип төмөн караса–мылтыктуу адам Музаффар, мылтыксызы өздөрүнүн коңшусу Расулжан аке имиш!

–Мылтыгыңды кой тентек!–дейт имиш Расулжан аке, бирок Музаффар Фарманов анын сөзүнө кирбөй шашып-бушуп мылтыгын шарактатат имиш.

Муну уккан Алгыр дагы канааттарын патур-путур кылып:

–Кеттик, Айсулуу, бул жер бизге туура келбеди, - Фарманов бар жайда бизге тынчтык жок!–деп асманга учат имиш. Анын артынан Айсулуу дагы апыл–тапыл канат жазат имиш. Бирок ушул учурда «пак» эткен добуш угулат дагы, көкүрөгү чыдап болбос бир ооруну сезип, ылдыйды көздөй таштай болуп кулай баштайт имиш.

Алгыр дагы азап чеккен бойдон өзүн анын алдына уруп, Айсулууну кармап калууга урунат имиш. Айсулуу дагы бүтүн күчү менен канат кагып, кулап түшпөс үчүн аракет кылат имиш, бирок көкүрөгүндөгү ооруга чыдай албай, абалы оорлошуп, барган сайын төмөндөп барат экен:

Ыраазы болуңуз, лачыным!—деп зар-зар ыйлайт имиш. Мен сизден ыраазымын! Сиз дагы менден ыраазы болуңуз!

Алгыр жердеги Музаффар Фармонов мылтыгын эми ага октоп жаткан болсо дагы терек жанында чарк уруп:

—Эй, наамард пенде ат! —деп чыркырайт имиш. - Айсулууну аттыңбы, мени да ат! Айсулуу себеп ышкы отунда куурулган элең, мына эми ниетиңе жеттиң, наамард!..

Жерге кулап түшкөн Айсулуу Алгырдын бул наалыган ачуусун угуп «Жок, лачыным, андай дөбөңиз! Мен сизден миң мөртөбө ыраазымын. Сиз дагы ыраазы болуңуз, бул наамарддан качыңыз. Сиз али бактылуу болосуз, мен болбосом, башка бир Айсулууну табарсыз. Жападан жалгыз тилегим, мени унутпаңыз!» —деп бакыргысы келет имиш. Бирок, көкүрөгүндөгү оору тамагын бууп койгон имиш, ичиндеги дарты арманы айтылбай оозунда келет имиш...

Айсулуу кудум түшүндө көргөн кара жылан койнуна кирип жаткандай туюлуп, уйку соо ойгонуп кетти. Анын жүрөгү күрсүлдөп урат, бүтүндөй денесин муздак тер баскан болчу.

Ал алсыз колдорун төшөкө тиреп, ордуна турмакчы болду, бирок тура албады, жастыктан араң көтөрүлгөн оор башын «шылк» этип, кайра жайына түштү.

Таң атууга жакындашып калган, жакын бирөөлөрдүн короздорунун кыйкырганы угулат, кичирейип калган алмадай болгон ай шооласында бөлмө жап-жарык, аалам терең уйкуга чөмүлгөн, бир гана эки жагында уктап жаткан

эки сүйүктүү небересинин бейкапар пыш-ш, болбосо, айлана тынч.

Я, тооба! Эмне деген түш бул? Балапандардын уясына сойлоп келе жаткан кара жылан! Асманга ок атып, анын көкүрөгүн төшкөн Музаффар Фарманов! Ак куу мисалындагы Алгырдын жүрөгүн чок кылуучу ачуу бакырыгы!

Түндөсү казып көргөн түш турмушта болбойт дешчүү. Бул көргүлүктөр жетпегендей, дагы не мүшкүл иштер бар алардын башында? Жок-жок, маркум чоң энеси айтчуу эле: «Түштү эч бир жамандыкка жоорубагыла балам, адамдын түшүнө ар нерсе кире берет, түшүнө эмне кирсе дагы жакшылыкка жооруй бөр, жакшыга жоорусаң жакшылык келет, жаманга жоорусаң жамандык!..»

Жок, жамандыка жоруй турган түш эмес бул! Уяларына сойлоп келе жаткан кара жылан болсо, аны тигил мээримдүү абышка када менен түртүп түшүрүп, башын жанчып таштады. Жакшылык бул!..

Кийин балапандарын учуруп, өздөрү дагы бирге учушту. Түбү жок асман алдында ак куу болушуп жанаша учушту, бир гана көл боюнда жолуккан үйүң күйгүр Музаффар! Анын аткан огуна чыркырап жыгылганы, Алгырдын жүрөк боорун октон бетер тилке-тилке кылган уу өкүрүгү! Иши кылып, балээ-тозогуңдан өзүң асырайсың, өзүң кучагында сактайсың, жараткан эгем!..

Чоң кызынын өмүрү узун болсун, башына бир чайнек көк чай коюп койгон экен, Айсулуу башын жаздыктан араң көтөрүп бир ууртам ичти да, кайра башын жаздыкка таштады.

Муздак чай көңүлүн бир аз көтөрүп, жүрөгүн чулгап алган кара убайымды көңүлүнөн таркатты, алмадай болгон айдын сүттөй шооласында чоң бөлмө баягыдан жарык болгондой, эки жамбашындагы неберелеринин пыш-пышы дагы деле тынч укташы жагымдуураак туюлду.

Садага болоюндарым, балапандарым! Өмүрлөрүң узак болуп, балээ-тозогунан өзү сактасын силерди! Ылайым, баштарыңарга кайгы түшпөсүн, түшсө кабырымда тынч жата албаймын, энеңер айлансын, балапандарым!».

Айсулуунун көзүнө капыстан жаш келип, тамагы тып буулду, неберелеринин баштарын акырып сылап койгусу келди, бирок ойготуп жиберүүдөн коркуп, бул ниетинен кайтты.

Кызык.маркум чоң энеси айткандай, Айсулуу жакшы нерселерди ойлоп баштаса, көңүлүндөгү кыжаалат кылган ойлор таркап көңүлү чырак жангандай тазарып, жаман ойлорго барса дагы жүрөгү сыгылып дарты дүнүйөсү караңгылашып кетчү.

Таң калыштуу түш! Миң жыл ойлогондо да ойго келбеген сөздөр! Абалы чабалекей болуп балапан ачышат имиш, кийин ак куу болуп узак жерлерге учат имиштер! Я, тооба! Айсулуу балалыгында көргөн түштөрүндө, куш болуп көп уччуу. Бул түштөр тескерисинче кыжалаттуу бир нерсе менен башталчу: же бир кутурган ит же, сүзөгөч музоо качырганда аталап качуучу, кийин кутурган ит, же музоо мына-мына кууп жетейин деп калганда капыстан бирде илегилекке, бирде кептерге айланып «пыр» этип учуп, иттерди тоодо калтырып, асманга канат жазчу, көктө томолонуп - томолонуп томполок ашып ойночу—Ошондо ойгонуп кеткенде өзүн чындан дагы куштай жеңил сезип, куштай бей ташпиш эркин сезчү. Эми болсо ак кууга айланыптыр, жалгыз эмес, ал, пар болуп Шорахим да ак кууга айланып, бирге, жанаша, жанма жан турушуп учушпадыбы...

«Алгыр» деген наамды Шорахимге маркум энеси койгон болчу!

Бул аты энеси ошол кандуу согуш жылдары чөлдө, Шорахим өзүн от алдына таштап, чыркырап ыйлап жаткан Айсулуу менен энесинен машак торболорун Полот

папканын колунан тартып алып бергенде койгон болчу! Шорахим ошол учурда чындап эле сөз жетпесе бир шумкар болуп көрүнгөн болчу Айсулууга! Ар дайым эсинде! Шорахимдин алгачкы мамилесинен өзүн оңдоп алган Полот папка, экинчи жолу анын үстүнө ат салып келип камчылай баштаганда бешенеси тилинип, жүзү кара канга боелгон Алгыр бир секиршинде анын колунан камчысын жулуп алып, өзүнө илбирстей атырылган болчу!

Ушул—ушу, баягы күнү чөлдө бир күлүп, бир күрсүнүп эстөгөндөй, эми гана сегизинчи классты бүтүрүп, тогузунчуга өткөн Айсулуу адептүү эле.

Шорахимди көргүсү келе берчүү, дубал аркасына жашырынып, анын жолдорун пайлай турган болду. Күндөрдүн... күндөрүндө бир күн эч эсинен чыкпайт, кырк төртүнчү жылдын акыры болчу, кыштактан бир топ, кырктай жигит согушка кете турган болду.

Таң калыштуу, Айсулуу эми ойлоп караса, алар баягы күнү ыйык Уккошага бара жатып тоюп -тоюп дидарлашканда көп өткөндөрдү эстешиптир го, бирок, эң кызыктуу өткөргөн күндөрү эстеринен чыгып кетиптир.

Ар дайым жадымда: жигиттер эртеге жолго аттана турган күнү, түнү согушка бараткандардын арасынан бир жигит бозо салып, бардыгын конокко чакырган, алардын арасында Шорахим да бар болчу.

Зыяпат берип жаткан жигиттин карындашы Айсулуунун эң жакын курбусу, алар бир класста окушчу. Ушул шылтоо Айсулуу дагы алардыкына барды. Шумкарлар бир үйдө, Айсулуу менен досу башка бөлмөдө олтуруп, жигиттерге көрүнбөй, аларга кызмат кылышты: жүгөрү ботко бышырышты, тыт мейиз, алма кагын, сок кошуп катып калган нандан кошуп талкан кылышты, чыныгы чайдын ордуна кийик оттон чай демдеп беришти. Айсулуу үйүнөн чыгып жатканда Шорахимге кат жазып, көкүрөгүнө жашырып койгон болчу. Катында ушундай сөздөр жазылган эле: «Жан Шорахим аке, ай барып, аман

көлиңиз. Кайтып сак-саламат кайтып көлгөңүзгө чейин сизди сагынып-сагынып, көздөрүм төрт болуп жолуңузга тигилип олтурам Айсулуу».

Айсулуу, ар канча урунбасын, бул катын Шорахимге бере албады, аны бере турган ыңгайлуу шарт дагы болбоду. Акырында, жигиттер кайыр -кош кыла турган убакыт да келди. Айсулуу жүрөк сырын эч кимге билдирбешке өзүн кармабасын, кармай албады, курбусуна айтып жарылууга мажбур болду. Курбусу Айсулууга окшогон тартынчаак, көм сөз, уялчаак эмес, кпасса эң өткүр, эң шок кыз болчу. Айсулуунун колунан катын алып, үйүнөн чуркап чыгып кетти. Көп өтпөй тышкарыда карс-курс катуу кадамдар угулуп, эшик шараптап ачылып, астанада... Шорахим» көрүндү. Бою эшиктин көсөкөсине тийип, көкүрөктөрү тегирменчинин базганындай кең, бир кубанычтан чараптап турган, жүздөрү зыяпаттан алоолонгон, көздөрү кандайдыр бир ички кубанычтан чараптап турган Шорахим астанадан аттап өтүп, айраң болуп токтоду. Себеби, Айсулуу карс-курс бийик үндү укканда жүрөгү апкаарып, көшөгөгө окшогон гүлдүү тосмонун аркасына жашырынып алган болчу!

Шорахим желкөсүн буруп, аркасына кайтмакчы болуп, Айсулуунун көшөгө алдынан чыгып турган буттарына көзү түшүп, бир аттаганда жетип келди. Көшөгөнү жулкуп ачып, Айсулуунун колдорунан кармап, көздөрүнө тигилип карады:

–Сулуу! Айсулуужан! –деди ал энтигип,–Катыңда жазгандарың ыраспы? Күтөсүңбү?

Айсулуунун көзүнөн мөлт-мөлт этип жаш куюлду.

–Күтөмүн. Жолуңарга көзүм төрт-төрт болуп, сагынып-сагынып күтөмүн, Шорахимжан ака!

Шорахим, темирдей катуу колдору менен Айсулуунун белинен шарт кучактап, өзүнө тартты, биринчи сол жүзүнөн, анан оң жүзүнөн өптү, бүтүн

дүнүйөсү өрткө алолонуп, ооздорунан, моюндарынан өптү, бир сөзүн, жалгыз бир сөзүн антигип-антигип кайталады:

–Сулуум! Сулуужаным, Сулуум менин!..

–Айсулуу биринчи куштай бытырап, анын кучагынан чыгышка урунуп көрдү, кийин Шорахимдин азап эрки ага да жукту, бирден бошошуп, ыктыярын Алгырга берди.

–Сулуум! Эртеге майданга келесиңби? Мени узатып коесуңбу. Сулуужаным?

–Барамын, Шорахим аке, албетте барамын!

–Сүрөтүң барбы, Сулуужан!

–Сүрөтүм... сүрөтүм жок...–Айсулуу сүрөтү болсо дагы берүүгө ийменди. Ал учурда кыздардын жигиттерге сүрөт бериши жигит менен сүйлөшүп жүргөндүгүн өтө одоно кабыл алышчуу!

–Аттаң!–деди Шорахим астейдил оорсунуп.–Сүрөтүң болгондо моюнума тумар кылып асып алат болчумун. Сени сагынган чактарымда сүрөтүңө карап өзүңдү көргөндөй болуп жүрөт болчумун, Сулуужан!...

Таң атпай кыштактагылар чоң жерге жыйылып, жигиттерди узатып коюшту. Аксакалдар дилдери таза энелер ичтеринен кемшиндешип, аман келишин тилешип, баш кошкондоруна бир жума дагы болбогон жаш-жаш келиндер арабалардын шатыларына жабышып, аттардын ооздуктарын кармашып, ачуулары келишет. Айсулууга окшогон кыздар болсо үн чыгарып ыйлагандан уялышып, бир чекеде үнсүз гана мостоюшуп көз жаштарын култ-култ жутуп узатып калышты. Ошондо башка жигиттер өз сүйгөндөрүнө жакындашууга жүрөктөрү даабай, алыстан көз уруштуруп, кол булгалашып, ишаарат кылышып коштошушкан, Шорахим болсо эч кимден тартынбай кыздардын алдына дадил барып, алар менен бир-бирден кол берип кайырдашты:

–Биз кайтып келгенге бей сабырлык кылып, бирөө жарым чал–палга тийип жүрбөгүлө, кийин бушайман

болосуңар! деп азилдөшкөн болчу. –Али мени айтты дейсиңер: бардыгыбыз эсен –аман кайтабыз! Ошондо ар бирибиз бир –бирден кулактарыңарды тиштөп, ар күнү күндө той кылабыз кыштакта!

–Иншолла, иншолла! –дешти анын чакмактай сөздөрүн угуп турушкан карыялар.

–Ылайым айтканың келсин, балам, периштелер дуба берсин сөздөрүңө, –деп дуба кылышты кемпирлер. Алгырдын азилдерине бирөөлөр күлсө, бирөөлөр көзүнө жаш алды. Кезек бир чекеде бае гана мостоюп, өзү токуган–тыбыт оромолунун учтарын ойноп турган Айсулууга келгенде, Шорахим анын колун катуу кысып:

–Эмне кылдың? Сүрөтүңдү алып келдиңби? деп секин кулагына шыбырады. Айсулуу уялганынан «дуу» кызарып, колун тартып алып, бүтүн дүйнөсүнө алоолонгон оттун табы ургандай болуп:

–Жок, жок! –деп башын чайкады. А чынында болсо, ал бир сүрөтүн көкүрөгүнө салып келген эле, бирок уялчаактык өлсүн, аны курбуларынын алдында көкүрөгүнөн чыгарып бергенге уялган болуучу! Шорахим ичи күйүп бир күрсүнүп койду да, Айсулуунун колдорун оорутуп кысып, арабалардын артынан чуркады... Айсулуу кийин билсе, тигил... азыр гана түшүндө аны аткан Музаффар Фармонов, сүрөтүн жакшы окугандар доскасынан уурдап алып кеткен экен. Кийин Япон согушуна бара жаткан жолдо аны Шорахимге көрсөтүп: «Айсулуу сени күтөмүн десе дагы, мага убадасын берген!» –деп Шорахим шордууну өзгөчө кууруган экен!

Жок, Айсулуу Шорахимден башка эч кимге сөз да берген эмес, сүрөт дагы. Ал жалгыз Шорахимин деди, Шорахимдин жолдоруна ынтызар болуп, Шорахимден келген ар бир катын кош–көздөрүнө сүртүп, чыдап-чыдап беш жыл күттү. Анткени, ал учурдагы жоокерлер азыркы жигиттерге окшоп эки жыл эмес, согуш бүткөндөн кийин

дагы узак журттарга кызмат кылышкан, ал эмес, бир жолу дагы отпускага келишкен эмес!

Ошого чейин Айсулуу мектепти окуп бүтүрдү. Өзү дагы адамдардын айтыштарынча, көзгө жакын кыз болду. Бир оюу мектептен кийин Ташкентте окусам деп ойлоду. Бирок кары энесин кимге таштап кетүүсүн билбеди, келе берсе... Шорахимдин көңүлүн ооруткусу келбеди. Эмнеси болсо дагы сүйгөнүм менен барабар болоюн, деди, окусак бирге окуйлук, иштесек бирге иштеп, арабаны тең тартайлык, деди.

Айсулуу ушул токтомого келди да, көңүл буйругуна баш ийип, кыштакта калды. Биринчи бригадада эсепчилик кылды. Кийин келишимдүү сулуулугунан, өзү сабаттуу, кол жазмасы да жакшы экен, дешип, конторга, эсепчиге жардамчы кылып алышты...

Айсулуу ой деңизине шуңгуп, андан чыгууга талпынып, шыпка тигилип жатат, айрымда бул эстөгөндөрдөн көздөрүнө жаш алып, айрымда жүрөгүнө нур түшүп, назарында көкүрөгүндөгү аеосуз оору эми басылгандай туюлат.

Ага эмнелер гана болбоду? Жуучу болуп кимдер гана келбеди? Айсулуу бардыгына жок жообун бөре берди –бөре берди. Бир сапар болсо (муну ал жок дегенде Алгырга да айтпай, сыр тутуп келет) аны алып качып кетишмекчи да болушту.

Коңшу кыштактагы жигит, чаласабат наадан болсо дагы мейли эле, түппө –түзүк жайларда окуган, шаардын милициясында иштеген барзандай жигит, Айсулуууну кай балээден дагы көрүп калган экен, биринчи жуучу үстүнө жуучу жибере берип, эшиктерин жадатып жиберди. Кийин ... бир күнү (ошондо дагы мына ушундай көч күз, жок, күз эмес, жаз болчу) айсыз, караңгы түн болчу, алар энеси экөө тең короодо супада уктап жатышкан болчу.

Бир мезгилде Айсулуу касыр –кусур кадам добуштарынан чочуп ойгонуп кетти, пакса дубалдан

биринин артынан бири секирип түшкөн үч кара көлөкөнү көрүп калды. Жүздөрүн көрсөтпөш үчүн байлап алган бул кара колдуулар дубал алдында бир аз аңдып туруп, акырын алар тарапка келе башташты.

Жаткан жайында таштай катып калган Айсулуу жанындагы энесин түртүп ойготууга араң үлгүрдү, анан убайым басып: «Жардам бергиле, басмачы!» –деп кыйкырганы эсинде, аягы эмне болду –эсинде жок, бир гана көлөкөлөр аны мышыктай эзгилеп оозуна чүпүрөк тыккандарын билет, бар болгону. Чырак жагылган, үй толо аял –эркөк, коңшу–колоңдор...

Кийин билсе, энеси майып-мажирөө, алсыз гана энеси каракчылар Айсулууну ороп-чырмап жатышканда чуркап барып, шаты менен тамдын үстүнө чыгып алыптыр. Тамдын үстүндө жүгөрү курута турган эски мис лаган, жыгач чокмор бар экен. Чокмор менен мис лаганди дараңдатып уруп, кыйкыра бериптир, кыйкыра бериптир, каракчылардын бирөөсү чуркап барып, шатыга жабышкан экен, көмпир шатыны анын башына оодарып жибериптир, дагы мис паркечти уруп, үнүн бийик чыгарып, бакыра бериптир, бакыра бериптир.

Бир заматта коңшу-колоңдор чуркап чыгышты. Иттер үрүшүп, кыштактын жарымы аякка турушту, кыз уурулар баштарын алып араң качып кутулушту!..

Ооба, дүйнө өзү ушундай экен! Адамдын жаны таштан катуу дегендери дагы ырас экен, инсан бардык нерсеге чыдай берет экен, чыдамкай келет экен. Жакшылыкка дагы, жамандыкка дагы туруштук кыла берет экен! Адам баласынын тагдыры ушундай оор турбайбы көрсө!

Кайриет төрт жыл өтүп, бешинчи жылдын акырында узак журттан: «Кызмат милдетибиз түгөндү, жакында барып калабыз» деген куш кабар келди. Кудайга миң мертебө шүгүр, бул куш кабар келгенде энесинин көзү тирүү эле. Кароосуз карып калган көмпир! Ал ар бир түнү

сөзүндө көзүмдүн тирүүсүндө сени өз колум менен бөшөнөңө жазылган адамыңа тапшырып өлсөм ыраазымын, же тоюңду көрө албай өлсөм, гөрүмдө тынч жата албаймын, Сулуужан! -деген өтүнүч менен баштап, ушул өтүнүч менен түгөтүүчү эле, шордуу!

Чындыгында бул куш кабардын кийин ар бир жылга татыган бир жума өттү. Бир күнү ире-ширеде үйлөрүнө мына ушул Музаффар, жаштыгында ага ашык отуна кабылып жүргөн, бая түшүндө ок аткан Музаффар Фармонов кирип келди.

Кийимдеринин түймөлөрү алтындай жалтылдайт, бутундагы хром өтүгү укмуштай гырчылдайт, өзү дагы.. мурут коюп, абдан алыпта жигитке айланыптыр. Айсулуу аны менен көрүшүп жатып, көзү төрт болуп эшикке карады.

Жакшы келдиңиздерби? –Көрүп турасың го! Жакшымынбы? келишкен мурутун бурап.

–Алар-чы... Шорахим акөмдөр?

–Шорахим акөңиз шаарда калды.

–Эмнеге? –деди Айсулуунун жүрөгү титиреп.

–Эмнеге дегенде, ошо тараптардан айым алып келген, акөмдөр деп күлдү. Музаффар, күлүп Айсулуунун жүзү дубалдай агарып кеткенин көрүп: –Жок, азилдештим, Айсулуу азилдештим,–деди ошол замат. –Окшотпосо учуратпайт дегендей куп адамына учурагансың да, Айсулуу. Соо десөң соо эмес, дербиш десөң дербиш эмес! Согушта жүргөнүбүздө эсен-аман элге кайтып барсам... согуш жылдары эшек каравандарда эгин ташыган жолдорумда жөө жүрүп, кыштакка пияда кирип барамын, деп касам ичкен экен! Өлөмүн ушул антымды бузбаймын, деп шаарда калды. Азыр жолдо, эртең менен жетип келет. Биз Расул экөөбүз машинага түшүп келе бердик. Сөз ушу, Айсулуукан, эртеге көрөсүң дербишиңди!...

Музаффар мунун бардыгын кандайдыр азил аралаш сыр билдирбеген бир ызаа менен айтып, суук гана кайырлашып чыгып кетти. Кана эми, Айсулуунун уйкусу келсе! Ал түн оогончо тикенде жаткандай аяктан-биякка оонап жатты, кийин акырын туруп, үстүнө кемзелин кийип, бутуна өтүгүн кийип, уктап калган энесине билдирбей, акырын үйдөн чыкты.

Я, тооба! Ошондо увайма басканын айтыңыз! Айсыз караңгы түн, кыштак өлүк уйкуда болчу. Айсулуу караңгыда кагылып-жыгылып, бирде акырын жүрсө, бирде чуркап таңга маал... Кыштактан беш-алты чакырым алыстагы явшандар дөбөсүнө жетип барды. Дөбө үстүндө бир ковуч гана суу чыга турган булак болуп, булак жанында карып-чирип, эки бүгүлүп келген чалга окшош бир түп кексе тыт өсчү. Али караңгы болчу, тыт алдында кандайдыр бир авлиянын кабыры дагы бар болучу. Бирок Айсулуу же караңгы түндүн шарпаларынан коркподо, же үстүндөгү аркар мүйүзүндөгү ак чүпүрөктөр желбиреген жалгыз кабырдан чочубады!..

Көп өтпөй караңгыда тап-тап эткен бирөөнүн басканынын добуштары кулагына чалынгандай туюлду. Али адам шарпасы көрүнбөстөн туруп Айсулуунун араң турган жүрөгү бул Шорахимдин кадамдары экенин сизди, сезип, ал көрүнүшү менен тыт паанасынан октой атылып чыкты. Азыр Айсулуу ошондо эмне болгондугун, Шорахим эмне деп айткандарын билбейт. Анын эсинде калган бир гана нерсе... өзүн кармай албай үн чыгарып ыйлап жибергени, Шорахим канчалык суранбасын, чачтарынан сылап, жүздөрүнөн, эриндеринен өөп, канчалык ыйын басууга аракет кылбасын, өпкөсү толуп өксүп-өксүп ыйлагандары эсинде, ар дайым жадында!

Жок, Айсулуу бул жарык дүйнөгө келип көргөн күндөрү, Шорахимди тандап, башынан өткөн жакшы-жаман күндөрү, булардан эч качан наалыган эмес, ал эмес кийинки жылдар оор дартка чалынып, мына азыр не

абалда жатканда да налып жаткан жери жок. Аял кишинин бакытка жеткендиги ушунчалык болоор!..

Чын, айрым-айрымда кино же китептерде, телевизордо жаштыгындагы Айсулуудай келишкен, кыз-келиндерди көргөндө авазы көлчү. Айсулуу билчү: булар муздак самынга колдорун салбай, өмүрлөрүн оюн-күлкү, көңүл ачуу ыраахатында өткөрүшкөндөрүн. Дүнүйө кезишкендерин. Алыскы журттарда болушкандарын. Айсулуу бир гана мектепте, география сабагында окуп, карталардан гана көргөн, алардын наамдары кулагына башкача угулчу: Париж, Лондон, Рим шаарларын барып көрүшөт, чоң-чон келишкен кемелерде, жаннат-мекен жайларда эс алышат, ден-соолуктарын чыңашат. Айсулуу болсо... өмүрүндө биринчи жолу, ошондо дагы Шорахимди кайсы бир курултайга чакырганда аны ээрчип, Ташкөнтке барган, бар болгону ошол. Кийин болсо... бул дайди бейдавага кабылып, чоң докторлорго көрүнсөм, деп арзуу кылчу, бирок, орозгөр деп, дагы бирде мышыктын балдарындай бышылдап уктап жаткан балапандарды деп, ошондон бери жок дегенде түзүгүрөөк бир врачка көрүнө албады. Эми көрүнө алабы, жокпу бир гана анысын Кудай өзү билет?., ал эмес колун тийип турган учурда да ыйык Уккошага барып, анын ыссык суусуна түшөмүн деп турганда, аман болсун келини себеп, бул ниетине да жете албады. Мейли, келининен дагы күнөө издебейт. Ал дагы жаш нерсе, өнүп өскүсү көлөр, машина минип, адамдарга көрүнгүсү көлөр! Буга Айсулуу бир нерсе десе ... эл оозуна элек тутуп болбойт, көрө албастык кылды, дештери турган сөз! Мейли, өнсүн, өссүн, ылайым эле өз перзенттерине өзү баш болсун... Айсулуу ашын ашап, жашын жашап болду. Шорахимге баш кошуп, лачындай уул, бир-биринен сулуу, кундуздай-кундуздай үч кыз көрдү, неберелери болсо ондон ашып кетти. Ошолордун экөөсү мына, кудум энесине эркелеген козулардай мурдуна мурдун тыгып, бышылдап уктап жатышат! Ушулардын өмүрү узун

болсун, иши кылып! Бул жакта булары, ал жакта Шокасым аман болсун. Түшүнө кирген кара жылан жер менен жексен болуп, Шокасым эсен-аман айыгып, эч нерсе көрбөгөндөй болуп кетсин ылайым! Уулуна келген балекет ылайым Айсулууга тийсин! Баласынын азап тартып жүргөнүн көрбөй өлсө болду Айсулуу! Мындан башка Кудайдан тилегени жок анын!.. Эгер Шокасымга бир нерсе болсо... Айсулуу бир күн, бир саат тура албайт, бул дүйнөдө!.. Жок, жок, ылайым эле уулуна келген бале Айсулууга келсин, Айсулууга!..

Я, тооба. Ага эмне болду бүгүн? Неге жүрөгү кудум бирөө желкесине бычак ургандай катуу ооруп жатат, ушундай ооруп жатат го чыдап болбос, кыймылдай албай жатат. Бая башын жастыктан көтөрө алган адам, эми болсо жастыктан да көтөрө албай жатат. Мунусу дагы жетпегенсип, көңүлү айнып, кайра-кайра кускусу келип жатат, кайдандыр келген кара убайма бая түшүмдү көргөн кара жыландай койнуна сойлоп кирип, бүтүн турпатын кыйнап муздак төр басып жатат!.. Айла канча? Темирди заң, адамды кайгы кемирет, дөгөндөр ушул экен да! Бул дардисар кайгы жеп болду аны!

Айсулуу-бул кыжалат чеңгелинен кутулушка жан дүйнөсү менен урунду, ойлорун дагы жаштыкка, Шорахим менен турмуш курган эч нерседен капарсыз, капасыз жылдарга бурушка урунуп көрдү. Бир зум бура алды дагы. Ошондо ошол жылдар күн жаркып тийип, кудум жаз айларындай болчу, көңүлү көтөрүлүп, алсыз жүрөгү күч-кубат, кайрат алгандай туюлду.

Эсине тойлору түштү. Шорахим фронтчу достору менен бир жанында Музаффар, бир жанында анабул Ташкенттеги чоң алым Расулжан аке, көрнөй-сурнай тартылып, балдардын кыйкырыгынын коштоосунда ат ойнотуп келди. Жеңелер аларды Айсулуу өзү тиккен көшөгө тартылган жасалгалуу ичкерки үйгө алып киришип ызат, урмат менен мыйман кылышты.

Айсулуу болсо, карып калган энесин жалгыз таштап кетип жаткандыгынан майда-майда талкаланган, ыйлай берип көздөрү домбура болуп кеткен болчу. Кулагына же керней-сурнай кирсе, же кыз-келиндердин жар-жары. Ал кичинекей энесинин кучагына кирип алган, энеси шордуу болсо Сулуужандын тоюн көрө албай согуштан кайтпай калган уулун жоктоп үнсүз термелет, ал сөзсүз бир күнү ойноп жаткандай үнсүз гана ыйлайт байкуш, тынымсыз ыйлап, көктөн Айсулуунун бактысын гана тиледи байкуш, эне!..

Бир убакта Айсулууну алып чыгып, жигиттерге тапшырганы жеңеси кирди. Ошондо Айсулуу (адам баласы кызык экен да!) Шорахимге өзү көңүл коюп тие турган, анын жолун саал кам беш жыл күткөн Айсулуу баргысы келбей, өзүн энесинин койнуна таштады. Энеси дагы аны бекем кучактап алды! Кана эми, бирин-бири кое беришсе, алар! Болду ый, болду ый! Акыры болушпай койгондо үйгө башка аялдар киришип кемпирге: «бул го жаш сизге эмне болду чоң-эне? Көз жаш төгүп ыйлаганча бактысын тилеп дуба кылыңызчы энеке?» –деп араң ажыратып алышты...

Сыртта болсо тапыр-тупур, ызы-чуу, бийик кыйкырык, бир жакта жигиттер, бир жагында жар-жар айткан кыз-келиндер... Жүзүнө учтары узун ак кыжым оромол таштап алган Айсулуунун көзүнө эч нерсе, ал эмес Шорахим дагы көрүнбөдү, ал кудум энесинен айрылган ботодой адеп аркасында калган энесине талпына берчү! Бир маалда аны алоолонуп күйүп турган от жанына алып барышты. Ошондо жигиттердин азил аралаш шаңдуу кыйкырыктары жаңырды.

–Кана күчүңдү көрсөт, Алгыр! Белге этият бол, агайны бел чыгып кетпесин, бел!

Жигиттердин мындай деши бекеринен эмес, назик арык болсо бою ничке тик, келишкен узун кыз болчу. Ал али бул айтылган азилдерден өзүнө келе элек да болчу,

Шорахим бир колу менен белинен шарт кучактап, бир колун буттарынын алдынан алып, «Хоп» деп үн чыгарып, бир шилтешинде Айсулууну так жерден көтөрүп алды, анан «Балли! Азаматсың!» –деген досторунун демөөрү менен отургузду... Сайда мына ушул жаздымдан жазылбай. аларды башка аламан топ тосуп алды. Бейиши болгур кайны энеси... (кайнатасы Айсулунун атасына окшоп, согушта курман болгон) негедир Айсулууга окшоп, ыйлап-ыйлап келининин ал жүзүнөн, бул жүзүнөн өөп, башынан ылдый тенге чачты. Ошондон кийин тенгелердин жараң-журуңу, чилдирмандын тарсылдагы, балдардын кыйкырыгы кошулуп бул кең аалам шаңга бөлөндү.

Тооба, алардын биринчи кечелери да өзүнчө кызыктуу өткөн. Көшөгөгө кирген Айсулуунун жеңелери канчалык тасаат айтып тыйышсын, ал ыйлай берди, азыр кирип келе турган Шорахимден (өзү тандап тийген Шорахимден) азиреилден корккондой коркуп бурчка тыгылып алган болчу! Түндө Шорахим акырын кирип, ага кудум козуга таштанган ач бөрүдөй жабышып, кажып таштайт! Шорахим болсо... өзүн андан бетер титирек басып, ал Айсулуунун жанына чөгөлөп отуруп, акырын дир-дир титиреген абалында а дегенде колдорунан, кийин жүзүнөн өптү. Ал корккон «Сулуу, Сулуужаным! Эмнеден коркосун, эмнеге ыйлайсың, Сулуум» деп жалбарды. Ал жагы... Шорахимди «Сулуу, Сулуужан» деген сөздөрүнөн ийип, ысык мээриминен эрип кеткен Айсулуу анын моюндарынан бекем кучактап алып, эркин сүйгөнүнө берди. Жок, ал чынында бул дүйнөгө келгенден, Шорахим менен баш кошкондугуна бушайман кылбайт.

Айсулуунун жанында, жаш мезгилинде алардан таттуу, алардан ынак эрдүү-катын болбогондур. Өзү дагы бул үй-бүлөгө келин болуп түшкөн күндөн баштан ак кызмат өтөдү. Ушундай ак кызмат өтөдү, сөз жетпейт, маркум кайны энеси ар күнү он мерте көзүнө жаш алып

дуба кылчу, жаман көздөрдөн сактасын деп, тез-тез ысырыкгашып, же тумар тигип, Айсулууну мойнуна тагып койчу.

Ооба, ал учурда Айсулуу Сулуужан десе дегендей, сулуу, ыкчам кыймылдаган, бардыгы суктанчу келишкен бир келин эле. Сөөгү эмгекте каткан колу гүл, колунан көөрү төгүлгөн устадай талааны дагы, үйүн дагы гүлгө айландырды. Күйөөсү Алгыр талаада иштесе талаага, бакта иштесе бакта иштеди, багбанчылык өнөрүн үйрөндү. Дарактарды пайванд, жүзүмдөрдү камтек кылганды, кышында мөмөлөрдү сактоо сырларына чейин үйрөндү. Өз бактарын болсо, азыр саал каралбай, дарактары карып калган бактарын ал маалдарда мисалы бир жаннатка айландырышкан эрди-катын! Азыр муңайып калган анабул алмалардын алды жап-жашыл бедезар болуп, бак үстүнөн бир арык суу күнү-түнү шаркырап агып турчу, анын боюндагы катар өскөн шаатыттар көлөкөсүнө чоң сөөрү коюлган болчу. Ооба, бул бак келишкен, ушундай көңүлүңдү сергитет, Шорахимдин Ташкентте окуп жаткан жакын достору жазда каникулга келишкенде алардын багынан чыгышчу эмес. Студенттик күндөрүндө капа эмес окууларын бүтүрүп, үйлүү-жайлуу болгондорунан кийин дагы аялдары менен келип, апталап жатып алышчу. Ошондой мезгилдерде бирге өскөн фронтчу досторунун келгенине башы асманга жеткен Шорахим бакта байланып багылып жаткан эң семиз коюнан союп, аялдарын төргө өткөрүп коюп, үч жигит өздөрү бири отун жарып, бири очокко от жагып, аш демдешип, арча отунунда жызылдатып кебек кылышып, жеңдерин билектерине чейин түрүнүп алган Шорахим болсо колунда узунунан келген бычак, шап мурутун сылап, кызыкчылык кылчу, ал мындай күлкүлүү олтуруштарды ал «жиндилик» деп атоочу, кимдир бирөөсү кабагы бүркөлсө, же бир нерседен таарынса: «Эй, жыйыштыр бул дабасыз дастаныңды! Капагерчиликтен

кийин туулган акең карагай! Ойноп-күлүп калайлык бул беш күндүк дүйнөдө!!» деп, багын башына көтөрүп күлгөнү күлгөн болчу.

Айсулуу ушундай «жиндилик» убактарында дагы бир азга тынып-тынчыбай, бир буту үйүндө болсо.. бир буту бакта, азиз меймандарга жүгүрүп, жүгүрүп кызмат кылганы кылган, бирок бир жолу да наалыбаган, же «чарчадым-ов, атасы!» -деп кабагын бүркөгөн эмес болчу! Анткени бул «жиндиликтөрдөн» эри Алгыр канчалык жырғаса, Айсулуу дагы ошончолук жырғап калчу! Эми болсо... мына саалкам бир жыл болуптур го, бул дабасы жок дартка чалынып, өз майына өзү куурулуп жатат, бир жолу да ошол азиз меймандардан жардам сурап барышпады!.. Бул дагы мейли, ошондо бактарынан чыкпай боор кебептерди чайнабай жутуп, арык боюнда оонап жаткан анабул Музаффар Фармановдун көрсөткөн оюндары, доолу перзентинин эрин кор кылып иштен айдагандары, уулу Шокасымдын гүлдөй ачылган аялына, бетине кара көө сүртүп, өзүн майып кылып, чоң жолго таштап качкандарын айтпайсызбы? Түшүндө Айсулуу атып, Алгырды кан какшаткандарычы? Капырай! Кайсыл күнөөлөрү, кайсыл жазмыштары үчүн бул кечирмелерди ыраа көрдүм, эй жараткан эгем?

Жок, мөн гана алалмын, башкалар бүтүндөй жаман деп бардыгынын үстүнө сарсанаа төгө бериш дагы күнөө болуп жүрбөсүн. Ата-бала Фармановдор жакшылыкка жамандык ниетинде аларга канча зыян кылбасын, Музаффар акенин катыны Сахибахан өзүнүн ким экендигин көрсөтүп койду. Ал шордуу канча жолу Айсулуу өзү келип көрдү, дары дармек берди, Ташкентке барууга кеңеш берди, эгер ыраазы болсо өзүм алып барамын деди!

Жок, Айсулуу бирде орозгер деп, бирде неберелерим деп, Ташкентке бара албады, барганда Расулжан аке деле көкүрөгүнөн түртпөйт болчу. Чоң

окумуштуу болсо дагы кудум эрине окшогон ак көңүл ичинде кири жок таза адам. Аялы Манзурахан дагы Айсулууга окшогон кичи дилкеш аял. Эрди-катын айылга келип калышса, «өлүп калышчу, жатышып таң атканча дидарлашуучу». Жок, бардыгы Айсулуунун өзүнөн болду! Ал эч кимден, –же эринен, же анын досторунан күнөөгө тарта албайт! Эмне болсо дагы өзүнөн болду! Иши кылып бул жагы балээ-тозогунан сактасын! Катарынан туулган үч кызынан кийин көктөн тилеп алган жалгыз уулу эсен-аман сакайып чыкса, бооруна кирип, бышылдап жаткан мына бул балапандары улгайып, өз жолдорун таап кетишсе болду, башка эч нерсе керек эмес Айсулууга, эч нерсе...

Я, кудуретинден! Бүгүн эмне болду ага! Баятан көкүрөгүнүн как ортосуна сайылган бычакты бирөө сууруп алгандай болду, жүрөгүнүн сак жерин калтырбай, аеосуз майдалашка киришти, деми буулуп, абалы оорлошуп баратты. Ал өлүм деген жексурдун эшиктен кирип келгендигин сизди, бирок өзүнөн эмес, жанындагы балапандарынан коркту. Я, тооба, кечээ кечкурун чоң кызы, жаныңызда жатайын, апаке, дегенде көнгөн эмес эле, мени эч балээ урбайт, уйкуңду бузбай наркы үйдө жата бер, балам деген болчу. Эми чакырайын десе «ох» дешке алы жок. Бул эки наристе анын өлүп калганынан бейкапар, кучагында жата беришсе эмне болот? Билип калышса жүрөктөрү жарылып кетпейби? Ал жакта Шокасым эмне болду? Эри шордуучу! Эмнеге, душманына дагы ыраа көрбөгөн баягы жаман түшү чын болуп чыкса? Эмнеге, бир өмүр бардык азап отторун бирге көтөргөн, тиричилик деген бул оор арабаны бирге тарткан тулпары, жок, тулпар эмес, көк мейкинде бирге-бирге канат каккан ак куусу бул көз жөтпөгөн дүйнөдө боздоп-боздоп кала берсе!...

Айсулуу биротоло алдан тайып бара жатканын, көздөрүнүн нуру алсыз болуп бара жатканын сезип, акыркы жолу: «Эй, ким бар!»-деп бакырды, туурараагы

бакыргандай болду го, түпсүз караңгы бир айлампага жыгыла баштады, жыгылгандан көңүлүнөн: «Мен ыраазымын, ак куум, сиз дагы ыраазы болуңуз, бардыгыңар ыраазы болгула. Балапандарымды ыйлатпагыла!» –деген пикир башында шамдай жылт этти. Соң... же алказар! Кудум Музаффар Фармановго окшогон бир адам эшиктен ийилгенче кирип келди да, талпаң-талпаң басып барып, бул шамга «уф» дегендей болду, шам өчтү калды...

ОН АЛТЫНЧЫ БАП

Бул дүйнө өзү ушундай кызык дүйнө экен, көлөмин десе жакшылык дагы, жамандык дагы үстү-үстүнө, биринин артынан бири келе берет экен. Шорахим муну уулу ооруканага түшкөнүнө үч күн болгондо билди. Ошол күнү бешимден кийин Шокасым биринчи ирет көзүн ачып, суу сурады. Муну, Шорахимге Сахибахан айтты, кудум сөз Шокасым эмес, өз перзентинен тагдыры жөнүндө бара жаткандай кубанычы ичине батпай, көзүнө жаш алып айтты. Сахибахан, өмүрүнөн бөреке тапсын, балдарынын рахатын көрсүн, үч түн, үч күн Шокасымдын жанынан бир кадам жылбады. Же Музаффар, же анын кылгылыкты кылып койгон уулу Фатих ооруканага кадам басышпады! Музаффар ал быякта турсун, караанын да көрсөтпөдү, Сахибахан болсо... ооруканадан чыкпады, күнү-түн Шокасымдын үстүндө кирпик какпай олтурду. Шорахим дагы үч түн, үч күн ооруканадан жылбады. Сахибахан менен келини Мехринса ичкериде, Шокасымдын жанында болсо, ал эшикте олтурду... Ал төртүнчү күнү Шокасымдын «бери караган» чоң көзүн ачып, суу сураганын уккандан кийин дагы айылга кетүүгө ойлонбоду, түнү бир убакта аны жаш гана бир жубан кыдырып келип, башкы врач чакырып жатканын айтты. Ал

сөзүн айтып үлгүрбөгөнчө дагы бир медсестра кыз кудум ушул сөздү айтканы чуркап келди.

Шорахим: «Уулумдун абалы дагы бир балее болбогудай эле, иши кылып! Деген ой-санаалар кыздардын артынан акырын ичкериге басты».

Башкы врач: көз айнек таккан томолок кана, семиз адам ичкериде күтүп турган экен, Алгырдын абалын рухиясын байкады чагым, сөздү ток эттире: «Уулуңуздан кабатыр болбоңуздан» баштады. –үмүт кылабыз, уулуңуз аттай болуп кетет». Ал ушундай деп бөлмөнүн төрүндө ачык турган терезеден бака карап турган Сахибаханга тигилди:

–Мына, Сахиба Садыковна өздөрү айтсын! Сахиба жым гана башын ийип, анын сөзүн тастыктап, дагы бакка тигилди. Башкы врач көз айнегин алып аарчып, кайрадан мурдунун үстүнө кондурду:

–Сизди чакырганымдын максаты, аксакал, үйүңүзгө бара берсеңиз! Алгыр кайсарланып баш чайкап, каршылыгын билдирди:

–Жок! Мен уулум сакайып чыкпаганча эч жакка жылбаймын. Сак-саламат бутуна тургузуп бересиңер, мына ошондо сиздерге рахматымды айтып, аны өз машинада алып кетемин. Сөзүм бүттү, мөн эч жакка кетпейм!

Башкы врач башындагы ак папагын түздөп, бир жетөлүп алды.

–Ниетиңиз жакшы, аке, бирок-бирок... кыштактан телефон кылышты, үйүңүзгө барбасаңыз болбойт имиш!...

–Шорахим бөтөкөнөсү жарылып кетчүдөй, бүт турпатын муздак тер басып, төрдө тескери карап олтурган Сахибага тигилди. Бирок, Сахиба, ал бул сөздү укпагандай, өз калыбынан жазбай бакка тигилип турду.

–Эмне кеп? –деди Шорахим буулган, кырылдаган үнүндө. –Аманчылыкпы деги?

–Аманчылык-аманчылык. Бирок... эмне десем болот? Өмүр жолдошуңуз... ооруп калганга окшойт?

–Шорахимдин буттарынын күчү кетип, эшик жанындагы эски диванга «курс» этип отуруп калды.

Айсулуу! Сулуужан! Япырай эмне болду экен ага?» Шорахим ар бири үч жылга татыган бул үч күн удаасында аны биротоло эсинен чыгарган экен, эми гана эсине түшүп, өзү дагы аң-таң болуп калды, Кызык, кандай кылып аны унутуп калды? Жок, биротоло жадынан чыгарганы жок! Бат-бат келип-кетип турган кыздарынан сурап-сураштырып турду. Бирок, аны кандай абалда таштап кеткендиги эсинен көтөрүлүптүр. Мына эми... ошол кеч Айсулууну титтирөп какшап айткан сөздөрү лап этип эсине түштү: «Ылайым карыган чагымда перзент күйүтүн дагы башыма салбасын! Балдарыма келген балээге өзүм баламдан мурда кетейин, ылайым!!!».

–Машина күтүп турат! Мына медсестра кыздардын бирөөсү күзөтүп барат сизди! Бүттү, Сурап олтурууга кажети жок. Сулуужан! Шордуу Сулуужан!-деди Шорахим жүрөгү жарылгандай толуп, ошондой болсо дагы, дилинин четинде күйүп жаткан шамдай жалтылдаган үмүт аны:

–Катыным... Катыныма... бир нерсе болуптурбу? - деп сурашка мажбур кылды. Ал сурашы го сурады, бирок өз үнүн өзү тааныбай калды.

–Ооба, катыныңыз бир аз оорлошуп калыптыр!

Алгыр башка чурк этпеди. Ордуанан араң турду. Көз алды караңгы кудум аксак адамдай алпаң-талпаң жүрүп, эшикке барды. Ушул пайит аркадан аял киши көз жашы аралаш муңдуу үнү титиреп угулду:

–Бул киши менен барайын, Хамид Аскаревич! «Сахибахан».

–Жок, сиз... баласынын жанында болуңуз, Сахиба Садыковна... Бул киши менен, мына, Ханифахан барсын!

Короодо, тик тепкичтерден түшкөн жайда как бешенесине «Тез жардам» деп жазылган узун ак «Волга»

күтүп турду. Шорахим шофер менен медсестра кыздын жардамында машинага чыгып, өзүн алдыңкы орундукка таштады, таштаган соң «Волга» кудум өрт өчүрүүчү машинадай, уваймалуу бакырганча ордунан козголуп жөнөп берди.

Чамасы, түн оокумдан ашкан, көчөлөрдө болгону бир-эки гана үлпүлдөгөн чырак күйөт. Машина, уваймалуу бакырганча светофорлордогу кызыл күйгөндөрүнө да карабай, көчөлөрдү, көп адам туруучу кандайдыр майдандардан учуп бара жатат. Ал шаар чек арасынан чыгып заматта көз жетпеген талаалар койнуна шумкуганча бакырганын тыйбады. Ким билсин, балким Сулуужан себеби ооруп, баш врач айткандай, ушунчалык оорлошуп калгандыр? Ушул себептен бул машина өрттү өчүрүүгө шашкандай шашылып жаткандыр? Неге... эгер Сулуужан, Кудайым көрсөтпөсүн, бир деме болгон болсо мынчалык шашылып, жүрөктү ойго салчу бул кайгы чакырган чыңырыктан эмне пайда?

Машина чырактары асфальт жолун жалап-жуктап, тез эле шыпшыйдан пахтазарлар, ага туташ жылаңач бактарды, аз өтпөй иттер арсылдап үргөн кандайдыр кыштак көчөлөрүнөн куштай учуп бара жатат. Кайрыят, кыштактар бактар, пахтазарлар түгөп алдына буудай жастанып созулуп жаткан чөл башталды. Каршысындагы чокулардын үстүндө муздак жалтырап турган колдун манжасындай ай шооласында бул түбү жок чөл кандайдыр айбаттуу, кайраттуу бир элести эскертип турат... Бирок Алгыр же, бул созулган чөл, же азыр гана артта калган бактар, же иттерге толо кыштак көчөлөрүн көрсүн, эч бир анын көзүнө эч нерсе көрүнбөдү, ал өзүнүн үйү, жүрөгүн көлөмиштөй көмиргөн азап ойлору менен алышып, тынымсыз алышып жатты!

Абдан таң калыштуу! Иши кылып, бул кыйнаган кабатыр ойлор анын жүрөгүн аеосуз жанчып жаткан бул муштай кайгы жана шексаноолор жалган болсун! Жөн эле

ойлор болсун! Жашы алтымышка барганда үй-бүлө деп отуз беш жыл барабар тартышкан өмүр жолдошунан айрылса, ал эмне кылат бул бейвапа дүнүйөдө? Абалы не кечет анын?

Алгыр ой деңизине терең сүңгүп, маң болгон башын араң чыгарып, өзү мөнөн өзү алышып бара жатты, капыстан мээсинде эмнедир жарк эткендей туюлду, дили чырак жангандай жарышып кетти: анын эсине баягы күнкү сапарлары эсине түштү. Ошол күндөгү жолдогу арзуулары, жаштык кездерин эстөшүп, чын дилинен сырдашып сүйлөшкөндөрү, күз күнүнүн майин нурлары ойготкон жылуу туйгулар эсинде жанданды да, жүрөгүн дагы ошондогудай аеосуз өкүнүч күйүттүү нерсе чулгап алды. Жакшы дагы ошондо директор мөнөн болгон тирешүү себеп, Сулуужанын арманы арзуусунда ыраазылык берген экен. Тескерисинче алганда шордуунун бирден—бир арманы дагы турмушка ашпаган болчу!

Шордуу Айсулуу! Алгыр мөнөн бир жастыкка баш коюп, эмнени көрдү ал? Эгер бир мөртөбө анда дагы жаш мезгилдеринде, тойдон кийин Ташкентке алып баргандыгын эсепке албаса, эч нерсе көрбөптүр!.. Бир аз кем отуз беш жыл турмуш куруп, кара мээнеттен башын көтөрүп жарык дүнүйөнү көрүптүр, же бир жолу жок дегенде курорт-пурорт дегенге барбаптыр! Алгыр эми мындай ойлоп караса, алардын өмүрү тиричилик деген бул аеосуз чыгарма мөнөн алышып жүрүп, «лып» этип өтүп кетиптир. Жалгыз. иш, иш, иш деп өмүрлөрү кандай өткөндөрүн билбей дагы калышты го! Алгырчы, бир чекесинин себеби кызмат, мамлекеттин ал башынан—бул башына чейин айланып чыкты. Аз да болсо, ал эл көрдү, журт көрдү, ак караны тааныды. Бирок бечара шордуу Айсулуучу?.. Ал эмнени көрдү? Кудум акылдуулар айткан накылдай: «Бул дүйнөгө келип эмне көрдүң?» «Эч нерсе көрбөдүм. Кезүмдү ачып—жумдум»—жашоодо эч бир жакшылык көрбөй өттү—кетти.

Токто! Шорахим сага эмне болду? Бул шум ойлор кайсы гөрдөн сапырылып келди? Тирүү адамды өлүккө чыгаруу!.. Жок, жок, үмүтсүз шайтан, жаман ойлорго баруунун өзү бул чоң күнөө! Айсулуунун, өмүрүн берсин, тирүү ал!.. Насип этсе али көп жакшы күндөр, кайра жаңырган замандарды көрөт. Мына, Шокасым дагы бери карады. Уулдары жакшы болуп кетет али! Ошондо... тынч, калбасыз, кайгысыз тиричилик башталат. Бири-биринен ширин кичинөкөй неберелери бар. Али алдыда көп-көп арзуу-тилектер, жакшы-жакшы тойлор күтүп жатат аларды! Мына Алгырдын дагы көзү ачылды эми! Бул жагы, амандык болсо, Сулуужанын башына көтөрөт Алгыр! Ташкентке мүмкүнчүлүк болсо Москвага дагы алып барып айыктырат: ысык сууларга, курортторго, зарыл дешсе, ошол Кара Деңиз дегендерине дагы алып барат аны! Бар мүмкүнчүлүгүн, ал эмес бактарын да сатып, көпөн кедей болсо дагы алып барат Сулуужанын!

Эй, аттиң! Эмне үчүн бул сокур көз бир аз илгерирээк ачылбады? Бул үй, бул жакшы ниет анын бышпаган башына неге мурунураак келбеди? Эмнеге мындай башын жерден эркин көтөрүп, жарык дүйнөгө карабады? Ал карабаганы карабаган, Айсулуу? Ал неге: «Эй, эр, мындай көзүңдү ачып, мындай ааламга бир карасаңызчы! Биз дагы адамдарга окшоп жакшылык, жарык дүнүйөнү көрөйлүк!» –дебеди. Алгыр да мээнеткеч, эмгекчил, ак көңүл, кичипейил, таза аял ушунча жыл бир жастыкка баш коюп, бир жолду да өз турмушунан налыбады! Бир жолу да: «Эй, качанга чейин чачым, шыпыргы кылып, сиздин чоруңуз болуп жүрөмүн!» –дебеди. Өмүрү иш менен, үй орозгери менен өттү, адегенде балдарым деди, балдар эр жетип, өз жолдорун таап кетишкенден кийин болсо желкөсине неберелеринин көм-ташпиштери жүктөлдү, ушулардын башын сылап, адам кылайын деди өз абалынан болсо бир ооз налыбады, налыш быякта турсун күч-кубатындагы эң

акыркы күчүн, жүрөгүндөгү мээрим отун –бардык-бардыгын Алгыр менен перзентине, калгандарын болсо неберелерине багыштады.

Мейли, өткөн ишке салават! Эми, быягы тынч болсун, иши кылып Сулуужан аман болсо болду. Алгыр эми эмне кылышын өзү билет!...

Асфальт жол тоого карап улам өрдөп барат. Өрдөгөн сайын маңдайынан келип жаткан шамалдын гуулдашы күчөп, кандайдыр кайгылуу үн келгендей болуп жатты. Бийик чокулар үстүнө конгон ай кудум ак көптөрди, анын ным пуштуу шооласында элес-булас көзгө чалынган кырлар кудум уктап жаткан жапайы айбанды көзгө тартат.

Шорахим айрым-айрымда ой толкунунан чыгып, каерге келгендерин билиш ниетинде машина айнегинен тышкарыга тигилип-тигилип карап, соң бирде тынчыз-начар, бирде тарап жаткан шооладай азыткы ойлор агымына илип кеткенидигин өзү дагы билбей келе жатты.

Кудум мына ушундай айдын тунук, тынч, ак шамы болучу. Төбөдө азыркыдан чоңураак, күмүш түстүү ай жаркырап турат! Узак Чыгышта беш жыл кызмат кылып кайткан Шорахим, желкесинде буюмдары салынган торбо калта, куду мына ушул жолдон кыштакка карап жөө келе жатат. Жок, машина же ат улоо болбогону үчүн эмес, узак чет жеринде бир-эки жыл эмес саалкам беш жыл кызмат кылган учурларында киндик каны төгүлгөн мына ушул талаа, чөл, тоолорду көрбөндө буудай ташыган бул кырмызы жантакзар чөлдөн жөө кирип, кыштакка жөө кирип барамын деп ниет кылган болчу!

Эсинде: шаардан жарым кечеде жолго чыккан Шорахим ошондо таң атып калган чамасы, алыста эшектер аңгырап, короздор чакырып калган учурда кыштак жанындагы акыркы кырга жетип келген болчу. Кыр үстүндө кичинекей булак болчу, булак боюндагы шактары куруп, кандайдыр бүкчөйүп калган, бирок ар жазда жалбырагын чыгарган кары шаатыт өсчү.

Бир кочуш суу араң шылдырап чыга турган булак дагы, узак жолдо алдап тайган кексе дубананы элестетүүчү бул кары шаатыт дагы кыштак жашоочулары үчүн качан эле ыйык бир нерсеге айланып калган. Аны эч ким билбейт. Шорахим жат элдерде көп жыл кызмат кылып, ата мекенин сагынган учурларында негедир ушул булакты көп ойлочу, эгер эсен-аман кайтып барыш насип этсе, кары тыт алдында тиз чөгүп кудум согуш жылдары буудай ташып, машак терип андан учурларындай, булак боюнча жата калып, тоюп-тоюп суу ичүүнү арзуу тилек кылган эле!..

Шорахим айдыңда элес-булас көзгө чалынган жалгыз тытты көргөндө жан дүйнөсүндө кумурскалар жөрмөлгөндөй, тамагы «тып» буулду –калды. Анан көзүнөн аккан көз жаштарын бирөө көрүп калгандай уялып, колу менен сыдырып таштап, бир-бир басып кырга чыга баштады. Таң калыштуу, өткөн беш жыл ичинде эч нерсе өзгөрбөптүр! Бар-жогу үч-төрт гана шагы калган кары тыт ар качан бечара дубанадай бүкчөйгөнү-бүкчөйгөн, бутактан шылдырап чыккан бир кочуш суу аккан арыкчанын айланасын жалпыз, шыбак жана жантык басып калган.

Шорахимдин жүрөгү «курс-курс» уруп, булак жанында токтоду, токтоп эле, капыстан жүрөгү «шуу» этип аркага тартып кеткендей болду. Анткени ушул убакта караңгыдан « Шорахим аке!» деген зарлуу үн угулду, кары тыт паанасынан... ак оромол, ак көйнөктүү бир кыз атылып чыгып Шорахим тарапка талпынды.

Сулуужан!

Кыз айдында ак куудай талпынып, кулачын жазып көлип, өзүн Шорахимдин кучагына таштады. Эч эсинен чыкпайт: Сулуужандын жүзү жаш менен жуулган, эриндери ширин-шортек, ал бүтүн дүнүйөсү менен титиреп, өксүп-өксүп ыйлап, адеп кайра-кайра бир сөзүн кайталай берди:

–Сизди көрөр күн да бар экен го! Шорахим аке! Көрөр күн дагы бар экен го!... Шорахим буулуп кеткендей туюлуп, жакасын жулкуп ачты да, башын машинанын айнегинен чыгарды, чыгарышы менен жүзүнө муздак шамал тийип, башындагы калпагын учуруп кетти. Анын бир ою «Машинаны токтот!» деп кыйкырмакчы да болду, бирок бул пикирден ошол замат кайтты, бирөө эмес, жүз калпак садага сага, Сулуужан! Сен аман болсоң болду, боорум!

Машина кичине гана, жапыз кырлар арасында куштай учуп бара жатат, чокуга конуп алган « ак көптөр» айланадагы кырларды элес-булас жарытып, жаркырап турат. Алгырды муздак шапата сакал-муруттарын жулкулап, жүзүнө тикендей кадалса да, башын ичкериге албай, сүттөй айдын көчөги бахмалдай тунук, жылдыз жайнаган асманга тигилип, карады, башка бир ак шам мындан да салкын, мындан да жылдызы көп өткөндөгү асман эсине түштү...

Тойлору болуп баш кошкондоруна али бир жыл боло элек, жылуу сүйүү жалыны өрттөй жанып турган учурлар. Көңүлдөрүндө, бири-бирин көрбөстөн бир күн, бир саат дагы тура алышпайт. Шорахим бактарынын ушундай жамбашында «Кызыл-Кыя» деген кыр этегиндеги бакта, туурарагы, алмазар арасында эгилген пахтазарда суучулук кылат, Айсулуу фермада саан саайт.

Шорахим бир күн, бир түн иштеп, бир түн –бир күн үйүндө дем алат. Пахтазардын ушундай жамбашында чоң бедезар бар. Алгыр кезеги келген күндөрү түндөсү бир куулак сууну шериги менен жөөктөргө чым басып иреттеп чыгат, соң орулган беделердин тарамына жай кылып, түндү ушул жерде өткөрөт, анткени түндө бир нече жолу суу кечип, жөөктөрдү көздөн өткөрүшү шарт, болбосом айрым жайларда суу чымды жеп кетип, пахтазар келмөккө айланып калышы ыктымал.

Алгыр нөөбөтчүлүк кыла турган күнү көчки тамакта үйдөн алып келип беришет. Оокатты бирде үкаси ошол учурларда тогузунчу класста окуп жүргөн узун бойлуу акынга окшош жигитче алып келсе, бирде Айсулуунун өзү алып келет. Айсулуу алып келе турган күнү Шорахим шеригине үйүнө кетүүгө уруксат берип, алмазарда өзү калчу. Бул иштен экөө тең макул: шериги түнү муздак суу кечип, жөөк аралаштан кутулганына курсант болсо, Алгыр Айсулуу менен бедезардагы тарамда «күлүшүп» таң атыруудан көңүлдөрү куунак. Чындыгында дагы, орулган беде тарамда кургаган пычан, жалпыз жана башка чөптөрдүн жагымдуу жытына мас болуп жанма-жан жылдыздуу асманга тигилип жатыштан, бир гана жаштыкта боло турган ысык жалын, тамашалашып эч бир тойбос сөз жетпеген сүйүү оюндарынан чарчап көккө тигилип арзуу кылуудан чоң бакыт, мындан чоң лаззат жоктур ааламда!

Ошол ак шам оокат алып келиш нөөбөтү Айсулууда болчу! Алгыр сууну коюп бүтүшкөн соң, шеригине уруксат берип, өзү арык жакасындагы чоң гарамга чын дил менен жакшылап жай кылды. Бийик орундук жасап, үстүнө күндүзү үйдөн алып келген калың көрпөчөлүрүн жазды, ал эмес, ак пар жастыктар алдырган болчу, аларды да жайлап, ушундай сонун жата берчү жай кылды, бул төшөккө ал эмес зым керобет да тең келбейт! Баш үстүнө күндүз алмазар арасынан эки бышкан анделек таап алып, аларды гарам арасына жашырып койду. Чалкасынан түшүп Айсулууну күтө баштады. Бирок каш карайып асманда чоң жылдыздар жымыңдай баштаса да, Айсулуудан дарек боло бербеди. Алгыр муштумун бөшөнөсине тиреп, жолго тигилип карады, карап апсаласи пир болуп, кайрадан жайына чозулду. Сулуужан ордуна негедир үкөсү келе жатыптыр. Башында саман шляпа, эгинде бейкасам тон, чоң түйүн көтөрүп алган!

Шорахим дүнүйөсү эңшерилип калгандан тескери бурулуп алды. Көп өтпөй жеңил кадам добуштары, үкөсүнүн али катпаган ничке үнү угулду:

–Оокатыңызды алып келдим, аке! Муздатпастан жеп алыңыз!

–Жеңеңе эмне балакет болду?

–Билбесем. Колума ушул түйүндү карматып: өзүң алып бара кал, ұкажан, –деп жалынды.

Алгырдын андан бөтөр дүнүйөсү эңшерилип:

–Болуптур, таштап кете бер! –деп күңкүлдөгөн болду, үкөсү каткырып күлдү.

–Жа, кызыксыз-а, аке, эмне балээ, жеңемди бир саат көрбөсөңүз туралбайсызбы?

–Жогол көзүмдөн акмак! –деп бакырды Алгыр.

Ушул замат үкаси дөгөлө башка, коңгуроодой тунук үндө каткырып күлүп, чуркап качты, качканда башындагы саман шляпасы учуп түштү, эки өрүм жоон чачы жазылып желкесин каптап кетти.

–Сулуужан!

–Кайыр, эртеге көрүшкөнчө!

–Токто, Айсулуу, токто деп жатам мөн сага!

Жаш, бели ничке, азоо тайдай чакан Айсулуу ийри-буйру жылан жолдуу жолдо шамалдай учуп баратат, бирок Алгыр кийикке ташталган илбирстей үч кадамын бир атташта басып, бир заматта жетип алды да, колунда талпынып, дагы дөлө шаңдуу күлүп жаткан Айсулууну тик көтөргөнчө туура гарам үстүндөгү төшөккө алып барып таштады... Дагы эсинде бар, ошол түнү ысык жытташып бир гана жаштыкка насип эте турган жагымдуу толкундардан чарчап, жылдыздарга тигилип жаткан чакгарында Айсулуу биринчи ирет кандайдыр коркконсуп, ийменип, ага эмнедир болуп жатканын кулагына шыбырап айтты, соң Алгырдын колун алып быкынына, «эмнедир» кыймылдап жаткан жайга койду. Айсулуу энтигип,

шыбырап айткан бул «эмнедир» төрт-беш айдан кийин төрөлгөн туңгуч кыздары эле.

Жок, Шорахим мынчалык күйүңбөсө да болот! Айдын жарымы караңгы болсо -жарымы жарык, дөшкөндөрдөй Айсулуу менен көчкөн өмүрү өтө мүшкүл, таарынышкан күндөр көп болгону чын, жашоо экен, тиричилик экен, бирде чоң орозгер, бирде бирин-бири улап туулган балдары себеп, Айсулуу шордуу мындай жарык дүйнөдө жалчып жыргабаганы ырас, Азиз башын жерден көтөрбөй, өмүрү мээнет менен, чоң орозгер балдарынын, неберелеринин ташпиши менен өтүп кеткени туура, Шорахим менен балдарынын бактысын ойлоп, өзүн курбандыкка чалып жиберди. Бардыгы ырас. Бирок баягы күнү сапарда жүргөндө Айсулуу өзү ыйлап себеп болгондой, өмүрлөрүндө жакшы күндөр дагы, азыр дагы көз алдында болгон аптаптай тунук күндөрдө аз болбогон. Алгыр эч качан кыянат кылбады, Айсулуу турганда эч бир бирөөгө көз кыспады...

Жок ушул жерде ар намысына көө сүртүп сүйлөдүң, Шорахим! Бир жолу кыянат кылгансың, шордуу Айсулуу болсо бул кыянатыңды да кечирген!...

Ар дайым көз алдында; Алгыр өткөргөн өмүрлөр кырчылдаган жигиттей шак атып, жаш бак ушундай ачылып-чачылып кеткен болчу, кирген кишинин чыккысы келбейт, Айсулуу болсо удаа-удаа эки перзент көрүп, үйдө отуруп калган убагы... Жазда шаардагы кайсы бир техникумдан бир топ кыз-жигиттер тажрыйба өткөргөнү келишти. Аларды нары барса отуздарга барган, бир сүйлөп, он күлө турган, өзү дагы ар түркүн, келишимдүү бир жубан баштап келди, келип, Шорахимди көрүп, атарабинда парвана болду –калды. «Шорахим акажан» десе тилинен бал тамып, пардаз-андаздан колу бошободу. Ал эмес өзү баштап келген практиканттарын арык чабыш же дарактардын алдын жумшартканы алып чыкса дагы өзү атлес көйнөкчөн бежирим өтүгүн кийип,

тармал чачтарын гажөк кылып алып, көздөрүн кылыктана сүзүп, «акөжанысына» тийиштик кылганы кылган болду.

Куулук-шумдуктан кийин туулган бир мүнөздүү Шорахим, көңүлүндө эч нерсе жок, адегенде жубандын кылыктарын ушунчалык бөгараз бир шоктук деп көп деле көңүл бурбай жүрдү. Бирок жубан кудум куп жетилген, такаты жок кунаажындай ачык эле айтууга өттү. Шорахим деле эркек эмеспи, акыры бир күн жибин үздү.

Бир ак шам бактын төрүндө иштен жалгыз кетип бара жатканда жубан, колундагы чырпыгы менен кытыктап, кыткылыктап күлө берди, күлө берди. Алгыр биринчи анын колундагы чырпыгын жулуп алып, жубандын толуп турган көчүгүнө бир-экини түшүрдү, жубан болсо жаны чыгыштын ордуна, чындап каткырып күлүп, бейадеп кыймылдап андан бетер тийише берди. Ошондо Шорахим да заматта жубанды шарт кучактап, алдына караса нарыракта куурап калжырап калган тикендүү пычан гарамы турган экен, ошого алып барып жаткырды. Жубан түшпөгүр каршылык кылыш буякта турсун, мамыктай аппак колдору менен Шорахимдин мойнунан бекем кучактап алды. Бар болгону кийин көйнөктөрүн туурулап ордунан туруп жатып: «Бир бооруңуз жок экенсиз! Бардык-жогум тикенден илмөтөшик болуп кетти го!» –деп Шорахимдин жүзүнө акырын гана уруп койду... Жубандын өзүнө тарткан кылыктарынан башы айланган Шорахим тынчсызданып айланасына карады, бир көз жүгүртүп алды. Кудайга шүгүр, эч ким көрүнбөдү. Ал ичинде өзүнчө толкунданып, эркектик сезими ээ-жаа бербей, бир күлүп да койду. Ошондой болгондо да, күнөө кылган болсо дагы «төө көрдүңбү – жок, бээ көрдүңбү – жок», дегендей сырдуу иш болду го, күнөөсү жок парвадигар, бул жагын өзү кечирер, деп ойлоду. Жок, дубалдын да көз кулагы бар дешкендери ырас экен, кечинде сайга түшүп, жуунуп-чайканып, сыр

алдырбай, өзүнчө «тазаланып» үйүнө барса, Айсулуу ыйлай берип көздөрү шишип кетиптир.

Шорахимдин жүрөгү «шуу» этсе да өзүнчө эч нерсени билмексенге алып:

–Сага эмне болду, Сулуужан! –деп сурады. Айсулуу өзүн жерге таштап үнүн чыгарып ыйлады. Апасына кыздары кошулуп, болду ый, болду тополоң!

Шорахим көпкө чейин мыңк эталбай «маң» башын күнөөлүдөй бийик көтөрүп, анан катынынын жанына тизелеп отуруп: «Сулуужан: мени кара Сулуу!» деп жалбарды. Айсулуу жаш толгон көздөрү менен ага жалт карады да:

–Барыңыз, –деди ооздору титиреп, –Менден көңүлүңүз муздаган болсо... ошо жаңы тапкан ашыгыңызга бара бериңиз!

–Сулуужан!

–Мен андай ... сүйбөгөнгө сүйкөнө турган адатым жок! Бара бериңиз! Балдарымды боорума басып, бир күнүмдү көрөрмүн!..

Эч эсинен чыкпайт. Шорахим ошондо өксүп-өксүп ыйлап жаткан аялына, анын этегинде жабышып бакырып жаткан кыздарынын жанында үн чыгарбай турду. Эки кызынын ыйы анын жүрөгүн зыркыратып жиберген, бирок кандайдыр айла издеп көрүш керек болчу. Шорахим супага отуруп, кыздарынын башынан сыламакчы болгон эле, алар кудум бөрүдөн качкан козулардай, апасын көздөй качышып, анын кучагыныналдына кирип алышты.

Шорахим дагы бир саам турса өзү дагы аларга кошулуп ыйлап жиберишин сизди да, бир-бир басып короосунан чыгып кетти.

Түнү ал бак этегиндеги бедезарда мичче какпай таң атырды... Шорахим ошондо Айсулуу аны эч кечирбесе керек деп ойлогон болчу, жок, шордуу Айсулуу кечирди. Таңга маал көзү илинген экен, кимдир бирөө: «Ата, ата!» –

деп чакырган үнү кулагына чалынды. Көзүн ачса алдында чоң кызы туруптур –колунда бир чөйчөк менен эки патир...

–Ким жиберди буларды, кызым?

–Апам! –деди чоң кызы.

Шорахимдин тамагы «тып» буулуп, кызын бооруна кысты.

Шордуу Айсулуу! Мээрими дарыя, күйүмдөр, сабыр-канаттуу өмүр жолдошу! Шорахимдин кечирип болбос күнөөсүн да көчти ошондо.

–Я, кудуретинден айланайын! Эмне үчүн бир кем отуз беш жылдык өмүр бир саамда, бир көз ирмемде өтүп кетсе, өкүнүчтүү анын өмүрү өз чегине жеткен болсо? Акыры Айсулууусуз өмүр сүрүү, өмүр болобу?

Шорахимдин көңүлүн дагы машинанын оор өкүрүшү чалгытты. Каер бу? Дөбөлүк? Ошол бир кочуш гана булак, анын боюна кары тыт мекен курган дөбө. Ана, машина чырагында эки бөкчөйгөн кары тыт көрүндү. Айсулуу бир кездерде кудум ушул тыттын паанасынан жүгүрүп чыгып, өзүн Шорахимдин кучагына таштаган эле. Машина парлары аны бир зым жарытып-өтүп кети. Бул жагы кыштакка бир кадам жай! Кыштак терең уйкуда, калың бактар арасынан өткөн тар көчөлөрдө тирүү бир жан көрүнбөйт, бир гана айрым-айрымда машинага асылган иттерди эсепке албаганда, бардык жак көрүстөндөй жымжырт. Кыштактын борборуна жакындаган сайын ар кайсы жайлардагы столбаларда жалтыраган лампочкалар көбөйүп, көчөлөр жап-жарык. Мына, бир убактарда кент деп эсептелген, мечит, чоң медресе, баа жеткис чайкана анан келишкен дүкөнчөлөр жайгашкан дөбөчөлөр дагы көрүндү. Машина ушул дөбөгө, бир мезгилдерде өпкө деп аталган көчөгө шуңгуду. Шорахимдин бүтүн дүйнөсү кулака айланып, алдындагы айнекке жабышып алды. Жок, тынчтык! Я, кудай! Иши кылып өзүң сактайсың балакет-тозогундан!

Мына, бактарда артка чегинип, алдыда ар жай –бул жайда ат, эшөк, уйлардын караандары көзгө чалынган көң сай көрүндү. Сайдын наркы өйүзүндө... Сайдын ал жагындагы калың бактын как ортосунда чоң лампочка жаркырап жанып турат! Ошол Шорахимдин багы!

Алгыр олтурган жайында чайкалып кетип, орундук туткаларын араң кармап калды. Машина сайды кесип өтүп, бийиктикке көтөрүлдү да дарбаза алдына токтоду. Токтошу менен ичкериден ааламды зир титиретүүчү бир ый өкүрүк караңгы түндү как жарып асманды көтөрүп жаңыртты.

Шофөр менен медсестра кыз, Шорахимди колтуктап машинадан түшүрүштү. Түшүрүшкөндө эле дарбаза алдында бөлдерин байлап олтурган кандайдыр адамдар, бирөөлөрү ыйламсырап, дагы бирөөлөрү үн катпастан келип ал менен кучакташып көрүшкөн болушту, бирок Шорахим кана эми алардын бирөөсүн тааныса, же бирөөсүн көрсө! Ал буттарын араң сүдүрөп басып, малканасы жайлашкан короосуна басты, андан кийин бакка өттү, жүзүмдөрдүн жанындагы чоң лампочка жаркырап турган үй жакка жүрдү. Бирок, али бир нече кадам баспаган да болчу, биринин артынан бири келе жаткан эки аял –булар чоң кызы менен кичүү кыздары болчу! –аччык өкүрүк менен чуркап келишип, мойнуна асылып алышты.

–Кай жерлерде жүрөсүз, ата! Атаке! Апабыздан айрылып калдык го! Атаке, атаке!..

Шорахим көз жашынан улам эч нерсени көрбөй, бир нерселерди айтып кудурады, бирок ушул пайит айван тараптан: «Эне!» –деген бир чаңырык угулду. соң кичине бир кыз –кийин болсо Шокасымдын кызы, сүймөнчүктүү небереси Шахла экен, –өзүн жарыкка урган көпөлөктөй пырпырап келип тизесин кучактап алды. Шорахим анын: Чоң ата! Энемди бербеймин, чоң ата!» –деп чыркырап ыйлаганын көрүп капыстан өзү дагы өкүрүп жиберди. Ал

ушул жүзүн, эки бүгүлүп өкүрүп ыйлаганча, алпаң-талпан жүрүп айванга чейин барды. Ал менен кандайдыр кемпирлер, аялдар кучакташып көрүшүп, анан бирге боздошуп, жоктошуп ыйларынтоттотпостон, Алгырды ичкөригө башташты.

Эски чоң узун каананын төрүнө чоң көшөгө тартылган. Аялдардын бири шаша-буша көшөгөнү көтөрдү. Бурчта... башынан аягына чейин ак сурп менен жабылган Айсулуу узун болуп жатат... Шорахим дагы деле көзүнө эч нерсе көрүнбөй, араң көшөгө жанына жетип барды. Бая көшөгөнү ачкан кемпир Айсулуунун жүзүнө жабылган сурпту кыйгач көтөрдү.

Айсулуунун узунжүзү мурункудан да узарып, бирок кандайдыр тынч, жарым кылым чеккөн, бардык тарткан азаптуу кыйналгандарынан кутулуп, кыйналбай, жеңил жатат... Шорахим аялынын мамыктай аппак бетинде, каны жок жүзүндө орун алган бул көрүнүштү анык сөзди, бир гана муну эмес, бул көрүнүшкө өзү айыпкер экенин да аңдады, аңдаган соң кудум буттарына бирөө балта ургандай, анын жанына эч нерсеге карабай чөк түштү:

Сулуужан! Кечир мени! Жаман жолдош жалчытпас дегендери ырас экен! Мөн ташбагыр, мээримсиз жолдошуңду кечир, Сулуужан!

ОН ЖЕТИНЧИ БАП

Расул канчалык аракет кылбасын, шакирти Акмалды тездет тай буурулуңду, деп канча кыстабасын, Айсулуунун тажиясына жетип келе албай, топурак сала албады.

Биринчиден, Сахибахан телефон чалганда түн жарымдан ашкан болчу. Анын ыйламсырап айткан сөздөрүн аңдап жеткенче да канча убакыт өттү. Соң, дагы машина табуу маселеси келделөңүнөн турду.

Расул Нурдинов ойлоп-ойлоп, оор болгон кысталышта дагы шакирти Акмалга кайрылууга мажбур болду. Акмал ар шылтоонун атын бир айтып акыры макул болду. Кыскасы, ал деп, бул деп жолго чыкканча таң атты, кыштакка жетип келишкенде Айсунууну качан эле жерге коюп коюшкан болчу... Шорахим, бели байлануу, бир нече карындаш –туугандарынын арасында патага келип-кетип тургандары күтүп, күзөтүп отурду.

«Жигули» дарбазага жакын келип токтогондо дагы Расул эски кадрданынын өңүн тааныбай калды. Ал машинадан түшүп жатканда дарбаза алдында отурган адамдар арасынан бели кудум булак боюндагы кары тыттай эки бүгүлүп калган бир карыя араң ордунан турду да, капыстан:

–Кайда калдың, Расулжан? –деп жаш баладай өксүп-өкүрүп жиберди. Башында эски допу, аягында чоң керзовой өтүк, үстүндө калың чапан, чач-сакалы өсүп кеткен бул адам Расул билген Шорахимге ушу даражада окшобос эле, ал биринчи көргөндө кайгыга түшүп дабдырап калды, соң аны таанып, көңүлү бузулду, досуна карап талпынды, өзү дагы көз жашын токтото албады.

Шорахим көпкө чейин агайнысын коюп жибербей, бир нерселерди айтып, жаш баладай өксүп-өксүп ыйлады, анын кептерине түшүнүш кыйын, бар болгону бир гана: «Шордуу Сулуужан! Сулуужан! –деген сөздөрүн түшүнүш мүмкүн эле.

Расул Нурдинов качан ыйлаганы эсинде жок. Ооба, араң эстеди: мындан үч-төрт жыл мурун энеси ааламдан өткөндө кудум азыркыдай анын дагы тажиясына кеч келип, эртеси кеч келип калганда ыйлаган эле! Ошондо да аны мына ушул Шорахим тозуп алган, Расулдун апасы эмес, өз апасы ааламдан өткөндөй көз жашы төгүлүп, сакал-муруттарын жууп, үйүнө өзү баштап барган эле. Бирок ошондогу Шорахим кайда, бороон сындырган талдай бөкчөйүп калган бул карыя кайда?

Расул, бул көңүл чөгөргөн көрүнүштөн кан болуп, агайнысына күч-кайрат беришке да алы жетпей, көпкө турду. Тилине бир гана: «Сабыр кыл, азизим, сабыр кыл», дегенден башка сөз айта албады. Кыскасы Шорахим бир аз өпкөсүн басып, аны дарбаза жанындагы эки супанын бирине баштады. Расул адамдар менен учурашып чыкканча, дагы деле өпкөсүн баса албай, желкелери титиреп, олтурган досунун жанына отурду.

–Эмне болду өзү? Ташкентке алып барамын деген экенсиң. Бир аз тездетпесиң да!

Шорахим бирден ыйлаганын токтотуп, ага кандайдыр акырайып карады:

–Эмне болгонун менден эмес, анабул.. кырк жылдык кадрданыңдан сура! Тездетпесиң дейт ыя! Тездете турган иш кылдыбы агайның!

Кайсы агайным? -түшүнбөдү Расул.

Кайсы болот эле? –деди Шорахим чокмордой чоң муштумун түйүп, бирок кеби оозунда калды, ушул убакта дарбаза алдында белин байлап алган адамдардын бири Расулдун алдына келип, колун берди:

–Ичкериде карыялар олтурушат. Бир кирип чыгат экенсиз агай.

Расул Нурдинов бир чекесине кургак пычан жайылган чагыраак короого, короодон бакка өттү. Алдындагы, бир учурларда өтө көркөм болгон, бирок азыр шыбактары көчүп, көркүнөн кеткен үйдүн оң жагындагы бедезарга төшөк салынып, ал жерде он чакты карыялар өздөрүнчө сүйлөшүп олтурушат. Алардын айрымдары Расулду таанып, ордуларынан козголушту.

–Келиңиз агай, жогоруга өтүңүз!

Жаш болсо дагы төрдөн орун алган, чамасы бир чоң медреседе таалим алып кайткан жаш молдо тилават кылып, жүздөрүнө пата тартылгандан соң, бардыгы Расулга кызыгышып, бирөөсү бакырайып, бирөөлөрү ийилгенче көпкө карашты, ар тараптан суроолор берилди:

Саламат жүрөсүзбү, агай? –Кем каттай турган болдуңуз? Же туулуп өскөн жайлар жадыңыздан көтөрүлдүбү?

Расул кыжаалат болуп күлдү:

–Ооба, жок, бизде дагы ушу... өзүңүздөр билген абал: карыган сайын ташпиш азаят экен десек, тескерисинче көбөйүп кетет экен.

–Э, сиз ташпиштан наалысаңыз, биз шордуулар эмне кылабыз, агай?

–Жок, Расулжан, бул кебиң болбоду! Бирөөнүн элинде султан болгончо, өз элинде ултан бол деген бабаларыбыз! Ар заман-ар заман жоктоп келип ата-бабаларыңдын кабырын зыярат кылып алардын рухун шат кылып туруу –бардык пенде үчүн парыз дагы карыздагы, Расулбек!

Жарымы чын, жарымы азил таризде айтылган бул көптөрдү Расул биринчи жолу уккан жок. Бирок илгери мындай учурларда ал айылдаштары, ар дайым карыялар менен тез тил табышып, буга тарых менен коп иштөгени, арабчадан да кабары бардыгы эң төп келчү. Бирок бул сапар негедир кепти азилге бура албай, көпкө чейин кыжаалат чекти. Ал өмүрүндө биринчи жолу карыялардын таарыныч кудуретинде эң чоң инсап чындыгы бардыгына ичинен тан берди.

Ак сөз, азыр ойлоп караса... эң кымбат балалык жылдары өткөн бул мекенди эсинен чыгара баштаптыр, ал эмес кызынын алдына келгенде да мээримдүү апасынын кабырына зыярат кылууга убактысы табылбады! Дагын бул киши, жаш окумуштууларга турмушка жакын болуш жөнүндө акыл айтат, эл-журттан алыстап кетпей, анын кубанычына шерик, дартына күч-кайрат болуш керек деп лекция окуйт. Жакшы дагы бул карыялар анын чыгармалары менен тааныш эмес, жөн эле... чоң окумуштуу деп уккандары үчүн гана «агай, агай» деп ызат кылышат!

Расул айылдаштарынын тоодой сөздөрүнөн кызарып, кара төргө түшө баштаган эле, кайрыят, бурч жакта чай куюп отурган жаш жигит: «Агай, сизди чакырып жатышат!» деген мааниде үй тарапка ишара кылды.

Үйдөн бери жактагы чоң шаатыт алдында. Нигора туруптур. Расул карыялардан үзүр сурап, шашып-бушуп ордунан турду. Ал кызын бир таанып, бир тааныбай калды. Шаарда жеткен моданы куугандардын бири болгон Нигора, азыр ээгине кара атлас көйнөк кийип, башына узун көк дака оромол таштап алыптыр, бутунда да жөнөкөй шиппак, ал кудум жаш гана кыштак жувандарын элестетип турат.

Атасы жакындашы менен Нигора көзүндө мөлт-калт жаш, өзүн анын кучагына таштады. Расул кызынын назик желкесинен кучактап, бөшенесинен өптү.

Нигора көгүмтүр боек издери кетпеген, жашы толо көздөрүн мөлтүрөтүп, атасына карады.

Чоң энебиздин өлүмү абдан чоң түйшүк болду буларга. Ичкериге кирип, көңүл сурап чыкпайсызбы, ата?

Расулдун жүрөгүнө толкуп селдей ташып келген мээрим жана ыраазычылык капыстан жүрөгүнө «чыз» этти, кызына ыраазы болуп, анын башын сылап койду.

Мейли, кызым.. Бирок сенин катыңдан кийин биз ал жакта ооруканадан жай таап койгон элек...

Нигора ыза менен башын серек-серек кылды. Катта айткандарымдын –бардыгы ырас. Бирок чоң энебиздин өлүмүнө башка себеп болду. Уулдары бар го, Шокасым акем. үч -төрт күн мурун аварияга учурап, ооруканада жатат.

Кандай авария?

–Машина авариясы да, ата? Совхоз директору Фатих Музафаров чөлгө кетип бара жаткан экен жолдо. Эмне болуп кагышып кетишиптир.. Ортодо ар кыл жаман сөздөр аралап жүрөт.

–Кандай кептер?

–Кийин... өзүңүз угарсыз, ата. Анан чоң энебиз ушуну уккандан соң жыгылып түшкөн! Уулунун абалы өтө оор. Эки күн эсине келбей жаткан экен, кечээ, кайрыят, эсине келген имиш!–Нигора ушундай деп эринин тиштеди. – Мейли ата, азыр бул көптөрдүн орду эмес. Жүрүң ичкериге кирип кыздарынан, карындаш-уруктарынан көңүл сурап чыгың.

Расул ичинде кызына дагы бир жолу ыраазы болду. Көңүлүндө, Нигора бул жерге келип, кандайдыр өзгөргөндүгүн, соңку үч-төрт ай ичинде турмуштун өйдө-ылдыйын таанып, үч-төрт жаш улгайгандыгын сизди.

Расул канча жолу мейман болгон чоң узун каана аялдарга жык толо. Алардын бир тобу –булар эң жакын карындаштары болсо керек –үстүлөрүнө көк көйнөк кийишкен, баштарына узун көк жоолук таштап, жүздөрүн жаап алышкан. Расул Нурдинов кириши менен аялдар дуу этип ордуларынан турушту, бурчөктөн, бардыгы көк көйнөк кийип, кок жоолук ороп алган көмпирлар арасынан нооча бойлуу бир жуван Расулга сүйлөдү:

–Каерлерде калдыңыз, тагажан! Бир аз мурунураак келсеңиз болбос беле, тагажан? Мээрбаныбыздан айрылып калдык го, жан тагажан!

Кудум апасына окшогон бул нооча, арык-чырай сулуу жуван Айсулуунун чоң кызы эле.

Расулдун тамагы дагы «так» буулуп, жувандын желкесин таптап көңүл айтты.

Сабыр кыл, кызым, сабыр кыл! Бардыгыбыздын башыбызда бар бул иш... –Ал дагы бир ооз акыл-насыятын айткан болду эле ый дагы акырын-акырын токтоду. Нигора ичкериде аялдар арасында калды, Расул тышкарыга чыкты. Анын бир ою дагы карыялар сабына кошулгусу келди, бирок Шорахим эсине түшүп, дарбаза тарапты көздөй басты.

Ал бактан чыгып, короого өтө бергенде капыстан сайдан Алгырдын мамакүлдүрөктөй калдыраган ачуу үнү угулду:

Кайт аркага, Полот папка! Уулумду майып, мунжу кылып, катынымды ажалынан беш күн мурун өлтүрүп, кунуңа эки кой менен төрт кап ун берип жибердиби кожоюңу! Алып барып бер, жиберген садагасын! Өзү союп жесин койлорун!..

–Сай боюнда мөмө-чөмө, сабиз-пияз, үч-төрт кап ун жана эки кой жүктөгөн жүк машинасы көрүндү. Дарбаза алдында чокмордой колдорун силкип бакырып жаткан Алгырдын оропарасында болсо кичине гана бир адам мусапыр болуп башын ийип турат. Ал айрым-айрымда колдорун көкүрөгүнө коюп:

–Досум, Шорахим! –дейт жалбарып. –Адам кечиримдүү болуш керек, Шорахим! Ал дагы өч алыш үчүн кылган эмес! Каталык кеткөн, агайны! Бардыгыбыз тең мусурманбыз, бардык нерсе кудаадан!

–Дарбаза супасында отургандардын бири Алгырдын колунан кармап, бир чекеге баштамакчы болду, бирок Алгыр бир жулкунушунда анын колунан чыгып, дагы Полот папкага тигилди:

–Качантан бери кудааны эстей турган болуп калдыңар?... Сөзүн уктуңарбы бул имансыздын! Бардык нерсе кудаадан имиш, мусурман имиш! Сендей мусурмандан нак капыр миң мөртө жакшы, түлөк!

–Шорахим!

–Жогол көзүмдөн же., азыр бир муш менен мээңди чыгарып колуна берейинби? Алгыр чындап эле башын букадай ийип, Полот папкага таштады, кайрыят, кимдир аны даст көтөрүп, бир чекеге алып чыгып кетти, кимдир Полот папкага карап:

–Сиз дагы чыкпаган кенедей жабышып албай, тезирээк жөнөң эми! –дөп жылкип жиберди. –Кылгылыкты

кылып коюп, кимге керек мындай күйүткө мал сүдүрөп келүү? Кой-пойго зар эмес Алгыр!..

Полот папка: «Болуптур аке, болуптур!» дегенче машинага карап жөнөдү.

–Расул дагы деле сөгүнүп, токтобой эзилип жаткан агайнысынын жанына барып, аны жар боюндагы жийдезар тарапка баштады.

–Бир аз өзүңдү бас, Алгыр!

–Э, бул жүргөнүмдөн өлгөнүм жакшы! –деди Алгыр токтолбой катуу-катуу калтырап.

Жар жакасындагы сайга салам берип өскөн беш-алты түп жийде жана талдар арасында бир канча эски тунуке жыгач Алгыр менен Расул ошол тункөлөргө отурушту. Шорахим жүрөгү көкүрөгүнө батпай оор дем алып, өзүн-өзү башкара албаган бир ыза менен коерго жер таппайт. Расул титиреп анын желкесине колун койду:

–Сабыр кыл, азизим!..

–Сабырдын падарина наалат мындай болсо!..

–Өзүңдү басып, сүйлөп бер мындай! Мөн болгону чет жакасын уктум.

–Кимден уктуң? Кыл өтпөс кадырданыңданбы? Биз дагы уктук! Вертолеттордо учуп, чөлдөрдө бирге доор сүрүптүрсүң! Ар дайым ушундай болгон! Бай-байга караган, суу сайга аккан!

Расул тымызын жылмайды.

Байлар жок азыр. Качан эле бүтүн турпаты менен жок болгон! Качан эле бүтүн турпаты менен жок болсо дагы учкундары калган! Алдынан тешип сыгып жатат. Адамды адам катары көрбөй турган бай-манаптар көп азыр. Бирөөсү мына ушул, сенин кадырданың!..

Расул: «Ах менин кадырданым болсо. сенин да кадырданың го!» –демекчи болду го, бул кепти ичине жутуп:

Мейли, -деди өзүн басып, –уулуң түзүкпү иши кылып?

Шорахим, дарди дүнүйөсү караңгы болуп, жүзүн кийимине жашырып.

Уулум эмне болду –өзүм дагы билбеймин! ... Эки күн-түн эсин билбей жатты балам. Жакшы дагы береке тапкыр Сахиба бар экен! Кудайым ал былыкты былык кылып жаратыптыр, ушундай бир баасы жок аялды ага туш келтирген экен! Эгер уулум аман калса... Сахиба алып калган болот аны!

Шорахим көйнөгүнүн жакасын жулкуп ачып, жүн баскан көкүрөгүн сылады, анан капыстан көздөрү жанып дагы Расулга карады:

–Ооба, неге оозуңа талкан салып алдың? –деди чоң муштумун Расулдун тизесине тиреп. –Неге уулумду машинасы менен уруп, орто жолдо таштап кетет анын арзандасы? Неге өзүмдү кыңгыр жолго жүрбөдүң деп, иштен айдайт? Отуз жылдык эмгегим чымындай көрүнбөдү го, көздөрүнө! Же Алгыр эмес бул өпкөсү жок директордун атасы эгип көгөрттүбү тээ көрүнгүн жанат бакты? Неге муну сурап-сураштырбай, оозуңа талкан салып отурасың?

Расул колун Алгырдын дагы деле титиреп турган желкесине койду.

–Кой кыжаалаттана бербө, агайны! Дөн соолугуңду да ойло, досум!

–Падарина наалат мындай соолуктун! –деди Алгыр жини кайнап. –Сен менин соолугумду ойлогондон көрө акыйкат кыл! Окумуштуу деген наамың бар го акыры! Же азыркы аалымдар чындыктын тескерисин айта турган болушканбы? Же зордукчуларга туш келгенде мант бере турган болгонбу азыркы окумуштуулар?

–Расулдан үн чыкпады, ал башын ылдый кылганча, колуна чөп алып жер сызууга киришти. Бирок көңүлүндөгү толгон ойлордон колу дирт-дирт титиреп, эмнени сызып жатканын өзү дагы билбеди.

«Оо, кадырданым Шорахим, Шорахим! Биздин ортобузда кандай көптөрдүн өткөнүн каяктан билесиң? Жыйырма жыл дегенде бир вертолетуна түшкөн экенмин, ушуну жүзүмө саласыңбы? Жок, мен азыр сенден таарынбаймын! Башыңа түшкөн бул кайгы үстүндө ар канча күнөөлөшкө, айтышыңа акың бар. Бирок сен дагы мени туура түшүнгүн, агайны! Эгер бизди байлап турган эски достуктун оту болбогондо, эгер капарсыз балалык жылдарыбыз ушул сайда ашык ойноп өтпөгөндө, эгер Гоби чөлү, Хинган тоолорунда чеккен азаптарыбыз, дайыма достук жөнүндө ичкен касамдарыбыз эсинде турбаганда мен аны эмне дешимди өзүм билет болчумун!»

Шорахим кудум анын көңүлүндөгү өтүп жаткан ойлорду окуп тургандай:

–Жок! –деп жыйынтык чыгарды. –Алардын бул жүзү каралыгына мен дагы жүзү каралык кылып, ата-баланын баштарын алыш ниетинде эмесмин. Эч качан–эч качан! Бирок ошентсе дагы бул дили кыңгыр үстөмчүл –мен Музаффардын арзандасын айтып жатам –бир жакшына жүргөн жигитти уруп кетип майып кылып, жардам бериш ордуна аны чоң жолго таштап качса! Бул дагы жетпей, МАИларды колго алып, айыпты өлүм менен алышып жаткан уулуна төңкөмөкчү болсо! Кана, выжданың болсо, айтчы, буга кандай чыдап болот, Расул?

Расул көңүлү алачакмак болуп, ордунап туруп кетти.

Ал эмне кылышты (же Алгырдын жанына барууга, же дарбаза алдындагы олтурган адамдарга кошулушту) билбей, орто жолдо башы маң болуп турду, аза кылгандардын арасында жашыраак бир жигит бөлүнүп чыгып, ага карап басып келди.

Жигит кара костюмдун үстүнөн бейкасам тон кийип алыптыр, мойнунда галстук, башында шляпасы бар, чамасы контордо иштейт.

Ассалоом алейкум, агай!

–Салам!-деди Расул Нурдинов.

Интеллигент жигит негедир Алгыр отурган тарапка негедир тынчсыздана карап койду, соң койнунан төрт бүктөлгөн кагаз алып, коркуп туруп Расул Нурдиновдун колуна карматты:

Досуңуз Музафар Фармановдон. Сизге берип коюшумду өтүнгөн болчу!

Жигит ушундай деди да, Расулдун жообун дагы күтпөстөн, шашып-бушуп сайга кирип жоголду. Кыңыркыйшык тамгалар менен жазылган катта мындай деген сөздөр жазылган болчу:

«Досум Расул!

Мүмкүнчүлүк болсо ушул бүгүн учурашсак. Сага айта турган өтө-өтө зарыл кебим жана өтүнүчүм бар. Өмүр-турмуш маселеси бул. Эски достугубуздун урматына жок дебейсиң. Мен үйдө күтөмүн сени.

Азырынча бул кепти Алгырдын билбөй турганы макул.

Жакын досуң Музаффар Фарманов».

Расул кагаздан көзүн алып, узагыраакта ага акырын тигилип турган жигитке карады. «Эмне балээ, Музафардын айгакчысыбы бул?» «Айгакчы» дагы ага тигилип турган экен: «Кызматыңызга жан дилибиз менен даярбыз» деген мааниде колун көкүрөгүнө коюп, таазим кылды.

ОН СЕГИЗИНЧИ БАП

Фарманов кыштакта ата-бабаларынан калган, бирок уулу Фатих аны өзүнө ылайыктап кайра куруп алган эки кабаттуу үйдүн биринчи кабатындагы көң, жасалгалуу бөлмөдө ал жак, бул жакка айланып басып жүрөт. Дубалдарына майда токойлор, арыстандардын сүрөтү тартылган жибек килемчелер салынган чоң бөлмө

көңүлүндө капастай тар болуп көрүнөт. Ал өзүн килемдеги жапайы токойлор арасынан тутуп келип, капаста кармалган арыстандай сезип кетти.

Фарманов адегенде Фатихти, Фатихтен кийин агайнысы Расул Нурдиновду күтүп жатты. үйүнүн ортосундагы канаттары жазылган кең стол мөмө-жемиштерге толо. Казы-карта, нарындан тартып, куурулган бөдөнө этине чейин, чөл анарлары, тилла ыраң узун-узун үзөйүн жүзүмүнө чейин –бардыгы Расул үчүн арналып коюлган. Бирок Расулдан мурда уулу Фатих менен Палот папке келүүлөрү керек келип, тажияга жиберилген бир машина күрүч-пүрүч, кант-мант, кой-пойлорду Алгыр алдыбы, жокпу ушуну кабар кылуулары лаазым эле.

Ал түн бир оокумда Сахибадан Айсулуунун ааламдан өткөнүн угуп, таң атканча кирпик какпады, ал эмес уйку дарысына кошуп ичкен жүрөк дарысы дагы жардам бербеди. Негедир көзү илиниши менен жүрөгү ойноп, ага аба жетпегенсип, кыйналып, басырык басып ойгоно берди. Фарманов авария менен Айсулуунун өлүмү арасында эч кандай байланыш болбогондугуна өзүн биротоло ишендирбесин, кандайдыр муздак кайгы бат-бат бастырып келип, көңүлү алай-дүлөй боло берди. Өткөн балалыгы, жаштык күндөрү, Айсулууга ашык болуп, өрттөнүп жүргөн убактары эсине түшүп, уйкусу биротоло качып кетти. Бирок эң жаманы –Шорахимден көңүл сурап барыш лазымбы, жокпу –муну өзү дагы билбейт болчу! Себеби, Алгырдын баягы күнү кейпинен кийин ага оропара болуштун өзү калтыс экендигин сезчү. Ал Алгырдын пөйилин –мүнөзүн жакшы билчү. Тагдырга тан берип, Кудайдан көрүп отурган болсо мейли, болуптурбу, болуптур, а тескерисинче көңүл сурап келгендердин аламан тобунда ачуусу келип, аны кара жер кылып, үйүнөн айдап чыгышы эч кеп эмес! Чын, Фармановдун билишинче, Алгырдын уулу «бери караган» имиш, канткен

менен да, Сахибанын аракеттери себеп, борбордон адистерди чакырып чеки кылбаган экен, алардын аракеттери теккө кетпеди, «кризис» өтүп, Шокасым өзүнө келе баштады. Борбордон келген эки адиске, көчээ Айсунуунун өлүмү жөнүндөгү шум кабар жеткенче, кайрыят, жөнөп кетишкен болчу. Фарманов алардан дайым кабардар болуп турду, кайтыштарында болсо өзүнүн «Волгасын» берди, кыскасы, аларды курсант кылып жөнөтүштү. Бирок алардын көңүлү эми тынчыганда... кайдандыр шум кабар жетип барса эй! Ушул себептен Фарманов Алгырга көңүл сурап барыштан мурда тополоңдо калбас үчүн анын маанайын билишке адам жөнөттү. Плот папкеге бир-эки бордоку кой, бир-эки кап күрүч, ун-пун алып берүүсүн дайындады. Эми мунун акыбетин күтүп, капастагы жолборстой бөлмөдө тынбай айланып жүрөт. Эгер Алгыр ал жиберген нерселерди лам дебей алып калса, нур үстүнө нур, анда тагдырдын капыстан салган оюнуна тан берген болот, эгер албастан кайтарып жиберсе... Анда Фарманов агайнысынын көңүлүнө жол таап, аны тынчыта алабы, жокпу—бул жагы анын өзүнө да даргүмөн. Дагын үстү-үстүнө бут алдынан чыккан бул калпыс иштердин «Чөлкурулуш» каанасында айланып калган мына бул көңүлсүз сөздөр ал эмес текшер-текшерүүлөргө келгендигин көрбөйсүңбү каран калгырдын? Илгери дарылдап өмүр сүрүп, айды сурап жүргөн күндөр болду го, Фарманов мындай иштердин оюнун дагы камырдан кыл сууругандай кылып, жым-жым изин өчүрүп койчу. Бирок, азыр... Мына, бир айга жакын болуп калды, эң жогорку жайларга чакырылып кеткен «Чөлкурулуш» башчысынан далө болсо дарөк жок! Кызык! Илгери атыңцы сат, тайынды сат, бирок асыл бер деген чечимдер караланып, эми «Жер эмнеге чаң-тополоң палапартыш өздөштүрүлүп, неге бардык жакты шор басып кетти?» деп акылдуулар баштап жатышат! Угушунча, башчы дагы ушул акыл үйрөтүүчүлөр алдында эки от

арасында калып, куурулуп жаткан имиш. Эгер башчы бир деме болчудай болсо... Музаффардын абалы не болот, – Фарманов муну ойлосо болду – аалам көзүнө караңгы көрүнүп кетет!..

Эми бир үмүт агайнысы Расулдан. Кудай берип, ал кулум деп, ортого түшүп, экөөнү муназага келтирип койсо, чын баягы күнү учурашкандан кийин бул агайнысынан да көңүлү бир аз муздады. Бирок, биринчиден, алардын ортосуна түшүп, мунасага келтириш үчүн курбу жете турган башка бир тирик жан жок, кала берсе ар нерсе болгондо дагы бир кыштакта туулуп, бир көчөдө өскөн, бирге окушкан, согушка катышкан эң жакын сырдаш достор го! Ар нерсе болгон күндө да бир сөзгө келип кеңеш берчү, айласы куруганда, Алгырды аз-маз болсо да бийиктен түшүрүп, адамгерчиликке чакырат акыры!

Фармановдун тос-тополоң ойлорун тышкарыдан угулган машинанын үнү бузуп жиберди. Көп өтпөй короосунда Фатих көрүндү. Фарманов бул мүшкүл окуядан кийин, эгер азап үстүндө телефондо үзүк-үзүк сүйлөшкөндөрү болбосо, уулун али көрбөгөн болчу.

Фатих, көбөтөсинен талаадан келе жаткан болсо керек, бутунда көрзовой өтүк, үстүндө негедир эски фуфайка. Бирок кудум ашыгы алчы түшкөн адамдай көңүлү шайдоот, кадам таштоолору тетик, салмактуу.

«Даьюс! Ааламды суу басса кызыл ашыгынан келбейт! Баардыгын кууруп коюп, жүрүшүн кара мунун!»

Эшик шарт ачылып Фатих кирди, кирип, башын букаларча ийип, атасына жер алдынан акырайып карады, анан «Салам!» –деп гүдүрөндү да, башындагы фуражкасын алып диванга ыргытып жиберип, дасторкондон бир алма алып чайнай баштады.

Фарманов күйүп кетти.

–Кылгылыкты кылып коюп, атаңды курук дооматка жыгып, кай жерлерде жүрөсүң дейдип, даьюс?

Фатих жерге салынган жибек килемдерге керзовою өтүгүнүн издерин түшүрүп, бир чекедеги кайыш креслого барып отурду буттарын учкаштырып:

–Кандай кылгылык? –деп сурады алма чайнашын улантып.

«Тооба! Мен бул жерде боорум ооруп, кан какшап жүрсөм отурушун кара бул касапаттин!!!» Али эмне кылып койгонуна дагы акылың жетпейби, акмак? Азыркы назик убактарда?...

Фатих камчы жөгөн азоо тайдай бытырап:

–Э, көп кайгы кыла бербөң, ата! –деди жактырбай. – Эмне кылган болсом, өзүм жооп беремин! Эч жайда эч кеп жок, апам экөөңөр өлбөгөн адамга кепин кийгизип, дүйнөнү буздуңар го!

–Ата-энебизби, күйөбүз! Перзенттериң чон болсун - көрөбүз! Бирөө жарымы сага окшоп тентек болуп калса «Өзү жооп берет», деп шыпка карап жата бересиңби, же бизге окшоп өзүңдү отко-сууга урасыңбы?

Азыр айттым го, сарсанаа боло турган эч себеп жок деп. Баары бир таң калам сизге: мындай кайгычыл эмес элөңиз го илгери? Сизге эмне болду, ата? Фармановдун зардаси кайнап, уулун көлөкө кылды.

–Эмне болгон имиш! Мен дагы сага айраңмын, азыркы убакыттын назиктигин түшүнбөстөн туруп, кантип жетекчи болдуң бул кожолукка?

–Убакытта эмне болуптур? –док кылды Фатих. –Мага кара! Көзү көргө дем бербесең дагы дили көргө дем бәрбе, дегендей көрсүңбү, айланада эмнелер болуп жатканын көрбөсөң? Азыр илгери заман эмес го, ким зор, аты менен тайды сатып болсо дагы -планды толтурган зор болсо! Азыр планды аткарып койсоң, кандай кылып толтурдуң, алал толтурдуңбу же ак эмеспи –эсеп бере турган заман! Же акталыш доору деген сөздөр кулагыңа чалынбадыбы, али! Же мен-мен деген, өзү кан, көлөкөсү майдан болуп

жүргөн не-не зордукчулардын алдына суу кеткендигинен кабарлары жок окшойт, акебиздин!

Фатих ызаа болуп, маскарлап «пык» этип күлүп койду. –Болуптур, кабардар болоюн-болбоюн, бул иштердин эмне тиешеси бар бизге?

–Эмнеге тиешеси жок имиш! –көкөтти Фарманов. Биринчиден кошнуң көр болсо, көзүңдү кыс деп биз да өз доорунда ошол чоңдордун келекесүндө жан сактаганбыз. Кала берсе мүйүзүнө урсаң, туягы зыркырайт өгүздүн! Сага тийген таяктын биринчи соккусу мага тиет кум калла.

–Ата! –Фатих ордунан тик турду да керзовой өтүгүнүн издерин килемге түшүрүп, ал жактан бул жакка оор салмакта адымдап: –Ата, деп кайталады. –Мен бир кум калла, сиз ойлогон, бейпарасат эмесмин! Авария болсо... Мен эмес, көбүрөөк ал айыптуу буга. үч күндөн бери чымын коруп бекер жүргөнүм жок! Өзүм МАИге бардым, өзүм комиссия жибердим. Бардыгын көрүштү, текшершти.

–Кош, –деди Фарманов дыкат болуп. Кош акыбети эмне болдүтөкшергендин?

–Эмне болот эле! Айттым го, МАИден жыйынтыгы жаман эмес деп! Кантсе дагы авариянын жүз беришине менден көрө... көбүрөөк ал айыптуу деген жыйынтыкка келишкен!

–Фарманов, бардык бул кептердин чет жакасынан кабардар болсо дагы, ал гана эмес айрым керектүү адамдарды ишке салып коюп, өзү жашыруун күзөтүп жүргөн болсо дагы, бир аз жеңил тартып «уф» деп жиберди. Соң өзүн креслого таштап:

–Кош, болгон окуяны айтып берчи мындай? –деди. Кайсыл шайтан жолдон азгырды сени?

Фатих: «Э, эмне кыласыз адеп көөлөй берип?» деген мааниде колун шилтеди, бирок атасы дагы кыстай баштаган болчу:

–Шайтандын жолуна кире турган акмак жок. Ата!-деди тамагы буулуп, өзүңүз билесиз убакыт зык. Ар бир минут кымбат. Бир жакта терим, бир жакта жашылча, бир жакта мөмө-жемиш! Баардыгынан кошумча милдеттенме алганбыз. Ошого... рабочкомду алып, билсөңиз керек, тигил чапаны бар агайныңыздын келини бизде рабочком болуп иштейт. Бирге чөлгө бара жатканбыз. Аялын өзүнүн көлөкөсүнөн кызгана турган ал көк мээ айымчасын сагынып. Кыштакка келе жаткан экен. Атайлап өчөшүп биз рабочкомдун «Газигинде» бара жатканбыз! Ал көк мээ, алдын «Жигулисин» учуруп жаныбыздан өтүп кетти, өтүп бара жатып катынынын машинасын таанып калды чамасы, бир убак изибизге түштү...

–Издериңе түшкөн болсо... токтотуш керек эле! Катынын колуна тапшырыш керек болчу!

–Калатысыз да, ата! –Фатих арстандын жалындай үрпөйүп турган чачтарын сылап, ал жактан бул жакка жүрдү. Айтып жатам го сизге аялынын тырмагына да арзыбаган бул көк мээ ушундай кызганат, биз токтосок да баары бир ишенбейт болчу...

Фарманов ачуусу менен башын кыймылдатты.

–Ишенеби, жокпу, мунун эмне тиешеси бар сага. Сен иш үстүнөн рабочком менен бирге жүрөсүң, туурабы? Туура! Бүттү, бүттү! Атасынын сөзү жакпады окшойт, Фатих:

–Мейли, ата! Болор иш болду!-деп күдүрөңдөдү. Кептин ток этери, бизди кууп өтүп, «Жигулисин» жолго көлдөлөң койду. Бул ушундай тез болду, тормоз берип үлгүрө албадым. Мен түгүл, өтө чебер машыктыргыч да үлгүрө албайт болчу!

–МАИ ушундай жыйынтыкка келдиби?

–Келди!

Ымм... Фармановдун түнт жүзү бир аз ачылды. Ал уулунун сөздү ыгы менен сүйлөгөнүн, окуя чынында бир аз башкача болгонун билсе дагы Фатихтин сөздөрүнөн

ойлору жеңилдеди. Фарманов бүгүн үстүнөн чыккан, айрым маселелерде ага дагы сабак берүүгө татыктуу экенин сизди. Бар болгону чамасы азыркы назик убакытты илгеп ала алган эмес. Музафар Фармановдор тобокөлчилик менен иш кылып, доор сүргөн учурлар башка, бүгүнкү күн башка эмеспи, азыр жети өлчөп, бир кесе турган заман келгендигин жакшы аңдап билген эмес! Ал бардыгын байкап отурду. –Куп болот мейли, деди Фарманов бир аз жумшап. МАИ менен тил табышып... демекчимин, МАИ өзү текшерип, өзү туура жыйынтык чыгарганы макул болуптур. Бирок...тиги аялга рабочкомуңа ишенесиңби?

–Бул эмне дегениниз?

Ал дагы сенин сөзүңдү сүйлөйбү, же... МАИ аны сурак-кылдыбы, жокпу?

–Кантип сурак кылат? Эри менен кошо жатса! Болуптур, азыр го эринин жанында карап жаткандыр. Ооруканадан чыккандан кийинчи? Ишти чубалтпайбы иши кылып? Фатихтин жука эриндерине, жүзүнө дагы күлкү жүгүрдү: Чубалтып көрсүнчү кана!

Фарманов уулуна көз кысып:

–Мындан чыкты кыштакта айтылган миш-миштерде жан бар экен да?

–Кайсы миш-миштер? –өйдө карады Фатих.

Эч бир укпаган болсоң? Сени жуван менен дем алышып жүрөт деген сөз таркаптыр го кыштакта!

Фатих оорлошуп, «гүп» этип өзүн диванга таштап, аны чаян чаккандай, кайра ордуна туруп кетти.

–Эл оозунда элек жок деген накыл кепти уккансызбы, ата! Бул адамдар ... бул ак эмес, ичи кара, оозуна алы жетпеген бул тили кыңыр, дили кыңгырлар эмнелер дебеди?

–Накыл кепти го билет экенсиң, эмне кылат элең бирөөнүн аялына көз артып? Бул жакта гүлдөй катының турат! Андан көңүлүң муздаган болсо, катын түгөнүп

калдыбы дүнүйөдө Чоң иштерге бел байлаган жетекчи кадамын өлчөп басат... Мына эми ал балакет жетпегендей, бул балакет!.. Айсулуунун өлүмү!...

Фатих ыза болуп, атасына тигиле карады.

–Анын өлүмүнүн эмне тиешеси бар мага? Ажалы жетиптир, өлүптүр!

–Оо, береке тапкыр балам! –деди Фарманов башын айласыздан кыймылдатып, –Сага тиешеси болбосо дагы, адамдар табышат тиешени!

–Тапса, табыша бөрсин!

–Туура! Бирок сен бул адамдарды канчалык жаман көрбөгүң, баары бир ушулар менен иш алып барасың, ушулар менен иштейсиң! Токтот, ушундай экен, этият болушуң, мындай көп-сөздөргө шарт түзүп бербөшиң керек эле! Айрыкча азыркы назик убакыт да!

Фатих кыжынып, тармал чачтарын жулкулдады.

–Эмнеге мынча тоту куштай таап алдыңыз мындай көпти, назик учур, назик учур! –деп.

–Мен сага сүйлөсөм... –деди Фарманов, ичи күйгөндөн жүрөгү токтогонсуп, –Өз боорум, канымдан жаралган жалгыз уулум деп сүйлөп жатам, балам!

–Рахмат! –Фатихтин эсине кайын энеси Клара Жамаловна, ичинде бир ачуулуу күлүп, кайра эле өзүн колуна алып, –Коюңуз ата! Мен эмне кылбайын, турмушта кандай жолдо баспайын, бетине айткандын заары жок, сизден үйрөнүп келе жатамын. Куш уясында көргөнүн кылат дешет го акыры? Мен дагы өскөн уямдан эмне көрсөм –ошону кылдым! үйрөнгөн көңүл өрттөнсө, күйбөс! Эми мени бул акыл-кеңештер менен жолго салышыңыз өтүп кетти! –деди ал атасынын дагы сөз сүйлөй тургандыгын көрүп, үнүн бийиктетти –Мени туура жолго салыштын ордуна дагы деле болсо...өзүңүз туура жолго түшүп алыңыз! Себеби сөзүмө ишенсеңиз, ата сиз тагдыр шамшары менин мойнума түшүшүнөн корксоңуз, мен

сиздин мойнуңузга түшпөсө дөп, катуу кабатырдамын! Мөн го жашмын, бирок сиз... сизге бир нерсе болсо...

Фарманов кудум жүрөгү пак этип жарылып кеткендей «ух» деп көкүрөгүн кармады да, башын шылк эттирип жастыкка таштады. Анын анардай тарам-тарам томолок жүзүндө кан калбаптыр, кудум катуу чаңкагандай оозун чоң ачып, улутунуп-улутунуп дем алып жатты.

Өңү өчүп калган Фатих ал жактан бул жактан чуркап, бир пияла муздак суу алып келип, шкафтын кутуларын тарак-турук кылып валидол таап келди.

Фарманов валидолду оозуна салды да, кудум кант чайнагандай касыр-кусур чайнап, көзүн жумду.

Фатих анын түймөлөрүн чечип, жакасын ачып: Кечириңиз ата! –деди астейдил бушайман болуп. –Бул сөздөрдү өзүңүзгө мынчалык катуу аласыз дөп ойлобоптурмун...

–Майли, балам майли, иши кылып аман бол, уулум! - деди Фарманов. Анын жумулган көздөрүнүн арасынан жаш тамчылары сызып чыкты. –Иши кылып өз балдарыңа өзүң баш бол, уулум!

Фатих астейдил көңүлү эзиллип:

–Кечириң ата, билбөй калдым, –деди жалтанып. Анын көңүлүндө: «Атама эмне болгон өзү? –деген пикир толкуп келди. –Ал эч качан мындай капаланган эмес эле го! Же аны сарсанаага салып жаткан бир ишкел чыкты бекен иштөн? Бул ойдон анын бүт денесин муздак тер басты.

Фарманов он минутча диванда кыбыр этпей жатып, ордуна туруп, көйнөгүнүн түймөлөрүн кадады. Кудум ушул учурда, анын ордуна турушун күткөндөй, эшик такылдады. Фатих негедир чочулап, жалт этип карады.

–Ким ал?

Эшик ачылып, Полот папка кирди.

–Ассалоому алейкум, Музаффар аке! –деди ал эки колун көкүрөгүнө коюп. –Ассалоому алейкум, Фатих Музаффарович!

–Келиңиз; Полот (папка) бай, келиңиз! –Фарманов Полот папканын ачык көңүл менен жылмайып турганын жактырбай, кайра жастыкка жамбаштады да, уулуна тигилип: –Сен ишиңди кыла бер, балам! –деди Полот менен бетме-бет сүйлөшүштү эңсеп. –Сиз олтуруңуз Полотбай!

Полот папка акырын келип, диванга жакын жайга олтурду. Фатих болсо, башына дагы эски фуражкасын кондуруп, салмактуу адымдап чыгып кетти.

–Кош, иштер эмне болду Полотбай?

Полот папке «иш ордунда эмес» деген мааниде мончоктой кичине сыр билдирбей көздөрүн жумду, күнөөлүдөй унчукту.

Эмне, алдыбы, жиберген нерселеримди? –деди Фармановдун жүрөгү муздап.

Алдыбы дейсиз –сурабай? Ал бакырып-өкүрүп, жүрөгүмдү жарса болобу, агайыңыз!

Фармановдун деми ичине түшүп, баягыдан да бошошуп кетти, бирок башын кандайдыр лакылдатып олтурган Полот папкага көзү түшүп, дароо өзүн колго алды. Бардык күчүн топтоп, ордунан туруп, кейип тыяк-биякка басып:

–Кош? –деди кырылдап. Эмне деп айкырып сөктү кырк жылдык курдашым, кадырданым?

Ооба, ушул... Полот папке Алгырдын сөздөрүн айталбай, чайналды. –Кылгылыкты кылып коюп, белек-бечкек менен сатып алмакчы эми, дегендей, бардык сөзү беймаани, кожоюн. Өзүңүздөн өтөр сөз жок. Бөкөргө атын Алгыр коюшпаган аны адамдар! Мага калса Шорахим шакый коет элем, хи-хи...

–Эл көп беле бакырып-чакырып жинденгенде?

–Көп эле карындаш уруктары, коңшу-колоңдору, айылчылык, өзүңүз билесиз го!...

–Талаада иш кайнап жатат! –деди Фарманов кабагын кабагын салып. Ар бир минута алтынга тең! Оозуна күчү жетпеген бул шакый болсо чоң диний ырым-жырымдарды өткөрүп, бардыгын иштен калтырып отурса!

–Куду ушундай! –деди Полот папке ого бетер жалтактанып,

–Ушундай дил ооруткан күндөрү десөңиз!

–Расул бар беле?

–Тигил ... ташкенттик агайды айтып жатасыз да? Бар болчу!

–Эч нерсе дебедиби ал?

Агай... –Полот папка башынан кок бахмал допусун алып, кудум сырдап койгондой жалтырак, сып-сыйда башын сылады. –Агай Алгырды бир чекеге алып чыгып, көпкө сүйлөшүштү, чамасы сабырдуу бол, мындай кылыш адептен эмес деп масилет берди окшойт! Анткени ушундан кийин Апгыр кыйла бошошуп калды.

Фармановдун көңүлү бир азга тынчып:

–Катымды бердинерби? –деп сурады.

–Бердик, Музафар аке, бердик! –Полот папке кошомат кылып жылмайган болду. –Дамылла бир чөткө чыкканда катыңызды кудум молдого пул кыстаргандай, жең учунда ушундай акырын кыстардык, бир дагы тирик жан байкабады!

–Расул эч нерсе дебедиби?

–Жок, дебеди, билишимче, дебеди.

–Хм-м... –Фарманов бөлмөнүн как ортосунда ойго батып, көпкө турду, соң Полот папкенин көзү ага кызыкча тигилип калганын көрүп эсин жыйды.

–Куп, рахмат! Сизге уруксат Полотбай!

Полот папке алпаң-талпаң басып, эшик тарапка тисерилди:

–Арзыбайт, Музафар Фарманович! Канча сөздөр болсо... дайыма кызматтарыңызга даярбыз сөзгө гана жок болбосок, ал дүнүйө бизге көрсөткөн жакшылыктарыңызды унутпайбыз, бизди адам кылган дагы өзүңүз, Музафар аке...

Полот папке ийилип, жүзүндө жаркылдаган кубаныч, арты менен басканча, ийилип-ийилип болмодон чыкты. Фарманов биротоло бошонуп бара жатканын сизди да, капыстан өзүнөн күмөн санап, тап-тап басып столго барды. Бир урушта тилле түстүү шишенини пөгүн чыгарып, бир пияла коньякты дем албай оодарып таштады.

«Жок, силерге оңойлук менен жан бере турган Фарманов жок! Кана Расул келсинчи көрөбүз! Ал эмне дейт экен? Анын дагы айткан маалыматтарын угайлык, кийин... ошого карап, бир жол табарбыз!».

ОН ТОГУЗУНЧУ БАП

Расул Музафар Фармановдун катын алгандан кийин абдан экиленип калды. Бир жагынан, Расул Иван Харитоновичтин тапшырмасына себеп, бул катсыз деле Музафар менен учурашышы керек, экинчи жактан, азыр ушул бүгүн анын алдына бара турган болсо, көңүлүндө Шорахимге кыянатык кылгандай туюлду. Анткени ал Музафардын эмне дешин, анын өтүнүч кылышын жакшы түшүндү. Расул анын алдына турган бир көңүлсүз учурашуу туурасында ойлоп, колу бир нече мерте чөнтөгүндөгү Белобородов берген кутучага тийип, ого бетер жаны чыгып турду...

Акырында, кечкурун күн баткандан мурдараак көңүл сурап келүүчүлөр азайды, Расул Шорахимге эгер одоно болбосо кабырстанга бирге чыгып келүүнү сунуш кылды.

–Айсулуу менен апам шордуунун кабырларын.. көрүп коеюн Шорахим кабагын бүркөп, Расулга окурайып карады:

Көрүп коеюн дегениң эмнеси? Зыярат кылайын де! Же төрөгөн апаңдын кабырын зыярат кылыш окумуштуу деген наамыңа көө сүртөбү? Расул үн катпастан жетөлүмүш болду.

–Куп болот, сен айткандай болсун, зыярат кылып көлөйли.

–Мейли, чыга турган болсок, караңгы түшпөстөн чыгып келели. Кабырстанга караңгыда чыкпайт, дешет го!.. Маркумдар жактырышпайт имиш.

Шорахим ушундай деп, белиндеги чарчысын бекемирээк байлады да, бак ортосундагы бир аяк жолдон кыр тарабы менен жүрдү. Расул айласыздан күлүмсүрөп:

–Маркумдар туурасында кудум тириктер туурасында суйлөгөндөй билгендей сүйлөйсүң а? –деди да, агайнысынан кыпкызыл балээге калды. Алдында бара жаткан Шорахим шарт токтоп, ага тигиле калды.

–Сен үчүн маркум апаң... шордуу эжемдер өлүк болсо өлүктүр. Бирок мен үчүн тирүү. Ал киши да, өз боорум, Сулуужан да –бардыгы тирүү! Жарык дүйнөдөн өлгөнүмчө, Сулуужандын жанына келип, жатпаганча мен үчүн тирүү ал! Ар дайым тирүү, Расул!..

Расул анын ансыз да безилдеп турган жарасын жаңылагандыгын сезип, бул көпти козгогонго уят болду.

–Кечир мени, агайны!

–Шордуу Сулуужан! –деди Шорахим терең үн чыгарбай. –Ал эң акыркы өмүрүндө да өзүн ойлободу, бечара! Жарык дүйнөгө келип балдарын гана ойлоп, мен таш боорду ойлоп өлүп кетти, шордуу! Өзү не абалда, дайым мен нааданды ойлойт эле. Мен өлсөм,.. абалыңыз эмне болот, деп ыйлачу эле раматылык! Сен мени жинди-пинди болуп калды деп ойлобо, Расул. Эгер кааласаң, мен дин-пиниң менен, наркы дүйнөң менен ишим жок!

Бирок иманым ишенет: Сулуужан азыр гөрдө жатып дагы мен көк мээни, анын кадырына жетпеген мен акмакты ойлоп жатат, шордуу!

Расул же агайнысына кайрат беришин билбей, же бир оюна бир кеп келсе гана. Ал башын көтөргөн бойдон жалгыз аяк жолдо Шорахимди ээрчип бара жатып, жүрөгү тынымсыз безилдеп турду.

Оң жагында, Шорахимдин багы менен жанаша Расулдардын бактары жайланышкан, бактагы көптөгөн дарактар куурап, бир гана кара өрүктөрү калган. Жарымы куурап, калжырап калган бул өрүктөр арасындагы дубалдары урап, чөгүп калган үйлөрү кандайдыр муңайып турат.

Расул маркум апасын канча кыстабасын, шаарга анын колуна барбай койду. Расул жалынып-жалбарган чактарында кемпир аппак башын калчылдатып:

–Мени тынч кой балам! –деп «үф» тартып, Ата жайыңа келип турбадың, жада калса, мен турайын, атаңдын чырагын өчүрбөй мен жагып отурайын. Андан көрө, өзүң келбесең да уул-кыздарың келип турсун. Чоң аталарыбыздын кадамдары тийген таберик жайлар бул. Ата журтунан биротоло кол үзүп калбасын перзенттериң!

Расул маркум апасынын сөзүнө кирип, ар жазда Нигораны, кийин Улукбекти жибере турган болду. Туурасын айтканда эки баласы ушул жерде, чоң энелеринин колунда, муштай гана кемпирдин жер тырмап өстүргөн ушул багында чоңоюшту. Эрезеге жетишти. Балким, Нигоранын өз теңтуштарына караганда кыйла акылынан тетик болушу, оор басырыктуу болуп өсүшүнүн бир жагы да ушундан улам болуп жүрбөсүн. Кантсе да маркум энесинен эмнедир жуккан, бирде катага жол берсе, бирде инсапка келет, көңүлү бош мээримдүү.

Маркум энеси өмүрү бүткөнчө эки небересин жерге-сууга койбой, башына көтөрүп, аркасына көтөрүп жүрүп эрезеге жеткирди. Чыйрак кемпир! Бул кылган

жакшылыктарынын үстүнө ал Расулдан эч нерсени милдет кылчу эмес, бар болгону бир нерсени суранчу, көп айтып, көп жалынып жалбарчу:

–Аалым болдум, китеп жаздым, деп көп кериле бербө, балам! Адамдын башына бакыт да келет, бактысыздык дагы. Ылайым сенин башың жакшылыктан чыкпасын, жолуңда жеңиш өзү жандап жүрсүн! Бирок, «ат айланып казыгын табат» деген эскилер. Балким, айланып, адашып акыры бир күн ата журтуңа келип каларсың, балам! Белиңде кубат, билегиңде күчүң барда атаң шордуу куруп кеткен мына ушул үйдү бир аз түзөтүп кой! Бир күн болбосо, бир күн ашык атат бул үйүң!...

Жок, маркум апасы жүз мертебе айтса дагы Расул анын өтүнүчүн турмушка ашыра албады. Бирде өз ташпиши, бирде бала-чака ташпиши менен болуп, дагы бирде китебимди тезирээк жазып бүтөйүн деп, бул үйдү оңдоп коюуга убакыт таба албады, табалбай жүрүп кемпир ааламдан өткөндөн кийин катуу уят болуп жүрдү. Анткени, көңүл айтууга келген калк дубалдары көчүп, кандайдыр төгүлүп калган бул ээн үйдү көрүшүп таң калышты. Ушундай атагы чыккан окумуштуу, ата-жайын оңдоп, аны бир аз болсо дагы эпке келтирип койбоптур да, деп ирээнжип кеткендер да көп болду. Расул ошондо келе турган жазда кемпирдин өжүрөсүн кичине оңдоп коем деп ант ичкен болчу. Жок, турмуш экен, тиричилик экен дагы өзүнүн ташпиштери менен болуп, келе албады, карай албады.

Шорахим анын ойлорун окуп бара жаткандай, Расулга кыя багып:

–Ана, ата жайыңдын абалы! –деди. Окумуштуу адам, жок дегенде эжемдердин рух урматы аяк –биягына карап койсоң болот беле! Кургандар эмне дешет?.. Мурдагы күч-кубатым болгондо өзүм деле карайт элем, көрүп турарсың, менде да мурдагы ал жок, Расул! ..

Бул сөз оор тийсе да Расул аны азилге бурушка урунду:

–Э, агайны! Сен дагы көрүп турасың го, досуң да төгүлүп турганын. Бир жылдан кийин пенсияга чыгамын, ошондо келип, бул иштерди кылабыз!

-Ооба, келип болупсуң! –деди Шорахим кекетип, - Шаарда... бекер пулга оронгон адам, кыштакка келип кетмөн чабат белең?

–Расулдун көңүлүнөн: «Э, кымбатым, кана эми менин ишим сенин кетмениңден, ташпиштерим, сенин ташпиштериңден аз болсо!» деген пикир өттү, бирок пыш этпеди. Башка учур болгондо Шорахим балким ага тана кылып сүйлөбөйт болчу. Азыр болсо... азыр ал кеп уга турган абалда эмес эле...

Бактарынын үстүндөгү арыктан өтүшүп, алар оңго бурулуп, кырды боордоп кетишти.

Батыш тараптагы тоо кыркалары үстүнө жанбаштаган күн ылдыйдагы чоң кыштакты нурга бөлөп, бирок дагы деле жылуу нурга болоп, бул аалам менен коштошууну каалабагандай көктө көпкө чейин асылып турду.

Кырдан пада кайтып жатат, Расулдун дилине күүдөй жага турган үндөр; койлордун маарашы, уйлардын мөөрөшү, падачы-койчулардын сөгүнгөн добуштары жаңырат. Кандай сонун көрүнүш, баа жетпейт.

Алардын жападан жалгыз таргыл уйлары боло турган, Расул аны пададан бөлүп алыш үчүн куду ушул тарапка чыкчу, таргыл болсо, пададан ажырагысы келбей; ал жакка, бул жакка чуркап, ошондо Расулдун көзүндө жаш, жылаң аяк тикен кечип, анын артынан жүгүргөнү жүгүргөн эле!..

Бул эскерүүлөр көңүлүнө толуп-толуп, дилин күз нурундай тунук. Эң кымбат бир сезим чулгап алды. Алтын балалык! Ал канчалык оор тийбесин, инсан эсинен эч чыкпайт экен, ар жолу эстегенде көңүл кургур суу

ичкөңсип сөргөктөніп калат турбайбы! Балалыгыңды эстөгөңдө.

Тигил Кароол дөбөнүн жан боорундагы жайлашкан кабырстан да көрүндү. Расул анын бардык кыштактын кабырстандары катары карап, ошондой эле көрүмсүз экенин билчү. Бирок... я, тооба! Ал билген көрүстөн башынан аягына чейин калың тикензарга айланган, кабырлар болсо тизеге жеткен жантак, чеңгектер алдында калган, ал жер -бул жерде жана үч-төрт гана темир белгилер көрүнөт! Бир гана эң чекеде, жарым белинен сынып, шактары жерге тирелип калган чынар астында бир үлкөн кыштан салынган күмбөз көзгө чалынат, кийин билсе, ал Музафар Фарманов апасына курдурган күмбөз экен! Шорахимдердин жакындары жаткан жай кабырстандын ушундай четинде, жүз жашар карыядай бүкчөйүп калган бүкүрү тыттын алдында, Расул Нурдиновдун апасынын кабыры болсо жүз кадамча нарыда эле.

Айсулуунун жаңы кабыры тикен менен оролгон өйдө-төмөн кабырлар арасында күмбөздөй көтөрүлүп турат. Шорахим менен Расул кабыр үстүндө бир саам үн катышпай ойго чөмүлүп турушту. Бирок гөр үстүндө узак үн катпай туруш кандайдыр ыңгайсыз, олтуруш болсо... олтурушканда эмне кылышат –Расул муну билбейт. Шорахим болсо агайнысын сынамакчы болгондой, дагы деле кабагын бүркөп турду. Акырында Расул кыжаалат болуп жетөлдү.

–Кабырында тынч жатсын, Айсулуу! –деди эмне дешин билбей.

Мындай пакиза, мындай таза, сулуу аял дүйнөгө бир келет! Шорахим анын абалына түшүндү чагы:

–Сен эжемдердин кабырына бара бер! –деди кабагын салып, –кабырын таба аласыңбы өзү?

–Табамын. Эстелик ташын койдурбадым беле!

–Ооба. койдургансың! Ал дагы бир жагына чөгүп, кыйшайып калган. Ар жылы оңдоп коём деп ниет кыламын, колум тийбеди... Бар бара бер. Менин Сулуужан менен сүйлөшө турган көбүм бар! Анын үнү бирден титиреп кетти. Жүрөгүм толо дарт, Расул, бардыгын айтып бир жарылгым келет ага! Ана, кара Сулуужандын жанында өзүмө да жай тандап койдум. Бүгүн көңүлүмдөгү күйүт дастанымдын жарымын айтып берейин, калганын жанына келгенде айтармын!

–Сага эмне болду, Шорахим?

–Бар дедим го сага! –капыстан үшкүрүп берди, Шорахим.

–Төрт жыл дегенде бир келипсиң, зыярат кыл! Дартың болсо айт! Дарты жок бир кесел эмессиң го, Расул!...

Расул эч нерсе дей албай, өз туугандары жатуучу жакка кадам басты. Маркум кемпирдин кабырын тез эле тапты. Мындан төрт жыл мурда койдурган эстелик ташы чындап эле чөгүп, бир жагына кыйшайып калган экен, көрүп өзүнчө катуу иренжиди. Былтыр жазда Улукбек айылда бир жума жүрүп кеткен, ал дагы карабаптыр! Эй, төнтөк! Акыры аны дагы мына ушул таш алдында жаткан муштай гана кемпир аркасына көтөрүп чоңойтту эле го! Акмак! Кантип ушундай энесин эсинен чыгарган болсо?..

Расул кабыр айланасындагы өсүп жаткан беш-он түп жантак, какра, шыбактарды жулуп таштады, соң четирээк жаткан таштардын бирин алып келип, кабыр жанына койду да ага олтурду.

Кемпирдин жогоруда чоң атасы менен чоң энесинин биротоло чөгүп, оодарылып түшкөн кабырлары көзгө урунду, сол тарапта тагасынын, оң жакта тууганынын гөрү жайгашкан, башка кабырлар кимдики –Расул аны билбейт дагы болчу...

Расул кайра-кайра эмне кылышын билбейт: Кабырыңызда тынч жатыңыз, апаке, силер дагы чоң ата,

чоң энелерим!» деген келмени бир нече ирет кайталады, анан четтеги дүңкүйүп турган тууганынын кабыры үстүндөгү бир түп чоң кара чаңгалга көзү түштү. Бул көрүнүштөн көңүлү кир болуп, чаңгалды тамыр-памыры менен жулуп алды да, кайра жайына олтурду, олтуруп, тууганына байланыштуу жумшак бир окуя эсине түшүп, ойлору аңтар-теңтер болуп кетти.

Отузунчу жылдардын ортосу болчу. Расул нары барса, он-он бир жашар бала эле. Алар шаарда турушчу, атасы кайсы бир жооптуу мекемедө иштейт. Ар дайым эсинде: декабрь айынын акыркы күнү, үйлөрүндө Жаңы жылды тосуу маанайында, мейманкаларда болсо патефон чыйылдап, маркум атасы, башындагы телпеги, калта, үч бурчек муруту аппак кар, каяктандыр бир куту кант-пант көтөрүп келди, үй кубанычтан ызы-чууга толду. Бирок, ушул замат атасы үстүндөгү постунун чөчип, алып келген шириндиктерди эми гана жешти башташканда, үйлөрүнө кандайдыр адамдар капыстан бастырып киришип, майрамдык маанайларын муздатып, ал кишини алып кетишти.

–Ушул-ушул, апасы биринен-бири кичүү, баардыгы жеймин-ичемин деген беш перзенти менен калды. Анын үстүнө, алардан кабар ала турган адам да болбоду: аталарынан айрылгандарынан кийин, көчээ гана дос болушкан, келгенде үйлөрүнүн төрүндө отура турган адамдар, астанасына басып келбей коюшту, ал эмес көчөлөрүн да унутушту. Унуткандары бекер эмес - аталарынан айрылгандан кийин Расулдар үй-бүлөсүн башка жайга, жарым таштанды, суук, тар бир үйгө көчүрүштү.

Азыр бул оор, кыйынчылык күндөрдүн бардык көргөндөрү Расулдун эсинде жок. Бирок бир нерсе эч бир жадынан чыкпай келет, кыштын суук күндөрү. Түф десен түкүрүк жерге түшпөйт. Ушундай суук күндөрдүн биринде, бөшим маалында, алар көчүп кеткен ташталган үйдүн

алдында тоо жетелеген бир адам пайда болду. үстүндө курак-курак чапан, башында эски тумак, белин чылбыр менен байлап алган бул адам -атасынын үкаси эле. Бул жарык ааламга келиптир го, колунан кетмен түшпөгөн, кышын-жазын талаадан чыкпаган, Шорахимге окшогон мээнеткөч, эч тынчыбагап акеси аларды жоктоп келген эле. Тууганы мурдунан самовардай буга-буга буу бүркүгөн нартөөсүн дарбаза зынжырына байлап, ичкериге кирди, маркум кемпир менен кучакташып, копко ыйлады. Ошол түнү бою акеси таң атканча кирпич какпай, үйлөрүндөгү бар буюм-теримин кийизге ороп, жайгаштырды. Эртеси болсо жүктөрүн нартөөгө артып, көчүп жаткандарынан кубанып, тос-тополоң кылып жүргөн Расул жана анын үкалары менен кемпирди төөгө жүктөрдүн арасына олтургузуп, жипке ороп-чырмап, өзү төөнү жетелеп жолго чыкты.

Жол узак, шаар менен кыштактын аралыгы кеминде аттуу беш чакырым келет. Ааламды калың кар баскан, үстөккө-босток жол тайгак, тегиз эмес. Ошондо биринчи ирет төө жаныбар Расул, нар деген наамы болсо дагы кышта начар жүрүшүн билди, үстүнө оор жүк артылган шордуу нартөө бат-бат сыйгалып кетин, айрымда капыстан чөгөлөп калат, ошондо апасы кичинелерин кучактап калып бооруна басканча кандайдыр бир нерселерди айтып пылдырап, балдарына өмүр тилеп, көктөн суранып-суранып жатты. Авасы болсо чөгөлөп калган төөнү камчылап, сөгүнүп, кайра бутуна тургузат, дагы аны тарткылап, жолго түшчү. Ошол замат нартөө тегиз эмес жолдо бирде тайып, бирде мүдүрүлүп алар каш карайганда кыштакка кирип келишти. Бул убакта Расул жол азабынан алдан тайып уктап калган экен, бир маалда кандайдыр ызы-чуудан жанындагы эже-карындаштарынын ыйлагандарынан ойгонуп кетти. Көзүн ачып караса, болук кара аргымакка минип алган бир аял, кээде төөнү, кээде аны жетелеп алган акесин аеосуз

камчылап жатты. Расул кийин билсе, ал раис экен! - аргымакты асманга секиртип камчы ойнотуп:

Жат тууганыңдын перзенттерин кыштагыма киргизбеймин! –деп, атасынын ысымын айтып, эркектерче сөгүнүп, бакырып чакырат болчу. Кайрыят, ээ! Бул тополоң тозду угуп, жан –бериден жапырылып чыккан адамдар аларды аео билбеген аялдын колунан араң ажыратып алышты. Ошондо бешенесинен шорголоп аккан канга парва кылбай, аттагы раиске тоскоол болуп алдына талпынган авасын көргөндө, Расул көзүнөн тып-тып жаш агып, чоңойгондо ар дайым жакшылык кыламын деп ант ичкен болчу! Бирок, ойлогон оюн, кыстаган турмуш жеңди. Өстү, жетилди. Окумуштуу деген наамга жетти. Бирок авасына, жетимишке киргенче колунан кетмени түшпөгөн, момун, ак көңүл авасына түзүгүрөөк бир да жакшылык кыла албады. Тирүүсүндө биякта турсун, өлгөндөн кийин дагы урматын ордуна кое албады. Эми ойлоп көрсө, бир ирет келип, кабырына зыярат кылбаптыр!.. Авасын го айтты, өзүн жараткан апасыначы? Өзү муштай болсо да кайраты таштан катуу мээримдүү жан кубатыначы? Эч нерсе кылбады... Ошо жылы эсинде бар, алардын бактысына «Кароол дөб» деген мына ушул кыр боорунан кандайдыр жогорку баасы бар аки таш табылды, кыштакта мектептерге бор жасап бере турган кичинекей бир завод ачылды.

–Бул завод кыштактын как ортосунда, тигил элес-булас көзгө чалынып турган совхоз кеңешинин жанында болучу. Ишчилер чоң ак таштарды арабада ташып келишип, тегирменде ун кылышып, ысык сууга салышып, суюктук абалга келтиришип, анан томолок борго окшогон тешиктери ачылган оор темирлер калпына куюшчу. Акырында, акиташ калптарында бир аз катып, бор түсүнө киргенде, аны аптапка төгүп кургатышып, ар бирине элүүдөн бор бата турган кагаз кутучаларга жайлаштыруучу...

Заводдогу аялдардын аракети ушул иш менен алек болушчу. Кемпир болсо (неге кемпир болот экен, ошол учурларда апасы көп болсо отуз сегиз –отуз тогуздарга кирген, келишкен гана бир жубан эле!) эркектер менен жанаша туруп, оор темир калыптарга бор куйчу. Себеби кагаз кутучаларга бор салыш жеңил иш эсептелип, акысы аз болуп, бул акы менен жөжөбирдей жанды багыш кыйын болчу!

Бир-эки жылдан кийин сал улгайган Расул апасына жардамга келе турган, колунан оор калыпты алып, аны бир саат, жарым саат дем алдыра турган болду. Бирок апасы аны көп иштетпейт болчу. Эне кургур Расулду, Расул апасын аеочу...

Кийин –кийин согуш башталды. Завод жабылды. Бирок, бул учурда Расул он беш-он алтыга кирип, бою өсүп, жигит болуп калган эле. Окууну жыйыштырып талаага чыкты: жазда суучулук кылды, орок орду, эшек көрбөндөрдө загот-зерного дан ташыды. Соң, кырк төртүнчү жылдын акырында бирге өскөн жакын достору, мына ушул Шорахимдер менен бирге аскерге кетти. Чын, Алгыр менен Музаффардан бир жаш кичине эле, согушка барбастыгы да мүмкүн эле, бирок мектепте бирге окуп, саалкам төрт жыл чөлдүү талаада бирге иштешкен жакын досторунан ажырагысы келбеди, аскер комиссариатка өзү барып, айылдык Кеңештин журналындагы каттоо туура эмес, мен он жетиде эмес, он сегиздемин, деп туруп алды.

Кемпир шордуу ошондо да эч нерсе дебеди. «Мейли балам, –деди ал, ачуу кез жаштарын оромолунун учу менен сүртүп. –Досторуңдан айрылгың келбей жатат, мен эмне дейин? Атаң сага окшогон принципиал болчу! Атаңды тарттың. Иши кылып, ай барып, аман келгин, балам!»

Апасы Расулду ушундай деп, ыйлап-ыйлап узатып калды. Бирок ошондо апасынын эмне үчүн кан-какшап

өксүгөнүн Расул көп жылдардан кийин, аскерден кайткандан соң билди.

–Сен эмнени дагы билет элең балам?–деди көмпир, кээде сырдашып калган учурларда. –Жигит адам, сен айт-буйт деп бейкапар гана жөнөдүң, кеттиң, мөн шордуу болсом...түндөрү, сени сагынган учурларымда, мына ушул кырларга чыгып, таң атканча боздоп чыкчумун! Сенин үч кыздан кийин араң тилеп алган элем. Тилеп алганымды, сураганымды сак-саламат кайтар, деп Кудайга миң мертебе сыйынып, мага мына ушул тикензар кырда таң атканча тентип чыгат элем, балам...

Арттан тарс-түрс болгон бирөөнүн келе жатканы угулду. Расул шашып-бушуп кирпиктериндеги жаш тамчыларын арчыды. Шорахим муну же көрбөдү, же көрсө да өзүн көрбөгөнгө алып:

–Раматылык эжемдер менен сүйлөштүңбү? –деп сурады. Расул оор унчукту.

–Ооба, десөң... тиригинде мындай бир жалчытып көңүлүн ала албаган адам, өлгөндөн кийин сырдаштым эмне, сырдашпадым эмне, агайны?

Шорахим башын серек-серек кылып оюндагысын билдирди:

–Жок, мына мен Сулуужан менен баарлаштым. Экеөбүз тең бири-бирибизге дартыбызды айтып, бир аз жарылдык. Тиригинде кадырына жетпеген экенбиз, жада калса, эми жетелик! –Шорахим ушундай деп, кабырстандын ал башынан-бул башына тигилип карады. –Мен Сулуужандын кабырынын үстүндө олтуруп, ант ичтим, Расул! Жакында пенсияга чыгамын. Калган өмүрүмдү ушул кабырстанды абад кылууга багыштаймын. Айланасын тосомун, дарактар олтургузам, бардык жерин гүлзар кыламын. Ушундай бир жай кыламын дейсиң го, ата-бабаларыбыздын, арбактары арбапталып бардыгынын руху шат болот!

–Шорахим ушундай деп Расулду сындап тиктеди: Же бирөө жарым көк-мээ ал-бул деп жолумду тосор бекен?

Расул желкесин кыйшайтты.

–Жок эмнеге? Кабырстанды абад кылыштын эмнеси жаман? Дүйнөдө маданияттуу элдер бар го, кабырстанды абад кылуу парыз, карыз деп билишет. Акыры өзүбүз бир күн келебиз го ушул жерге!

–Куп, мейли, –деди Алгыр, чамасы көкүрөгүндөгү жаратын кайта тырмагысы келбей. –Ниетим жакшыбы, кандай? Ак патаңды бересиңби? Бирөө-жарым наадан бут тосо, бир четте көрүүчү болуп карап тура бересиңби.

Расулдун баягы көңүлү дагы жыз этип, агайнысынын желкесине колун койду.

–Жок, бул жолу да карап турбаймын Шорахим.

–Сөзүнө түшүнбөдүм, –деди Алгыр.

–Эмнесине түшүнбөйсүң? Сага келген бул адилетсиздиктерди пеш кылыш керекпи, же керек эмеспи? Буттары жерге тийбей бул иштерди басты-басты кылыш үмүтүндө күнү-түнү жүгүрүп жүрүшкөндүр ата-бала?

Шорахим башын ылдый кылып, узак санаага батып, анан:

Билбедим, –деди оор күрсүнүп, –Акыйкат кылыш керек! Жалгыз мөн үчүн эмес, жок, адамдар урматы бүтүн айыл урматы үчүн акыйкат кылыш керек. Көпчүлүктү бут алдына төпсөп, эл башына чыгып алышты го бул ата-бала баатырлар!

–Көрүп турамын, –деди Расул. –Эгер уруксат берсең, мен азыр Музаффардын алдына барамын! Кана эмне дээр экен? Алгыр мыңк эптеди.

ЖЫЙЫРМАНЧЫ БАП

Расул барганда шишени качан эле жарым кылган Фарманов кичине жүзү жем жеген короздой бир аз кып-

кызыл, чамасы боло турган жаңжалга качан эле даяр болуп турду. Ал Расулду жалынып-жалбарып чакырбаган, балким Расул өзү суранып келип калгандай, кабагынан кар жаап каршы алды.

Бүтүндөй башка абалды күткөн Расул Музаффардын суук түрүн көрүп, капыстан көңүлү тырышып, астананын алдында токтоду.

–Мына, өтүнүчүң боюнча келдим. Сөзүң болсо айт! Кулагым сенде!

Музаффар дароо эсине келди чамасы, мурдагысындай жалпаңдап Расулга тигилип:

–Качантан бери мындай тапшырма боюнча келип калдың, Расул. Адегенде мындай олтур, бир пияла чай ич!

Расул, кудум сиркеси куруган адамдай, эшик алдындагы диванга олтурду. Музаффар узаткан стаканды албады.

–Рахмат. Ичимдик биякта турсун, тамагымдан чай өтө турган абалда эмесмин. Кабырстандан келдим. Тажияга жетип келе албадым. Шорахим менен Айсулуунун кабырына чыктык.

Музаффар колундагы стаканды столго коюп, оор дем алды.

Ооба, жакшы аял эле Айсулуу. Бирок ... айла канча? Ажалга даба жок экен, Расул, тынч жатсын, шордуу?

Расул сындагандай тигилди:

–Кана эми, Айсулуу гөрүндө тынч жата турган иш кылган болсо уулун? Музаффар капыстан дир-дир титирей баштаган колдорун аркасына жашырып:

–Эмнеге ишара кылып жатасың, түшүнбөдүм, Расул? -деп сурады.

–Эмнеге түшүнбөйсүң? Же уулундун кыңыр ишинен кабарың жокпу?

–Уулум кыңыр иш кылганбы, жокпу –муну тийиштүү иштегилер акыйкат кылат али!

–деди Музаффар кандайдыр өксүп, –Шорахимдин сөзүн сүйлөп, пададан башта чаң чыгарыштын эмне кереги бар? Сен жаңжал менен эмес, акыл менен иш кыла турган токтоо адамсың го, жан досум?

–Шорахим токтоо адам эмеспи?

–Эгер ынсаптуу болсо, эгер уулум сен айткандай... кемчилик кылган болсо...

–Кемчилик эмес уулуңдун жасаган иши!

–Болуптур, –деди Музаффар кандайдыр жазгырып, - болуптур, сен айткан көп чын болгондо дагы, –чын чынына келгенде чын болбойт, гырт доомат бул, Расул нак доомат! –бул иштин Айсулуунун өлүмүнө эмне тиешеси бар акыры?.

–Эмне тиешеси болбойт экен?

Мына ушул үчүн тиешеси жок го, Айсулуу бечара көптөн бери дабасыз дартка кабылып, төшөктө жаткан эле! Муну сен билбесең –бүтүн кыштактын эли билет, Расул!

Расул дагы деле Музаффарга тиктегенин кое бербей бир минут жым олтурду. Анын көңүлүнөн: «Эмнеге адам баласы эмнеге ушунчалык өзүмчүл болот, эмне үчүн өзүнөн өзгөнүн дартына ушунчалык көңүл бурбаган боору жок болот?» деген пикир өтүп, калтырап кетти.

–Айсулуунун катуу ооруп жүргөнүн мөн дагы билемин! Бирок сага бир суроом бар, Музаффар: эмнеге сен өз перзентиң үчүн бая айтканыңдай, кылмыш эмес ушунчалык бир... кемчилик кылган тентек уулуң үчүн мынча кайгырасың?

–Перзенти үчүн кайгырбай турган адам барбы бул дүйнөдө?–деди Музаффар.

–Сен кайгырбайсыңбы, Расул?

–Анда эмнеге Айсулууну өз ажалы менен өлдү демекчи болосуң? Сен ата болсоң,

–ал эне! Энезар бар го атадан он барабар көбүрөөк кайгырат өз боору үчүн! Айсулууну ажалдан беш күн

мурун өлтүргөн сенин уулуң! Анын кыңыр кылмышы! Же сен бычакты мурун өзүңө ур, оорубаса –башкага деген сөздү уккансыңбы?

Расулдун, ачуусу мурдунун учуна чыгып, ордуна туруп кетти. Музаффар болсо дагы деле ошол эзилген абалында:

–Дагы айтамын, Расул! –деп наалыды. –Бул иште менин уулум айыптуубу, же Шорахимдин уулубу –муну сен менен биз акыйкат кыла албайбыз. Акыйкат кыла турган ишканалар бар!

Расул жүрүшүнөн тык токтоду:

–Уктым! Бул ишканаларды качан эле колго алыпсың! Эгер сенде ынсап, адилет болгондо башыңа кылыч келсе дагы чындыкка туруп берет элең. Сен болсоң ... мунун ордуна чындыктын алдын тосуш жолуна өтүпсүң!

–Расул! –деди Музаффар заары чыгып.

–Бирок билип кой, Музаффар, ак ийилет, бирок сынбайт!

–Расул! –деди Музаффар, жүрөгү от болуп. –Сага эмне болду, Расул? Акыры... эмне үчүн мага ишенбейсиң? Акыры үчөөбүз тең бир айылдын балдары, оор күндөрдө бир мейизди бөлүп жеген, согушту көргөн жакын достордонбуз го, Расул!

–Мен дагы ушунуңа айранмын. Акыры сен дагы атаң фронтто курман болуп, жетим өстүң, согуш жылдары чөлдө тикен кечип, фронт үчүн дан ташыган, эмне болгондо дагы согуш азаптарын баштан кечирген жигит элең го? Качан, эмне себептен мындай таш боор, мээрим жок бир адамга айланып калдың, Музаффар!

–Таш боор болуп эмне кылыпмын, кош?

–Эмне кылганыңды жана эмне кылып жатканыңды билбейсиң эч бир?

–Жок, сен айт, Расул? Эмне кылыпмын? Адам өлтүрүпмүнбү? Эгер бир айыбым... уулум болсо...

–Жок, көп бир гана уулуңда эмес! Бардык балээ башкада, сен өзүңдөн башканы ойлобой турган, бир гана өзүм болсом, өзүм көрсөм болду, дей турган бир байкушсуң, Музаффар!

Музаффардын ачуусу чыгып:

–Акыры кайсыл күнөөлөрүм үчүн бул туура эмес, бул шылдыңдоо Расул? –деп жооп берди.

–Кайсыл күнөөм дейсиң а? –деди Расул. –Эгер сенде зирече адамгерчилик болгондо, уулуңдун кылмышын басты-басты кылыштан мурун Шорахимдин алдына баш ийип барбайт белең? Өзүңдүн перзентиңдин тагдырын ойлоштон мурун анын уулунун камын жебес белең?

–Анын уулунун камын жебеди деп ким айтты сага? Мына күнү-түнү Шокасымдын башында олтурат го Сахиба?

–Мен Сахибаны эмес, сени айтып жатам! Сенде боорукердик болсо, барынан мурун уулуңду өзүң сүдүрөп барып, Шорахимдин бутуна чөгөлөтпөйт белең, Музаффар?

Музаффар титиреген колдору менен бир шише сууну оозуна жутуп, акырына чейин ичип, алы куруган адамдай өзүн креслого таштады. Анын көңүлүнөн: «Эмнеге чакырдым өзү муну? Мынча таландыга түшпөсөм» деген пикир өттү.

–Бул кепти айтыш оңой! Биринчиден, эч кимдин башына түшпөсүн бул балакет! Башына түшсө, сен өзүң эмне кылат элең, Расул?

Расул анын дармансыз алынан көңүлү кандайдыр бир кыжыл болуп, көзүн алып качты:

–Мен да периште эмесмин, Музаффар! –деди ал мурдагысынан жумшап. –Бирок бир нерсеге ишенемин: эгер менин балам сенин уулуңдун ишин кылса, таза бир жигиттин катынын жолдон чыгарган болсо, өзүң майып

кылып, өзүн актап качып калса... Анда, мен билбедим, эмне кыларымды?

–Айтышка оңой бул кепти! –деди Музаффар ого бетер талып.

–Оңойбу, жокпу, бирок бир нерсеге ишенемин: сен выжданыңа каршы иш кылып жатасың!

–Расул! Достум Расул! Дагы айтып жатамын: жада калса кырк жылдык достугубуздун урматы, согушта бирге чеккен азаптар урматы, –биринчиден, чындыгына жетелик бул иштердин!

Музаффар согуш жылдарды эсине салыш менен Расулдун тилине ачуу кептерди от жаккандай дүркүрөтүп көбөйтүп берди:

–Ооба, согуш жылдарды көп эстей турган болупсуң! Бирок башыңа бир күлпөт түшкөндө эстейсиң муну! Эстеп, эски досторуңдун көңүлдөрүн эритмекчи болосуң!...

–Жок! –деди Музаффар күйүнүп. –Мен ал күндөрдү эч качан унуткан эмесмин, Расул!

–Эгер унутпаган болсоң мынчалыкка барат белең! Же согуш жылдары жадында, Шорахимдин сага кылган жакшылыктары эсиңден көтөрүлдүбү? Көтөрүлгөн болсо, эсиңе салып коёюн, Музаффар. Азыр өз оозуң менен айткан согуш жылдарында, какыраган чөлдө, жыгылып калган убактарында сени бирден сөйөп, бирде пулеметунду колуңдан алып, ооруңду жеңил кылган, дагы бирде жаш баланы көтөргөндөй көтөрүп, мээ кайнаткан чөлдөн алып өткөн ким эле? Мына ушул жаман Шорахим эмес беле, Музаффар! –Расул жүрүшүн токтотуп, Музаффарга кадалып карады.

–Шорахим болчу, Расул, Шорахим...

–Шорахим болсо... кана сенде выждан, кана инсаптык-адилет? Музаффар колдору менен башын чеңгелдеп узак олтурду, соң:

–Эмне үчүн сен! –табалады. –Кыл өтпөс кадрданмын деп, ишенип жүргөн досум, бул жерге бир гана мени

тапташ үчүн, эзиш үчүн келдиңби, Расул? Тагдырдын салган оюндары себеп, башыма иш түшкөн буп кайгырган күндөрүмдө эмнеге мен шордууну ого бетер эзесиң, жыгылгандын үстүнө чыгып төбесиң, Расул? Эгер акыйкат ушул болсо...

–Сен акыйкаттан сүйлөбө, Музаффар!

Расул сөзүн бүтпөгөн да болчу, ушул убакытка чейин кандайдыр муңайып, жардам күтүп өтүнүч менен сүйлөп жаткан Музаффар капыстан өйдөлөп, бакырууга өттү:

–Кош? Эмнеге сүйлөбөйт экенмин? Же акыйкат бир гана сен тарапта, биз...

–Ушул үчүн сүйлөймүн, сенин башыңа түшкөн мүшкүл кайгы-мүшкүл кайгы эмес! Мүшкүл кайгы деп, сенин төнтөк уулуң себеп болгон Шорахимдин башына түшкөн кулфатты айтат! Сен болсоң, ушунчалыкка барыпсың, эрке перзентиңди куткарып калыш жолунда урунуштарың дагы мүшкүл болуп туюлуп жатат сага!

–Эх, өкүнөм! Акыры эмне болгондо дагы ... балам бечара атайлап кылбагандыр бул ишти? Жалгыз уулумду деп...

–Мейли эле, кеп жалгыз уулуңда болсо! Кудажыйыңды ишке салып, Иван Харитоновичке пара бермөкчи болгондоруңчу?

Музаффар бүтүн кайраты менен колдорун силкинттип аркасына тисерилди:

–Азилиңди кой, Расул! Кайсы кудажыйым? Эмне деп жатасың өзү? Расул ачуусу келип:

–Өзүңдүн кудажыйыңды эсиңден чыгардың али? Жадыңдан чыгып калса керек, эсиңе салып коеюн: мырзалар кудажыйлары аркылуу Иван Харитоновичтин катынына алтын шакөк бөлөк кылган экенсиң! Кудажыйлары белекти аларга билдирбей, ооруканага калтырып кетиптир.

Музаффар жакасын кармап:

–Я, тооба! –деп таң калды. –Эскилөр от балээсинен сакта, суу балээсинен сакта, бирок баарынан мурун доомат балээсинен сакта дөгөндөрүнчө бар экен! Эми бир кылбагандарың ушул доомат калды эле мага! Э, фалак! Мен буларга... мен силерге эмне жамандык кылдым, Расул!

Расулдун сабыр канаты кетип туйлап:

Өзүндү билбестикке салып, суудан кургак чыгамын деп ойлоп жатасыңбы? –деди ачуусу кайнап, –Иван Харитонович мөнөн менин сага эмне жумушубуз бар го, сага каршы күрөш уюштурсак? Айрыкча, Иван Харитонович! чамасы Хинган тоолорунда Шорахимдин кылган жакшылыктары жадыңдан чыккандай, комбатыбыз Белобородовдун жакшылыктары да эсиңден чыктыбы, Музаффар!...

–Хинган тоолорунда жакшылык кылган болсо, бул жерде... челде иштегенибизде ортобуздан не-не кептер өткөн!...

–Мындан чыкты, бул пара мөнөн араңардагы өткөн ошол кептерди жууп таштамакчы экенсиң да, азизим? –пычыңдады Расул. –Сөзүңдө же маани бар, же ишенгидей! Музаффар катуу-катуу титиреп:

–Мен маани-пааниңди билбеймин! –деп өкүрдү. Бирок ушуну сезип билип турамын, силер мени көрө албайсыңар! Ичи каралык, бакылдык кылып жатасыңар! Я, Кудайым! Качан биз бул жалган, көрө албас туйгулардан кутулат экенбиз?

Расулдун капыстан тамырларында каны көөп:

–Токто, токто! Эмне деп балдырап жатасың! –деп бакырып жиберди. –Сен өмүрдө эмне кылыпсың, кандай бийик иштер, улуу жасалыштарды жаратыпсың, биз сага бакылдык кылсак?

–Улуу иштер кылыпмынбы, жокпу, бирок силер... Уулум экөөбүздүн аброй-кадырыбызды, жеткен

мартабаларыбызды, үй-жайыбызды –бардык-бардыгын көрө албай жатасыңар!

Расул өзүнүн башына канчалык урбасын, баары бир дагы ачуулуу карады:

–Ап, бали, таптың себебин. Кайыл! Демек мен сени көрө албаймын? –Сен дагы, агайның Шорахим да, кадырданың Белобородов да!

–Кана эми, уулуң экөөң бул мунара, үй-жайлар, кош-кош машиналар, бийик төпкичтерге алал мээнет жана өзүңөрдүн бешене төриңер менен жеткен болсоңор! Ошондо биз силерге көрө албастык кылсак!

–Дагы инсап, акыйкат! Токтот! Бул бийиктелген сөздөр менин кулкума келди, агайны! Колдоруңдан келгенин жасагыла! Сага уруксат!

Расулдун дилин таарыныч аралаш бир ирээнжиген ыза чулгап алды:

–Куп болот, мага көрсөткөн бул ызат-урматтарың үчүн рахмат! Мен келесоо бая сенин өтүнүч менен жазган катыңды алганымда ойлопмун, зыгырдай болсо да, кылган иштеринен бушайман болуп жаткандыр деп! Бул иштер ага аз да болсо сабак болгондур деп ойлопмун мен. Миң аттаң... миң арман.

–Айттым го сага уруксат деп! –бакырды Музаффар. - Колуңардан келгенин кыла бергиле деп!...

Расул анын сөзүн угушту каалабай эшикти карсылдатып жапты.

Ай баткан экенби, же жарыктан чыкканы үчүнбү, аалам Расулдун көзүнө капкараңгы болуп көрүндү. Ал келгенине миң мертебе бушайман болуп, караңгыда кагылып-тыгылып бара жатты.

«Беттер бол! –деди өзүнөн-өзү ирээнжип, ким сага көптөн бери адамдык көчөсүнөн жөө качкандардын алдына кел деди?» Жок кеп бир гана ошондобу? Эгер, балким, бул жакка кадам да баспайт болчу, Иван Харитонович өтүнүч кылбаганда? Бир эле Иван

Харитонович эмес, бул кутурган өгүздүн өзү дагы андан бир келип кетишин сурап, көз жашын төгүп кат жазбады беле?

Расул бул айбаттуу толкуган ойлордон жүрөгү кан болуп, кайтып барганда Шорахим; чамасы аны күтүп, дагы деле дарбазасынын алдында жалгыз олтурган экен:

–Эй, бар болгула!–деп күбүрөдү. –Жатып сырдаштыңарбы деймин да, эки кадырдан? Көпкө... жоголуп кеттиң? Же зыяпат коюу болдубу?

–Ооба, абдан коюу болду! –Расул дагы таарынбагандай күлүмсүрөдү. –Эртеге айтып беремин бардыгын. Азыр алым куруп турат...

–Алың куруп турса... өз үйүңө жай салдырып койдум, эжемдердин руху шат болсун деп! Барып, дем ала бер!

–Чындыгында маркум көмпир жашаган кана жап-жарык эле. Кимдир (балким Нигора) аны шамалдатып, ортого калың төшөк салып койгон экен, Расул белмөгө кирип, чыракты өчүрүп төшөккө созулду. Көңүлүндө башы жастыкка тийиши менен катып калчуудай сезилди эле, бирок мына бир нече саат өтсө дагы караңгы үйдө ой басып Музаффар менен «алышып» жатат!...

Туурасын айтканда, Расул ага айта турган жана аны менен мат кыла турган эң зарыл, даярдалган эң күчтүү сөздөрдү мына эми, караңгы үйдө шыпка тигилип жатканда эсине келип жатат! Бул сөздөр шарт кесет болчу! Аттиң! Аларды айтып кумардан чыга албады! Ырас, дилинин эң алдында Расул Музаффарга эч кандай кеп таасир бербешине... ар кандай зор далил да ага зирече таасир кылбаганга акылы жетчү, бирок акылы жетип турса да, дайым көңүлүндө толкун болуп ороп келип жаткан ойлорду башкара албай койдү, дайым ал менен сүйлөшүп, дайыма «тартышып» турду!.

Айтмакчы, ал Музаффардан Мардон Закировдун бул жерге келип, кат жаздырып келип кеткен себептерин сурап билмөкчи да болду, ал эмес оор согуш

кайгыларынан алыс, бул улуу монументтин турмуш акыйкатынан канчалык узак экендигин далилдеп да бермекчи эле. Акыры Расул ошол кеңеште катуу кейим менен күйүнүп айткан сөздөрүн, эң кымбат документтерде жазылып калган пикирлерге кошулган болсоң, бул үчүн ал дагы таяк алдында калса? Бирок бул жагынан, бул маселени козгобогону да жакшы болду! Музаффар Расулдун кайсы сөзүн кабыл алды, кана эми бир кебин кабыл алса?

Чамасы, Музаффар өз каталарынан бушайман чеге турган, кылмыш кылдырыш экенин ойлой турган убактан качан эле өткөн, акыйкат туйгусу анын дилин биротоло жок кылган болчу!

Эх, кокуй! Неге адам баласы ушунчалыкка барса? Эмнеге менменсип анан мал-дүнүйө бир мезгилдерде жөп-жөнөкөй, таза жүргөн адамды биротоло жолдон азгырса?

Бул накта чындык, көзү көргө саяпкер болсоң дагы дили көргө саяпкер болбогон эп экен!

Расул бая Музаффардын: «Бар, колуңардан келгенин кылгыла!» деген тоотпогон сөздөрүн угуп, эшикти катуу жаап чыгып кеткөндөн баштап акыйкат үчүн күрөшүүгө бел байлап койгон болчу. Бирок азыр ойлоп караса,.. бул күрөш кандай жүрүшүн, иштин эмнеден башталышын көз алдына элестете да албайт экен!

Жок, сөз анын иштин эмнеден башталышын көз алдына келтире албагандыгында, билбестигинде эмес, Шорахим үчүн Расул ар кандай күрөшкө даяр! Мүмкүн болсо район жана облуст жетекчилерине, ал эмес, андан чоң жер юрге кайрылууга даяр. Музаффар менен анын уулу бул иштерде Расулдан миң мертебе тажрыйбалары күчтүү болгондур. Алардын үйүлгөн-үйүлгөн пулдары, кымбат баалуу белектери үчүн, ар дайым акыйкаттын жолун тосууга урунгандары да жок эмес, бирок акыйкат үчүн аеосуз күрөш башталган бүгүнкү күндө анын

мынчалыкка барышы! Буга акыл сыйбайт. Акыры Расул дагы көчөдө калган адам эмес го! Окумуштуу деген наамынан тышкары аркасында Иван Харитоновичтей сөйөнчүгү бар го! Ушул себептен, аны азыр акыйкат үчүн күрөш машакаты эмес, жок күрөшкөндө кимге каршы күрөшөт), балалык жана өспүрүмдүк мезгилдери бирге өткөн, мына ушул кыштак, мына ушул сай боюнда ашык ойноп чоң болгон курдашы, согуш азаптарын бирге тарткан куралдаш досума каршы күрөшөмбү, деген ойлор санаага салды. Ошол заманда... ата-баланын адилетсиздиги себеп болуп, Шорахимдин башына түшкөн бул мүшкүл, Шокасымдын бир алсыз, бир бечара болуп калыш кейпи, Айсулуунун өлүмү, мойнуна албай, Музаффардын өз күнөөлөрүн таанып, тан алыш ордуна кылган баягы мамилеси, жылан постун таштай тургандай бакырып сүйлөгөн сөздөрү, менменсингени, док кылып бакырганы!..

Жок, буга чыдап берип бир чекөдө көрүүчү болуп туруштун өзү –бул кылмыш!

Расул Нурдинов бул ойлордон мээси гүүлдөп, бир убактын өзүндө эки даана уйку дарыны ичип, төскери бурулум жатып алды.

ЖЫЙЫРМА БИРИНЧИ БАП

Экспедиция ачкан сырдуу үңкүр менен азирет Уккоша кабырына бар жогоу 30-40 кадам калганда тоого биринчи жолу кар жаады. Ошо күнү, кар жаагандан кичине мурда, тоо ичиңен Нигораны издеп бир карыя келди. Кичинеден келген, бирок мыкты, чаар сөпкилдүү жүзү сууктан карайып кеткен, жумулган көздөрү каар менен жаркылдап турган бул адам, үстүндө курак чапан башында колунда жоон жеңил аса таяк, узак жолду басып келе жаткан бир дербишти элестетип турат.

Кинолордогу дубаналарга окшоп кеткен бу адам кабырстанда пайда болгондо Нигора менен Лариса үңкүрдөн чыгып чатырга бара жатышкан болчу. Карыянын көрүнүшүнөн сарсанаага түшкөн Лариса өзүнчө бир аркага тисерилди, Нигора болсо, колдорун көкүрөгүнө коюп салам бергенде карыя:

–Ва алейкум ассалом!-деди каарданып турса дагы жумшактык менен. –Өзүм мына бул жумуштарыңдын жыйынтыгын көрүш үчүн келген элем, кыздарым!

Өзүн кыялга алдырып алган Нигора дербишке окшош чалга кызыгып карады.

–Экспедиция башчысын сурап жаткан болсоңуз, мен боломун, ата!

Карыя таягын көккө көтөрүп: Охо, таң калыштуу! – деп жакасын кармады. Сен болсоң мына бул көк көз кыз кете берсин! Анча мынча сага айта турган эки ооз кебим бар, балам!.. үңкүрдөн чык! -Чотур дербиш таягын көрсөтүп ныктап, Жакыныраак кел, чырагым!

Алеша көрүнбөйт, тегеректе тирүү жан жок Нигора Ларисага жооп бергиси келбей, бир саам экиленип турду, соң чотур дербиштин пештеген катуу аракетине моюн сунуп, Ларисага жооп берди да (кийин билсе Лариса азмаз нарактагы башка бир чоң таш паанасине өтүп, аларды күзөтүп турган экен), өзү карыянын тушуна токтоду. Ал кудум мугалимдин алдында сабак билбей, дабдырап калган окуучу кыздай сезип турду өзүн.

Чотур дербиштин аппак, өскөн каштары кардуу туташып, зарда менен жөтөлүп алган соң:

–Өзүң жаш экенсиң, балам, –деди пас, бирок бийик добушта бирөөнүн бүлөөсү үйүндө от жагып, күйөөңдүн кызматтарын аткарып, шүгүрчүлүк айтып олтуруунун ордуна, эмне үчүн бул күнөөлүү азим жумушуна кол урдуң, карагым?

Нигора бир мүнөт жооп таба албай, эндиреп калды, соң:

–Кечирип коесуз, ата, –деди акырын, –Өзүңүздөн сурасак? Өзүңөр ким болосуңар? Дербиш жеңил таягы менен жерди дүк-дүк уруп өйдөлөдү.

–Мен деген өзүм, өзүм бул бейвапа дүнүйөнү таштап кеткен бир олуямын! Мына, жыйырма жыл, тигил тоо ичинде... Кары чал желкеси узара кырдуу чоку тарапка ныктады. Бир гөрдү мекен кылып, Аллага камдуу дуба окуп олтурамын. Бирден бир ниетим –бул нерсе дүнүйөнүн күнөөлүү жумуштарынан алыс жүрүү, күнүм бүтүп, бул дүнүйө менен кош айтышсам, бейиштин төрүнө сүттөй ак болуп барамын, балам!

Нигоранын бир ою: «Иншалла, ниетиңизге жетиңиз, ата!» –демекчи да болуп, дити барбады. Мунун ордуна:

–Бизге эмне кызмат, ата? –деп сурады.

–Кызматты айттым укпадыңбы, эй пендем көр болгур! -деди чотур дербиш кулактуу башын сөрөктетип. – Дүнүйөдөн үмүтүң жокпу, жаш башың менен бул күнөөлүү кабыр ишине кол урупсуң көр пендө! Капырлар мына басып алуучуларга каршы майданда шейит өлгөн, мусулмандар, диний ислам жолунда ат чапкандар, кудайым аларга бейишинен жай берген! –мекени болгон бул ыйык көрүстөндү бут алдында төпсөп жатасың! Эсиңде болсун эй пендем, Улуу пайгамбарым алейхисаламдын дубасы тийген бул заты бийикке улуутеңирим ушундай ата кылганки, ал согушта шейит өлгөн азиретимдин улук башы ыйык кудукка түшүп, томолонуп-томолонуп, Меккайи Мадинадан чыккан!

Дербиштин үнү дагы баягыдай суук маанайда дирилдеп, бирок анын доктору, көрүнүшү бул сапар Нигораны чочута албады:

–Бул өтүмүштү укпапмын, ата.

Чотур дербиш кулактуу башын эркин көтөрүп бакырды:

–Биринчиден бул өтүмүш эмес, акыйкат! Кала бәрсе, эмне үчүн муштай башың менен бул өтө күнөөлүү жумушка кол уруп, капыр жолунан кайтпайсың?

–Таксырым! –деди Нигора, бул сөз эсине түшкөндөн жеңил сезип, –Таксырым, мени кечиресиз. Бирок биз бул жолдон кайта албайбыз!

–Эмне үчүн?

Себеби... биздин илимибизде анык болгон, бул жерлерден улуу инсандарыбыздан ыйык Навойи менен Мырза Улукбектер өткөн. Биз алардын таберик издерин табыш ниетиндө башка ниетибиз жок, таксыр!

Дербиштин жаны чыгып, көкүрөгүнө тарсылдатып урду.

–Эй, кудайым! Улуу инсандарыңдын изин кыдырууну кыдыр! Бирок кааласаң, анабул жаткан коргон ичинен азиретимдин ыйык үңкүрүн бут алдыңа арбагынын дубасы уруп кетет сени!

Нигора кимдигин түшүнүп болбой турган бул сырдуу адам менен айтышып олтуруштун пайдасы жоктугун сездиде, сөзүн бүтүрмөкчү болду:

–Эх, аттиң, эми бул жолдон кайта албайбыз, таксыр! Дербиш таягын чөпкө желөп, кабагын бүркөгөнчө, кандайдыр бир нерселер деп узак былдырады, соң «Аллоху акбар!» –деп жүзүнө бата тартып Нигора анын узундан узак дубасынан бир гана акырын, «Ылайым бул күнөө иштериң, шум ниеттериң өз баштарыңа жетсин! Мисалын үчүн көйнөк салар ойноп, күнөөсү денесине жеткен анабул дөңдөй, буларда тигил жаңылгандардай, буларды дагы кара жер өзү жутсун, ылайым омин! –деген сөздөрүн иргеп алды.

Чотур дербиш ушундай деди да, таягы менен жерди тешип жиберчүдөй дүк-дүк уруп, жогоруга кабырстан тарапка багыт алды. Нигора ошондо гана кабырстан чөкөсиндөги кайрагачтар алдында турган дагы бир атчанды көрдү.

Ал тоо ичинде чоң бир чоң уңкүр бардыгын, анда өзүнүн деми күчтүү олуямын деп жарыя кылган бир бейтааныш мекен куруп алганын, көпчүлүк, айрыкча, майып-мунжулар аны табып көрүшүп барып жүргөндөрүн уккан, бирок бул «табыптын» көрүнүшүнөн адам корко турган жүзүн, ачуусу тез бир «эргул» экендигин оюна да келтирбеген болчу.

Нигора ылдыйдагы чатыр тарапка тез-тез басып, баратып, «олуянын» жер жуткан коргон жөнүндөгү сөздөрү эсине түшүп, ичинде бир күлүп койду.

Бир убактарда бузулган үй ордуна бийик дөбө болот имиш, анда чоң, бир чеп сыяктуу дубал болгон, учурларда бул тоолордо жапайы маралдар, кийиктер, кекиликтерге эсеп жетпей айлана -тегеректе көркөм бактар көп болгон, ушул себеп шаар эли ток байдөөлөт жашаган имиш. Бирок токчулуктан шоктук дегендей, бай-дөөлөттүү болуп кеткен чеп айылы дербиш көйпине өткөн имиш: ар түнү жаман бир көшөгөгө жыйылышып, көйнөк чечмей ойношкон имиш. Ал мындай болгон: бардыгы көйнөктөрүн чечип, бир жайга коюшуп, анан аларды таза аралаштырып, чыракты өчүрөт имиш, кимдир бирөө: «ал!» деп буйрук берет имиш. Ошондо ар ким өзүн ортодогу үймөкө атып, колуна тийген көйнөктү илип алат имиш, кийин чыракты жандырышканда ким кимдин көйнөгүн алган болсо, ал ошол кечени ошол адамдын баш кошкон аялы мөнөн көңүл ачууну өткөрөт имиш. Ушул себептен бул чеп «Кудайдын каарына калып» бир кечеде аны жер жуткан имиш!..

Караңгылык түшөр-түшпөстөн ызгары ого бетер күч алды, да учкундап кар жаай баштады. Көп өтпөй майдалап жааган кар күчөп, тегерек айлана бир саамда калың ак кагаз мөнөн жабылды.

Нигораны сарсанаа басты: эмне кылыш керек? Тоодо бир мертебе кар жаадыбы -болду, кар карга уланып кетиш мүмкүнчүлүгүнөн алыс эмес. Ошондо ишти түгөтүп,

кайтып кетиштен башка чара калбайт, тескерисинче, машиналары тоодо калып, үч-төрт айдан бери не машакат менен тапкан табылгаларын алып чыгып кетишине да убакыт жетип эле калды.

Көпчүлүк Нигоранын бул сунушуна кошулду. Жалгыз Алеша ишти улантыш керек, деген пикирде катуу туруп алды. Анын айтканына караганда, жеткен чекке, азирет Уккоша кабырына бар-жогу жыйырма отуз кадам калган экен, ал жок учурда, кимдир бирөөлөр келип, казылма иштерин улантыштары мүмкүн. Карапсыз го, алар күткөн эң кымбат буюмдар уурдалып, келерки жылы колдорун мурундарына тыгып кала беришет!

Башыбызга таш жааганды каалаган алиги "олуянын» өзү кылышы мүмкүн бул ишти! –Менимче, бул жалган көзү ачыктын бул жррге келиши бекер эмес. Чалгынчылык кылып, абалды билип кетиш үчүн келген!.. Лариса эрине каяша айтты:

–Сага койсо, бизди Марстан туруп күзөтүп жаткандар да бар. Биз кетишибиз менен алар түшүп, кабырдагы бардык байлыктарды оморуп кетиштери да мүмкүн!

–Ажеп эмес!

–Сага койсо, бөлдөн кар кечип болсо да иштей бөрсөк! Кыскасы тартышуу күчөп кетип, Нигора колго салууга аргасыз болду. Көпчүлүк добуш менен кар биротоло басып калганча бар табылгаларды тартипке келтирип, эртеңдөн калбай жөнөшкө чечим кылышты. үңкүрдү болсо шартка жараша көмүп салышка ойлорун билдиришти.

Түнү-жарымына чейин иштешти. Эң керектүү табылгаларды: кулак, мурундары сынган болсо да тарыхый өзгөчөлүгү бар көнч айкелдери –бул айкелчелер бир өткөн замандарда бул жерде Будда дини акимдик кылгандыгын көрсөттү! –Якут жана атайын кадалган күмүш зыйнаттар, көзө жана көзөчөлөрдү, сан жетпеген кылыч жана калкандарды атайын кутуларга

салыштырганча бир маал болду. Эмне болгондо да, бул иштерден чарчаган Нигора, жатуудан мурун бир саам ачык абада жүрүш үчүн сырткарыга чыкканда саат бирден өткөн болчу.

Таң калыштуу: бая эле бүтүн асманды каптаган кара булут эми парча-парча болуп тозуп кеткен, асмандын булуту ачылган жерлеринде жылдыздар жаркырап турат! Маңдайдагы айбаттуу чокулар астында өзүнчө кичирейип, бир бөлүкчө болуп калган ай көрүнөт, анын алсыз гана тынч шооласында эски коргон ичиндеги дөңчөлөр да, чатыр жанындагы чоң суу, көлмө да, алыста элес-элес көзгө чалынган кабырстандагы кайрагачтар да, бардык-бардыгы бул көрүнүшкө жай, кандайдыр сырдуу ааламды элестетет.

Нигора акыркы учурларда Алешанын Кушон мамлекети жөнүндөгү элестүү айткандарын угуп ишке канчалык кызыгып кетпесин, үйүн, үй-бүлөөсүн, айрыкча уулу менен кызын абдан сагынды, бүтүн турпаты менен Ташкентке талпынат болчу. Бирок азыр ойлоп караса, өткөн беш-алты ай мезгилинде бул сулуу дөңсөө да кандайдыр көңүлүнө жакын болуп калыптыр. Мына, азыр эртеге бул жерлерди таштап кетүүнү ойлоп жатып, жүрөгү өзүнөн-өзү тызылдап кетти.

Нигора кардуу чокулар астында өчүп жаткан шамдай жумшак капа мелтүрөп турган ай шооласында кандайдыр сырдуу туюлган бул чалдыбарларга тигилип-тигилип карап, ошондогу бул ташталган чөп ордундагы өткөндөгү шаар көз алдына келди.

Төрт бурчегинде төрт топ атуучу бурч жайлашкан асманга жеткен кыш коргон, коргон ичинде пештакталар менен капталган көркөм имараттар, күүлдөгөн базарлар, кыңыр-кыйшык көчөлөр жана бул көчөлөрдө ысырык салынган идиштерин силкинтип, зикир тилеп жүргөн дербиштер, ар түрдүү чакан төкчөлөр, төкчөлөрдөгү аттарчилар, назарында, кулагы алдында бир дем алганда

угулган коңурук үнү жаңырып кетти. Балким, бир учурлар да Хуросон тарапка өтүп жаткан чоң көрбөн бул чөпкө нар төөлөр мойнуна асылган коңгуроолорунун тунук добушу менен кирип келгендир? Балким, көрбөндөр арасында атасы айткандай, азиретим Навои болгондур? Бирде Навои өткөн болсо, бирде Мырза Улукбек, дагы бирде Бабур мырзалар өткөндүр?.. Бул жерлердин өзгөчө кооздугуна ашык болсо улуу акын анабул кырларды ойлуу айланып, Фархад жана Шириндин жылуу саптарын ушул жерде бүтүргөндүр? Өз калкынын кучагына батпай, улуу өлбөс иштери үчүн көзү сокур пөңдөлөрдүн каарына учураган улуу акылман Улукбек болсо, бул кымбат топурактын нашуд зуррияттары менен бүт өмүрүн арнаган дин пөңдөлөрүнүн колунда кор, зар болушун ойлоп канча жолу кан какшагандыр? Чындыгында, али ким билсин, алар тапкан бул сыйкырдуу үңкүр эмнелерди берет болду экен? Балким Алеша элестеткендей, кудуреттүү Кошон мамлекетинин аскер башчыларынын байлыктары эмес, ишеничтүү шакирттери жашырган сандык-сандык баа жетпес китептер чыгар бул кабыр алдынан?

Муну ойлошу менен Нигора дагы экиленип калды: балким, Алешанын сөзүнө кирип, дагы бир-эки жумага туруштук кылыш керек бекен? Бирок андай десе... бир жагы бул кар, бир жагы... жок, Нигора үйүн, эрин, айрыкча кичинекейлерин абдан-абдан сагынды! Ушундай сагынды дейсиң, эгер канаты болсо, азыр эле бардык нерсени таштап, «пыр» этип учуп кетсе!

Мындан үч-төрт күн мурун, Айсулуу эженин азасынан кийин бул жерге атасы келди. Мурун айлында элес-элес көзгө чалынган анабул бийик турган имарат калдыктарын, соң чоң суу көлмөнү узак көздөн кечирди, анан Алеша менен бирге үңкүргө түшүп, аны башынан аягына чейин айланып чыкты, табылгандар менен таанышты.

Жыйынтыктаганыбызда атасы да бул жерден сөзсүз түрдө бир нерсе чыгыш мүмкүндүгү жок эместигин айтып, бардыгын ишендирди. Сон Нигораны бир четке чакырып, узак аңгемелешти. Бул жыл канчалык урунушпасын бул иштин аягына жете албастыктарына көздөрү жетти, аны консервация кылып, институтка кайтарышына кеңеш берди.

Атасы досу Шорахим авасынын абалын көрүп, абдан эзилеп кеткен экенби, мурункусунан да ойчул, кем сөз, дили ооруган эле.

–Мен сенин бул иштериңден курсантмын, кызым, - деди ал Нигоранын карайып, кабарып кеткен колдорун акырын сылап. Бирок, сен аялсың, энесиң. Муну да унутпашың керек, балам. Ал жакта эриң улуу чыгарма жаратам деп бүтүн пикири, ойлору чыгармасында болсо, бул жакта сен...улуу табылга табам деп, өмүрүң талаада өтсө... Перзенттерин, айрыкча кызыңдын алы эмне болот? Акыры бул дүйнөдө инсандан бир гана чоң иштер гана эмес, жакшы перзенттер да калыш керек го, балам! Балдардын жакшы адам болуп жетилиши үчүн болсо ага мээрим, баарынан мурун эне мээрим керек.

Нигоранын тамагы так буулуп, жүзүн атасынын чоң кара-тору жүзүнө жашырды.

–Билемин, ата, бардыгын билемин. Бирок алчы? Эне мээримине зар перзент ата мээримине да муктаж эмеси, ата?

–Муктаж, абдан муктаж, балам. Бирок эне мээрим башка... Айла канча, азыркы жаштар, күкүк болсо шылтоо, кудум байгеге түшкөн аттарга окшоп калдыңар. Ошон үчүн үй-бүлө, жашоо –байге эмес, балам, үй-бүлөөдө бир киши, же эри, же аялы кичине төмөн жүрүшү керек. Тескерисинче, үй-бүлөөдө кимдин укугу бийик, ким зор, менин сенден эмнем кем деген жөнү жок тартышуулардан бир гана балдар азап чегип, руху эзилет.

–Демек, сиздин оюңузча, мөн ага баш ийип барышым керек?

–Албетте, кызым. Себеби, бая айтканымдай, сен энесиң! Табият сени аял кылып жараткан, мээримди да аялга көбүрөөк тартуу кылган. Мына, өз апанды ал! Ал өз өмүрүн, бүтүн арзуу-үмүттөрүн мээрим акыбетин сен менен иниң Улукбекке арнап келе жатат го, кызым?

–Мындан чыкты... бардык күнөө жалгыз менде турбайбы анда шакиртиңизде эч кандай күнөө жок экен да?

Атасы башын ийкегилеп, бош баео гана жылмайды.

–Мен андай деп жатканым жок го, балам? Мен бир гана инсан кечиримдүү болуш керек, айрыкча, эрди-катын, байгеге түшкөн аттардай адеп ким эми, ким өтөт экен, ким ак экен деп тартыша бербестиги керек деп жатам, кызым! Албетте, ал да бир гана өз чыгармасын ойлой бербестиги керек. үй-бүлөө курдубу, арабаны бирдей тартышып, перзенттерин ойлошу керек!

Атасы бир саам жым туруп, оор күрсүндү?

–Мен муну айрыкча Айсулуунун өлүмүнөн кийин билдим, балам. Шорахимдин абал-рухиясын көрүп билдим. Мындай ойлоп карасам... мөн да бардык оордукту шордуу апаңдын желкесине таштап коюп, өзүм бир гана «улуу» иштер жөнүндө ойлой турган бир фанатик болуп калыпмын.

–Ата, –Нигора жүрөгүнө куюлуп келген ысык мээрге моюн сунуп, дагы атасынын колдорун илебине басты.

–Ошон үчүн апаң, мөн да, билбедим эмне болобуз? Жыйынтыктаганда, майда-чүйдө себептерди, эң кереги – ким озор деген бул байгөңөрдү жыйыштырып коюп, бири-бириңерди кадырлагыла, балам. Эскилер айткандай, жакшы кылган жакшы болот, жаман кылган –жаман, кызым!.. –Атасы муну кандайдыр үнү титиреп, ички бир дарт менен айтып капыстан:–Бекзад эмне болуп ооруканага түшкөн имиш барып көрдүңбү?

Нигоранын деми ичине түшүп, энди реп калды.

–Жок, ата!

–Мейли, эмне да дейин? –деди атасы. Дагын өзүң билесиң, балам. Бирок... сенин ордуңда болсом... мөн барып көрөт элем. Дүнүйөдө эң жаман нерсе – өчөшкөндүк! Кечиримдүү бол, кызым, кечиримдүү! Эгер биз, инсандар бири-бирибизди кечирүүнү үйрөнбөсөк, дүнүйө көзүбүзгө караңгы болуп кетет, балам.

Атасы ушундай деди да, Нигоранын жообун күтпөй, бөшөнөсүнөн өөп, ордунан

турду...

Бул баарлашуудан кийин эртеси Нигора, өзүн зордоп болсо да Бекзадды көргөнү шаарга түштү. Бекзад ооруканадан сакайып чыгып кеткен экен, врачтардан уруксат алып, Шокасымды көргөнү кирди.

Ал киргенде Шокасым уктап жаткан экен. Бөлмөдө башына негедир көк оромол таштап алган Мехринса муңайып олтурат. Нигораны көрүп, жүзүн алып качты, капыстан пык-пык ыйлап жиберди. Нигора анын дартын айта тургандыгын бир-эки жолу көздөрү мөлтүрөп караганынан сезип, көңүлү заматта бошошуп, бирок чөптөй азып саргайып кеткен Шокасымдын жүзүн көрүп, бошошуп турган жүрөгү кайра таштай болуп катып калды... Ошондон кийин Нигора кызыктай бир абалга түшүп калды: бул жерлерди, баштап койгон иштерин таштап кетүүнү көзү кыйбаса да, жүрөгү адеп үйгө, балдарына талпынды, уулу менен кызын он жыл көрбөгөндөй, алар тарапка канат байлап учкусу келет...

Чатыр тараптан карды гарч-гурч баскан адамдын добушу, соң Ларисанын үнү угулду:

Эй, каерлерде тентиреп жүрөсүң, Нигора? Биз сени бөрү-мөрү алып качып кеттиби, деп уктай албай жатабыз!

Нигора кандайдыр көңүлүнө абдан жакын болуп калган бул тоо-таштарга, эски коргон чалдыбарларга алысыраакта карайып турган көрүстөндөгү чынарларга

соңку бир суктанып карады да, күрстөнө-күрстөнө чатыр тарапка басты.

ЖЫЙЫРМА ЭКИНЧИ БАП

Мехринса уйку аралаш эринин кыңылдаган үнүн уккандай туюлуп, көзү жарк деп ачылып кетти. Жылаң аяк, жылаң баш үнсүз гана басып барып, эринин үстүндө узак турду. Башы селдедей оролуп ташталган Шокасым, оор дем алып катуу уктап жатат, бир гана айрым-айрымда гана түш көрүпбү, башкабы, акырын кыңылдап, өзүнчө кудуранып коет.

Жок, анын уктап жатып бир нерселерди айтып кудуранып койгондору авариядан жапа чегип, жарат алгандан эмес, эзелтен ушундай адаты бар Мехриниса алгачкы турмуш курган учурларында эринин бул адаттарына көнүгө албай, көпкө чейин кыйналып, айрымда аны ойготкон убактары да болгон эле. Ошондо Шокасым каалап-каалабай көзүн ачып:

–Эй, эмне болду, эмне кылдым? –деп эстеп

–Бир жериңиз ооруп жатабы, же түш-пүш көрдүңүзбү? Эмне эле кудурайсыз, эмне эле кудурайсыз?

Ооба, түш көрүпмүн. Түшүмдө кара дөөлөр келип, сени уурдап кетет имиш. Мен аларды кууп барып, колдоруна сени тартып алат имишмин, анан мындай кылып бекем кучактап, тиштеп-тиштеп өбөт имишмин! Шокасым ушундай деп, Мехринсанын сөөктөрүн кычыратып кучактап, айрымда таң атканча эркелеп чыкчу...

Бара бара Мехринса эринин бул адаттарына көнүп, айрымда кудураганын угуп, ойгонуп кетсе да аны ойготчу эмес, ал оң жүзүн, сол жүзүн акырын шапылдатса жетет, Шокасым наристе баладай анын колтугуна кирип, козудай жоошуп уктап калчу.

Мехринса бут учунда басып барып, өз көрөбөтине акырын жатты. Али таң атууга узак болуш керек, кана караңгы, жарымына чейин кыроо капталган терезеден эч көрүнбөйт, чамасы нөөбөтчүлөр да уйкуга кеткен, коридордо тык эткен добуш угулбайт, жым-жырт.

Таң калыштуу, ошол каргаша авариядан кийин Мехринса туш келген биринчи машинада эсинен кеткен эринин канга боелгон башын тизесине коюп ооруканага келе жатып, бир нерсени анык түшүндү: ал да болсо акыркы айларда эринен кана таарыныч кылып качпасын, тигил наамард директордун (анын канчалык коркок жана сатып кое тургандыгын Мехринса биринчи жолу ошол күнү билди!) эркине моюн сунуп, Шокасымга кыянат кылышка аз калды, эгер бул балекет себеп, эри ааламдан өтсө өзү дагы бул дүнүйөдө жашай албастыгына чын дилинен ишенди! Ошол каргаша түндө Мехринса Шокасымдын канталаган башын гүлдүү дүрасына ороп, тизесине коюп олтуруп, ооруканага жеткенге чейин бакырып, жолдо көктөн анын аман калышын тилеп келди:

«Ылайым мен өлсөм өлөйүн, Шокасым акем өлбөсүн! Эгер азреилге бирөөнүн жаны керек болсо, менин жанымды алсын, бул бөйкүнөө шордуунун жаны аман калсын!»

Өзү дагы. Шокасым эсине келбей, эки күн-түн өлүм менен алышып жатканда, ичин ит тырмай берип, чөп болуп калды. Жок ал күндөрдүн азабы эч бир жандын башына түшпөсүн! Мехринса ички дүйнөсү өрттөнүп, оорукананын ным караңгы коридорунда ал жак, бул жакка басып таң аттырып, бир нече ирет өз жанын кыюуга чейин ойлонду, эгер ар сапар балдары эсине түшүп, алардын чыркырашын ойлобогондо, Мехринса балким, бул ниетинен оңойлук менен кайтпайт эле.

Жок, анын өтүнүчү кудайга барып жетти, мындан бир жума мурун Шокасым эсине келип, биринчи жолу суу сурады. Мехринсанын кубанычы жана толкунданганынан

бөтөкөнөсү жарылып кетчүдөй болуп, жүгүргөн бойдон бир чайнек суу алып келди, бирок канча күн уктабай, Шокасымдын башында таң аттырган Сахиба эже аны жолотподу, сууну дагы, дарыларды да өзү ичирди да, дагы эч кимге баш ийбеген уйку дүйнөсүнө чөмүлүп кетти. Сахибахан болсо «уф» деп жеңил дем алды да, кудум башы кеңиреген адамдай алпаң-талпаң басып, Мехриниса жата турган керобетке барып өзүн таштады...

Мехринса ошондо эринин «бери карагандыгын» сөздү, сезип анын баш жагына олтуруп, ыйлап-ыйлап таң атырды. Шокасымдын башы ак марли менен селдедей кылып оролгон, ал эмес көздөрү да даки алдында араң көрүнөт. Эки күндүн ичинде оорусу өтүшүп, жаактарын бирөө оюп алгандай ичине каткан болчу. Мехринса эринин сакалы өсүп, азып, көгөрүп кеткен каны жок жүзүнө, сороюп калган кыргый мурдуна, жумулган көздөрүнө, учтары аптапка күйгөн калың кирпичтерине тигилип-тигилип карап, акыркы учурларда өзүнүн кылыктарына, бул бир сырдуу, көңүлү ачык, келишкен жигитке кыянат кылышка аз калганы бат-бат эсине түшүп, капыстан выждан азабынан жүрөгү зыркырап, айрымда өзүнө көпкө чейин эстен танып айраң боло берчү!

Ушундай учурларда баягы каргашалуу түндү эстебешке урунуп, бирок канчалык урунбасын, көңүлүндө айра-кайра жандана берчү!

Капыстан орой берген аеосуз окуя жана бул окуядан бөтөкөсү жарылып кеткен Фатих Музаффаровдун сарсанаа болуп ичинде билип-билбей айткан сөздөрү, жанчылган «Жигули» ичинде эстен ажыраган Шокасымды ага таштап, коён болгондору эсине түшүп, ирээнжип, ызадан өрттөнүп кетчү!.. Мехринса ичинен сезчү, кокустан бул балакетке Шокасым себеп болуп, Фатих Музаффаров анын абалына түшкөндө, Шокасым эч качан аны чоң жолго таштап качып, айрыкча акыл-эсин жоготуп койгон азиз аялды арасат калтырып, өзү эч нерсени билбегенсип

качып кетпейт болчу. Ал, албетте, өзү ооруканага алып барып, эгер авария үчүн он жыл берген күндө дагы, эгер атылууга берген күндө да бул ишти кылбайт болчу, балекет себеп болуп, канына бөлөнүп жаткан адамды жолдо калтырып, өз жанын сактап калууга аракеттенбейт эле.

Ооба, Адамды шайтан жолдон азгыруудан оңою жок экен! Болбосо, эмне үчүн өзү сүйүп баш кошкон; ал эмес ата-энесинин каршы болгон ниеттерине баш ийбей, не-не жигиттер арасынан тандап тапкан ушундай... табиятынан баладай, ак көңүл, мээримдүү эри туруп, ана бул алыптанын кооз сөздөрүнө алданып олтурганын кара?..

Акыры ал Шокасым акеси менен чындап эле бактылуу, акылдуу балдары биринен-бири ширин, өздөрү бир жуп көптөрдөй ынак жүрүштү го!

Мына баш кошкондоруна беш-алты жылдан ашты. Туңгуч кызы бешке, уулдары үчкө толсо да, Шокасым аны тойдон мурун кандай ардактап-алкаса, дайым ошондой сүйүп алкап, ардактайт. Анын махабаты да кандайдыр өзгөчө: ал бирде мээри нурдай тапталып, өзү жаш баладай эркелесе, айрымда Мехринсанын дидарына, сүйүүсүнө тойбой эч кимге моюн сунбай жолборстой жоошуп эркелөөчү.

Бардыгы жакшы бараткан болчу, оомат жана бакыт келген эле аларга! Кай балээден чыгып калды бул карабаатыр! Тооба! Мехринса качан, кандай болуп анын тузагына илинди. Ширин-шекер сөздөрүнө, өзгөчө жасаган мамилелерине жана өзгөчө камкордугуна кандай берилип кеткендигин өзү да сезбей калды. Кайрыят, эң акыркы учурда, жар жакасына барган жайда тагдырын өзү аны бетине кара көө сүртүлүп калыштан сактап калды. Бирок... бирок тагдырдын көрсөткөн аеосуз оюнун караңыз, эри эми «бери карап» дилдеринде араң үлпүлдөп турган үмүт шамы лап этип, кайра жанган бир убакта дагы бир балакет жүз берип кайын энеси ааламдан өттү...

Мехринса шордуу кайын энесин алып кеткен нерсе дабасы жок дарт экенин билсе да тажияга барууга жүрөгү уруксат бербеди. Ал ичинде: ушул сапар бул алсыз – бечара аялды алып кеткен нерсе бар болгону дабасыз дарт эмес, жалгыз уулунун башына түшкөн мына бул мүшкүлдүн себеп болгонун чын дилинен билди, бул мүшкүлгө болсо... өзү күнөөлүү болгондугун ыйманы алдында жокко чыгара албады.

Адам баласы чын эле маңыроо экен; ал бардык нерсенин, ал эмес эң кымбат адамынын кадырын да өтүп кеткенден кийин билет экен!

Мехринса кайын энесинин ааламдан өткөндүгүн уккан түнү таң атканча мына ушул караңгы бөлмөдө шыпка тигилип, өз майына өзү куурулуп ич-ичинен зил көтүп жатты, өмүрүндө биринчи мерте бушайман өртүнө өрттөндү. Кайын энесинин жакшылыктарын билбегендиги, анын кадырына жетпегендигин эстеп, үн чыгарыштан коркуп, үнсүз боздоп чыкты. Кандай баа жеткис аял эле, кайын энеси Айсулуу! Кандай баа жеткис аял! Мехринсаны өзүнүн кызындай алкап-ардактап, аны олтургузууга жай таба албай, оозунан: «үргүлүп кетейин, айланайын, келинимден! Ылайым өмүрүң узун болсун, кошулганың менен кошо карыгын, боюңдан энең айлансын!» дегенден башка дуба берип, башка сөз чыкпайт болчу. Мехринса шаардык кыз эмеспи, бул үй-бүлөөгө келин болуп түшкөн алгачкы күндөрдө жө уй саашты, жө нан жабууну билсе кана эми. Камыр кылса камыры бош чыгып, жапкан наны дандырга жабышпай, чокко түшүп, кара көмүр болуп, уй сааса экинин биринде чөлөги колунан түшүп, сааган сүтүнүн жарымы жерге төгүлчү. Бирок раматылык кайын энеси бир жолу да кабагын бүркөп, ишке бышпагандыгы жүзүнө салган эмес, тескерисинче, «Төгүлгөн болсо, садкайы сар, келген балээ ушул бир челөк сүт менет кетсин, балам, бардыгыбыз келин болгондо сендей болчубуз, эч ким апасынан

билерман болуп туулган эмес, аста-секин үйрөнүп кетесиң, энең үргүлсүн!» –деп көңөш бергени берген эле!..

Жадында: тоюнда Мехринса менен бирге келип, нике кечесинен кийин Ташкентке кайтып кетип жатканда өз апасы аны бир чекеге тартып:

–Мына, ата-энеңдин сөзүнө кирбей жат элдерге келип калдың, балам, –деген эле ачуусу тышына чыгып, – иши кылып бактыңды берсин, жөнөкөй гана мээримдүү гана бардыгы тышында аял экен кайын энең. Эриң менен жакшы болумун десен, кайын ата -кайын энеңдин кызматын кылып, алардын дубасын ал. Ширин жүзүндөн ширин сөзүң жакшы, деген эскилер. Ширин сөзүңдү аяба, булардан, балам.

Ошондо мүмкүн өзүңдөн көбөйүп, бактыңды таап кетээрсин кызым!..

Апасы ушундай деп, Мехринсаны Ташкенттен нары барса үч жүз чакырым жай эмес, дүнүйөнүн наркы чекесине таштап кеткендей, ыйлап-ыйлап жөнөп кеткен болчу. Мехринса апасынын насыкат сөздөрүн ордуна койду, бирок биринчиден, себеби жаштык кез, кала берсе... кайын энеси аны оор эмгектен абайлагандыктан келиндик милдетин көңүлдөгүдөй ордун коё албады. Кайын энеси ага көбүрөөк ага кызмат кылса кылды, Мехринса кыла албады. Төрайым болгондон кийин болсо, мындай ойлоп караса, муздак сууга кол салбады үй орозгөр иштери быякта турсун, балдарынын ташпишин да бүт баарын кайын энесине жүктөп коюптур!

Мээримди дарыя жөнөкөй аял! Айсулуу ошондо да Мехринсага бир ооз бир нерсе дебеди, бир жолу да таарынычын билдирбеди, карыганымда кызматтарыңарды да кыламын деп, чачым шыпыргы, колум көсө болду го балам, деп кылган жумуштарын жүзүнө салбады! Бар болгону бир жолу кайсы бир жыйналыштан түн жарымында кайтканда:

–Жалгыз башың менен жарым түндө кай жерде жүрдүң, энең үргүлсүн? –деп сурады.

–Мехринса болсо...кайын энесинин сөздөрүн кыштакка таркай баштаган миш-миштерден көрдү да:

–Каяктарда жүргөнүм менен эмне ишиңиз бар? –деп жиркип жиберди. –Сиз ОЙЛОГОНДОЙ...ОЙНОП жүргөнүм жок! Жүргөн болсом, иш менен жүрөмүн!

Айсулуу ошондо башын акырын терметип:

–Мейли балам, –деди акырын «уф» деп. –Мен сени иш менен жүрбөгүн дебеймин, бирок мөңдөй көптү көргөн белимчил кемпирдин да өзүнө киргин, кызым, иш арасында эринден да кабар алып тургун. Ал да эркек, азыр кырчылдаган учуру! Талаа толгон катын-кыз! Сөзүмө ынан, энең үргүлсүн, эркек затына ишенип болбойт!

Ошондо Мехринса жөнөкөй кайын энесинин жупуну сөздөрүнө күлүп кое калган, ичинде болсо: «Талаа толо катын-кыз болсо, тандаганын ала берсин, галошум көчөдө калган жок го, аны бирөөлөрдөн кызгансам!» –деп бой көтөргөн болгон эле.

Ал да мейли! Азрет Уккоша кабырстандын жанында жүзүндө көзүң барбы дебей чачкан заары, көрсөткөн оюндарычы! «Ысык суу шылтоо, чынында өткөн олуянын кабырын зыярат кылганы келгенсиз», –деп ноктосу жоктордой өнөрүн көрсөтүп, дилин оорутканычы! Менин жолума тоскоол болуп, келечегиме балта урмакчысыздар, деп көпчүлүктүн алдында кемпирди ызаа кылгандарычы!

Шордуу кайын энеси ошондо да эч нерсе дебеди. Көзүндө мөлт-мөлт жаш агып, «Сенин жолуңа тоскоол болуп, бутуңа балта чапканча, мен жаман өлө калганым жакшы балам!» –деп машина тарапка пылдырап кеткендеричи?

Мына эми мунун бардыгы дилинде унутулбас бир арман болуп калды? Кана эми койдой жоош, көңүлү ачык, жамандыкты билбеген, өмүрү кара эмгек менен өткөн бул мээримди дарыя аял кайра тирилсе да, Мехринса өмүрү

өткөнчө ага кыңк этпестөн кызмат кылып өтсө!.. Жок, эми бул бакыт ага эч качан насип этпейт, этпейт! Насип этсе, эми ал биринчиден эрине, кала берсе кайынатасына кызмат кылат, өлөр-өлгөнчө кызмат кылат!..

Кайынатасы шордуу дагы баягы күнү Шокасым өзүнө келип, суу сурабаганча, ал кыштактан бул шум кабар келгенче дарбаза алдында кыбыр этпей олтурду. Мехринса бир нече ирет узактан анын бороон ийген дарактай эки бүктөлгөн кадры-сымбатына көзү түшүп, алдына барып, тизе чөгүп кечирим сурагысы келди, бирок бара албады, себеби кайынатасынын көзү Мехринсага түшкөндө анын оюнда ... жок, заардуу зар да эмес, кандайдыр тынчтык бербеген бир муң: «Эмне кылып койдуң, келиним, ов?» -деген үнсүз бир суроону байкады ал.

Таң калыштуу: муң толо бул үнсүз белгини ал бир нече ирет эринин көздөрүнөн да көрдү. Шокасым соңку күндөрдө бир кашык болсо да тамак жеп, бир култум, жарым култум чай иче турган абалга келди. Мехринса муну өзү бергиси, чайды өзү ичиргиси, оокатты өз колу менен жедиргиси келди, бирок врач Сахибахан Шокасымдын оордугунан корктубу, башкабы иши кылып тамакты кашыктан өзү жедирчү, чайды да өзү ичирчү!

Мехринса болсо мындай учурларда Шокасымдын көзүнө түшүштөн корккондой, бир бурчка тыгылып, тамагын бууган көз жаштарын култ-култ жутуп, бүрүшүп-бүрүшүп алчу.

Ал бир нече ирет Шокасым аны сындап тигилип-тигилип караганын сезді. Ошондо арман күйүттөрдөн жүрөгү чок Мехринса үн чыгарып ага атылмакчы болду, бирок эри ошол замат же көзүн жумуп, же башын төскөри буруп алчу. Кайрыят, бүгүн бир жума дегенде биринчи ирет кечки тамактан кийин жалгыз калышканда Шокасым башын билинер-билинбес кыймылдатып, Мехринсага: «Бери кел!»-деп ыйба кылгандай туюлду.

Мехринсанын жүрөгү кабынан чыгып кетчүдөй тарс-турс уруп, Шокасымдын жанындагы столго акырын отурду, соң каердендир, жүрөгүнүн алдынан жанар тоодой кайнап чыккан көз жаштарын тыя албай, өзүн эринин көкүрөгүнө таштады да, үнүн барынча үнүн чыгарып өксүдү. Ал эмне кылып жатканын өзү да билбеди, Шокасымдын капкара сакал баскан жүзүн, как сөөк көкүрөктөрүнөн өөп, кайта-кайта өөп жана дагы деле өзүн токтото албай өкүрүп-өкүрүп ыйлады.

Шокасым биринчи кабагын жыйганча тың этпей жатты, анан оң колун араң көтөрүп, Мехринсанын уйпаланган чачтарын түзөтүп, башын, жүзүн моюндарын сылады, сылап, капыстан бир нерсе эсине түшкөндөй көздөрүндө от жанып, жөн эле бармактары титиреп кетти:

–Бар, жогол көзүмдөн!

Шокасымдын буулган үнү жийиркенүү аралаш ушундай бир каардуу кырылдап угулуп, дагы деле өпкөсүн баса албай пыкылдаган Мехринса өзүнчө ордунан туруп кетти. Ал эмне кылып жатканын өзү да билбей, дагы эри тарапка талпынды. Бирок, ... чамасы баягы күнкү окуялар эсине түшүп, Шокасым качан эле тескери карап алган эле. Мехринса үн чыгарып ыйлаштан коркуп, өзүн керебетке таштап, жүзүн жастыкка басып, көңүлүндө азап чекти:

«Мага ишениңиз, Шокасым эке! Эгер үстүмдө Кудай бардыгы чын болсо... көрүп тургандыр: мен сиздин алдыңызда тазамын! Ал наамард... Мен эми ал накас менен эч качан иштебеймин! Ал алыптанын алдаган сөздөрүнө учканым чын, сизден таарынып адашкандырмын, аны алал, алдын көрө билген жетекчи деп, адашып жүргөндөрүм ырас, бирок... сиздин алдыңызда сүттөй акмын! Адамдардын чыгарган миш-миштери, мени сизге кыянат кылды, деген ушак сөздөр... бардыгы-бардыгы жалган! Бир келген өмүрүмдө жол койгон бирден-бир катамды кечирбөсөңиз, Шокасым аке?».

Эрте менен доктор апа кирди. үстүндө ак халат, колунда кан басымын жана жүрөк согушун өлчөй турган аспаптар, күндөгүдөй эле жана көңүлү алагды кирди, кирип ыйлай берип көздөрү шишип кеткен Мехринсага бир саам тигилип, үндөбөй жаткан Шокасымга карады.

Мехринса дароо жүзүн оромолу менен ороп, эски шкаф аркасына өттү. Сахибахан бардык нерсеге түшүндү чагымда, бир жетөлүп алдындагы стулду Шокасымдын керебети тарапка сүрүп отурду.

–Кандай, жакшы жатып турдуңарбы, Шокасымжан? - Шокасым угулар-угулбас добушта:

–Рахмат, эже! –деп уф деди.

–Капа болбоңуз үка! Жакшы болуп кетесиз! Шокасым негедир кыжаалат болуп жетөлдү:

–Жок э, эже! Сөз менде эмес, сизде. Эгер сиз болбогонуңузда?

–Мейли, –деди Сахибахан. Бири-бирибизди мактабай калалык. Бирок мына салакам жыйырма беш жыл хирург болуп сиздей... чыдамкай жана эрки күчтүү жигитти биринчи көрүшүм! Сизден башка адам болгондо бул ооруга, билбедим, кандай чыдайт беле?

Сахибахан анын жүрөк согуштарын, кан басымын өлчөдү, башындагы дакаларын чечип, дары куюп кайра байлады, кийин залдан медсестра кызды чакырып:

–Кана келиңизчи! –экөөлөп керебетке олтургузуп көрөйлүк! Каршы эмессизби, үкажан!

–Мага калса бутка тургузуп койсоңуз да каршы эмесмин, –деди Шокасым. Экөөлөшүп Шокасымды керебетке олтургузуп, колтуктарына, аркасына жастык коюшту. Олтургузушканда белине чейин гипс салынган Шокасым, ыраңы аппак агарып, тиштөрүн такылдатты.

Сахибанын тынчы кетип:

–Омуртка сөөгүңүз оорубадыбы? Кайра жаткырып коелубу? –деп сурады, Шокасым башын чайкап күлүмсүрөдү:

–Жок, жок, омурткам эмес буттарым... Мейли, эчтеке эмес, турууга үйрөнүшүм да керек го, аста-секин! Бир өмүр жатпастырмын акыры!

–Бир айга калбай туруп кетесиз! –деди Сахиба, кудум карапайым кыштак аялдарына окшоп: Тфу-тфу көз тийбесин! –деп күлүп койду.

Палатадан чыгып жатып ал дайым шкаф далдоосуна көнүшүп, пысып олтурган Мехринсаны ымдап эшикке чакырды. –Эми сиз кете берсеңиз да болот. Ошентсе да, бала-чакаларыңыз бар, чоң үй-бүлөө, чоң орозгер...

Сахибахан чамасы, анын бул Шокасымдын дартын жеңилдетиш быякта көңүлүн какшатып жатканын сезген эле, Мехринса.

–Жок, жок, –деп жазгырды. –Мен Шокасым акемдерди өзүм алып келдим, өзүм алып кетемин!..

Ал көкүрөгүнө келген ыйы ачуу бакырышка айлануусунан коркуп, колдору менен оозун басты.

Кайрыят, ушул саам тышкарыдан Нигора кирип келди, Сахибахан аны менен көрүшүп, башка палаталарга кирип кетти.

Шокасым аны көргөндө жүзү жылмайып:

–Э-э ... Нигорахан! –деп салам кылды. Ааламда барсыңбы? Эмне балээ, кыштын ызгаар суугу башталганбы?

Чындыгында, Нигора кудум түндүк жактан келе жаткан ак кийме аялга окшоп, бутунда өтүк, үстүндө кыска тончо, башында суусар тумак, колдорунда кайыш кол мээлей бар. Ал бир чекеде үшүп калып, чүнчүп турган Мехринса менен баш ийип учурашты, колдорунан кол мээлейин, башынан суусар төлпегин, үстүнөн тончосун чечип, көрөбетке таштады.

–Ооба, түнү тоодо тизеден кар жааган эле, бүгүн мына бир саамда эрип жок болду... Өзүңүз жакшы болуп калдыңызбы, Шокасым аке?

–Көрүп турасың го, жаннаттан жай убада кылышса да ал дүйнөгө кетүүнү каалабадым...

–Коюңуз мындай дебеңиз. Аябай корктук го, аябай корктук го...

Шокасым чачтарын кыска кырктырып, кудум жаш жигитке окшоп калган бул кичине гана келишкен жуванга кандайдыр бир мээрим менен тигилип:

–Дагы деле тоодо белең Нигора? –деп сурады.

–Тоодо элек. Эгер кар жаабаганда... бар жогу дагы бир-эки жумалык ишибиз калды эле?

Ошондо эмне болот эле. Америка ачат белеңер?

–Нигора сууктан кызарып, гүл-гүл жанган жүздөрүн кашыктай колдору менен ышкалап күлдү:

–Же Америка ачат элек же Америкабыз чыгат эле!

Мехринса каткан бойдон эмне кылышын билбей, астанада турду. Ал эри менен бул куурчактай жувандын ортосунда эзелтен кандайдыр эң жакын, эң жөнөкөй байланыштары бар экенин билчү, ал эле эмес бир убактарда эрин андан кызганып жүргөн учурлары да болгон. Бирок Шокасым муну угуп, каткырып-каткырып күлгөн эле.

–Сен билбейсиң, Мехри! –деген эле Шокасым ошондо. Бою бир карыш гана бул кыздын ичи толо акыл! Эгер тараза ташына салса, акылы басып кетет. Анын билбегени жок! Сөздөрү ушундай ширин угуп тойбойсуң!

Мехринсанын жаны чыгып:

–Ошондой болсо, бою бир карыш, акылы он карыш ушул жанга үйлөнүп кое калбапсыз да-деп өпкөлөнгөн-эле, Шокасым аялынын кекеткенине шарактап күлүп:

–Жок-жок! Бул дүйнөдө сага жете турган сулуу жок! - деп азил-азил менен араң кутулган эле.

–Азыр бул сөздөр эсине түшүп Мехринса ого бетер өксүп: секин палатадан чыкты. Зал адамга толо, ооруулар көптүгүнөн болсо керек, панерек жайларга да

раскладушкалар коюлган, бардык жер күбүр-шыбыр, бирөө чай куйган, бирөө электр плитада тамак ысыткан...

Мехринса пальто кийиш жадынан көтөрүлүп, болгону кемзирчен чыккан экен, тыбыт оромолго оронуп алды. Тышта болсо бая Нигора айткандай, күн чакчайып тийип турат, түндөсү жааган кар болсо эрип кеткен, үйдүн чатырлары, көчөлөр, дарактардын шактарынын келече тараптары гана аппак эле.

Мехринса короодогу күнгө кактанчу жайга чыгып, Нигораны күтө баштады. А негедир бул муштай аялга жарылгысы, баягы күнү азирет Уккошада көрсөткөн оюндарынан өзү азап чеккенине бушайман болуп, жүрөгүндөгү дарттарын төгүп салгысы келди, азыр болсо кабатыр болуп турду, көңүлүндө Нигора ага муздак мамиле кыла тургандай, дарттарына түшүнбөгөндөй болуп көрүндү.

Нигора ичкериде узак олтурду. Мехринсанын көңүлү чыдабай, кайтып киремин деп турганда гана, эшикте Нигора көрүндү. Ал тез басып келди, Мехринсага суроолуу тигилип:

–Неге бул жерде турасыз? –деп сурады көрүнүшүнөн жылуу, табигый сөзүндө. Анын добушундагы бул ачыныш аралаш макул болуусу Мехринсанын жүрөгүн тызылдатып жиберди.

–Нигора эже! –деди ал толкундангандыгынан «култ» жутунуп. Сизге айта турган эки ооз гана сөзүм бар...

–Сөзүңүз болсо... Тонунун жеңин тартып, колундагы саатына бир карап койду. Кийинип чыгыңыз, үшүп каласыз! -...

–Жок-жок,.. Күн жылуу го, эч нерсе болбойт, –деди Мехринса. Жүрүңүз болбосо, ээнирээк жай табайлык.

Алар оорукананын бет маңдайындагы ортосуна кичинекей гана фонтан орнотулуп, жан, тегерегинде отургучтар коюлган гүлзар тарапка олтурушпады.

–Угамын, Мехрихан! Мехринса жөн гана башын ийди.

–Сиз...сиз менден жийиркөнсөңиз керек, Нигора эже... Баягы күнү азрет Уккошада көрсөткөн оюндарым үчүн көргүңүз келбесе да керек...

Нигора кол кабын чечип, Мехринсанын кармады.

–Коюңуз, Мехринса. Өткөн иштерди көп ойлоп, көп эзиле бербейсиз. Эң зарылы -катаңызды түшүнүпсүз, башкасы... бардыгы жакшы болуп кетет. Сиздин эриңиз жана кайынатаңыз Шорахим авам... булар алтын адамдар, Мехрихан!

Мехринса өзүнөн-өзү куюлуп калган көз жаштарын култ-култ жутуп, араң сүйлөдү.

–Билемин. Илгери сокур экенмин, бул кыңыр окуядан кийип көзүм ачылды, Нигора эже! Бирок бул жакта эрим, бул жакта кайын энем... мындай болду. Эми эмне кыламын, кайын атамдын көзүнө кандай көрүнөмүн? Ушуларды ойлоп, оюмдун түбүнө жете албадым...

Нигора өтүгүнүн учу менен жер сызып, көпкө чейин ойго батып, турду, соң ага азар бериштен корккондой акырын сүйлөдү:

–Мен эмне дагы дейин, Мехрихан! Чамасы, сиз мени бардык нерсеге жол таап бере ала турган акылдуу катын деп ойлоп жатасыз чагым. Мен дагы сизге окшоп... Эми билдим: дүйнөдө үй-бүлөөдөн назик нерсе, үй-бүлөөдөн азиз нерсе жок экен. Биз болсок, нукул иш деп, эрлерибизден каерибиз кем деп, алар менен жарышка түшүп, үй-бүлөөбүздү жаныбыздан артык көргөн перзенттерибизди эсибизден чыгарып коюптурбуз. Ошон үчүн, үй-бүлөөнү кадырлаганда ишти, ишти кадырлаганда үй-бүлөөбүздү эсибизден чыгарбашыбыз керек экен. Көрүп турамын: бул балакет сизге да чоң сабак болуптур! Сабак болгону жакшы! Калган бардыгы изине түшүп кетет. Себеби сиздин эриңиз менен Шорахим аванын көңүлдөрү аябай көң, кечиримдүү кишилер. Мехрихан, мени адамдар

күтүп калышты. Болбосо... канча десөңиз ошончо сүйлөшөт элем. Аман болуңуз, сиңдим!

Нигора ушундай деп, буттарынын учунда көтөрүлүп, Мехринсанын ал жүзүнөн, бул жүзүнөн чолп-чолп өөп, дарбаза тарапка жүгүрүп кетти.

Так бөшенеге келген күн ааламга кандайдыр начар, бирок жылуу нурду чачып, бардык жакты чарактатып жиберди, шакка толгон чымчыктар чырк-чырк кылып, шактан-шакка секиришип, Мехринсанын көңүлүндө, күндүн нурланында олтурган баягыдан жарышкан эле.

Мехринса Нигоранын нускалуу кеңештеринен кийин көңүлү көтөрүлсө дагы деле көңүлүкөш, басып –баспай акырын ооруканага кайтты. Залдан баскысы келбей басып, эшикти ачты, ачып эле кайра жапты. Ичкериде кайын атасы, Шорахим Алгыр менен... Нигоранын атасы Расул Нурдиновдор отурушуптур!

Мехринса эшикке сөйөнгөнчө, жүрөгү гүп-гүп уруп, көпкө турду. Ал бир оюнда эшикти шарт ачып ичкериге киргиси, кудум кече өзүнүн эринин кучагына атып ыйлагандай кайынатасынын бутуна тизе чөгүп, кечирим сурагысы келди. Бирок жүрөгү ага туруштук бере албады...

ЖЫЙЫРМА ҮЧҮНЧҮ БАП

Бекзад эстеликтин ачылыш салтанатын күтпөгөнгө чечим кылды. Эстелик даяр болчу. Бекзад өзүнүн шакирттери менен эң акыркы иштерди түгөтүшүп, бир гана борбордон комиссия келип кабыл кылып алышын, ачылыш аземи гана калган болчу, болгону. Бирок, Ташкенттен келе турган комиссиядан бир жумадан бери дарек жок, негедир бүткөрүлгөн ишти артка калтыргандан калтырып жатышты. Бул арада Бекзад бир нече мерте Ташкентке, агайнысы Шерзад Камиловго телефон чалды.

Ал болсо иштин көптүгүн, же комиссия мүчөлөрүн таба албай жаткандыгын шылтоо кылып, ишти аркага сүрө берди.

Мындан эки күн мурда Ташкенттен кайынатасы Расул Нурдинов келген болчу. Ырас, ал Бекзаддын монументин көрүш үчүн эмес, кыштактагы эң жакын бир досунун тажиясынан келген болчу. Кайтканда эстеликти барып көрдү. Ал жакындан, алыстан, ылдыйдан туруп. Жогоруга чыгып, дагы биринде «айланып-үңүлүп» дегендей, абдан «үйрөндү». Акырында негедир көзүнө жаш чыгарып жиберди.

Бирок кайтып жатканда мурдагы калыбына келип:

–Албетте, чыгармандын тегерегинде ар кыл сөздөр болушу мүмкүн –деди уф деп. -Бирок сөн муну көңүлүңө катуу алып азап чекпегин, балам. Себебин өзүң билесиң, чоң чыгармалар чоң бааны, чоң пикир, чоң талаш-тартышты жасашы табигый көрүнүш. Чыгармачылыкта бир гана жөн жана орточо нерселер гана сылык өтөрү белгилүү. Сөн болсоң... бул чыгармаңа бүтүн жүрөгүңдү арнап, чоң бир нерсе жаратыпсың! Калгандары боло берет. Балким, чоң пикир көлишпөөчүлүктөр болор, бирөө мындай дээр, бирөө андай, бирок бул чыгарманы эч ким жокко чыгара албайт, балам!

Чал Бекзадды илгери дагы көп жөлөгөн, айрыкча Нигорага үйлөнбөстөн мурун анын чыгармасын ойлоп, көп кайгырчу, көп жан күйгүзчү, бирок эч качан мынчалык толкунданып сүйлөбөгөн, өзү да толкунданып, Бекзадды да мынчалык толкунданткан эмес болчу!

Кайынатасы кыштактагы досуна байланыштуу эң зарыл иштер чыгып калганын, ошого карабастан борбордон келе турган комиссияны тездештирүүгө убада берип, сар-санаада жөнөп кетти. Ушул себеппи, башкабы, кайнатасы кетип баратып, Нигора туурасында сөз ачса кана, же неберелери жөнүндө! Кайнатасы мурун деле алардын үй-бүлөөдөгү иштерине көп аралаша берчү эмес,

бирок неберелери жөнүндө, туурараагы перзент алдындагы ата-эне болчу туурасында тез-тез акыл кеңештерин айтып турчу. Бул жолу негедир неберелери туурасында да эч нерсе дебеди. Бекзад, бардык ичиндеги дарттарын баарынан жашырып жүрсө дагы, соңку учурларда Нигораны көп эстеп, уулу менен кызын абдан сагынып калган болчу. -Ушул себептен кайнатасы үй-бүлөөдөгү иштерди сураштырып, Бекзаддын катуу кейишине көңүл бөлбөдү.

Кечээ Ташкенттен агайнысы Акмал келди. Бекзад андан ал жакта болуп жаткан сөздөрдөн аз да болсо сураштырып кабардар болду. Акмал чайналып анык бир жооп бербеди, адеп сөздүн багытын башка тарапка буруп, монументти көрсөтүүнү өтүнүп сурана берди.

Бекзад ал айтпаса да, Акмалдын эмнеге чайналып жаткандыгына түшүндү, түшүнүп, эстеликке барууга да такаты жетпеди. Акмалга жардамчыларын кошуп берип, өзү мейманканада калды. Таң калыштуу: Бекзад өзүнүн эстелиги үстүндө күнү-түн тынбай иштөгөн учурларында, ал эмес аны түштөрүндө көрүп чыккан учурларында да, чыгарманын эртеңки тагдыры оюна да кирип-чыкпады. Изденүү азаптары, «өлүк» таштарга жан берүүчү образдар, айрыкча бул образдардын балалык кездериндеги, сүйүктүү энеси, таякеси, апасынын мундуу элестерине уланып кетиши анын рух ааламын ушунчалык ээлеген болучу. Бекзад чыгарманы бүткөндөн кийин, анын тагдыры эмне болот –муну ойлошко да күч –кубаты калбаган болчу.

Ал бир нече жылга созулган бир гана ушул жан дүйнөсү менен өзү менен өзү сүйгөн азиз боорлору жана алардын дарты армандарын тарта алабы, жокпу, –бир гана ушул ой, ушул максат менен бош эмес эле! Муну күнү-түнү ойлой берип, эскиздерин кайта-кайта чыза берип, кийин болсо, метинден да катуу ташты жоно берип, жоно берип өзүнүн чыгармасынын «жиндисине» айланып

калды!.. Бирок эми ойлоп караса, бул изденүү, «толгоолору» аларга тийиштүү тынчтык бербеген ойлор, оор эмгек менен өткөн ошол көп ташпиш –көп машакат учурлар өмүрүнүн эң кымбат, эң бактылуу учурлары экен! Ап учурларда изденүү ташпишинен башка ташпиш жок болуучу анда! Чыгарма түгөнгөндө эмне болду, анын тагдыры эмне кечти деген ой анын түшүнө да кирип – чыкпас эле! Мына эми изденүү «толгоосунан» кутулуп, чыгарманы колунан чыгарып, белине күч, билегине кубат берип турган азиз бир нәрсесинен айрылган адамдай, көңүлү боп-бош болду –калды. Баш үстүнө, монументал тармактын кеңешинде болуп өткөн бирөөнүн аркасынан жамандаган сөздөр кулагына чалынып, көңүлү кир, чырак жакса да жарышпай калды. Балким Нигора менен балдарын тез-тез эстеп, аларды катуу сагынып жаткандыгынын себеби да ушундандыр. Ушул себеп, соңку күндөрдө бул жерде комиссия күтүп өтүп жаткан ар бир минут бир жылга татый турган болду. Албетте, машинага олтуруп, гыр этим, эрте менен Ташкентке барып, кечкурун кайтып келиши мүмкүн. Бирок, биринчиден Нигора угушунча, дагы деле ушул жерде, тоодо. Көктөмдөгү карама-каршылыктан кийин Бекзад аны менен учурашып, «тынч» жарыя кылышка эч качан жүрөгү уруксат бербейт, анткени Нигора анын «тынчын» кабыл кылабы, жокпу, билбейт. Балдары болсо... кайынэнесинин колунда... Кайын энеси бардык айыпты ага төңкөп, «кызымды бактысыз кылдың» деп наалыганы наалыган.

Бешимде эстелик көрүүгө кеткен Акмал кечкурун караңгы түшкөндө кайтып келди.

Ал келгенде Бекзад дагы деле ошол тынчтык бербеген ойлор толкунунда, бөлмөдө басып жүргөн болчу. Акмал эшиктө бир саам токтоп:

–Башы жок! –деп бакырды. –Ушундай чыгарма жараткан адам ушул тар бөлмөдө ойго чөмүп олтурабы? Асманга учуп, жерге, көккө батпай жыргабайсыңбы,

дардисар, -Акмал ушундай деп, Бекзадды бийик көтөрүп диванга ыргытып, эзгилей баштады.

Чырымдары келишкен, самбого түшө берип көкүрөктөрү чыгып кеткен Акмал нымжан-начар гана Бекзаддан эки барабар көлчү. Бекзад анын алдында торго түшкөн куштай пытырап, кучагынан чыгып кетишке ынтылып, үнү кырылдап: «Кой бер, аюу палван, кой бер!» -деп бүт күч кубаты менен алышат, бирок Акмал анын пытыраган -пыстырларынан ого бетер күчтөнүп, тар үйдү башына көтөрүп күлүп жана кайрадан:

«Чүпүрөк! Мөн сенин ордуңда болсом, азыр бүтүн дүйнөгө жар салып, бүтүн республикага зыяпат берет болчумун, тентек!» –деп бакырды. Акырында Бекзад пайитти пайлап туруп, анын кардына бир төпкөн эле, Акмал: «Хм-м елтүрдүң го, даюсь» дегенче дивандан оодарылып түштү. Бекзад үстү-башын түзөп ордунан турду:

–Кандай ушул зыяпат жетөби, же дагы бирөөсүн жейсиңби?

–Наамард! –деди дагы деле Акмал кардын сылап. Жакшылыкка жамандык экен да, мындан чыкты. Болбосо чындыкты билип кой, калтырак баш: сарык чакага арзыбайт кылган ишиң! Халим ширин менен «мамакүлдүрөк» ак, көркөм чыгарма эмес, халтура жаратыпсың, жалган!

Комиссия мүчөсү катарында жер менен жөксөн кыламын, бул бачкине чыгарманды...

–Колуңдан келгенин кыл! Сага окшогон чыгармачылыктан алыс халтуршиктер качан мендей чыныгы таланттардын кадырына жеткенсиңер, эми жетипсиңер? Ичи кара көрө албастар!

–Ушундай де? Улуу чыгармачыл адам болдум де? Бекзад жыргап күлдү:

–Бакылдактын багы көгөрбөйт! Кардыңы сылай бербей ордуңдан тур, ичи кара! Маңдайыңда тирүү классик турат!

Акмал ыңгырап ордунан турду:

–Тирүү классиктин үйүнөн бир пияла шампаны табылабы; же аны дагы өзүм таап келейинби?

–Классиктер ичкилик ичпейт, наадан! Сага окшогон ортозар боекчуларга жуккан кесип бул –шампанкордук!

–Жок, чын! –деди Акмал табигый. Мен мындай чыгарма жаратсам... канат байлап учуп кетмекмин! Бекзад капыстан кандайдыр ыраңы өзгөрүп:

–Жок, чынын айт досум! –деди жалбарып. –Чын эле жаман эмеспи, ишим?

–Жаман эмеспи, дейт дагы? Айтып жатам го, мындай чыгарма жаратсам, куш болуп асманга көкөлөп учуп кетет элем, дөп. Мага кара, гений, –деди Акмалдын көздөрү митайымдана жайнап. Дагы бир куш кабар айтайынбы?

–Кош?

–Сүйүнчүсүнө эмне бересиң?

–Ошо өзүң сураган бир бокал шампан!..

–Жалчыбаган дубана болуп кет ээ, накас!.. Нигора барып көрүп кетти халтура чыгарманды!

Бекзад бир кадамда анын алдына барып, жакасынан кармады.

–Чын эле айтып жатасыңбы? Качан?

–Бая мен барганда ал да келди...

–Касам ич!

–Касам эмес, шампан ичемин –деди Акмал.

–Плюшкин!

Бекзад анын сөздөрүн укпагандай:

–Эмне деди? –деп сурады өзүнчө энтигип.

–Эмне дейт эле? Ушул дагы чыгармабы, деди.

Монумент эмес, жонулбаган дөңгөч,-деди.

Бачкине азилиңди кой! –деди Бекзад, үнү титрөп, азыр мөн үчүн анын баасы сенин бийик көтөрүп сүйлөгөнүңдөн миң ирет эң зарыл!

–Эң зарыл болсо барып өзүнөн сура!

–Кана ал?

–Өз катыны кай жакта жүргөнүн билбейт дагы, мени попуза кылат! Ташкентке кетти, «Жигулисин» айдап! Болду, көп окурая бербө! Катыныңды мындай жакшы көрөт экенсиң, короз кант талашкан баладай араздашып жүргөнүңө балээ барбы? Өпкөңдү бас, ага дагы жакты чыгармаң! Жанынан кете албай бир саат кыймылсыз айланып жүрдү тегерегинде!

Бекзад үндөбөй барып жайына жатты, жатты да комиссиянын да, башкасын да күтпөй, бат Ташкентке жөнөшкө ниет кылды.

Эрте менен, бөлмө ире-шире учурунда ордуна турду. үйдү башына көтөрүп, коңурук атып жаткан Акмалды ойготуп жибербеш үчүн «тык» эткен добуш чыгарбай кийинди да, бут учунда басып бөлмөдөн чыкты.

Эки күн мурун жааган кардан эч нерсе калбаган, асман тазаланган шишедей тунук күн али чыкпаса да ажайып таза абада алыс тоолор он чакырым жакын келип калган эле!

Бекзад мейманкана короосунда турган «Москвичинин» үстүнөн тарашадай катып калган берзентти араң «чечип», машинасын от алдырды да, али жым-жырт, жолго эч ким чыга элек учурдан пайдаланып жолдо бара жатты...

Мына, уйкудан эми ойгонгон наристени элестетүүчү салкын шаарча аркада калды, көп өтпөй, көп эмес алыстан, чоң жол боюндагы бийик дөң үстүнө курулган эстелик көзгө урунду. Алыстан ал кудум паранжи жабылган аялга окшойт эле...

Көп өтпөй, көздөрүн бекиткен жука булуттарды жарып күп да жүзүн көрсөттү, көрсөткөндө, бүтүн аалам

жол боюндагы дарактар, эми гана шүдүгөр кылынган талаалар, эстелик артындагы арчазар, тоолор –бардык-бардыгы сулуу келиндей ачылып, жайрап-жашарып кетти.

Бекзад машинасын дөбөчөнүн алдына токтотту, жалтыраган чоң таштардан жасалган төпкичтерден жүрүп, дөң үстүнө чыкты. Анын эстелиги үчүн табият өзү жараткан бул дөңчө терек боюндай келет, ушул себептен анын үстүнө курулган, бийиктиги беш метрлик монумент ылдыйдан көз жетпестей бийик көрүнчү, өзү да кудум али бүтпөгөн үлкөн күнөстү элестетчү.

Чамасы, кече Акмал менен Нигора аркандарын чечип, брезентти ачып көрүшкөн болсо керек, кетишинде жакшы жабышпаган, себеби, брезент бир жагына ооп, аркандары чаташып калыптыр.

Бекзад арканды чечип олтурушу шарт эмес, үч жыл өмүрүн арнаган бул эстелик айкелдин ар бир сызыгы анын көз алдында турат, өз ырларын жатка билген акынга окшоп, ал да өзүнүн чыгармасын жатка билчү.

Капыстан Бекзаддын көңүлүн эзген бир туйгу курчап алды, ал өз баласы менен кайрылышкандай туюлду, ушул көрүнүшкө моюн сунуп, чиелешип кеткен аркандарды чечти. Соң шашылбай брезентти көтөрдү, көтөрүшү менен кандайдыр жүрөгү «тыз» этти. Жок, Бекзад жаңылышпады: ал дилиндеги эң азиз эстеликтери, балалык кездеринен бери тынчтык бербей келе жаткан ызалуу ойлору, картаң энеси туурасындагы жаркын эскерүүлөрү, согушка жөк көрүүсү, бардык-бардыгына тийиштүү мундуу, бирок көңүлдөрүн ойго салуучу келген бир күү жаңылык ушул чоң, өдүр-бөдүр таштарга жайгаштырып кое алган эле!

Бекзад өзү жараткан бул ички дүйнөсүнөн, бирок улуу «күүгө» үнсүз тигилип турду, анан көз алдына ар күнү анын мектептен кайтышын күтүп, эшикке тигилип жата турган оорулуу энеси келди, анын «Эмне кылып койдунуң балажаным ов! Сенин көкүрөгүңө тийген фашист өлгүрдүн

огу менин көкүрөгүмө тийсе болбос беле?» деген бакыргандары кулагынын алдында кайра жаңыргандай туюлду, бир аздан кийин тизеси талып, эстелик алдына чөгөлөп олтурду.

Горизонтто күн адам бою көтөрүлгөн, чоң жолдо өйдө-ылдый өткөн машиналар көбөйгөн эле. Кээде машиналар монумент алдына токтоп, алардан түшкөн адамдар дөң алдында ойлорго чөмүлүп олтурган Бекзадка таңыркоо менен тигилишип, бирок ага сөз айтууга негедир айбыгышып, жолдоруна кайра түшүп кетип жатышты. Акырын-акырындап Бекзаддын дилиндеги чаң кудум күнгө «эрип» кеткен тумандай таркап, анын ордун кандайдыр бир тынч туйгу ээледі. Көп өтпөй, бул өтө тынч өмүрүндө эч качан болуп көрбөгөн сыймыктанууга аралаш өкүмдүү ишенич менен алмашты.

Бекзад көп машакаттуу чыгармачыл жолго кадам басып, ушул бүгүн өмүрүндө биринчи мерте өз эркинен жана талантынан чыныгы, бир чыгарма жараткандыгына ынанып турду. Буга башкалардын мактоолору, билимдүү, колдогон кайынатасы, досу Акмалдын шык берген сөздөрү эмес, жок, бир гана чын чыгармачылык, насип болгон назик ички туйгу ынандырды аны. Ишениши менен эле соңку күндөрдө чөккөн бардык ташпиштери –комиссия келеби, жокпу, жө бир айып табып, бир нерсе дейби – мунун бардыгы чымындан да майда, болгон бир нерсе болуп көрүндү көзүнө! Эң зарылы -чыгарма жаратылган, анын көңүлүндө согушка каршы чыккан жана жөк көрүү, сүйкүмдүү энеси менен сүйүктүү тагасына байланыштуу эскерүүлөрү, дартынын оорулары -бардыгын чагылдыра алган, демек, башкалар назарында да ушундай чыныгы жана эргүү сезимдери ойготушка күч берген бир чыгарма дүнүйөгө келген! Ушундай экен, тигил майда-чүйдө ташпиштүү тагдырымдын тагдыры эмне болот, деген тынчтык бербеген ойлор кимге керек эле? Бул чыгарма алдында Халим Салимович менен «мамкүлдүрөктөй» ичи

кара былыктар бякта турсун, Шерзад Камиловго окшогон таанымал, тышынан күлүп турган, билдирбей буттан ала турган эски «кадыры сиңгендери» да өтө берсин! Армандай чыгарманы жараткан адам «мамакүлдүрөктөй» майда-чүйдө халтуршиктөрдөн чочулап жүрүшү... анда чыныгы чыгармачылык күч, эрк жана ишенич бар экендигинен кабар бербейби? Берет!...

Мархамат комиссия жиберип, чыгарманы каралап көрүшсүн! Шылтоо кылышып, жокко чыгарып көрүшсүн! Бекзад чыгармасынын тегерегинде болуп жаткан бул майда кептерди өз талантына мунасып бир бир салмак жана сабырдуулук менен кабыл кылды! Анткени, кайын атасы айткандай, кээде чыныгы чыгарма убактылуу болсо да караланышы, ал эмес, жокко чыгарылыш да мүмкүн! Бирок аны эч ким жок кыла албайт, доор ага өзүнүн баасын берген жана бөрө берет!..

Өзү үчүн туруп бере алат, өзү үчүн күрөшө алат жакшы чыгарма!..

Бекзад ушул пикирге келди да, шарт этип ордунан турду, туруп, сезимдери алоолонуп, аалам баягысынан да жарык, асман баягысынан да көзүнө кооз көрүндү. Ал комиссияны күтпөй, ушул күнү Ташкентке жөнөп кетти.

ЖЫЙЫРМА ТӨРТҮНЧҮ БАП

Расул кыштактан кайтыштан мурун Алгыр экөө жалгыз олтуруп, узак сүйлөшүштү. Алар деле өткөн балалык кездерин эстешип, бир күн, бир түн жатып дидарлашты. Бирок... жүрөктөрү дарт-армандарга толуп кеткен экен, канча сүйлөшүшпөсүн, сөздөрү бүтпөдү. Чын, экөө тең кийинки кыңыр окуялардан четтеп өтүшкө, аларды эске албашка көп урунушту. Бирок канчалык урунушпасын четтеп өтө алышпады. Көп айланып дагы

деле Айсулуунун өлүмү, ата-бала Фармановдордун кылмыштарына барып такала берди.

Расул такып Алгыр сурабаса да Музаффар менен учурашкандагы араларынан өткөн сөздөрдү айтып берди. Жүзү жоктун сөзүнүн тузу жок дегендей, Музаффардын ошо күндөгү корс, копол мамилеси, ээсинен уурусу бийик келиптир, көңүлүндөгү кир күнөөлөрдү эстесе, Расулдун ачуусу келип, түндөрү уйкусу качып кетчү, ал ушуну айтып, акыйкатты жүзүнө чыгарууга астейдил бел байлаганы, бирок ишти эмнеден баштарын биле албай, башы катып турганын айткан болучу, Алгыр бардыгын пың этпей узак жер сызып угуп олтуруп, кийин допусун бөшөнөсине сүрүп:

–Жок, –деди чоң, катуу колдорун Расулдун тизесине коюп.

–Жакшысы, сен бул иштерге аралашпай кое кал, агайны! Дагы деле күрөшө алат, Алгыр! Бирок... Мен өмүрүмдө бир мертебе бирөөнүн үстүнөн арыз кылбаганмын, эми карыган чагымда, Музаффардын үстүнөн арыз кылып жүрөмүнбү, Расул?

Расул таң калыштуу айраң болуп жакасын кармады:

–Кечээ башкача сүйлөдүң эле го. Табыңдан кайтыпсың да...

–Жок, Расул! Бүгүн да табымдан кайтканым жок. Мен билемин: бул иштер басты-басты болсо... Ата-бала ого бетер оолугушуп, адамдардын башына чыгып алуулары турган көп!

–Болбосо не кечээги айткандарыңдан кайттың! Бир нерседен чочуп турасыңбы же? Алгыр досунун бөшөнөсине кондуруп, кыңгырады:

–Азыр го, мындай зордукчулардын алдына суу кеткен күрөш доору! Бул өпкө, доору дооран сүрүп, бардыгын буту менен көрсөтүп жүргөндө да андан корккон эмес, Алгыр!.. Бактына... нашут зурриядынын ооматы бар экен. Ачуу үстүндө колума түшпөдү баягы күнү. Терезеден

секирип качты. Эгер ошондо колума түшкөндө аны кыйма-кыйма кылып, барчалап таштайт болчумун, кудай билет. Мен башка нерседен коркомун, Расул!

-Кош?

Эртең-бүрсүгүнү уулунун үстүнөн иш козголсо...алдыма ыйлап келип, бутума жыгылат бул наамард!

-Бул сөзүң туура, бирок азыр баландын кылмыштарын басты-басты кылыш үчүн, күнү-түнү жүгүрүп жүрсө керек «агайныбыз»?

Алгыр, Расул жаман бир сөз айткандай ага оңурайып карады:

-Жүгүрүп да көрсүн, кана! Жүгүргөндө кай жакка барат экен азыр? Жинди баласы совхозго келип, көз бөөмөчүлүк менен жүрсө! Преписка кылбадың деп, алал адамдарды иштен айдасын! Түпө-түзүк келинимди жолдон уруп, уулумду майып кылсын ал митайым болсо, наамард зурриядынын бул кылмыштарын жабык казаны жабылганча турушун каалап чуркап жүрсүн! Бүтүн эл-журттун инсабы, акыйкаты деп, бутуна турган ушул оттуу күндөрдө я?

Алгыр чоюндай тарамыш муштумун көтөрүп силкип, кимгедир бакырып, анан өзүнчө ойлорунан кайтып, сөзүн улады:

-Жок, бул иштин басты-басты болуп кетишин ойлоп кам чегип жаткан Шорахим жок, Расул! Мен корком.. Ал германың бутума жыгылып, Гоби чөлүн эстеп кечирим кылышынан коркомун! Эмнеге де?

-Эмнеге? –деди Расул күлүмсүрөп.

-Эмнеге, билбедим, эмне балээ болгон мага? Ал даюсь (тилдөө маанисиндеги сөз) жаштык күндөрүбүздү эстеп, Хинган тоолорунан сөз ачса болду, мен... катын кишиден бешбетер көңүлүм бошоп, эрип кетемин, Расул!

Расул жакын досунун дилинен чыгып жаткан сөздөрүнө үн чыгарбай гана кулак салып олтурду,

өмүрүндө биринчи мертебе бул пак, март, жөнөкөй адам менен дос болуш бактына туш болгондугуна ичинен шүкүр келтирди. Бир гана аны бир нерсе кайра-кайра кыйнай берчү: Шорахим менен ушунча дос болуп, канча жолу анын балдардай жөнөкөй сөздөрү, канча жолу колунан ысык даам ичип, Ыраазы болуптур го, өзү бир мертебе анын бешенесин жылытып мейман кылбаптыр. Эңсеген тилектин кечи жок, албетте, бул ишти эми кылса да кеч эмес, бирок... шордуу Айсулуу жок эми!

Бушайман аралаш бул тынчтык бербеген ойлор Расулга шаарга кайткандан кийин да тынчтык бербеди. Ушул себептен кыштактан кайткан күнү Иван Харитоновичке телефон да кылбады, ал эмес андан мурун кайтып келген кызы Нигора менен дагы ачылып сүйлөшпөдү. Ал кечиндеси бөлмөсүнө камалып алып, кыштакта жүргөндө келген каттарды көздөн кечирип чыкты.

Эрте менен аны Манзурахан ойготту. Расул бет маңдайында турган катынын тааныбай калды. Бир аз сүзүлгөн көздөрүндө кандайдыр сырдуу кубаныч, толосунан келген томолук жүзүндө турган кубаныч:

–Ээ, жа-а, көңүлдөр көтөрүлүптүр го, каным? –деп сурады Расул. Себебин билсек болобу?

–Себеби...арзанда шакиртиңиз баш ийип келиптир! Расулдун ичи чырак жангандай жаркырап кетти.

–Эмне, бир аз бөлөк-бечкек көтөрүп келиптирби? Көңүлүң абдан көтөрүңкү го?

–Эх, бөлөк-бечкекти билеби ушул жетимчеңиз? – деди Манзурахан оозун чүрмүйтүп.

–Болбосо эмнеге оозуң кулагында?

–Көп менде эмес, кызыңызда. Кызыңызга айраңмын, кожоюн?

–Кызыма эмне болуптур?

Манзурахан каштарын керип, диванга олтурду.

–Телевизордо акындар айткандай. Азыркы жаштарга эч бир түшүнүп болбойт. Мындан алты ай мурун эри менен ажырашамын деп, капыстан чаң чыгарып келген кызыңыз... эми эринин мойнуна асылып, кубанганынан ыйлап тосуп алды я?

Расул кыт-кыт каткырып күлдү:

–Эмне! Нааразысыңбы ушуга?

–Неге нааразы болот экенмин? Таң калып... Азыркы жаштарга айраңмын деп жатамын да!

–Же өзүң эч качан жаш болбогонсуңбу? –Биз жаштыгыбызда... –Ооба, жаштыгында өздөрүңөн акылдуу, өздөрүңөн адептүү кыз болбогон! Коюңуз ушул сөздөрдү, азизим! Өз жаштыгын мактап, азыркы жаштарга күнөө кое бериш -карылыктын биринчи белгилери, жаным!

Расул кандайдыр мээримин төгүлүп, аялыңын желкесинен кучактап:

–Андан көрө чай-пайыңды кара! Башыбыз бир кошулуп калыптыр! Биз да адамдарга окшоп бир жыргап чай ичелик, азизим!

–Чыга бериңиз, бардыгы даяр!

Чынында, Манзура айткандай бар: мейманканада кош кубаныч өкүм сүрүүдө: мурункусунан да карайып, эти үстүнө жабышып калган Бекзад үстүнө уулу менен кызын мингизип, «төө» болуп, жерде өрмөлөп жүрөт, уулу колундагы жип менен аны аеосуз сабадап, «чөк-чөк» айтып, ошондо Бекзад «бух-бух» тап лөкүлдөп, балдарына кошулуп Нигора да катып-катып күлүп, бардык жер аңтар-төңтөр, тос-тополоң, бирок эч ким муну сезбейт, бөлмөнү бийик каткырык ээлеп алган болчу.

Уул небереси астанадагы чоң атасын көрүп, кубанычтуу бакырды:

–Келиңиз, чоң ата! Сиз да миниңиз төөмө! Жыргайсыз! Расул күлкүдөн өзүн тыя албады.

–Төөң абдан арык экен, мени көтөрө албайт го, балам!

–Көтөрөт, чоң ата, көтөрөт! Көтөрбөсө, жип менен урабыз! Мына мындай кылып сабалайбыз! –небереси ушундай деп, дагы атасын аеосуз сабай берди.

Нигора кубангандан жадырап жанган көздөрү менен атасына карап, анан:

–Мындайда төөңдү өлтүрүп коесуң го! –деп күлдү да, уулу менен кызын шарт көтөрүп, бөлмөдөн чыгып кетти. Бекзад ордуна туруп, бешенесиндеги мелтүр-мелтүр терлерин сүртүп, кандайдыр күнөөлүдөй жылмайды.

–Буларды абдан сагынып калыпмын, ата!

–Кайрыят, деди Расул. –Мен перзенттериңизди биротоло эсиңизден өчүрүп салгансызбы, деп ойлопмун. Кош, кана дасторконго олтуруңуз. Иштер эмне болду? Комиссия бардыбы?

Бекзаддын жаактары ичине батып кеткен карасүр жүзү ого бетер карайып, жерге карап кыңылдады:

–Комиссия барабы, жокпу, мен үчүн эми эч бир мааниси жок, ата! -Эмнеге?

–Себеби... Бекзад кайын атасына бир оңурайып карады да, дагы көзүн алып качты: –Ошол күнү чыгармам жөнүндө айткан сөздөрүңүз чынбы, же ушунчалык көңүл үчүн мактадыңызбы?

–Жок, астейдил айттым, балам.

–Астейдил айткан болсоңуз... эмне көреги бар, комиссия кабыл алабы, же жокпу -бары бир эмеспи эми?

Расул күйөө баласына: «Бир нерсе болгонбу буга, же бүргөгө ачуусу келип көрпөгө от коймокчубу?» –деген мааниде сындап тигилип карады.

Жок, Бекзад бүргөгө ачуусу келген адамга окшобойт, баягы калыбында күлүмсүрөп пиялага кант салып, аралаштырып жаткан болчу.

Расул колдорун жазып, азил аралаштырып күлдү.

–Мындай көңүлүң чөгүшкө эч бир далил жок сизде, балам!

–Эмнеге көңүлүмдү чөктүрөт экенмин,
тескерисинче...

–Айтчы?

–Кеп мында... –Бекзад музыканттардын бармактарындай узун, ничке, күчтүү бармактары менен бөшөнөсүн сүртүп, бир саам үн катпады. Кеп мында, соңку учурларда мөн чыгарма жөнүндө, аны жаратыш жөнүндө көп ойлодум, ата! Биз турмушта жашаган улуу таланттар, алар жараткан өлбөс чыгармалар туурасында көп сүйлөйбүз го, бирок алардын инсандык касиеттери жөнүндө аз ойлойбуз!

Мен алардын турмуш шарттарын үйрөнө-үйрөнө ушул чечимге келдим, алар бизден бир гана чыгармачыл касиеттеринин кудуретин билип гана калбай, инсан катары да бийик тургандар. Алар өнөр жолунда өздөрүн арнай алышкандар. Өнөр алдында турмуш машакаттары аларга чымын чаккандай да таасир кылбаган! Жыргап-жыргаштар ойлоруна да кирбеген! Бекзаддын азгын, карамтыр жүзү алоолоп, бир жарым ак аралай баштаган калың чачтарын арстандын жалындай үрпөйтүрүп ордуна туруп кетти. –Биз болсо, мөн биринчиден өзүмдү назарга алып жатам, эмне болот? Биротоло майдаланышып кеттик! Чыгармабызды түгөтпөстөн туруп, ала турган калем акыбызды эсептеп го! кагабыз, ашна-агайындарды ишке салабыз, ортосар чыгармаларыбызга чоң кечелерди өткөрөбүз! Даңк артынан кууп, өз чыгармабызга өзүбүз сыйлыктарды уюштурабыз! Халтура...

Бекзад бут учунда кирген Нигораны көрүп, бир сөзүнөн адашып, дагы өзүн оңдоп алып, күтүлбөгөн бир азап, арман менен улады: –Халтура, бардык сөз чыгармада го, ата! Эгер чыгармачыл адам жакшы чыгарманы жараткандыгына ишенген болсо ошонун өзү жетишпест эмеспи? Жараткан чыгармасы ошол саам кабыл болобу, жокпу, тан алабы, алынбайбы, даңк келтиребери,

келтирбейби –чыныгы талантка эмне зарылдыгы бар мунун?

Нигора четирээктеги диванда ээгин колдоруна коюп, ээгине тек гана үн катпай тигилип олтурат, анын көздөрүнүн катына жука жашымтыл боек сүртүлгөн кой көздөрүндө мээрим аралаш билинбеген бир таарыныч байкалып турду.

Расул Нурдинов, ээгин сылаганча, пияладагы чайына тигилип калды.

–Бардыгына караганда го сөзүңүз туура, уулум... Бирок мен бир нерсеге түшүнбөдүм: сиз... тигил «мамакүлдүрөктөр» менен күрөшүштү каалабагандыгыңызданбы, же чын дилден жараткан чыгармаңыздын чыныгы чыгарма экендигине ынангандыгыңыздан айтып жатасызбы?

–Баары бир эмеспи, ата!

–Эмнеге баары бир болот экен?

–Себеби... менде азыр Мардон Закиров жана агайным Шерзад Камиллов менен даңк талашыш ниетим жок десем, түшкүлүккө дейсиз, жараткан чыгармама ишенемин десем, менменсинүү да эби менен да деп жөнөкөйлүккө чакырасыз. Кала берсе...

Нигора бир нерсе деймин деп урунду, эринин «кала берсе» деп канаты күлүмсүрөгөнүн көрүп, жаш баладай колдору менен оозун басты.

–Калаберсе: –деди Бекзад, дагы калаты күлүмсүрөп, соңку учурларда, айрыкча, бул жерге келип, балдарымды көргөнүмдөн кийин бир нерсеге ишендим, ата: тагдыр мага Нигорадай... эмне дейин, баасы жок өмүр жолдошумду берсе...

–Рахмат –деди Нигора дуу кызарып.

–Баш үстүнө, ушундай ширин-шекер перзенттериме төө болуп, аларды кубандырыш бакты бар экен бул бакыт алдында эмне керек мага бул ташпиш маселелер. Даңк-

байлык артынан жүгүрүп жүрүш өзү эмнеге керек, мага, ата? Расул жаш баладай муңайым күлдү.

–Кеп даңк-байлык артынан чабыш эмес! Ар бир инсан ез кадыр-баркын абайлап, аны бапестеп да алышы керек экен, чыгармасы үчүн күрөшүү да таланттын бир белгиси эмеспи?

Бекзад өзүнө жат жасалма келбетте болбостон башын бийик көтөрүп:

–Эгер –деди кандайдыр бийик үндө. Эгер мен бул көз буюмчуларга каршы күрөшө турган болсом,.. болгону бир гана курал менен күрөшөмүн.

–Ал эмне экен? –деди Расул Нурдинов.

–Болгону жакшы чыгарма менен. Сөзгө Нигора аралашты.

–Бул туура, бирок жакшы чыгарманы ортосар таланттардан коргой алыш да керек го, акыры!

–Жакшы чыгарма өзүн-өзү коргой алат! Болду, мен эми Кошон мамлекетин пайда кылыш ниетимден кайттым, Нигора!

Нигора жаш кыздай кызарып күлдү.

–Ыктыярыңыз! Бирок мен пайда кыламын! Ошондо... чоң ийгиликтер, тапкан байлыктарды көргөндө... бул сөздөрүңүздөн бушайман болосуз!

–Болуптур, бала-чака кимдин карамагында болот, - деди Расул Нурдинов жарымы азил, жарымы чын таризде.

–Мен өзүмдүн карамагыма аламын бул ташпишти! - деди Бекзад.

–Кушон мамлекетин пайда кылыш бактысын бул кишиге багыштаймын!

–Анда менин эч кандай кошумчам жок! Бул жагынан эрди-катын өзүңөр чече бергиле! –Расул Нурдинов сөзүн бүтпөгөн да болчу, Манзурахан кирип, кандайдыр сырдуу ыма менен аны тышкарыга чакырды.

Расул сыртка чыгып, катынынын кайгылуу жүзүнө тигилип:

–Эй, тынчтыкпы, азизим?

Манзурахан эрине жооп бериш ордуна колуна килейген көк конверт карматты. Кат Музаффардан эле, Ким берди муну? Тааныбадым. Бир адам! Музаффар акенин шоферумун, деди.

–Өзү ушул жердеби?

–Жок, катты колума карматып, жоо куугандай машинасына олтуруп жөнөп кетти. Расул Нурдинов «кызык болду го» деген мааниде желкесин кысып, кабинетине кирди, конвертке басылган калың желимди көчүрүп, тамгалары кандайдыр ийри-буйру, акылы бузулган, титиреген колдо жазылган катты окууга киришти.

«Досум, Расул!

Бул катты алганыңда мен биротоло башка жайларда боломун. Издеп жүрбө. Пайдасы жок.

Баягы күнү мен акмак, мастык жана бой көтөрмөлүктөн, сени катуу ирээнжитипмин. Эми кечирим сурап олтурган убак эмес. Кечээ уулумду алып кетишти. Бүгүн –эртөң мага да кезек келет. Тагдыр шамшары мойнумда турган ушул саатта сага бир өтүнүч менен кат жазууга айласыз болдум. Мен наадан, баягында сен айткандай кийинки он-он беш жылда, байлык топтоо дартына биротоло берилип, чоң эле байлык топтогон элем. Жарым миллионго жакын бул байлыкты (мончок, накта алтын буюмдар) мен, мээсиз эшек, уулума билдирбей анын гаражынын алдына көмгөн болчумун. (Эшек болбосом ушул ишти кылат бөлөм, акыры бул иш өз зурядымдын мойнуна сыйрытмак болуп түшүшү мүмкүн го?). Сенден сураныч, ушуну, бул кепти куралдаш комбатыбыз Белобородовго жеткирсең. Полот сандыкты казып алып, ичиндеги алтын буюмдарды мамлекетке тапшырсаңар. Бул ишти өзүм кылсам да болот эле. Бирок,

биринчиден, бул байлыктан өз ыктыярым менен тапшыргандыгымды кала бәрсе эски комбат менен Алгыр үчөөңөр билип койгула дедим. Экинчиден, ошондо үч нерсени билбеген уулумдун күнөөсү (менин эмес, жок, жалгыз перзентимдин) айыбы бир аз жеңилдешээр деген үмүттө жазып жатам муну! Жок, мен өзүмдү актабаймын. Бирок бир нерсеге ынан Расул: мен адамдык касиетимден качан айрылып, качан башы бекик көчөгө кирип, калдым, муну өзүм дагы билбеймин, ойлосом, оюмдун түбүнө жетпеймин. Чамасы, баардыгынан напси балээси себеп. Жүрөгүм тарс жарылып: «Эй адамдар, напсиңерди тыйгыла, мындан жаман дарт жок дүнүйөдө» деп «Чөлкурулуштун» үстүнө чыгып кыйкыргым келет. Бирок шайтанга баш ийбей, жүзү кара болгон бир селсаяк, куу баш, кайсы жүз, выждан менен кыйкырамын, деп оозумдагы сөзүмү ичиме жутамын. Айла канча? Кылмышкыдырмыш экөн, кайтар дүнүйө экөн -бардыгы кайтты! Кыйын болгондо Сахибага кыйын болду. Бирге өткөргөн балалык жылдарыбыздын урматы, кээ-кээде анын алынан кабар алып тургула.

Дагы айтамын: мени жоктоп жүрбөгүлө. Мен бир ишке бел байладым. Же наамым чыгат, же мындан бешбөтөр талкаланамын. Ылаажым жок! Эки от арасында калган адам, башка чара таппадым.

Азыр таза эмес, жулгуч, митайым, бирок бир учурлар силердей алал болгон («силердей алал болгон» деген сөздөр өчүрүлгөн эле), бактысы жок агайның («агайның» сөзү да өчүрүлүптүр)

«Музаффар».

Расул Нурдинов кудум кат эмес, чок кармагандай, колдору дир-дир титиреп, турган жайында таштай катты.

Ушул учурда коңшу бөлмөдөн шаарлар аралык телефондун кандайдыр көңүлдү чочуткан узак үнү шыңгырады. Эшикте өңү купкуу болгон Манзура көрүндү.

–Кыштактан телефон чалып жатышат. Шорахим акемдин келинимин дейт. Сүйлөймүн дейт, сүйлөй албайт. Кан-кан ыйлайт.

Расулдун жүрөгү аркасына тартып кетти. «Кантип эле Шорахим?.. Ар араң туруп телефон турган бөлмөгө кирди.

–Угуп жатам! Трубкадан аял кишинин:

–Агай–деген үнү угулуп, кайра эле ыйга айланды.

–Ыйлабаңыз, жан кызым. Биринчи айтыңызчы, эмне болду?

Агай, мен –Шорахим акенин келиндери Мехринисамын... Шоокасым акемдерди... акемдерди камап коюшту...

–Неге авария үчүнбү?

–Жок, пахта үчүн... доомат агай, чылк доомат! Өздөрү кылган кылмыштарын эриме теңкеп жатышат! Атамдар эмне кылышты билбей айраң, агай!.. Мехринсанын буулган ыйы дагы ачык бакырууга айланды.

Расул телефон жанындагы эски диванга шылк этип отурду.

ЖЫЙЫРМА БЕШИНЧИ БАП

Музаффар агайнысына катты Клара Жамаловнаны үйүндө бир олтурушта жазамын, тез эле жөнөтөмүн деп ойлогон болчу. Бирок бир эмес, он мертебе жазып, он мертебе жыртып таштады, ошондо да, көңүлүнө толбоду. Акырында акыркы нускасын түгөтүп, конвертке салып жатканда бөлмөгө кудагыйы Клара Жамаловна кирип келди.

Адаттагысындай жарашыктуу кийинип, үстүнө төө жүнүнөн токулган бувак гүлдүү жемпирин жамынып алган Клара Жамаловна Фармановдун бир түнгө түнөп кетишин

суранып, ушундай өтүндү, ушундай жалынып жалбарды Музаффар акыры эмне дешин билбей, көңгиреп калды.

Столдо адамдын жанынан башка бардык нерсе бал; ашканадан тамакты ичүүгө ушунчалык кызыктырган куурдак, куурулган пияз, ачуу калемпирдин жыты гүп-гүп уруп турат, эшикте болсо боелгон көздөрүн наздана, анан таарыныч аралаш күнөөлөгөндөй сүзүп Клара Жамаловнанын өзү турат, анын көрүнүшүнөн мурдагысынан он эсе назик, себинген атыр жыты аңкып, Музаффарды олтурушка көндүрдү.

Кана эми ошол өткөн эски күндөрү болсо да, Музаффар он гүлүнөн бир гүлү ачылбаган бул жаш, ширин гана, келишкөн жувандын сөөктөрүн кычыратып кучактаса, али эркек затынын эрини тийбеген аппак жамалы, илек-илектин мойнундай узун, назик моюндары, гүл жалбырагындай кып-кызыл эриндеринен тиштеп-тиштеп, тоюп-тоюп өпсө!..

Бирок азыр ушул тапта Музаффардын көңүлүнө көңүл ачуу мындай турсун, ал эмес кыл батпай турган бир убакта бул жерде калыш! Жок, ушул учурда Музаффарга Кларанын наздуу караштары түгүл, энеси өлпөгөн сулуунун кылыктары болсо да анын эркин кайтарууга күчү жетпейт болчу!..

Кечиресиз Кларахан, башка күн! Музаффар Клара Жамаловнанын кооз, кымбат баалу шакек жана башка жасалгаланган назик колдорун кармап, кайра–кайра өптү, өөп, капыстан өпкөсү толуп, тамагы так буулуп, эшик тарапка шашылды. Бирок, Клара Жамаловна күтүлбөгөн бир ыкчамдык менен аппак мамык колдорун Музаффардын мойнуна таштады да, гүлдөй назик, кызгылтым жүзүн анын пальтосуна ышкап, өкүрүп жиберди.

–Сиз мен шордуудан бир нерсени жашырып жатасыз, Музаффар аке! Эмне болду сизге? Айтыңыз эмне болду?

–Мага караңыз, жаным. Мен азыр сиздин жаныңызда калганымдан калбаганым миң ирет жакшы. Иши кылып мына бул ... –Музаффар «кош болуңуз» дегиси келип, араң өзүн тыйды. –Мына бул тагынгандарыңызды бир жайга жашырып, жөнөкөй жүрүңүз, ушул күндөрдө!

–Айтыңыз акыры, эмне болду? –ачуу бакырды Клара Жамаловна. –Мындай эмес элеңиз го, Музаффар аке!

Музаффар анын аппак мамык колдорун мойнунан араң чыгарып, гүлдөй назик ооздорунан бир өптү, соң дагы бир пияла коньяк ичип, бир бурда нан чайнаганча тышкарыга чыкты.

Али бир убакыт болсо керек (Музаффар саатына караса, саат отуз минути кем он экен). Көчөлөр жарык, эл толо, адам көп экен. Али кыштан кабар жок, күн жылуу, адамдар, айрыкча жаштар костюм жана жемперлерде. Колдорундагы кичинекей магнитофондордон кулактын кужурун ала турган кандайдыр жагымсыз, дараң-дуруң музыка жаңырат, каердендир оркестр дүңгүрөйт...

Өтүп, өткөн дүйнөдө бардыгы бактыяр, келгин куштай эркин, жалгыз ал, Музаффар ушунчалык бактысыз, кара мүртөз жана аеосуз абалга түшүп калса? Неге жалгыз Музаффар болот экен, уулучу? Көрүшкөндөрүндө сыймыктанып, арка эшиктерден гүрүлдөп жүргөн сүйкүмдүү зурядычы?

–Ал каерде экен ушул танда? Эмнелерди ойлоп жатты экен? Тар түрмө аякта турсун, аалам –дүйнөгө батпай кырылдап жүргөн, жигитсиңби жигит, шордуунун абалы -маанайы не болду экен, жүрөгү чок, темир керебетте өмүрүндө боштукка батпаган арыстандай ал жак бул жакка уруп жатат болду бекен өзүн?!

Музаффар жүрөгү пак этип жарылчудай болуп, арка орундука узунунан керилип жатты.

Ал уулу Фатихтин камалганы туурасындагы шум кабарды ушул бүгүн эртелеп, ишке барганда укту, аны да кимден укту дебейсизби –өзүнүн секретарынан, ошол

ушул үстү-башын ар күнү үч мертебе өзгөртүргөн, таанымал балет театрынын эң жаш балеринасына окшоп кете турган эң сүйкүмдүүсүнөн укту.

Кийинки убактарда көңүлсүз окуялар, айрыкча, агайнысы Расул мөнөн болгон аеосуз айтышуудан кийин Музаффар ичпесе туралбай турган болуп калган. Кече «Чөлкурулуш башчысы мөнөн пахта заводунун директору колго алыныптыр» деген шум кабар таркаган соң, башкармада иштеген адамдардан үч-төрт киши өздөрүнчө олтуруш кылышты. Алар жүрөккө алоо салуучу азыркы машакат окуяларды тилге албашка канчалык аракеттенишпесин, ат айланып казыгын табат дегендей, сөз айланып дагы ошо муздак, түрү суук, миш-миштерге барып такала бөрчү, такала бөрчү. Бул кайгыны баса турган бир гана нерсе –жогорку градуштуу коньяк болуп калды.

Ушул сөбөп Музаффар кечиндеси үйүнө барбай, «Чөлкурулуш» мейманканасында жатып, эртөлөп саунага түшүп, араң өзүнө келди. Бирок жүрөгү тынч эмес, көңүлү бороон, жер титирөөнү билип калган жаныбардай безилдеп бытырап турду.

Ушундай болсо да Музаффар «Чөлкурулуш» имаратына адаттагысынан да дадил, салмактуу кадам таштап кирип келди.

Жер алдында жылан кыймылдаса биле турган чал эшикти ачып, ар жолкудай ийилип салам берди.

–Музаффар, бардык жаңылыктарды бүргөгө тузак кое турган ушул кары түлкүдөн укчу. Бирок бүгүн анын көздөрү алаңдап-жалаңдап турганын көрүп, жаман сөз таап койгонун сээди да, жанынан үн катпай өтүп кетти. Бирок өз кабылканасына кирип, сүйүктүү катчысын көрүп, жүрөгү аркасына тартып кетти.

Күнүгө алтын тиштерин жаркыратып, аны күлкү мөнөн каршы тосуп алчу катчысы... ыйлай берип, каш-кабагы домбура болуп шишип кеткен, жүзүнө сүртүлгөн

жука боектор артыла берип, жаш бала боегон сүрөткө окшоп калыптыр, Музаффар али эшикти жаап үлгүргөн да эмес эле, катчысы анын көкүрөгүнө жыгылды...

–Фатих, –деди ал ыйлагандыгынан буулуп, –Фатих акемдер... Музаффар тырнактарына чейин зыркырап;

–Эмне болуптур Фатихке? –деди араң.

–Камап... камап коюшуптур акемдерди... Музаффар чоң катуу кабатыр тос-тополоңдордо да дайыма өзүнө келип, бардык күчүн жана эркин топтой алчу.

Бул жолу да өзүн баса алды, бүтүн дүнүйөсү муздап кетсе да:

Камалса... бирөөнүн арызданганы менен камалгандыр...–деди күтүлбөгөн бир сабырдуулук менен. –Бул кандай көрүнүш. Күзгүнү алып тез тартипке келтириң өзүңүздү! Адамдар көрсө, эмне дешет? Эй, айтмакчы, коммутатордогу кыздарга айтыңыз: облмилицияга улап беришсин телефонумду! Тезирээк!

Музаффар өзүнүн бөлмөсүнө кирип, үстүндөгү кайыш пальтосун чечип, башындагы кара кундуз төлпегин кошуп бир чекеге ыргытып жиберди, соң колдорун аркасына алып, чоң кабинетин айланып басты. Биринчи ал согушка даярданган таанымал боксердой көкүрөгүн көрүп, алдыга кадамдады, бирок аста-секин борбордо башчысы колго алынгандыгы жөнүндө кабар эсине түшүп, жүрөгү бир жызылдап алды, кийин өзүнүн кылмыштары, айрыкча уулунун гаражы алдына көмүлгөн болот сандык көз алдына келип, бүткөн денеси муздак терге түштү.

«Азыр тигил авария үчүн тергеп жатышты бекен, же үйдү да тинтүү кылышты бекен? Э, кудайым, иши кылып өзүң сактай гөр...»

Сандыкты эстөши менен соңку бир ай ичинде уулуна пахта заводдон көминде үч жүз тонна пахта сатып алып бергени эсине келип, деми ичине түшүп кетти. Музаффар бул ишти жаман ниетте эмес, уулумдун келечегине жол ачылсын, өнүп-өссүн деп кылды!.. Бирок... пахта

заводунун директорунун колго алынганы чын болсо... анын жакшы ниетте кылган бул иши уулунун мойнуна сыйрытмак болуп түшпөсө экен эх аттиң!

Музаффардын мээсинде толкун болуп ойногон алоолонгон ойлорду телефон үнү бузду.

Капырай! Телефон да ушундай түрү суук шыңгырайбы?

–Угуп жатам!

–Музаффар Фарманович! –деди коммутатордогу тааныш кыз. –Облустун милиция башчысын сураган экенсиз.

–Ооба, кызым, ылаажы болсо тезирээк улап берсеңиз.

–Ал киши... –кыз чайналды. Музаффар турган жайында серейип калды.

Ал киши жайларында жок имиш же... замдарын улап берейинби? –Жо-жок, кызым. Азыр, токтоо.. ОблМАИ... Кыз кандайдыр эндиреди:

–Билбедим, –деди –Эгер жаңылышпасам, ал киши жумушунан алынган имиш го! Дагын билбедим, эгер улап бер десеңиз...

–Жо-жок, рахмат, кызым, рахмат...

Азыр гана күрөшкө шай турган адам, мушташууда муш жеген боксердой, турган жайында диванга «шылк» этип жыгылды.

Жок, жаш бала эмес Музаффар. Ал акыйкат үчүн чоң күрөш башталгандыгын, мөнмин дедеген не-не адамдар чоң посттордон учуп кетип жатканын баягы күнү аны кор кылган Расулсуз да билчү. Бирок «Чөлкурулуш» деген сөздүн өзү ага ар кандай тоскоолду жок кылууга кадыры бар чөп, отуз жылда азыркы убакта кылынган иштер болсо ар кандай майда-чүйдө, бир калкан болуп туюлчу. Чын, мындан бир ай мурда борборго чакырылган «Чөлкурулуш» башчысы иштен алынгандан кийин, көптөрүнүн көңүлдөрүнө курт түшүп калды. Бирок

Музаффар ким болуптур, бул жердеги бардык иштерге жооп бергидей? Нары барса, арзыбаган бир УРС башчысы экен! Болгону... Кийинки убактарда кичине оолугуп кетип, кичине байлыкка көңүл койгону болбосо...

Айрыкча... анабул ишти: отуз жыл жыйнаган кадыр-урматтары, алтын буюмдары уулунун гаражынын алдына көмгөнү!... Мээси жок эшек! Эшек болбосоң ушул ишти кылат белең! Пахтаны? Заводдон алып берген үч жүз тонна пахта эмнеге керек эле ага? Ансыз да планы толуп калган эле го, уулунун! Иши кылып төргөө башталып, завод директорунун жаагы ачылып кетпесе эле болду! Төргөө жиптин учун таап алса, бирин-бири сүйрөп чыга берет, бул ак эмес иштерди... Ооба, айтмакчы, ал жакта Полот папка да бар. Ишти баштаган ошол. Пулду да ошол түлкү алып барып берген. Бирок, ага ишенсе болот! Тили бекем анын!.. Тили бекем имиш! Азыр бир тууган акеңе да ишенип болбойт, Полот папкеге ишенсе болот имиш! Жок, уулун өз жайына таштап коюп болбойт! Кайрат бериш керек ага, кайрат! Облустан пайда чыкпайт чамасы, андан жогорку жайларга, министрликтерде олтурган досторго баш ийип барыш керек. Бир жакта., ана бул дөңгөч бар, бир жакта соода министри! Отуз жыл УРС казанын кайнатып, чөмүчтөп май ичкөндө бир өзү ичпеген Музаффар! Бир күнүмө жарап калар деп, ичкөн-жөгени, тапкан-тутканы табышкан жакын достору бар! Эч болбоду дегенде, ушулар кайрылып калар, жанына ара кирер, акыры? Эч нерсени көрбөгөн болуп, терс карап алышпас табакташтары!..

Музаффар ушуну ойлоп, ордуна атылып турду. Ал баягы биринчи муштан эсине келген, көңүлүндө дагы күрөшкө даяр эле!..

Ал салмак менен жүрүп барып, кайыш пальтосун кийди, башына кундуз телпегин коңдуруп, эми эшик тарапка жөнөмөкчү болуп турган эле, телефондордун бирөө катуу шыңгырады.

Музаффар телефонго жакындашууга жүрөгү батынбай тышкарыга жөнөдү, бирок ушул телефондун трубкасын албаска мүмкүн болбогондой, жүзүн тартипке келтирген катчысы кирип келип, трубканы алышка аргасыз кылды.

Трубкада кандайдыр бийик, буулган үн угулду.

–Бул ким? –Фарманов сизсизби?

Музаффар эми гана тааныды: «Чөлкурулуш» башчысынын биринчи орун басары!

–Ооба, мөн!

–Сизге телефон кылышпадыбы? –Биринчи орун басардын буулган үнү шыбыраш даражасына түштү, Музаффардын тизелери калтырап кетти.

–Каерден телефон кылышат?

–Каерден болот эле? Ошол... кадырданыңыз Белобородов башкара турган идарадан. Чамасы, сизге да... келишет. Ал жактан эсен-аман кайтып келеминби, жокпу, өзүм дагы билбеймин! Сиз дагы этегиңизди жыйыштырыңыз! Кантсе да сактаганды сактайт, дешет. Кайыр, досум!..

Музаффар дагы деле «түүт-түүт» деген трубканы кармаганча акылы башынан, турган жайында мык болуп катып калды. Соң, биринчи орун басардын «сактаганды сактайт дешет» деген сөздөрү эсине түшүп, анан өзүнө келди. Ал шордуу «эсиң барда этегиңди жап» демекчидир да!.. Акыйкаттан, убакыт барда ал жак, бул жакты жыйыштырып, тезирээк табакташ досторго бул сөздөрдү жеткирүү керек, эгер бир жаман иш болсо алдын алыш керек го акыры!

Музаффар эшикти бекитип, алпаң-талпаң жүрүп барып, сейфти ачты. Анда пачкасы бузулбаган «көк кагаздан» төртөө бар болчу, аларды алып папкасына таштады, долкументтерин тыткалап, бир нече керектүүсүн тапты, чөнтөгүнө тыкты (аларды жерде жагып күлүн көккө учурду!). Акырында сейф аркасындагы

кичинекей түйүнчөнү ачты. Ал жерде бир калта кымбат кымбат баалуу буюмдар менен кичинекей пистолет сакталуучу. Аларды да папкасына жайлады, эшикти акырын ачып, кабылканага чыкты.

–Мен совхоздорго кеттим, азизим.

–Сурагандарга эмне деймин? –сүйүктүү катчысы, анын «абалына кирген» чачы, сууланган кирпичтеринде өтө тунук тамчылары мөлтүрөдү.

–Сурашса... көчкурун кайтат дейсиз! –Музаффар кандайдыр ички туйгуга моюн сунуп, катчысынын бешенесинен өптү да, тышкарыга чыкты, чыгып, аркасынан катчысынын: «Акежаным-ов!» –деп акырын кынкыстаганын укту...

...Мына, эми ал баягы «Жаннат» ал «Шаркыратмаларда» апталап ойноп-күлгөн табакташ достору жана сүйөнгөн тоолоруна барып, кайтып келе жатат!

Бирок,... я, кудайым! Же китеп жазамын деп үч жыл аны саан уй кылып саап ичкен, «бала шылтоо, көрүшкөнүбүз канимет» китеп шылтоо жумалап, «Саунадан» чыкпай, пивокордук кылган адабиятчы же чөлдөн министирликке ишке өткөрөмүн деп убадалар берген жана бул убадалар үчүн торломо коондой тарам-тарам башына кыры бузулбаган чуст топусун, үстүнө кымбат тондор кийип кеткен анабул Дөңгөч, же башка ишенген тоолору... Кана эми, бирөөсү бурулуп карашсачы? Бирөө жарымы жадакалса, гарип башын ийип баргап Музаффардан: неге мынча абалың жаман деп сурашса капа? Сураш ал жакта турсун, аны көргөндө жан алгычты көргөндөй, далдоо-далдоого тартышат өздөрүн! Жума сайын камап «Чөлкурулуштан», туурараагы «Баягы жаннат» менен «Шаркыратма» алдындагы мрамыр чоң имараттан чыкпай турган адабиятчы болсо короодогу эшигин ачканы бара жаткан аялына: «Ана бул митайым Фарманов болсо...мени жок де!» –деп сайрады,

сайраганда бул сөздөрдү Музаффар угуп тургандан кабары жок, өзүн ичкөригө урду!..

Бар болгону бир адам, ал да болсо, былтыр уулун үйлөндүргөндө Музаффар ага беш миң сомдук чет элдик гарнитур бөлөк кылган агайнысы, ал мөнөн чоң жайда көрүшүшкө коркту. Бирок корккону да курусун, эң жаман, эң шум кабарды ошол айткан болчу. Ага биринчи...

–Башчыңар менен араларыңар жакшыбы? –деди ал, шаар чекесиндеги көл боюнда жалгыз айланып жүрсө да тегерегине шөктүү улам-улам карап.

–Кайсы УРСтун башчысы өз жетекчиси менен жаман болот? –деди Фарманов, агайнысынын «көк мээлигинен ирээнжип».

–Болбосо тезинен, ушул бүгүндөн баштап аракетинди кыла бер, ал адам колго түшкөнүн билесиң!

–Билемин, –деди Музаффар көңүлү куруп, арык боюна олтуруп калган эле, агайнысын жылкип берди.

–Билсең... неге мынча сууга түшкөн бөлкө нандай калдың! Шартка багынбай аракетинди кыл!... Кагаз-пагаздарың болсо жак! Артыкча... –«пул» тили барбай чайналды. –Артыкча нерселериң болсо –бардыгын жок кыл! Калганы... тагдырыңдан көрөсүң. Мөн бир нерсе дей албаймын, агайны! –кадырданы ушундай деп, алыска калтырып келген машинасы тарапка жөнөдү...

Шаарга жардам издеп барганда Музаффар менен көрүшүшкө батынган бирден бир агайнысы ушул болсо... ал да ушул көңүл чөгөргөн сөздү айтып, аны кан кылды.

«Башчыларың менен араларың жакшыбы» имиш! Жакшы да сөзбү? «Э -аралардан нелер өтпөгөн, нелер көчпөгөн? Бирде, «Баягы жаннат» да, бирде «Шаркыратманын» эң кымбат бөлмөлөрүндө кандай кечелерди өткөрүшкөн алар?.. Мейли, эми бул кептерден пайда жок. Пулдарды өрттөштөн да, нерселерди жашырыштан да пайда жок! Аңкоо, досунун берген кеңештеринин тескерисин кылыш керек!

Жакшы да, Клара Жамаловна бар экен, бир саам болсо да дем алып алды. Музаффар кудагыы менен кайырлашып, (көңүлүндө болсо коштошту) папкесиндеги кыры бузулбаган көк кагаздардан бирөөсүн бергиси келди, бирок бир пикир аны кармап калды: дагы да болсо бейпайда досторундан көрө ушул пул жакшы! Дагы да жанына дем бериши мүмкүн бул пулдар!

Музаффардын ойлорун шофердун:

–Идарага келдик, кожоюн! Эмне кылайын? –деген суроосу болду.

–Айдай бер! –деди Музаффар. –Токтобой айдай бер!

–Кай жакка?

–Айдай бер өзүм айтамын, –деди Музаффар жана шофердун айраң болуп, кайрылып караганын көрүп, кошумча кылды. –Иш бар, «Шаркыратмага» чыгамын, айдай бер, агайны!..

Музаффар терезе айнегин түшүрүп, көкүрөгүн муздак шамалга тосту. Жаңы чыккан ай горизонт карамтыр чокулар үстүндө кудум чаркталган ороктун өзүндөй калтылдап турду, кудум жаздагыдай булутсуз тунук асман жылдыздарга толуп кеткен, сол колдо көп алыс эмес жерде аэродром чырактары элес-элес жаркырап турат. Алдыда, чоң жолдун он жагында, эмнедир чоң мүрзө сыяктуу карайып турат. Эстелик! Расулдун күйоо баласы Бекзад Нусратов тургузган эстелик!

–Токто, үка!

«Катуу келе жаткан «Волга» тормузунун күчүнөн катуу жер сызып эстеликтен беш он кадам өтүп токтоду.

Музаффар эшикти шарактатып ачып, жерге түштү.

–Ташкенттеги Расул деген досумдун үйүн билесиң – а?

–Кайсы Расул? Ана бул кем сөз профессорбу?

–Ошо! Мына бул катты эртелеп ошого жеткиресиң!

–Сиз-чи?

–Мени менен ишиң болбосун! Бул жагы жакын, өзүм жөө кетемин. Катты тапшыр да эртелеп идарага келе бер. Болуптур, үкөжан!

–Ал: «Кылган кызматтарың үчүн ырахмат, менден өткөн болсо кечир, үка!» дегиси келип, толкунданганын билдирип коюштан чочуду.

Ал машинасы алыстап кеткенче аркасынан карап турду, соң эстелик тепкичтеринин текчелерин бир топ басып, көтөрүлдү.

Монументке жабылган брезентти бирөө ачууга урунганбы, же шамал жайынан козгогонбу, иши кылып ал бир тарапка сүрүлүп, эстелик ачылып калыптыр. Жайнаган жылдыз айлуу кечеде монументке түшүрүлгөн элестерде кандайдыр жүрөктү «тыз» эттирүүчү бир сыйкыр күч бар. Мына ортодо ок жеп жыгылып жаткан жоокер, мына, аны кармап калыш үмүтүндө уулу тарапка бүт күч кубаты менен талпынган балазар эне, анын тегерегинде болсо бири тизе бүгүп, бири колун сунуп азап чегип жаткан жаш жувандар, эже-сиңдилер!..

Кызык, Музаффар бул жолдон ушунча жүрүп, бир дагы бул эстеликке тигилип карабаган экен! Акыры, ок жеп кулап жаткам мына бул жоокер өмүр бою урматталган атасынын өзү го? Ага талпынган эне –өз апасы, жер өөп арман кылган жаш жувандар болсо жаштыгында көргөн, кара кат алганда жүздөрүн аймап, чачтарын жулуп, азап чеккөн тааныш кыз-келиндер го.. Булар го жаш келиндер экен. Музаффардын өзү согуштун экинчи жылы атасынан кара кат келгенде апасынын тизелерин кучактап, бакырыкты салып ал азап чекпеди беле? Маркум баласын сооротом деп, бирок жоошутуш ордуна ага кошулуп канча ирет көккө наалыбады беле?

Э, бевапа дүйнө! Ап да, Музаффар да, жаштыгында мына ушул ок жеп жыгылып жаткан жигиттей таза, алал, эрки начар болсо дагы көңүлү ачык бир өспүрүм эмес беле? Айсулууга ашык болуп, ага билдирбей ырлар жазып

жүрчү, Алгырдан да жөнөкөй бир жигит эмес беле ал ошол учурларда? Качан жаңылышты? Качан бул адал эмес башы бекик жолго түшүп калды? Мындан көрө Хинган тоолорунда жашырынып жаткан самурайлар пыстырмасынан атылып чыгып, өрт ичинде аларды окко тутканда... Онго жакын жоокерлерди кыйраткан бир ок эмнеге ага тийбеди? Эмнеге анын көкүрөгүн тешип өтүп, мына ушул батыр жоокердей жыгытпады! Ошондо анын урматы азыркы урматынан миң мөртөбө жакшы болбос беле? Жада калса аты кыштактагы согушта курман болгон март майдандагылар катарынан жай албайт беле? Алардын наамдарынын жанында анын наамы да турбай) беле? Перзенттери болбосо, жада калса жээндери окуп, тагабыз согушта, самурайларга аеосуз согуштарда баатырларча курман болгон, деп сыймыктанып жүрүшпөйт беле? Эми анын наамы напси балээсине жолугуп, Гоби чөлдөрүнөн аны көтөрүп алып өткөн өз досуна кыянат кылган жүзү каранын наамы каерге жазылат?.. Наамынды булгай турган кагаздарга өрт жак имиш! Уурулук пулдарын жана жыйган алтын буюмдарынды жок кыл имиш! Жок, Музаффар бул иштин биротоло тескерисин кылат! Ооба, күнөө кылган болсо бир өзү кылыптырбы ал? Аны жолдон ургандар, жолдон адашкандарды да жолдон азгыр! аңдар бар! Чөлдөгү курулуштарды көрүп, «Баракелде, азаматтар!» –деп желкелерин каккандар, асыл берсенер болду, ал жагына көңүлдөрүңөр ток болсун, аркаларында биздей сөйөнчүктөрүңөр турушат, эч нерседен тартынбай атты камчылай бергиле, деп таптагандар бар эле. Кана, азыр алар?

Жок, эми болсо эмне кылышты өзү билет, Музаффар! Ал ушундай бир оюн көрсөтөт, же наамы чыгат, же чаңы! Бир гана.. жалгыз уулу, сүйүктүү зурятынын алы эмне кечет? Бир гана ушул бир ой көңүлүн бузуп, жүрөгүн мыжыгып жатат анын. Бирок жүрөгү кыжыл

болгондо колунан эмне келет? Арманын кимге айтат? Мейли эр жигиттин башына нелер келип, эмнелер кетпейт. Ал да башына түшкөнүн көрөөр!

Апа! Өмүрүнүн башталышын жакшы баштап, бүтүшүн жаман бүтүргөн нашуд перзентиңизди кечириңиз! Айла канча? Берген сүтүңүздү актай албадым, апа! Бирок... жада калса мына азыр, алдыңызга тизе чөгүп келген ниетимди аягына жеткирейин, ушуга кайрат бериңиз, апа! Билемин, сиз энесиз, ал эмес мөңдөй жүзү кара, күнөөкөр уулуңузду да кечириңиз, мөн бактысы жок болсо, сизге «кош болуңуз» дан айта турган башка сөзүм жок, бирок оор бир максатка бел байладым! Буга али эрк керек! Мага кичине кайрат бериңиз, апа, кайрат бериңиз!»

ЖЫЙЫРМА АЛТЫНЧЫ БАП

Расул Нурдинов Белобородовдун кабылына барып, деги эле жаман түш көрүшүнө көңүлүнөн жок кыла албаган адамдай, кайра Мехринсанын ыйлап айткан сөздөрү эсине түшүп, жүрөгү зыркырап ооруп, кайра Музаффар Фармановдун жазган катын ойлоп, көңгиреп калды. Чынында, кыштактагы тополоңдон кийин ал Музаффардан ар нерсени күтсө да, бул күтүлбөгөн катты күтпөгөн эле. Чамасы бул капа болгон уулунун камалышына гана эмес, дагы кандайдыр катуу кабатыр себеп болгон, балким ал каңшар бир жамандыктын шамалдын сезген. Бирок андай десек, кечээ күнү кыштакта көрүшкөн Музаффар көрүнүшүнөн башка адам эле го. Анын кайсы кебетесинде асмандан келип сүйлөгөн сөздөрүндө бул каттын мааниси быякта турсун, ал алсыз шапатасы да сезилбейт эле! Же Музаффардын ошондогу тоодой зардалары, тоготпогон мамилеси капаска түшкөн жардар бөрүнүн акыркы аракети болгонун Расул ачуу үстүндө муну байкабагандыр!

Ким билсин, балким Расул ошондо Музаффар менен өчөгүшпөй, анын оор абалына түшүнүшкө урунуп, өзүн азмаз ылдыйраак кармаганда, балким ал да адамга окшоп жарылат беле, дарт болгон дүйнөсүн ачып баарлашат беле?

Расул кайра ушундай ойлорго барып, кайра бул пикирлерин жок кылып:

«Жок Расул! –дейт өзүн –өзү. –Сен азыр өз выжданың эмес, бардык интеллигенттерге жуккан начар боор ачыган ооруга моюн сунуп сүйлөп жатасың. Бул сөздөрдү! Калкыңдын жарым миллион сомдук байлыгы оморуп, Алгырдай алал адамдарды кор кылып жүргөн бул карезгөйлөргө боор ооруп ойлонушуңдун өзү күнөө болот, азизим!»

Болуптур, Музаффарды кылганы урат, кылмыш кыдырмыш дегендей, кылмышка жараша жазасын алат. Бирок Шокасым... Же ал да?.. –Расул бул пикирге барышы менен Мөхринисанын; «Доомат, агай, доомат!» – деп ыйлап айткан сөздөрү кулактарынын алдында кайра жаңырды, ого бетер гаңиди. –Демек, дагы ошол Музаффардын иши бул! Оңойлук менен жан беришпейт булар. Бирок мындай десе... бул кат! Таң калыштуу: «Бул катты алгандан кийин мени издеп жүрбө! Таба албайсың!» дегени эмне дегени эмне дегени? «Бир ишке кол байладым, же наамым чыгат, же мындан беш беттер жок боломун» дегеничи? Жаныма каст кыламын, дегениби бул, же тийиштүү идарларерга өз ыктыярым менен баш ийип барамын дегениби?..

Ушул керектүү ойлор мененби же «Элдик контрол комитети» деген сөздөрдүн өктөм руху себебиненби, Расул дилиндеги кыйнагандарды эч баса албады. Ал көп дарактуу көчөнүн ушундай жүзүнө жайлашкан аппак муза имаратка жакындашып, эшик алдында турган онго жакын ак, көк, кара, көгүш «Волгалар» жанынан өтүп жатканда Мардон Закировду көрдү. Закиров да аны көрүп, басып

барып токтоду, соң башындагы күл түстүү шляпасын көтөрүп, тармал чачтуу кумдай башын урмат менен ийди:

–Рахмат устат! Башка кеңешмеге жазганыңызда, урматыңызды кылып, унчуккан эмес элек, бул мекемеге да жазыпсыз. –Капыстан анын үнү бийик чыгып, ооздору аянычтуу титиреди: –Эмне да дейбиз? Дагы жазыңыз, дагы башыбызга кир суу төгө бериңиз! Досуңуз келиптир бардыгынын үстүнө чыгып тебе бериңиз, устат, бардыгынын жүзүнө кара боёк чаптай бериңиз!

Закиров ушундай деди да, Расул эсине келип, жооп бергенче, шашып-бушуп машинасына олтуруп, анын жанынан шуулдап өтүп кетти. Ал өтүп бара жатканда, Расулдун дале ооздору титиреп, «култ» этип жутунганын көрүп, бир саам маң болуп калды: таң калыштуу! Буга эмне болгон? Эч качан, эч качан, эч кимге баш ийбеген, өзүн чыгармачыл тармактын пири, пайгамбардын бири деп жүргөн бул адам эмне үчүн бул начар абалга түшүп калды? Же сыртынан корккондой, анын үстүнөн томолок кат уюштуруп жүргөн бекен?

Расул Нурдинов көкүрөгүнүн катуу сайышканын сезип, тепкич алдында өзүнчө токтоду, соң, аны күтүп олтурган Иван Харитонович эсине түшүп; «Бар бол, сендей акыйкат үчүн күрөшчүгө!» деп ичинде бир күлүп коюп, мрамыр тепкичтерден акырын көтөрүлө баштады.

Жакшы дагы Иван Харитовичтин кабинетти биринчи кабатта жайлашкан.

Кабылканада адам көп эле, бирок чамасы Белебородов секратарь кызын дайындап койгон болсо керек, Расул өзүн тааныштырышы менен бат эле ичкериге кирип кетти. Көп өтпөй кабинеттен бир адам чыкты. Кийин секратарь кыз көрүндү. Ал кабылканада нөөбөт күтүп олтургандардан үзүр сурап, Расулга бурулду:

–Мархамат. Сиз кирет экенсиз, жолдош Нурдинов.

Иван Харитонович «Т» тамгасына окшош узун жалтырак столдун азыр столдорго кездеме жабыш мода

эмес! –түрүндө жапжашыл терезе парда жабылган айнек алдында туруптур. Анын үстүндө жап-жаңы ак көйнөк жана кызыл жолдуу кара костюм, бутунда бешенеси бийик кара туфли, мойнунда гүлдүү келишкен галстук, актары сезилбеген калың күрөң чачтары үрпөйгөн, ошон үчүнбү, башкабы, ал баягы күнү ооруканада оор абалда жаткан кичине, жүдөгөн карыя эмес. Зуваласы бышык, шамдагай бир спортсменди элестетет, бир гана көгүлтүр көздөрү дагы ошо күндөгүдөй азгын көрүнөт.

–Кел, Расул, –Иван Харитонович узун как сөөк колун узатып көрүштү да, кайыш жастык коюлган диванга олтуруп, жанына жай көрсөттү.

–Олтур. Кош? Иштер кандай?

–Өзүңүз түзүксүзбү? Көрүнүшүңүз жакшы, Иван Харитонович! Белобородовдун жаактары ичине батып кеткен солгун жүзүнө билинер-билинбес

кызыл жүгүрдү.

–Ооба, өзбектер айткандай, сырты жалтырак, ичи калтырактардан болуп калдык. Курук кайрат эмне-эмне кыласың, Расул? Андан көрө ал жактагы сөздөрдөн сүйлө! Шакекти кайтарып бердиңерби?

–Кайтарып бердим.

–Эмне дейт?

Расул үндөбөй жөн чөнтөгүнөн Музаффардын төрт бүктөлгөн катын алып, ага узатты.

–Өзбекче окуй аларсыз, эгер окуй албасаңыз... Иван Харитонович ага да жооп бербей алтын саптуу көз айнегин тагып, катты ачты.

Расул андан көзүн албай, көпкө узатып олтурду.

Иван Харитонович катты окуп бүтүп, башын көтөргөнчө узак ойлорго чөмүлдү. Анын жаагы алдына тартып чыккан аппак жүзү мумдай ачууланып, бешенесиндеги тырыштары көбөйдү.

–Качан алдың бул катты?

–Ушул бүгүн эртең менен, Иван Харитонович!

–Өзү алып келдиби, же...

–Шоферинен берип жибериптир.

Белобородов лам-лам дебей, телефон трубкасын алып, кай жергедир телефон кылды. Музаффарды сурады. Сурашы менен өңү купкуу агарып: «Жок, эй, кандайча?» -деп жыйынтыктады, титиреген колдорун креслонун жандарына тиреп, ордуна турду.

Расул да өзүнчө ыргып турду.

–Эмне кеп, Иван Харитонович? Тынчтыкпы?

–Айтсам ишенбейсиң. Акылга сыйбай турган иш кылыптыр, ал көк мээ! «Чөлкурулуш» башчысынын самолетуна минип, качып жаткан учурда колго түшүп, өзүн-өзү атып коюптур!

Расул турган жайында «шылк» этип креслого олтурду, олтуруп мындан бир ай мурун «Чөлкурулуш» самолетунда учкандары, учуучулар кабинасына кирип кеткен Музаффар ал жерден оозу кулагына жетип «Самолет ролун азыр өзүм башкардым!» -деп мактанганы лап этип эсине түштү.

–Я кудайым! –деп жиберди, чын эле ушул сез чын болсо, Иван Харитонович?

–Чын экендигине катынан да билсе болот го?

–Туура, бирок... балким бир кыштакта бирге өсүп, бирге чоңойгонуубуз үчүндүр, бооруң ачыйт экен кишинин.

Белобородов чорт бурулуп карады. Анын нурсуз болгон көздөрү кысылып, мумдай саргыч жүзү көөп кетти.

–Бооруң ачыса...илгери каерде элең? Бул адам, өзү бул ишке баргандай, таякты жоготуп, башы бекилген көчөгө кирип калганда неге колунан кармап, туура жолго чыгарып койбодуңар?

Расул анын капыстан жаркылдап кеткен оттуу көздөрүнөн көзүн алып качты.

–Бул кебиңиз туура, Иван Харитонович. Бирок...

–Эмне бирок? –деди Белобородов, ачуулу жүзү кайта күчөлүп. –Же кыл өтпөс кадырданың калкынын

жарым миллион сомун оморуп, кай жаккадыр качмакчы болсо, выжданы жок перзенти болсо... Алгырдай көңүлү таза мээнеткеч адамдарды бутуна төпсөп, кордоп жүрсө, сөн менен мен бул каракчыларга боорукердик көрсөтүп, чоңураак кылмыштарга жол ачып береликпи?

Расул кайратынан жакасын кармап:

–Сиз... Алгырга кылган адилетсиздиктерин кимден уктуңуз? -деп жиберди. Белобородовдун жука ооздорунда тарынычтуу кубанычтын белгилери пайда болду.

–Ушуну да билбесем, биз эмне кылып олтурабыз бул идарада?

–Иван Харитонович алы куругандай, өзүн терезе жанындагы кайыш диванга таштады да, көздөрүн жумду. Ал ушул турушунда бир тутам гана болуп, начар, чарчаган көрүнүштө узак олтурду, соң кудум кыялында ким менендир сүйлөшкөндөй, акырын, токтоп-токтоп сөзүн баштады: -Албетте, мен сенин жүрөгүңдөгү ачынышка түшүнүп турам. Сөн аны менен бирге өскөнсүң, бирге согушта болгонсуң! Бардыгын билемин. Акыры ал бир учурларда колумда жоокер болуп кызмат кылган, менин да жаным ачийт! Бирок...–Иван Харитонович башын сөрөк-сөрөк кыймылдатып, катуу «уф» деди. –Бирок айла канча? Азыр Музаффар Фармандай алал эмес, ак эмес, адамдарга боору оруш –бул инсан адилет үчүн жергебизде башталган үлкөн күрөшкө каршы барыш менен бирдей болот эле!., же туура эмеспи?

Расулдун капыстан алы куруп, маңдайындагы креслого олтурууга аргасыз болду.

-Туура, Иван Харитонович. Бирок...

–Жок, –деди Белобородов күтүлбөгөн бир күч менен. –Акыры өзүң ойлоп көр, Расул! Соңку он-он беш жылдагы өмүрүңдө эмне кылды бул Фармановдор? Жарым миллион сомдук бул алтын буюмдарды бул Түлөк! Шордуу пахтакердин маңдай тери менен тапкан пулунун эсебине артырган байлык эмеспи бул байлык?

–Туура.

–Туура дейсиң да, бирок боорукердик кыласың!.. Кылган уурулуктары, жыйнаган байлыктарын да мындай коюп туралык! -деди Белобородов каны качып, –Бардык ишинде волонтаристик жол тутуп жерге, топуракка, табиятка келтирген залалдарчы? Аткарылган иштерди аткарылды деп, мамлекеттин миллион-миллион сом акчаларын көккө күлдөй сапыргандарычы?... дагын эмне максатта де? Бир гана максатта–жогорку сыйлыктарга жетүү жок жерден даңк -байлык арттырыш ниетинде кылышкан бул иштерди! Бардык балээни жасап коюп, мекемеге кыянат кылып качмакчы болгонун айтпайсыңбы, анын?

Эски комбаттын ачуулуу жүзү алоолоп, колдору дир дир титрегенин көргөн Расул, шашып-бушуп ага графинден суу куюп берди.

–Мен бардык сөзүңүзгө кошуламын, Иван Харитонович. Бир гана.

–Эмне, бир гана? –деди Белобородов, урушчаак короздой кекиртегин созуп.

–Элибиз наамына, эмне десем болот. Бир аз уят... •

–Эмне, эмне? –деди Белобородов анын сөзүн бөлүп. –кандай уят жөнүндө сүйлөйсүң? Эл-журтка эмне тиешеси бар Фармановдой выжданы тамагына урган чүпүрөк баштардын? Чоң илимпоз адам... каяктагы былжырбайлардын сөзүн сүйлөйсүң!

–Расул эмне кылаарын билбей, бирдемелер деп күлдүрөдү.

–Уят имиш! –ачуулуу күлдү, Белобородов. Эгер кааласаң, бүтүн өмүрү ушул жер, ушул өлкөдө өткөн жөнөкөй бир орус атуулу катарында айтып коеюн сага: Мен өзбек дыйканы алдында ар дайым баш ийип келгенмин. Дагы деле баш ийемин! Себеби билемин: пахтакер мээнетинен оор эмгек жок дүйнөдө! Ушундай экен, өмүрү талаада кетмен чаап өтүп жаткан калктын,

көңүлү ак, дили таза эмгек акылынын тиешеси жок бул иштерге. Алар жооп бербейт инсап акыйкатын унуткан бул жөгөндир үчүн!

–Расул негедир, а балким Белобородовдун сөздөрү анын ойлогон ойлоруна дал келген үчүн капыстан тамагы так буулуп:

–Рахмат сизге, Иван Харитонович! –деп жибергенин өзү да билбей калды. Белобородов ага жалт этип карап, кабагын бүркөп:

–Албетте, –деди, –тазаланыш үчүн башталган бул күрөш оңой болбойт... Фармановго окшогондор карап жатышпайт.

Расулдун эсине дагы Мехринсанын коңгуроо чалганы эсине түштү, кудум жаш баладай толкундап антигип-антигип анын сөздөрүн сүйлөп берди. Белобородов кабагын бүркөп:

Кайсы Шорахим? –деп сурады. –Менин батальонумда кызмат кылган ана бул... Нооча шок жигитпи?

–Ооба, эсиңизден чыкпаптыр! Кудум ошол! Уулу да атасына окшогон абдан март, ачык жигит, Иван Харитонович! Мен аялынын сөздөрүнө ишенемин, чылк дооматка калган, шордуу...

–Хм-м... –Белобородов Расулдун көздөрүнөн үмүт учкундарын сизди окшойт: -болуптур! –деди ишеничтүү добушта. –Доомат болсо, акыйкат кылууга жардам беребиз. Бирге барып келербиз, балким. Бирок-бирок... акыйкаттан, дооматтан да кайтпайт булар! Оңойлук менен багынышпайт булар. Али кеп кармашка туура келет, Расул! -Капыстан Белобородовдун жүздөрүнө дагы ошол тааныш тарынычтуу кубаныч жүгүрдү: –Мына өзүңдүн үстүңдөн да бир десте томолок кат түштү!.. Расулдун көз алдына лап этип ылдыйда көргөн Мардон Закиров келди. Көңүлүндө: «ошол улуу таланттын иши!» деген сөз чагылгандай жанып өттү. Бирок анда... эгер томолок катты

ал жазган болсо, неге бая өксүп сүйлөдү? Неге ыйлап жиберчүүдөй болуп, «култ» этип жутунду? Расул муну сүйлөп берген эле, Белобородов:

–Ушуга да акылың жетпедиби, жолдош профессор?–деп күлдү. –кооптулуктун алдын алыш үчүн келгенде, ал түлкү, көп мында, сенин жогорку мекемеге жазган катың айланып –айланып, акрында жыйынтыктоого бизге келет!

–Э, ушундайбы? –деп жиберди Расул. Белобородов алсыз көкүрөгүн акырын сылап жай туруп жайнап олтурду.

Бирок туурасын айтсам, сага айраңмын, Расул!

–Неге Иван Харитонович?

Эмнеге десең.... чыгармачыл тармакта ушундай алал эмес адамдар баш тыгып алышкан экен, ушундай жулуп алып калгандар көп экен баягы күнү барганымда мага бир ооз бир нерсе дебедиң?

Расул кыжаалат болуп, бешенесин кашыды.

–Мен барган күнү сиз... бул сөздөрдү уга турган абалда эмес экенсиз да, Иван Харитонович!

–Таң калыштуу! Мындан чыкты... Менден биротоло үмүттү үзүп, кол шилтеп койгон экенсиң да, Расул?

–Жок-жок...

–Мейли, көп анда эмес, –деди Белобородов бат калыбына келип, –Бул маселеде биз да бул тармакта болуп жаткан кыңыр иштерден алыс калып кетип, колхоз-совхоздордун миллион-миллион кирешелерин кай жактагы өзүмчүлдөр, халтуршиктөр тамагына уруп кеткендери азбы, көппү кабардар эмес элек бирок сенин катын маселеге эң чоң аныктоо киргизди, рахмат азизим! Бирок... -Белобородов бир ууртам суу ичип, «пык» этип бир күлүп койду. -Катың да келди, артынан үстүндөн жазылган тоголок каттар да жамгырдай жаап кетти! –Иван Харитонович, дагы оозунда ошол шок кубаныч, өзүнчө күлүмсүрөп олтурду. –биз ойлоп-ойлоп ушундай чечимге келдик, Расул. Элдик контроль комитети бул маселе

боюнча чоң комиссия түзөт. Комиссияга... өзүң раис болосуң, Расул!

Нурдинов сүйүнгөндөн өзүн кармай албады.

–Менин үстүмөн түшкөн тоголок каттарчы? Алар эмне болот.

–Көнүлүң жай болсун, алар да текшерилет!

–Мындан чыкты, мөн дагы чыныгы таланттарды бир жаңсыл кыламын да, бул оолуккандардын сурагына жооп берем!

–Ооба, чамасы ушундай болот!

–Иван Харитонович! –ордуна туруп кеткен Расул алы куруп кайра кайыш креслого олтурду. –Мени ушул иштен бошотуңуз, сураныч!

Белобородов жалт этип карады. Анын ачуусу жүзүндө кандайдыр аеосуз, кескин бир көрүнүш болду:

–Неге? Же томолок каттарда жазылган сөздөрдөн корко турган жайың барбы? Белобородовдун зардасы катуу тийип, бир сайып түштү.

–Кеп менин коркуш-корпостугумда эмес, Иван Харитонович,

–Эмнеде болбосо?

–Акыры бул ак эмес, бул ыплас тоголок каттар, бирөөлөрдүн таза эмес колдору менен уюштурулган, бул жазгычтарга чек коюлдубу, жокпу? Качанга чейин созула берет бул дооматтар?

–Качан сен менен биз бул иштердин түбүнө жетмейинче, сарегин сарекке, пучугун пучукка чыгарбаганыбызча!

Расул Нурдиновдун ичиндегиси тышына чыгып:

–Акыры... өз тармагымда акыйкат кыламын деп жүргөндөрдүн бирөөсү мөн шордуу болсом... кандай кылып сарегин сарекке, пучугун пучукка чыгарамын? Качан, өзүм бул топтолгон жалганчылардын алдында жооп беремин. Инсанга, алал адамдарга ишөне турган күн келеби, же...

Белобородов Расулдун желкелерине колун коюп көзүнө суроолуу тигилип:

–Мен сага айраңмын, Расул! –деп күлдү.

–Неге?

–Эмнеге... сенин үстүңдөн жазылган ушунча кол коюлган жана кол коюлбаган каттарга карабастан, сени республика деңгээлиндеги комиссияга раис кылышыбыздын өзү сага билдирилген ишенич эмеспи, азизим?

Расул «уф» деди башын кашып.

–Ишенген болсо, ишенгендир, бирок...

–Бирогуна өтпө! Эгер мага ишенсең, мени урмат кылсаң, ал жагына өтпөй, биздин чечимибизге ыраазы боло бер, Расул.

Расул эски комбатынын капаланган, чарчаган көздөрүнө туруштук бере албай, жерге карады.

Мейли! Мен го, ыраазы болоюн. Бирок сиз да бир нерсени билип коюңуз, Иван Харитонович! Кош?

Эгер мен.. сиз айткан комиссияга раис болсом... сизди үстүңүздөн да тоголок кат жазышат!

–Ал жагын мен эч билбегендей! Белобородов капыстан каткырып күлдү, соң:

–Качан көрөбүз? –деп сурады. Нурдинов ага суроо иретинде карады:

–Эмнени?

–Күйө балаң жараткан монуметти!..

Расул бирден көңүлү суу ичкендей жайдары тартып:

–Сиз качан десеңиз –ошондо! –деди.

–Болбосом, эртең, –бүрсүгүндөн кабар беремин, бул абасы жок кабинеттен чыгып, чөлдөрдү айланып бир жыргап келелик! –Белобородов ушундай деп колун узатты: –Болуптур, көрүшкөнчө, Расул!

ЖЫЙЫРМА ЖЕТИНЧИ БАП

Бүгүн Мардон Закировдун бийге түшүп ойносо боло турган кең, баасы жок өнөрканасы айкелчилер жана сүрөтчүнүн ишканасынан көрө, азиз достор жыргап көңүл ача турган мейман кананы элестет. Адатта устаканада бейтартип, башаламан болгон сүрөттөр, бүткөн жана бүтпөгөн айкел, айкелчилер, атайын келтирилген ылай, мрамыр, цемент жана боектор, ортодо турган бышык доска, чарчаганда эс ала турган атайын жасалган креслолор –баардык коңшу бөлмөлөргө көчүрүлгөн, жерге саргымтыл чет элдик жибек палас төшөлүп, ортого кошмо стол коюлган стол айланасында кымбат баалуу жумшак стулдар коюлган, терезелерге илинген сапсары көлишкен терезе пардалар болсо бул жарык мейманкананы кыш күнүн жумшак алтын нуруна бөлөгөн.

Жөнөкөй дасторкон: Чыны, ликаптарга тирелген чайнектөй-чайнектөй анарлар, алтындай жаркыраган нак, бий алма жана алардын үстүндөгү күсейин жана кара чарастар ушундай берилгендик менен жасатылган, эшиктен кирген кишиге капыстан өзүнчө бир натюрмортту эстетет.

Төрдөгү көгүмтүл кытай килеми төшөлгөн диванда образга кирген сүрөттүү жибек пижама кийген Калим Салимович жанындагы пияздын кабыгындай назик ликөпчелерден таш мисте алып чагып жатат.

Сол колдогу кандайдыр эч көрбөгөш кездеме менен капталган эшик ачылып эки колунда эки табак закуска көтөргөн Маргон Закиров көрүндү. Ал кадырлуу досу Халим Салимовичтен Таарктуу өйдөрөөк четтерине генералдын «сызыгындай» форманы эстетүүчү кызыл кездеме тигилген спорттук кийим кийген, кийгени чоң семиз мыкты адам, кудум күрөшкө шайланган самбочуга окшоп калган.

Мардон Закиров эшикте токтоп, нааразы үн менен күңүлдөдү:

–Эмне балээ, али да дарек жокпу кожоюндан? Халим Салимович «Мамакүлдүрөктүн» нааразы кылдыраган үнүнөн «пык» этип түштү да, тарашадай каткан узун боюн растады.

–Жок!

–Телефон-пелефон да кылбадыбы?

–Жок! –деди Халим ширин сөздөрү кандайдыр кабатыр менен мөлтүрөп. –чамасы бүгүн келбейт го, кебетеси «Шефибиз»!

–Себеп?!

–Себеби.. Шерзат Камилов сен менен мендей жөнөкөй, акмак адам эмес, агайны!... Мардон Закиров колдорундагы закуска толо табактарды столго тарактатып койду.

–Сөзүңө түшүнбөдүм, досум?

–Эмнесине түшүнбөйсүң, кымбатым? «Шеф» Азыр жеңиш байрагы кайсы тарапка карап кеткенди жакшы билип турат! Эгерде кокустан жеңиш байрагы биз тарапка өткөндө эле... мына азыр түрүндө олтурган болот эле! – Халим Салимович башын кыймылдатып, кызыкча кыйшайып койду.

Мардон Закиров «натюрморт» ортосундагы төрт кырдуу назик шишелердин бирин алып, пияланы толтуруп куйду да, бир көтөрүшүндө бошотуп, столго «так» эткирип койду, соң, эриндерин аео менен сылап:

–Кана келбей эле көрсүнчү? –деп дорулдады. - бардык балээни баштаган ошол! Атаңдашы Бекзад Нурматовго каршы биз момундарды кайраган ким? Мына ушул ичи кара... устасы фараң Шерзад Камилов! Кана эми өзүн паанекке алып көрсүнчү, үстүнөн ушундай бир томолок кат жазалы, чычкандын ийини миң теңге болсун! Фактылар катарлашып жатат!

Дөн соолугун дайыма кадырлап, өз сөзү менен айтканда «өткүр суюктуктардан» качып, бар болгону жумшак ичимдиктерди гана ичип, калган Халим Салимович пахта гүлдүү пиялага шербет куюп ууртап:

–Ушул томолук каттарга ишенбей калдым, кымбатым, –деди күрсүнүп. Же биз бул ишти кеч баштадык, же азыр бул ишке этибар болбой калды!..

–Жок! –деди Мардон Закиров ишенич менен –али убакыт бар...

—Убакыт бар болсо... акыбети гана? Томолонгонун да, томолонбогонун да жаздык! Кана ошонун бир натыйжасы? Жаза берип, жаза берип бир күн килейген балыктай кайырмакка илинип наамыбыз жаман атка конуп калбаса деп коркомун?

–Сол колун сообу иши кылып? Чындап туруп күлдү Мардон Закиров. –Сол колуң соо болсо... Миндей экспертизасы өтө бербесин! Жашоо күрөштөн турат деген акылдуулар Халим Салимович чотур коонго окшогон узун чачсыз башын салып, терең «уф» деди.

–Кана эми бул баш экөө болсо...

Э, ушу жүрөк менен али Расул Нурдиновду жыгытамын деп жүрөсүңбү? –деди Закиров зардасы кайнап. –же докторлук диссертацияны жактаганында эмнелер дегени эсиңден чыктыбы? Эгер ошо көрө албас жөнөкөй улуу окумуштуу болбогондо сен качан эле академик болуп кетет элең, кымбатым! Эсиңде болсун, бир гана өзүм көгөрөйүн дей турган бул жан алгыч профессор тирүү экен. Кеңүлүбүз агарбайт эч качан же туура эмеспи сөзүм?

–Туурасы го туура! Бирок өчөшүп алып, анабул комитетте агайнысынын баардыгын айтпайсыңбы?

–Анын агайнысы болсо, менин да агайным бар ошол комитетте!–деди Мардон Закиров бирден үнүн акырындатып шыбырады: -мүмкүнчүлүк болсо, бул ак

элэске кошуп ошол мансапкор агайнысын да жазабыз!
Сол колуң аман болсун иши кылып!

Халим Салимович эмнегедир сестенип, сол колун кармап –кармап көрдү да, негедир бошошуп диванга олтурду.

–Агайнысы да периште эместир акыры! Аны да назик жайынап кармап олтурган фактыларды кыдырабыз, Кыдырсак табылат! –Мардон Закиров кандайдыр жоошуп, дагы төрт кырдуу назик шишеге кол созду. Бирок ушул учурда эшик акырын угулуп-угулбай такылдап калды. Закиров колун кудум чаяндан тартып алгандай шишеден тартып алды:

–Мүмкүнбү? Эшик ачылып астанада Шерзат Камиров көрүндү.

Э-э... Азизим! -Закиров чындап жаркылдап жылмайып, мейманга мээримдүү тосуп ага шашылды. – бешимден бери жолдоруна тигиле берип көзүбүз тешилип кетти го, үкөжан! Кана, кана. Жогоруга өтүңүз!..

–Шерзат Камировдун үстүнө өзүнө жарашкан пагондуу жашыл плащ, башында суусар терисинен пилоткага окшотуп тигилген телпек, астанада кирсемби-кирбесемби дегендей кандайдыр экиленип токтоду. Мардон Закиров, кыска келишкен боюна тып жарашакан бир эпчилдик менен пылдырап барып анын плащына кол созду:

–Кана, кана, чечиниңиз Шерзад жан, кадамдарыбызга болуп олтурабыз, үка!.. Шерзат Камиров өзүнчө кимдир бирөөнү издегендей жасалгалуу өнөркананы бир

сыйра таза карап чыкты, бирок жайынан жылбады же суусар телпегин же плащын чечпеди. Муну көргөн Халим Салимов кандайдыр шектенип, досу Мардон Закировго карады, соң бирден үнү бийик чыгып:

–Сизге эмне болду, Шерзатжан? –деди өксүп, – акыры эмне болгондо да чечиниңиз...

–Жок, рахмат, –деди Шерзад муздак гана –мен бир жайга шашып турамын, үзүр. Мардон Закировдун жүзү бузулуп–мындан башка -дагы кандай жай? Акыры бир кече жатып бир чак-чакташыбыз, дидарлашабыз деп акылдашып сүйлөшкөн элек го үка жан!

–Бир жакта аш, бир жакта көбөп!.

Шерзад Камиллов эки колун көкүрөгүнө коюп, күнөлүүдөй ишаратта тазим кылды.

–Рахмат, рахмат. Аш болсо көп жегенбиз, көп мейман болгонбуз бул куттуу-үйдө... Мардон Закиров эми гана чоң акыйкаттын соройуп чыгып жатканын сезип жаткандай, өңү өчүп:

Болуптур, ашка табиттери жок экен, ишчи? –деп сурады.

–Иш эмне болот?

Шерзат Камиллов муңайым кой көздөрү жалооруп жалдырады:

Кандай иш?

Ие, мунусу кызык болду го? –Мардон Закиров өзүн кармай албай, агайнысы Халим Салимовичке карады, ал болсо: «Ооба бая эмне деген элем сага» деген мааниде терең башын кыймылдатты. –акыры...бүгүнкү жайылышыбыздын максаты -сизди, бизди көмсинткен, баардыгыбызды жерге уруп жаткан анабул... алдыңкы Расул Нурдиновду үстүнөн кеңешип, туруп келишкен бир кат жазыш керек эмес беле? Же эски устаты тарапка ооп кетмөкчисинби, азизим?!

Шерзат суусар телпегин башынан алып, кап-кара, сылык чачтарын сылаганча жер астынан бир Мардон Закировго, бир Халим Салимовичке тигилип карады, бүгүн эле бул эки досту өмүрүндө биринчи жолу көрүп жаткандай, тешип жиберчүүдөй кадалып карады, соң көздөрү дагы баягындай кайгылуу жоодурап:

–Кереги жок! –деди секин. –Жанга тийди! Закиров дагы деле бош келбей:

–Эмне жанга тийди? –деди.

–Эмне болот эле? Мына ушул каттар! Кол коюулар. Закиров өзүнчө жеңил тартып, сүйүнүп күлдү.

Э, ушуга да атасынын көрү, ушуга да кайгырасыңбы, Шерзаджан? Эгер сиз кол коюштан коркуп жаткан болсоңуз, баягында кол койбой жазабыз! Өзү сиз эмнеден чочуйсуз, азизим? Мына, досум Халим Салимовичтин сол колу менен томолук кат жазышка ушундай да уста болгон, миң экспертизага салса да да табыша алышпайт!.. Кана, Халим Салимович кагаз алып, өнөрүңүздү бир көрсөтөңүз, жан досум!

Халим Салимович эмнегедир кыжаалат болуп жетелдү, соң кандайдыр ирээнжип:

–Сиз да жа-а ашырып жибересиз да, Мардон Закирович.-деген эле, Шерзад:

–Чындыгында кереги жок! –деп аны кубаттады.

–Я, кудуретинден! –Мардон Закировдун ачуусу келип, кулачын көң жазды. –Бул жагы кызык болду го акаси?

–Эмнеси кызык? –деди Шерзад.

Ушунусу кызык го, эгер бул иштин алдын алып коюш керек устатынды бир жаңсыл кыла албасак, өзүбүз бир жаңсыл болобуз акыры! Балким сүйүктүү күйө баладан башканы бүт алдына төпсөп, жүргөн бул наамы улук, супурасы курук окумуштууңуз... Бешенебизге ылай чаптай турган бир папка документ топтогондон кабарың жокпу? Ким каерде, кандай эстелик курганы, канча пул оморгон бардыгынан кабардар бул наказ! Дагы ушул нерсе эсиңден чыкпасын, Шерзадбай! –деди Закиров, кекетип, – бул документтердин келишимдердин көпчүлүгүнө өзүң кол койгонсуң!

Халим Салимович «Аттиң, миң аттиң» деген мааниде баш иргеп:

–Ооба, маселенин эң кызык жагы да ушунда, Шерзаджан! деди уф деп –биз өзүбүздөн да мурун сизди,

сиздөй чоң жетекчинин келечегин ойлоп жатабыз, үка! Шерзад кымбат баалуу телпегин мыжыгып:

–Мейли, –деди дагы эле ошол көрүнүштө бир мүнөздө –эмне болсо болор!

Ал суусар телпегин бешенесине кондуруп, эшик тарапка баскан эле, Мардон Закиров семиз боюна туура келбеген бир эпчилдикте бир атташта анын жолун тосту:

–Акыры, эмне болду сизге? Неге капыстан мындай айнып калдыңыз? Эмнеси болсо да себебин айтып кетиңиз, азизим?

–Себеби, –Шерзад мык этпей, наз-неймат толо стол тарапка өтүп, төрт кырдуу назик шишеден бир пияла май куйду, бирок ичтен мурда дагы Мардон Закиров менен Халим Салимовичке бурулуп:

Себеби дейсиздерби? адеп сурады. –себеби ушул... Мен кече Бекзад Нурматов жараткан эстеликти барып көрдүм!

–Кош, кош! Көрсөңөр эмне болуптур? –деди Мардон Закиров жасалма күлүүмсүрөп.

–Мен, –деди Шерзад күтүлбөгөн бир ыза менен, – мен бул эстеликти көрүп ушуну түшүндүм, ушул мезгилге чейин жүргөн экенмин акмак болуп. Чыгарма ордунда пост артынан жүгүрүп, эң берешен жылдарымды бөкөргө өткөрүпмүн! –ал колундагы дир-дир титиреп жаткан пияланы оозуна алып барды, бирок ичүү ордуна, шарап толо кадакты бийик көтөрдү да, бар күчү менен жерге урду. Пияла талкан-талкан сынып, килемге төгүлгөн шарап Мардон Закировдун жүзүнө чачырады.

Мардон Закиров мурун жардам сурагандай көздөрү пырпырап Халим Салимовичке карады, соң эшик тарапка жөнөгөн Шерзаддын колуна тырмышты.

–Мени караңыз акаси!

–Карап болдум, азиз устат! –Шерзад колун анын колунан шарт этип тартып алды да, эшикти аягы менен тээп ачып, чыгып кетти.

Мардон Закиров бир саам тили келмеге келбей, элейип турду, соң өзүнөн беш бетер көңгиреп калган досуна бурулуп:

–Кош? Эмнеге мынча калтырап калдың? Же өзүң дагы жеңилдиңби? –деп сурады. Халим ширин жооп бериш ордуна башын алсыз кыймылдатып:

–Эй, аттиң! –деп уф деди. –Мурдагы жетекчини айтамын эч мезгилсиз ааламдан өттү да шордуу. Ал адам тирүү болгондочу, азыр Нурдиновго окшогон накастарды шакирт –пакирттери менен бир бурчка алып барып тыгып коет болчумун! Миң аттиң! Ааламдан көз жумганына бир жыл боло элек мындай болуп жатат, бул жагы эмне болот экен али?

Мардон Закиров капыстан көзүнө жаш алды. Анын көңүлүндө кокустан ар дайым кадырлуу, толкуткан бир көрүнүш жанданды. Ошондо ал биринчи жолу трибунага чыгып, өзгөчө нукта сүйлөгөн эле. Мына ушул Расул Нурдиновго каршы каратылган бул маркумга сары майдай жаккан болчу. Ушундай жаккан эле, мажлистен кийин ал Закировду алдына чакырып алып, узак баарлашкан, чыгармачыл эрежелерине кызыккан болчу. Ал учурда маркумдун чачына эми гана ак аралап, өтө жөнөкөй, кем сөз, ар дайым өзүн токтоо кармаган эстүү адам эле! Маркум Мардон Закировдун желкесине колун коюп, күлүмсүрөп сүйлөшкөн, болгону турмушту кара көз айнек аркылуу күзөтүп турмуштагы чоң ийгиликтерди көрбөөчү Расул Нурдиновго окшогондор жөнүндө сүйлөгөндө гана жүзүндөгү жумшак кубаныч тарап, кой көздөрү муздак жалтылдап кетчү.

Закировдун дилинде бир өмүргө соолубас из калтырган бул чыгармачылыкка таасир берген баарлашуудан кийин бир жума өтүп өтпөй ага «Республиканын маданият кызматына эмгек сиңирген ишмери» деген наам берүү туурасында буйрук чыккан болчу...

Закиров ой толкунунан араң кутулуп, башын бийик көтөрдү.

–Жок! –деди ал кимгедир сес көрсөтүп. –оңойлук менен жан бере турган акмак жок бул жерде! Кана, калеминди ал! Жазабыз. Күрөш курмансыз болбойт. Күрөшөбүз. Өткөн маркум кожоюндун рухун шат кылыш үчүн эч болбогондо күрөшөбүз өнөрүбүздүн тазалыгына кара так салып жаткан бул... жат көрүнүштөр менен!

Закировдун шыгы, чамасы Халим Шириндин жүрөгүн ысыта албады. Ал канаты кайрылган чоң тоо куштай жумук көздөрүн мөлтүрөтүп, муңайып олтурду.

ЖЫЙЫРМА СЕГИЗИНЧИ БАП

Туурасы, уулунун түрмөгө алынышы жети уктап түшүнө кирбеген Алгырдын тескерисинче, Шокасым ооруканадан айыгып чыккан күндөрү, Алгырдын назарында, дилинде өчүп кеткен шам кайта күйгөндөй, Айсулунун өлүмүнөн кийин көзүнө караңгы көрүнгөн дүнүйө кайта жанып жарышкандай туюлган эле.

Туура, үйүнө кайтып келгөндөн кийин гана апасынын өлүмүнө кабардар болгон Шокасым бир нече күнгө чейин өзүн коерго жай таба албай, куурулуп жүрдү.

Алгыр өз ичинен сезип, уулу да ага окшоп, күнү-түн, кышын жазын ишин ойлоп, апасына карай албагандыгынан, аны чоңц докторлорго көрсөтө албагандыгынан азап чекти. Ата-бала бир нече мерте кабырстанга чыгып, Айсулунун кабарына зыярат кылышты. Калган убактарда Шокасым көбүрөөк мейманканага кара парда тутуп, жерге узунунан жатып алып, же көзүнө гылт-гылт жаш, күнөөкөр гана баш ийип жүргөн катынына караса, же атасы менен чечилип сүйлөшсө кана. Ушундай күндүн бир нечеси өттү, кийин бул; эзген ойлор арылбастан туруп, башка бир

жамандыктын муздак шапатасы келе баштады. Бир күн кечкурун Алгырдын небереси бир кат көтөрүп келди. (Небересинин айтышынча кат коридордо жаткан имиш!) Кыңгыр –кыйшык ариптер менен жазылган бул катта мындайча айтылган сөздөр бар эле:

«Билип кой, Алгыр! Ушул бүгүн түндөсү уулуңду алып кетишет. Сен ага түшүндүрүп айт: өткөн күндөрдү козгоп жүрбөсүн. Тилин тыйып керөң болуп алсын. Эгер тилин тыйбаса–өзүнөн көрсүн. Акмак башыңа куюп ал: үйүңө өрт коебуз» Катка «Эски кадырданың» деп кол коюлган эле.

Алгыр коен жүрөктөрдөн болбосо да катты окуп көзү караңгылашып кетти. Шокасым болсо мурун каттагы сөздөрдү аңдай албады мыйыгынан күлүп кое калды, бирок кийин мындан бир -эки ай мурун Полот папка чөлгө бурмаланган ведомостту көтөрүп барганда болгон жаңжал эсине түшүп, жүзү түнөрдү.

Алгыр уулунун сөзүн угуп:

–Ошондой болсо ушул пысмык жазган бул ыплас катты! –деп ордунан тура баштаган болчу. Шокасым аны колунан кармап токтотту:

–Жок, Полоткожо, пысмыгы го пысмык, бирок чымчык пыр этсе, жүрөгү шыр эте турган коркок бир адам! -деди ал ойлуу добушта.

–Бул же Музаффар Фармановдун иши, же ана бул митайым уулунун! Пахтапуруштук кылгандар да ошолор. Полот папка болсо... Полот алардын колунда ушунча бир куурчак эле, болгону!

–Камакта жатат го, былык директор!

–Директор жатса, жакын достору бар. Чымын көрүп жатпаса керек акыры! Ортого оор жымжырттык өкүм сүрдү. Эң жаман ата-бала тоголок каттын маңызына чагып, али бир токтомог келбестен туруп андагы өтө аянычтуу, өтө опурталдуу окуя чынга айланды: формасыз эки адам кирип келди. Алар менен удама-удаа кимдендир

бул шум кабарды уккан Мөхринса чуркап келди. Ал бакырып, эринин мойнуна асылды. үйдө Айсулуунун өлгөндөгүсүнөн да бешбетер ызы-чуу, ый көтөрүлдү. Алгыр уулуна эргешмекчи эле, Мөхринса көнбөдү. «Жигулисине» олтуруп, артынан узатып өзү жөнөдү. Алгыр болсо таң атканча тикөнөктин үстүндө жаткандай оонап чыкты. Жок, ал дооматтын өмүрү кыска экендигине күмөн кылбайт, акыйкат жеңишине ишенет, бирок тынчтык бербеген бир ой, тизгинсиз бир аалам, «акыры неге адилетсиздик заман түгөп, тазаланыш доору башталганда дагы келип-келип анын мээнеткеч, эмгекчил уулу доомат балээсине кириптер болсо?» деген санаа мээсин чукуп чукуп алды.

Эртеси Алгыр, эки көзү жолдо, түшкө чейин сабыр кылды, кийин дагы жолго аттанды, бирок ушул учур почточу аял телеграмма алып келди. Телеграмма Шошкасымдан «Кабатыр болбогула. Текшерип жатат. Бардыгы жайына түшөт?» деп жазылыптыр. Алгыр телеграмманы бир нече мерте окугандан кийин гана уулун «текшерип жатат» дегени чынында сурак кылып жатышат дегени экендигин сизди, түнү менен уйку бербеген муздак увайма жүрөгүн дагы мыжыга баштады. Анын бир ою дагы жолго чыгууга чечим кылды, бирок бир аз өзүнчө ой жүгүртүп көргөн соң (барганда кимге учурайт, арызын кимге айтат –мурун муну чечип алыш керек!), келинин күтүшкө чечим кылды.

Бул арада кыштакта биринен –бири муздак, биринен-бири кайгылуу миш-миштер таркады. Ал эмес түндөсү Фатих Музаффаровдун үйүн милиция басып тинтүү кылган имиш, гаражынын алдынан бир сандык алтын буюм, кымбат баалуу таштар жана зеби-зыйнаттар чыккан имиш. Бирөөлөр бир сандык десе, бирөөлөр: «эки сандык», деп, ал эмес, «үч сандык алтын табышыптыр» дечүүлөр да бар болчу. Бул миш-миштер али басыла элек да болчу, кыштакта андан да кайгылуу андан да

коркунучтуу сөздөр таркалды: эй кимсин Музаффар Фарманов да түрмөгө алынган имиш, ал «Чөлкурулуш» самолетун минип башка бир журтка качмакчы болуп жаткан бир убакта колго түшүп, өзүн-өзү атып койгон имиш. Бул миш-миштер Алгырга «ажап болсун, ушуну көрмөксүн» дегендин ордуна дилин ого бетер чаң-тополоңго салды. Себеби адамдар арасында жаман сөздөр жүрчү, бул кептерге караганда үйлөрүнө от кетүүнү сезген зордукчулар бири-бири менен бекем болушуп иш көрүп жатышкан имиш, баш үстүнө небереси алып кирген томолок кат да Алгырга тынчтык бербей, ар сапар кайгыга-кайгы толо бул кат эсине түшкөндө жүрөгү аркасына тартып кетчү.

Бүгүн түнү менен ал дагы кирпич какпай таң атырды. Эми келининин жолун карап, көктөн жардам күтүп отурушка күчү калбады. Ал уулунун артынан барууга, ал жерде бир иш чыкпаса Расулга, Расулдан жардам болбосо, андан жогоруларга барууга бел байлады. Эрте менен ал чоң кызына (шордуу кызы дагы өз үйүнө карап, дагы ар күнү атасынан кабар алып турчу!) суу ысытышын буйруду. Соң кудум Айсулуу менен азирети Уккошага аттанганындай жакшылап жуунду, сакал-муртун алып, ошондогу кийимдерин кийди. Ушул учурда дагы сүйүктүү небереси көчөдөн чуркап келди.

Ата, ата! «жигулиде» меймандар келишти. Биринен-бири келишкен, биринен-бири көрктүү!..

–Алгыр небересин жетелеп, тышкарыга чыкты. Терезе алдында Расулдун кызы Нигора менен кара торусунан келген, азгын гана бир жигит турат. Алгыр бул жигитти каердендир көрөт эле. Ооба, эсине түштү: Расулдун күйөө баласы! Ал кайсы бир жылы кыштакка келип, совхоз багына бир ок жеп кулап жаткан, экинчиси анын бүт күч кайраты менен кармап калууга урунуп жаткан кош алап ак куулардын ак мрамырдан жасалган айкелчесин орнотуп кеткен болчу. Баягы күнү Алгыр

бактан өтүп жатып бул айкөлчеге көзү түштү, ошондо ок жеп кулап жаткан ак куу негедир Айсулууну эстетип, жүрөгү «шуу» эткен эле!..

Нигоранын айтышынча Мехринса атасына телефон кылып Шокасымдын тергөө болуп жаткандыгын айткан атасы бул сөздөн Белобородов деген чоң иштеги досторун кабардар кылган имиш (Алгырдан да Мехринса түзүк чыкты!) Атасы аны бул сөздөрүн агайнысына жеткириш үчүн жибериптир. Бекзад болсо Айсулуунун сүрөттөрүн көрүп, сүрөтүн тартыш үчүн келиптир!

Алгыр Бекзаддын жаш баладай кымтынып кызарып айткан өтүнүчүн угуп акырын күлүмсүрөдү:

–Шордуунун сүрөтү да көп эмес, баарын көрсөтөмүн, балам. Бирок Айсулуунун кандай аял болгонун көз алдыңа келтирмекчи болсоң... мына, чоң кызыма карап биле бересиң. Өмүрү апасынын өмүрүнө окшобосун, бирок айтсам кудум куюп койгондой апасынын өзү ушул кызым! –деди Алгыр жүдөп, көзүнө жаш алып олтурган кызына карап.

Нанүштөдөн кийин Нигора эри менен Алгырды кабырстанга жеткирип койду да, өзү Шорахимдин кызы менен небересин алып, «Жигулисинде» азирет Уккошага кетти.

Бекзад гөрүстөн четиндеги бир түп тыт алдына сөөгү коюлган Айсулуунун кабыры жанында токтоп, ылдыйдагы кыштакка, кабырстандын чекесиндеги көксө кайрагачтарга сайдын ал жагындагы аптапка эркелеп жаткан жылаңач бактарга узак тигилип турган соң, колундагы кара кутучасын ачып, андан төрт буттуу досканы алды. Досканы жерге орнотуп, үстүнө дасторкондой кагаз жаап, кабырстан көрүнүшүн кагазга түшүрүшкө киришти. Кийин анын айланасынан арыктар өткөрүп, дарактар олтургуза баштады ортосунан болсо парктар, кичүү-кичүү гүлзарлар ачты. Бир нече жайга кичинөкөй шыйпаңдар курду. Бир саат өтүп өтпөй кагазда Алгыр элестеткенден он эсе

бийик, сулуу жай, кабырстан эмес, көз алдында көркөм бир бак пайда болду. Акырында ал калемин кагаз үстүнө таштап, Алгырга карады.

–Кандай, көңүлүңүздөгү жайга окшодубу, ава? Алгыр кайратынан жакасын кармады:

–Окшогондо кандай. Бирок -бирок кожоюндар жол коер бекен кабырстанды мындай абад кылышка?

Бекзад желкесин кыймылдатты:

–Эмнеге уруксат беришпейт экен?

–Динди колдоп жатышат деп, асылышпаса деймин да! Эмне болгондо да кабырстан го бул жер!

Бекзад жаш баладай пыкылдап күлдү.

–Бул сөз бир гана акмактардын башына келиши мүмкүн.

–Бул дүнүйөдө акмактар азбы, балам?

–Ойлоймун го, акмактардан көрө акылдуулар көбүрөөк ава!

Ушул убакта каердендир аял кишинин: «Ата!» –деп чакырган үнү угулду. Кабырстандын үстүндөгү өткөн шагал жолдо... бачакталган эшиктери оңдолгон, бирок али сырдалбаган «Жигулилери» турат, анын ичинде... башын көтөрүп, Мехриниса олтуруптур.

–Ата! –деди Мехринса, чамасы бей тааныш адам алдында сыр бергиси келбей. -Шаардан... сизди жоктоп Сахиба апамдар келишиптир...

Алгырдын эсине негедир бат эле Музаффар түштү, түшүп, кудум анын өлүмүнө өзү айыптуудай жүрөгү зыркырап кетти.

–Мейли, сиз кете бериңиз, ава, –деди Бекзад. –Мен кийинчерээк өзүм түшүп барамын.

Алгыр алсыз кадамдап машинага араң жетип барды да» өзүн арка орундука таштады.

Мехринса лам дебей, машинага газ берди. Алгыр кандайдыр күнөөкөрдөй сезимден эзиллип:

–Кандай, кызым? –деди жүрөгү курс-курс уруп.

–Бир жакшылыктан дарек барбы?

Мехринса көзүнө гылт-гылт жаш алып, башын чайкады.

–Жок, ата!... Булар –мен Фатих Музаффаровду айтып жатамын. Өзү камакта жатса да кимдир бирөөлөрдү колго алып, Шокасым акемдей алал адамдарга доомат кылышкан окшойт.

Алгыр үн катпай, көйнөгүнүн түймөлөрүн чечти.

–Эмне, чын эле камап коюшканбы аны? Мехринса үндөбөй баш ийди: «Ооба!»

–Көрө алдыңбы?

Мехринса «жок» деген мааниде башын чайкады.

–Коюшпады, ата. Кийин... Ташкентте Расулжан акеге телефон кылдым...

–Уктум. Менден көрө түзүгүрөөк экенсиң, рахмат, балам.

–Кийин... Эң чоңдоруна кирип тополоң кылдым. Ушул себеппи, же Ташкенттен бир иш ара болдубу, иши кылып, көрүшкө уруксат беришти.

Кош, кош?

Уруксат алып алдым го, бирок... Шокасым акемдер...Шокасым акемдер көрүшкүсү келбеди мени менен...

Мехринса бараткан машинаны токтотуп, башын рулга коюп, өңгүрөп жиберди.

Алгыр шашканда бир нерсе табылбайт дегендөй: эмне кылышын, эмне дешин билбей дабдырап калды. Көңүлүндө эч качан, эч кимге кек сактабаган адам, ал айыбы барлардай баш ийип олтурду. Алгыр бир-эки мерте деле титиреп ыйлап жаткан Мехринсанын башын сылап, ага акылын айта турган күч берүүгө аракеттенди, бирок ар сапар жаш баладай ийменип, созгон колун тартып алды.

–Сизге жалган... кудайга чын, –деди Мехринса, көз жаштарын артып. –Мен... уулуңуз Шокасым акемдер алдында тырмакча күнөөм жок, ата! Жаштык кылып, ал...

чүпүрөк ооздун кыйла көкөлөткөндөрүнө учканым чын. Бирок кыянат кылбадым, ата, кыянат кылбадым!

Алгырдын көңүлүнөн: «Чынында эле, бул шордууда эмне күнөө? Муну да чалгытышкан го ал көк мээлер!» деген пикир, өтүп, жүрөгү от болуп:

–Кой, кызым, ыйлаба!–деди өзүнүн да өпкөсү толуп.– выжданың алдыда ак болсоң болду, балам. Башкасы баардыгы изине түшүп кетет, мурун эриң эсен аман кутулуп келсинчи! Кийин бардыгы жакшы болуп кетет, кызым!

Мехринса оромолу менен көз жаштарын сүртүп:

–Өзүңүз Ташкентке барып келбесеңиз болбойт! деди дагы өпкөсү толуп. –булардан корксок, ата мына Полот папка совхозго директор болуптур!

Алгыр акырын жакасын кармады: –Япырай, чынбы бул сөз! –Чын ата, чын көп кыңыр иштерде ушул адамдын колу бар, мына дагын келип-келип директорго коюшуптур аны!.. өзүңүз барбасаңыз болбойт, ата!

–Алгыр келининин сөзүнө жооп бериш ордуна:

–Машинаң даярбы узак жолго? –деп сурады.

–Даяр, ата!

–Даяр болсо таң эрте жолго чыгабыз кызым!

–Мехринса үндөбөй машинасын сай тарапка бурду. Алар короолоруна жакындаганда дарбаза алдында турган «тез жардам» машинасынан үстүнө ак халат кийип, башына ак тыбыт ороп алган аял түштү: Сахиба!

Алгыр Мехринсага уруксат берип, «Жигулиден» түшүп Сахибаны жакындан көрүшү менен жүрөгүнө боорукердик сезим аралаш терең бир мээрим агым ташкындап куюлду, эттери кыймылдап кетти. Ал Сахибанын колун алышты, албашты да биле албай, бир кадам бери токтоду:

–Амансыңбы, Сахибахан! Бала-чакалар... Рахмат, Шорахим аке. Бардык сөздү уккандырсыз. Ошого...неберелеримди көрүп кетейин деп келген элем.

Бир жолу сиздерди көрүп кетейин дедим. –Сахиба эмне болгонун уккан чамасы, бир саам сөз таба албай калды. Шокасымжан облуста имиш!..

–Көргөнү келген адам көчөдө турабы, Сахибахан! Кана ичкериге. Сахибахан башын билинээр билинбес чайкады.

–Рахмат Шорахим аке. үйдө чоң кызыңыз бар экен көп сүйлөшүп олтурдук. Мына, сизди да көрдүм эми кетейин, –деди Сахибахан жерден көзүн алып, башын жогорууга көтөрүп, Алгырга карады.

Алгыр эми гана бул аялдын соңку бир эки жумада ушунчалык чөгүп, кандайдыр карып, муңайып калганын көрдү. Сахибахандын жүзү оор кеселден турган адамдын өңүндөй саргайып, бир муштум болуп калган, анын бүтүн дүйнөсүн кандайдыр баш ийбеген аесуз бир дарт болчу!

Алгыр ага тигилген сайын орой берген окуяга өзү күнөөкөрдөй жүрөгү туз сепкендей ачышып турду, бирок кантип жоошутушту, кандай кайрат беришин билбейт болчу. Карыят созулуп кеткен жымжырттыкты Сахибахан өзү бузду:

–Мейли, мен барайын. Айсулуу эжемдер болгондо, балким жандарында бир түн түнөп, дидарлашып кетет белем. Айла канча? Болуптур, аман болуңуз, Шорахим аке. Сизге эрктүүлүк тилеймин!..

–Сизге да, Сахибахан! Сахибахандын көзү жык жашка толду.

–Эрктүүлүк да өлсүн, Шорахим аке! Атасы, мейли, бешенесине жазылганы ушул турбайбы. Бирок ... Фатих... жаман болсо да перзентим эне болсо, өзүнөн мурун перзентин ойлоп, олтурган экен бул дүйнөдө...Сахибахан ушундай деди да капыстан халаттары менен өзүн жашырганча, машинасы тарапка чуркап кетти.

–Алгыр дале жүрөгү катуу оругандай безилдеп, машина көздөн кайым болгончо, аркасынан карап турду.

Ооба кызык нерсе бул өмүр дегендери! Алгыр мындан бир-эки ай мурун, мына ушул сайда курулуп жатканда, бул иштер жети уктап түшүнө да кирбеген эле. Бирок... бул шордуунун күнөөсү не? Эмне үчүн ташбоор тагдыр бул бечаранын башына, бул күндөрдү салып олтурат?

Алгыр ушуларды ойлоп, бир аз өзүнчө айланып жүрмөкчү эле, бирок, сайдын наркы өйүзүндө пайда болгон Полот папканы көрүп, дарбаза тарапка шашылды. Ушул тапта азириелге көңүлү бар, бирок бардык жуулуп жегендерге табакташ болуп, дагы тегирменден бүтүн чыккан бүтүн чыкпаса совхозго директор кылышат беле? Бул пысмыкка такаты жок эле! Бирок ал бир нече кадам баспаганда болчу, аркадан:

–Эй, Алгыр, шашпа, сага айта турган сөз бар! -деген үн угулду. Алгыр каалап калабай айласыз токтоду.

Полот папка адаттагыдай, колтугунда чоң кайыш папкасы, кандайдыр кыйшайып басып келди.

–Кыштакта болуп жаткан жаңылыктарды уккандырсың?

–Кандай жаңылыктарды?

–Япырай, чындап укпадыңбы? Анабул жүзү карадан туулган жүзү кара –эски директорубузду айтып жатам! Анын үйүнөн бир сандык алтын чыктыго ... я кудайым! Адам деген да ушундай ач көз болобу а Алгыр? Бир оморгондо мамлекеттин жарым миллион акчасын оморуп, дагын эч нерсе көрбөгөндөй жүрүшкөн экен да, митайымдар! Мына акыры жок болду. Акыйкат бар экен го дүнүйөдө!

Алгырды бирден калтырак басып:

–Ушундайбы? –деди буулуп.–акыйкат бар экенби? Акыйкат болбосо... ата бала Фармановдордун күлү асманга сапырылганда сен пысмык... ким бирөөгө тузак койгон сендөй алдамчыны аларга кошуп түрмөгө камаш ордуна совхозго директор кылды? Ким? Пахтапуруштукту

сөн кылгансың, жалган ведомостторду сөн түзөсүң, абакта менин уулум жатат! Кана, акыйкат?

–Полот папканын көздөрү алайып, жан –жагына карады да:

–Жан досум! –деп шыбырады. –Уулуңдан кабатыр алба! Аны өзүм куткарып аламын! Бир гана тилин тыйса болду, ал жагын өзүмө коюп бер, жан досум!..

Алгырдын көңүлүнөн: «Ушул шайтан жазган! Тигил ыплас катты ушул мугамбыр жазган» деген пикир өттү.

–Ушундай да? Уулум силер кылган уурулукту жашырып, кыңыр иштерге шерик болсо... аны куткарып алабыз да? Жок, менин зурриятым мындай найрандарга учпайт, эски ушакчы! Алгыр пысмыктын жакасына чаң салган эле. Полот папка жаштардай бир эпчилдик менен жулкунуп анын колунан чыкты да, үйү тарапка пылдырап качты. Алгыр, кудум бирөө желкесине бычак ургандай, бүтүн денеси зыркыраганча тез-тез басып, үйүнө кирди, кудук суусунан бир пияла ичип, өзүн араң ырастады. Бирок үйүндө узак олтура албады, же короосуна, же бакка батпай, кырга чыкты, андан чоң бакка өттү.

Күн уясына жамбаштап калган, бирок дале күн жылуу, асман ачык эле. Кароосуз калган чоң бак шыпшыйдаң болуп, куулдап жатат. Муну көрүп Алгырдын дили катуу жанчылды: же жүзүмдөр көмүлбөгөн же, камтек кылынбаган, же анар, анжирлер көмүлбөгөн. Жакшы да күн жылуу болбосо качан эле бардык нерсени үшүк урат болчу. Алгыр бакты бир аз айланып чыкты, бир эки жайда токтоп, беш алты түп алма жана бийалмадарды бутаган болду. Бул арада күн батып кырдан пада кайтты, ааламды уйлардын мөөрөгөнү, кой-коозулардын кандайдыр каардуу маарагандары жумшак маршы-ээлөп алды.

Алгыр акырын жүрүп үйүнө кайтты.

Нигора азирет Уккошадан кайтып келген чоң кызы менен биргелешип, палоо басышкан экен. Алгыр аштан бир эки кол жеди, өз бөлмөсүнө кирип, төшөгүнө созулду.

Айсулуунун өлүмүнөн кийин үйү да көңүлүндө шамсыз өжүрөдөй караңгы, аны чырак түгүл күн да жарыта албас эле.

Апгырдын мээсин дайым ошо бир ой, бир ыза тынымсыз бургулайт. Акыры эмнеге, мамлекетте акыйкат жана адилет үчүн чоң күрөш башталган бул куттуу күндөрдө... дагы Полот пысмыктай напсиси бузук алдамчылардын ишеничке киришсе анын уулундай адал бир инсан кара дооматка жана тоскоолдорго учураса? Бул кандай күнөө, кандай ынсапчылык акыры? Бул келген ойлор, бул чексиз аалам Алгырга дагы түнү менен уйку бербеди. Жок, Алгыр эми болсо бул жалганчыларга туруштук бере албайт! Күрөшкө түшкөндө көйнөктүн жакасынан, ыштан багелегинен дегендей, ал эми адилет салтанат курмайынча кармашканы кармашкан, уулун доомат балээсинен куткарып, Полот пысмыктардын тамырын кыркып жок кылмайынча күрөшөт Алгыр! Бирок... бирок жүрөгүндө от урган, келген туйгулар дагы ошол аеосуз азап менен алмашты.

Алгыр ушул таризде өзү менен алыша-алыша таңга маал араң көзү илинди, илингөндө эле түш көрдү. Түшүндө ал бригада тракторуна минип, кабырстан чекесинен арык өткөрүш ниетинде көрүстөнгө жол алган имиш. Бирок, али көрстөнгө жетпестен, асмандагы кудум булутка окшоп аппак бир ак куу пайда болот имиш. Ак куу төмөндөп келип, тракторго өзүн урат имиш. Айсулуунун добушуна окшош:

–Эй, атасы! –деп салам кылат имиш. –кай жакка бара жатасыз? Эмне кылмакчысыз өзү?

–«Ой тооба! Сулуужансыңбы? Качан ак куу болдуң?» –дейт имиш Алгыр энди рөп айраң болуп.

–«Ооба, эсиңизден чыктыбы? –дейт имиш ак куу Айсулуу. Балапандарыбыз канат жазып учуп кеткенден кийин, экөөбүз ак куш болуп учуп кеткен элек го, бир паста эсиңизден чыгыптыр да атасы?».

–«Ооба, эми эсиме түштү –дейт имиш Алгыр бирок тоолорду ашып учуп бара жатканыбызда сени анабул намард Музаффар атып жыгыткан эле го! Мен боздоп боздоп аркага кайткан элем го, Сулуужан!»

–«Жок, атасы, –дейт имиш ак куу Айсулуу. –Ошондо Музаффар Фармановдун жанындагы Расулжан акамдар мени үйлөрүнө алып барып багышты. Жараларымды айыктырды. Кийин каалаган тарабыңа кете бер деп, асманга коюп жиберди. Мен учуп-учуп, сиздин алдыңызга келдим...»

–«Тилиңден үргүлөйүн Сулуужан –дейт имиш Алгыр . –Мен сени өлдү деп, бул жерде не күйүттөрдө түшүп жүрөмүн. Кабырыңды абад кылайын, өлсөм мени да сенин жаныңа коюшсун деп жакшы ниет кылганмын...»

–«Ой эмне деп жатасыз, атасы? –дейт имиш Айсулуу ак куу-шордуу уулубуз абакта куурулуп жатканда кабырстанга балээ барбы? Эгер менин рухумду шат кылам десеңиз, мурун уулуңузду ойлоңуз!»

–«Ойлоп жатам Сулуужан –дейт имиш Алгыр, – ойлой берип азайы таман болдум!»

–«Бул сөздөн эмне пайда атасы деп наалыйт имиш Айсулуу. –Ак куу. –бул ишиңизди коюңуз! Чоң мекемелерге барыңыз жаштыгыңызды адилет үчүн Полот папка менен алышкан адам, эмнеге эми бул жамандардан коркосуз? Мени ойлогончо уулумду ойлоңуз! Алгыр наамыңызга дак келтирбей, барыңыз, акыйкат кылыңыз!»

Таң аткан, үй жапжарык эле. Алгыр бул кызык түштү эстеп бир аз кайраттанып жатты. Таң калыштуу: анын көкүрөгүндө кечээги оору жоголгон көңүлү суу ичкөңцөй көтөрүңкү эле эсине шаарга бара тургандыгы келип, ордуна ыргып турду. Ал шашып-бушуп кийинип, эми тышкарыга чыгып жаткан болчу. Эшик акырын такылдап, астанада Мехринса көрүндү. Анын колунда телеграмма, кирпичтери нымдашкан, бирок азып, соолуп калган жылдызы кандайдыр жаркырап турат.

Сүйүнчү бериңиз ата уулуңуз кутулуптур! Мехринса ушундай деп колундагы телеграмманы Алгырга берди. Телеграмма Расулдан болчу.

–«Уулуң чыкты. Биздикинде. Ташпиш кылба Нурдинов» Алгырдын капыстан тамагы буулуп Мехринсага бурулду. –Сени куттуктаймын, балам. Бул жагы... ылайым аман болгула, кошо карыгыла, бала – чакаңардын рахатын көргүлө Мехринса «култ» этип жутунду да, көз жашы аралаш ыржайды. –Эми эмне кылабыз? Барбай коелубу, ата?

–Жок, барабыз! –деди ишеничтүү. Музаффар Фармандар тузакка илинсе да Полот папкалар калган турбайбы... акыйкат салтанат кылбайт, балам. Тамыры терең булардын!... Мына, кайны энең шордуу да түшүмө кирип, капа болуп жатат: жаштыгыңызда адилет үчүн коркпой күрөшөт элеңиз Полот папкалардан баш тартпай күрөшөт болчусуз, эми пысып жатасыз, дейт! Фармановдор калктын дөнесине жабышып алган сары чырмак болсо, Полот папкалар ушул сары чырмактун тамыры! Буларды тоодой тамыры менен жулуп таштабаганча адилет жашоого келбейт, кызым! Акыйкат жана адилет той кананын ашы эмес, бирөө табака салып, алдыбызга алып келип койгондой:

–Барбасак болбойт, барабыз, кызым! деди чечкиндүү.

1983-1987-жылдар

Которулгандыгы 1997-1998-жылдар.

Керме-Тоо айылы.

Сүрөттө: Кеңешчи Кыргыз –Өзбек университетинин тарых-филология факультетинин деканы, филология илимдеринин кандидаты, доцент Самат Мурадович Мирзакулов менен акын-котормочу Жакыпбек Акимов. 2001-жыл, Ош шаары

Сүрөттө: Өзбек Республикасынын эл жазуучусу Адыл Якубов, ОшМУнун доценти химия-биология илимдеринин кандидаты Дыйканбай Тажибаев, акын-котормочу Жакыпбек Акимовдор өз ара аңгемелешүүдө. Ташкент-2000-жыл.

Сүрөттө: Өзбек Республикасынын эл жазуучусу Адыл Якубов, акын-котормочу Жакыпбек Акимов жана акындын өмүрлүк жары Үрниса Акимовалар Ташкөнт шаарында экскурсияда.

Сүрөттө: Өзбек Республикасынын эл жазуучусу Адыл Якубов, акын-котормочу Жакыпбек Акимов менен.

Сүрөттө: Өзбек Республикасынын эл жазуучусу Адыл Якубов, ОшМУнун биология илимдеринин кандидаты Д.Тажобаев, акын-котормочу Жакыпбек Акимов акындын жубайы Ү.Акимова. Ташкент.

Мазмуну

Эки элди байланыштырган алтын көпүрө.....	3
Биринчи бап.....	12
Экинчи бап.....	37
Үчүнчү бап.....	54
Төртүнчү бап.....	62
Бешинчи бап.....	80
Алтынчы бап.....	113
Жетинчи бап.....	128
Сегизинчи бап.....	148
Тогузунчу бап.....	160
Онунчу бап.....	173
Он биринчи бап.....	190
Он экинчи бап.....	208
Он үчүнчү бап.....	227
Он төртүнчү бап.....	250
Он бешинчи бап.....	261
Он алтынчы бап.....	283
Он жетинчи бап.....	299
Он сегизинчи бап.....	309
Он тогузунчу бап.....	321
Жыйырманчы бап.....	333
Жыйырма биринчи бап.....	344
Жыйырма экинчи бап.....	355
Жыйырма үчүнчү бап.....	369
Жыйырма төртүнчү бап.....	378
Жыйырма бешинчи бап.....	389
Жыйырма алтынчы бап.....	402
Жыйырма жетинчи бап.....	413
Жыйырма сегизинчи бап.....	421

Адыл Якубов

АК КУУЛАРДЫН КӨЗ ЖАШЫ

Редактор: Д.Туратов

Тех.редактору: А.А.Тойчубаев

Калыпка салган: Ыкыбал уулу Элдияр

Басууга берилди 11.09.2015-ж.

Кол коюлду 05.10.2016-ж.

Кагаздын форматы 84x60 ^{1/16}. 27,5 б.т.

Буюртма № 017, Нускасы 500

Ош шаары, Курманжан датка көчөсү 236